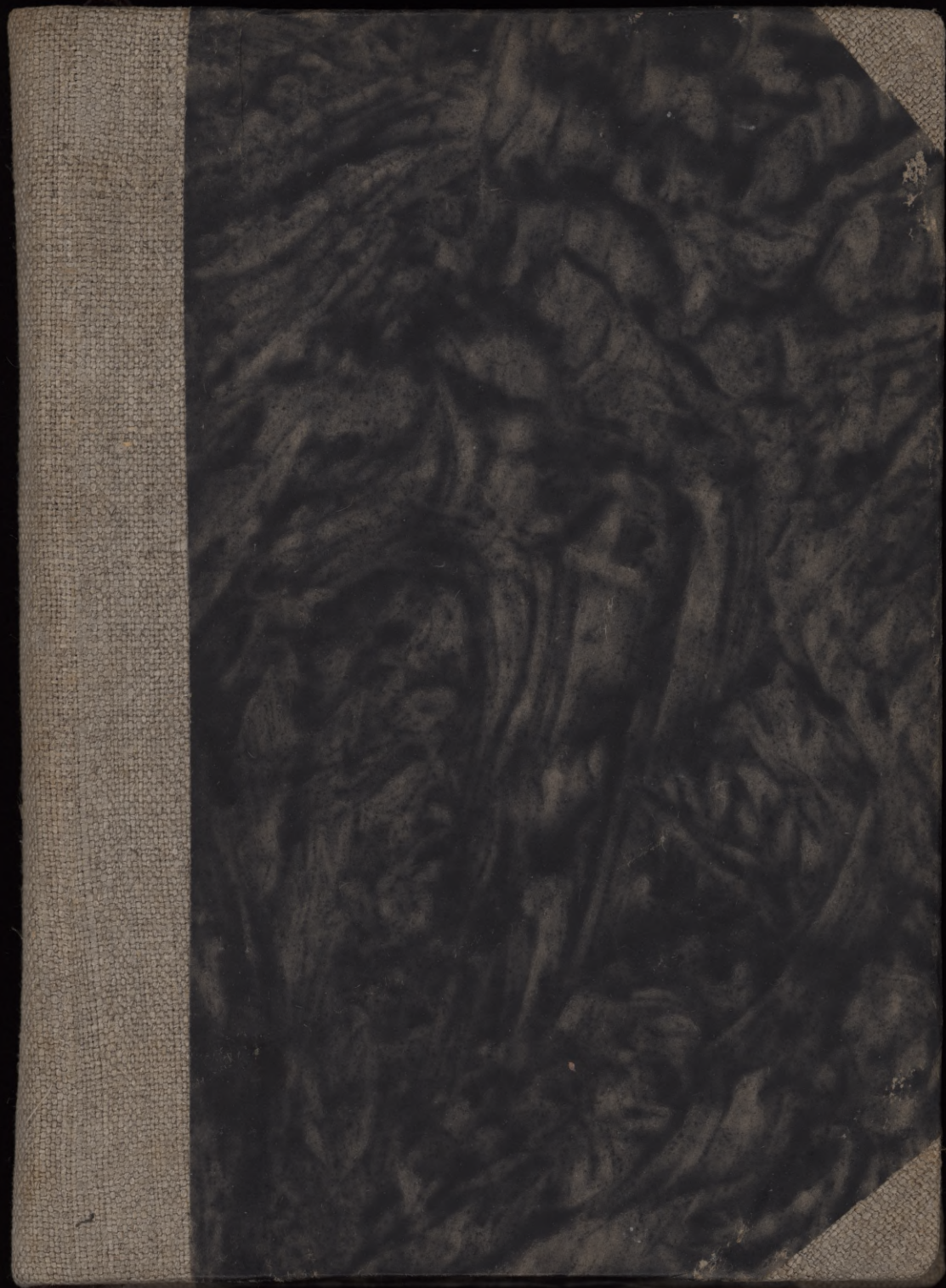
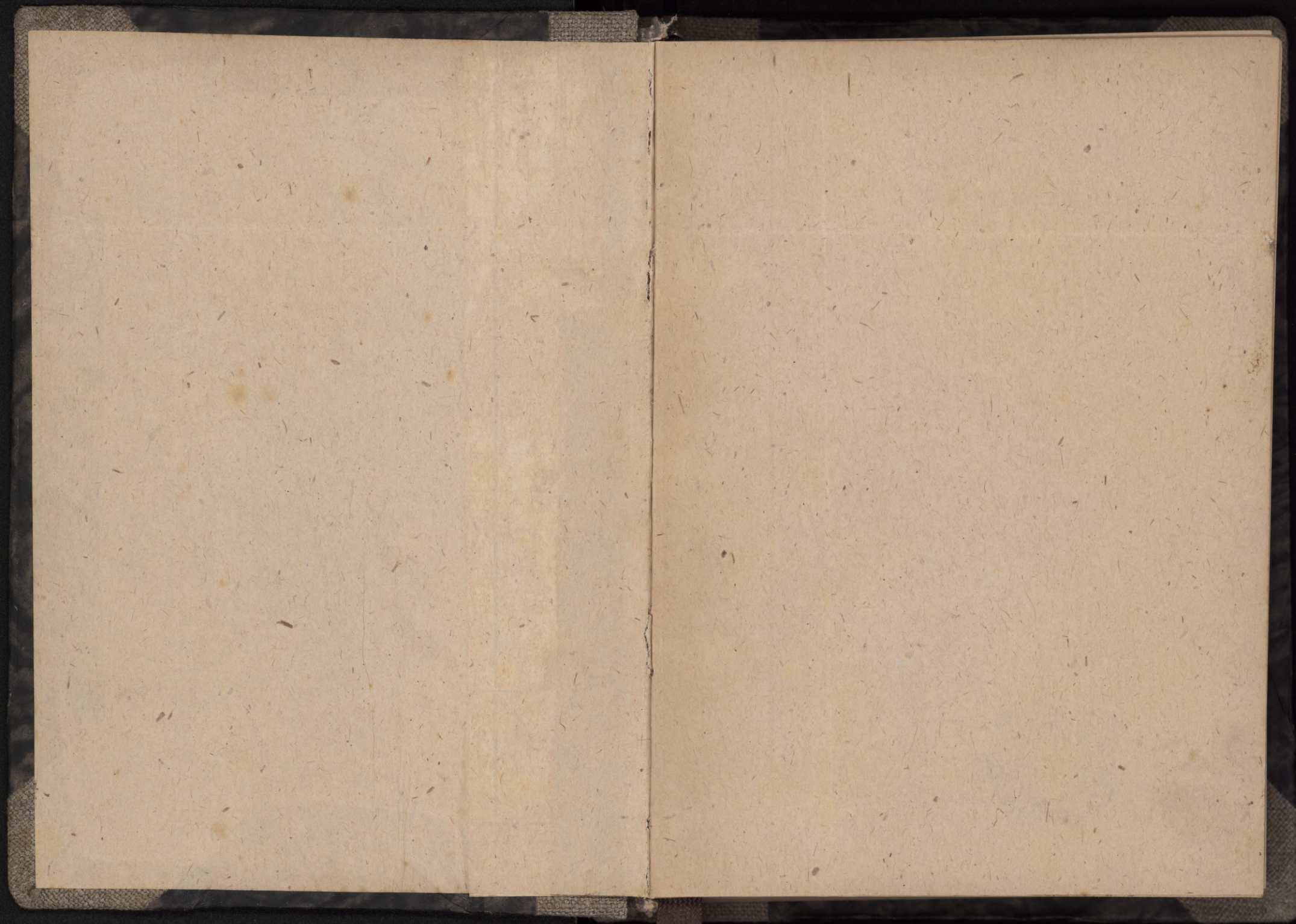

ZARYS PAŃSTW BAŁTYCKICH

Lt. J.

WŁ. STUDNICKI

Z A R Y S
PAŃSTW BAŁTYCKICH

Kolekcja
Emila Kornasia

NAKŁADEM TOWARZYSTWA WYDAWNICZEGO „IGNIS”
(E. WENDE i S-ka) (SPÓŁKA AKCYJNA, WARSZAWA

PRZEDMOWA AUTORA

Państwo polskie, znajdujące się w trudnych warunkach walki o byt, ostoja się wówczas tylko, gdy się rozszerzy i wzmocni u nas tak w sferach rządzących, jak wśród naszego ogółu znajomość stosunków gospodarczych i politycznych obcych państw, co nam da możność oprzeć naszą politykę nie na sympatjach i antypatjach, pochodzących częstokroć z nieścisłych analogij lub obcych sugestij, ale na znajomości realnych warunków współczesnego świata. Tej znajomości nie mogliśmy mieć w okresie naszego ujarzmienia, nie mając bowiem własnego państwa nie posiadaliśmy ani organów polityki ekonomicznej, ani dyplomacji ani wogóle organów państwowych, zbierających informacje z krajów obcych, Zresztą wydawało się naszemu ogółowi, że znajomość stosunków politycznych i gospodarczych międzynarodowych nie ma dla nas praktycznego znaczenia.

Obecnie konsulaty nasze oraz poselstwa gromadzą obfity materiał o stosunkach gospodarczych i politycznych różnych krajów. Materiał ów segreguje się i uzupełnia w Ministerstwie Przemysłu i Handlu. Materiał ów będzie martwym, jeżeli pozostanie tylko w archiwach ministerjów, nie zostanie poddany odpowiednim opracowaniom. W Polsce na bieg naszej polityki, na nasze traktaty handlowe wywierają wpływ posłowie sejmu, senatorowie, komitety partyjne i prasa. Wpływ ów może być tylko niekorzystnym, jeżeli nie upowszechnią się u nas obiektywne i dokładne wiadomości o państwach, wywierających bezpośredni wpływ na nasze stosunki, nie wytworzy się bogata literatura o obcych państwach. Mając to na względzie, dałem naszej publiczności w 1921 r., w okresie sejmu Wileńskiego książkę o Litwie Kowieńskiej pod tytułem „Współczesne Państwo Litewskie“, obecnie daje „Zarys Państw Nadbałtyckich“: Finlandja, Łotwa i Estonja.

Od początku mej działalności pisarskiej miałem skłonność do prac syntetycznych o poszczególnych krajach. Pierw-

CM KEK

317070

Drukarnia „Rola” Buriana, Mazowiecka 11.

Akc. D1 nr 45 /2012/ CM

szą pracą mają była „Współczesna Syberja“ w 1897 r. następnie w 1899 r. wydałem „Szwajcarję“, w 1900 r. „Wyodrębnienie Galicji“, w 1909 r. „Finlandję i Sprawę Finlandzką“, w 1910 r. „Sprawę Polską“. We wszystkich tych pracach uwzględniając przede wszystkim pierwiastek ekonomiczny, traktowałem go łącznie z politycznym, uznając ich wzajemne na się oddziaływanie.

Praca obecna powstała z trzech referatów ekonomicznych o Łotwie, Finlandji i Estonji, napisanych przeze mnie w Departamencie Handlowym wobec zbliżającej się konferencji w Helsingforsie. Referaty te miały być drukowane, lecz przed wydrukowaniem uzupełniłem je. Dla uzupełnienia odbyłem podróż do Łotwy, spędziłem parę tygodni w Inflantach i w Rydze. Obchodziłem w Rydze ministerstwa i urzędy i muszę tu zaświadczyć, że dostarczono mi wszędzie informacji i dawano wiele urzędowego materiału. Odnosząc się krytycznie do obserwowanych faktów i otrzymanego materiału, doszedłem do wniosków innych od udzielanych mi przez uprzejmych informatorów.

Finlandję znałem uprzednio, do zorientowania się w stosunkach Estonji dopomogło mi poznanie Łotwy oraz wydawnictwa statystyczne tego państwa. Korzystałem też z raportów konsulatów naszych w państwach nadbałtyckich, odbiegając jednak od poglądów tam wypowiedzianych. Wobec tego, że polityka gospodarcza państw bałtyckich, zwłaszcza Łotwy i Estonji jest wywołana ich ustrojem politycznym, ich stosunkami narodowymi, jakie wytworzyły dzieje tych krajów, musiałem uwzględnić ich konstytucje, ich stosunki narodowościowe.

W pracy tej chodziło mi o danie obfitego obiektywnego materiału, dającego możność orientowania się w stosunkach państw nadbałtyckich.

P. Aleksander Klepper, p. Sadkowska i p. Orzechowska byli mi pomocni przy tej pracy, za co składam im tu me podziękowanie.

W czasie drukowania tej książki zmarła siostra moja Wanda Studnicka, współpracowniczka większości moich prac w ciągu lat 20-stu. Odczuwając głęboko niedolę stron rodzinnych, Inflant, w których pierwiastek polski cierpi obecnie wskutek eksterminacyjnej polityki Łotwy, interesowała się żywo książką, która porusza kwestję Polaków w Inflantach. Jej pamięci autor tę książkę poświęca.

FINLANDJA

ROZDZIAŁ I

Zarys ogólny kraju

Nad Bałtykiem, między zatoką Botnicką a Fińską, leży Finlandja, kraj duży, graniczący na północy z półwyspem Skandynawskim.

Ze względu na szerokość geograficzną (na południu sięga 52 st., na północy 70 st.), na powierzchnię, pokrytą jeziorami, skałami i lasami, o minimalnym procencie gleby, zdatnej do rolnictwa — kraj ten przypomina półwysep Skandynawski.

Mniej ulegając wpływowi ciepłych wód Golfströmu, posiada Finlandja niższą przeciętną roczną temperaturę, niż Norwegja i Szwecja. Temperatura ta wynosi dla Finlandji 2.5°, Szwecji 3°, Norwegji 4°. Dzięki jednak choć pośredniemu wpływowi Golfströmu przeciętna temperatura Finlandji jest bądź co bądź wyższa o 1 st., niż temperatura Rosji europejskiej pod tym samym stopniem szerokości. Zmiana temperatury Finlandji występuje również ze zmianą stopnia długości geograficznej: w Finlandji zachodniej jest o 2 st. cieplej, niż we wschodniej.

W klimacie Finlandji wpływy zachodnie występują jako czynniki przyjazne, wschodnie — jako niszczycielskie. Wiatry wschodnie, panujące na równinie rosyjskiej, potęgują upały lata i mrozy zimy finlandzkiej.

Pod względem klimatycznym Finlandja jest niby zepsutym półwyspem Skandynawskim.

Dęby, które doskonale rosną na wybrzeżu norweskiem do Chrystanji i Mölde, a mogą rosnąć nawet w okolicach miasta Trenpoldee, nie przekraczają kresów Finlandji południowej t.j. 60 — 61 st. geogr. Wiśnie w Finlandji nie owocują już na północ od miasta Wazy. jabłonie kwitną jeszcze, lecz nie owocują poza 64 st. szer. półn., dalej ciągną się tundry i pustynie, mchy

i porosty pokrywają jałową ziemię; gdzie niegdzie, w miejscach, osłoniętych przed zimnymi wiatrami, wyrasta karłowata brzoza i jarzębina.

Wobec parugodzinnej zaledwie nocy w okresie najdłuższych dni letnich, otrzymuje Finlandja, jak i inne ziemie północne, od razu bardzo znaczną ilość ciepła i światła w lecie. Wywołuje to niezmiernie szybką wegetację roślin, szybszą niż w krajach sfery umiarkowanej. Jęczmień np. dojrzewa w Finlandji północnej w ciągu 12 tygodni, w południowej w ciągu 15, gdy w Europie środkowej w ciągu 18. W okolicach Uleaborgu żniwa następują w 42 dni po siewach. Dzięki tej przyspieszonej wegetacji, kultura zbożowa dochodzi w Finlandji niemal krańca lasów. Żyto dojrzewa pod 67 st., miejscami pod 69 st., jęczmień sięga 64 st., nawet 68. Kultura pszenicy nie opłaca się powyżej 64 st., len i konopie przekraczają tę szerokość.

Obszar Finlandji, według rocznika statystyki finlandzkiej z 1922 roku, wynosi 387.565 klm. kw., w tem 343.279 klm. zajmuje Finlandja bez wód wewnętrznych; 44.286 klm. czyli 11.43% ogółu obszaru Finlandji stanowią wody wewnętrzne. Finlandja bez obszaru wód wewnętrznych jest mniejsza od Polski, posiadającej 386.000 klm. kw.

Ludność Finlandji w 1920 roku wynosiła 3.364 tys. czyli Finlandja miała 10.1 mieszkańców na klm. kw. Na ową niską przeciętnie gęstość zaludnienia wpływa przede wszystkim północna prowincja finlandzka Uleaborg, stanowiąca 49,1% obszaru Finlandji (bez wód wewnętrznych) i posiadająca poniżej 12% jej ludności, gdyż liczy 2.3 mieszkańców na klm. kw.

Obszar i gęstość zaludnienia poszczególnych prowincji finlandzkich, oraz % gruntów ornych, przedstawia się jak następuje:

Prowincje	Obszar bez wód wewn.	1922 r. Liczba mieszk. na km. kw.	% grunt orny
Niuland	11.466	38,9	22,0
Abo Bjerneborg	21.745	22,8	19,8
Aland	1.442	18,9	8,0
Tawasthust	20.983	20,6	15,0
Wyborg	43.175	17,8	7,8
St. Michel	23.314	12,3	6,4
Kuopjo	44.067	9,8	3,9
Waza	41.348	14,3	11,3
Uleaborg	178.121	2,3	0,8

(Tabela skombinowana z tablic rocznika statystycznego Finlandji 1922 r., str. 1, 4 i 76).

Tabela powyższa unaocznia związek między gęstością zaludnienia poszczególnych prowincyj Finlandji oraz procentem gruntów uprawnych; w miarę większego % gruntów uprawnych widzimy też gęstsze zaludnienie. Nieznaczny procent gruntów uprawnych dla całej Finlandji 6,1 tłumaczy słabe zaludnienie tego kraju.

W trudnych warunkach klimatu i gleby rozwija się Finlandja. Pomimo to rozwój jej wyrażał się w pomyślnym wzroście ludności za ostatnie półtora wieku.

Ludność Finlandji wzrastała szybko, okres jej zdwojenia wynosił od 51 do 63 lat.

Lata	Liczba mieszkańców
1750 r.	421.537
1800 r.	832.659
1850 r.	1.636.915
1913 r.	3.231.175
1920 r.	3.364.807

Finlandja posiadała ubytek ludnościowy w ciężkich dla niej latach nieurodaju: w 1806, 1810, gdy miała 34.3 urodzeń, 39.0 śmiertelności, a więc 4,7 ubytku na tysiąc rocznie; w 1866 r. było na tysiąc urodzeń 32.0, śmiertelności 33,6, ubytku 3,1; w 1867 r. urodzeń na tys. 32,3, śmiertelności 38,1, ubytku 7,2; w 1868 r. urodzeń na tys. 24,6, śmiertelności 77,6, ubytku 53,0; w 1918 r., ogólnie ciężkim pod względem gospodarczym, było urodzeń na tys. 23,8, śmiertelności 28,5, ubytku 4,8.

Od 1900 roku do wojny światowej współczynnik urodzeń Finlandji wahał się od 32 na tys. do 27,2; współczynnik śmiertelności od 21,5 do 16,1. Dawała się dostrzec tendencja zniżkowa współczynnika urodzeń i śmiertelności, przyrost ludnościowy jednak się nie zmniejszył. Pod względem ruchu ludnościowego Finlandja przypominała pomyślnie rozwijające się Niemcy przedwojenne.

Pokrewna pod względem kultury Szwecja, posiadała nieco mniejszą stopę urodzeń i nieco mniejszą śmiertelność. Stopa urodzeń w Szwecji w okresie 1906—1910 wynosiła 25,4, śmiertelność 14,3. Szwecja posiadała bardziej rozwinięty niż w Fin-

landji pierwiastek miejski, dający mniejszą śmiertelność i mniejszą stopę urodzeń.

Emigracja przedwojenna Finlandji wahała się od 23 tys. (1902 r.) do 5,8 tys. (1908 r.) Wracało z emigracji od 2,8 tys. (1902 r.) do 12,4 tys. (1908 r.) Znaczną emigrację wykazywał 1902 r., 1903 r., 1909 r., 1910 r. Niezadowolenie z uszczuplania praw Finlandji wpływało na zwiększenie emigracji. Przy niezadowoleniu ze stosunków politycznych ludzie są skłonni reagować na trudności gospodarcze wyjazdem z kraju.

Finlandja ma względnie niedużo miast, nie doszły one znacznych rozmiarów.

Wzrost miast szedł jednak szybciej, niż wzrost ludności kraju.

Lata	% wzrostu ludności kraju	% wzrostu ludności miasta	% wzrostu lu- dności Helsingforsu
1815 — 1840 r.	34,5	63,2	242,9
1840 — 1850 r.	14,9	25,0	25,1
1850 — 1860 r.	9,3	4,4	7,1
1860 — 1870 r.	12,5	19,2	28,2
1870 — 1880 r.	16,5	40,0	33,4
1880 — 1890 r.	10,4	35,7	42,0
1890 — 1900 r.	15,8	40,0	51,9
1900 — 1910 r.	14,9	34,5	57,4
1910 — 1920 r.	6,9	19,1	34,2

(Dane powyższej tablicy zostały obliczone na mocy 6 i 8 strony Rocznika statystyki finlandzkiej za 1922 r.).

Tablica powyższa wykazuje, że w okresach, w których ludność wzrastała, rozrastały się też szybciej i miasta Finlandji. Dziesięciolecie 1850 i 1860 roku, niepomyślne dla Finlandji z powodu nieurodzajów 1866 i 1867 roku, wykazuje najmniejszy wzrost ludności Finlandji i wyjątkowo słaby wzrost miast, nie wyłączając Helsingforsu. Wzrost Helsingforsu był szybszy od wzrostu ludności miast wogóle; pochodziło to ze wzrastającej centralizacji gospodarczej, która jest cechą charakterystyczną dzisiejszego ustroju.

Procent ludności miejskiej Finlandji wzrastał: w 1815 roku ludność miejska stanowiła 4,8% ogółu ludności, w 1840 roku — 5,8, w 1850 r. — 6,4, w 1860 r. — 6,3, w 1870 — 7,4, w 1880 r. — 8,5, w 1890 — 9,2, w 1900 — 12,5, w 1910 r. — 14,1, w 1920 r. — 16,7.

Pod względem procentu ludności miejskiej Finlandja ustępuje Polsce, której ludność miejska wynosi 30% ogółu ludności kraju. Procent ludności miejskiej w Finlandji nie odpowiada stopniowi uprzemysłowienia tego kraju, gdyż ludność przemysłowa stanowi 12,2%, handlowa 5,1%, wolne profesje i służba państwowa 2,6%, robotnicy 6,0%, różne profesje 3,3%. Przeszło 33,7% stanowi ludność nierolnicza, czyli jest jej dwa razy tyle, ile miasta Finlandji liczą mieszkańców. Jest to zrozumiałe, gdyż przemysł Finlandji, oparty na materiale leśnym, na opale, który dostarczają lasy, posługujący się, jako siłami motorowymi, spadkiem wód, nie koncentruje się wyłącznie w miastach, lecz w znacznej części jest rozrzucony po kraju, właściwie po południowych i zachodnich prowincjach Finlandji.

Z miast Finlandji jeden tylko Helsingfors posiada około 200 tys. mieszkańców (197,8 w 1920 r.), pozatem Abo liczy 58,3 tys., Tammerfors 47,8, Wyborg 30,0, Waza 23,9, Uleaborg 21,3, Kuopio 18,7, Bjerneborg 17,0, Kotka 11,9 pozatem wszystkie inne miasta liczą poniżej 10 tys.; z nich Hangö 5,9, Tavasthust 6,7, Jakobstadt 7,1, Lahti 7,2, Raumo 8,0, inne zaś mają poniżej 5 tys. Jyväskylä 5,7.

Niemal wszystkie miasta finlandzkie zostały założone za czasów szwedzkich przez Szwedów. Po oddzieleniu od Szwecji powstały: Jyväskylä (1837 r.), Kotka (1879 r.), Lahti (1905 roku), Hangö 1874 r.).

Pierwiastek szwedzki w miastach jest mocniej reprezentowany, niż na wsi. Szwedzi stanowią 22 procent ludności miejskiej i 8 procent ludności wiejskiej.

Waga kulturalna pierwiastku szwedzkiego nie da się określić procentowym stosunkiem jego do cyfry ludności miejskiej i wiejskiej.

Na równinach Rosji europejskiej i azjatyckiej spotykamy cały szereg plemion fińskich. Lecz wszędzie kulturalny rozwój ich jest wprost pożałowania godny: najczęściej stoją one na niższym stopniu kultury od chłopów rosyjskich i są przez wyzysk rosyjski doprowadzone do zwyrodnienia, jak Ostjacy, Wogułowcy, nawet Zyrjanie. Los ludności Finlandji był inny, gdyż stykała się z Zachodem, była pod bezpośrednim wpływem ludów skandynawskich, jednej z najbardziej uposażonych gałęzi plemienia indogermańskiego.

Już w wieku bronzowym, a szczególnie w początkach

okresu żelaza, wpływ skandynawski był w Finlandji dominujący; następnie przyszła fala słowiańska.

Gdy historia w ścisłym znaczeniu tego wyrazu, powiada Gustaw Retzius, zaczyna rzucać światło na dzieje Finlandji, znajdujemy tam Skandynawów, zostających w bliskim kontakcie z Zachodem.

Już 7-my król szwedzki Iwar przyłączył do swych posiadłości krainę Suomi, poddając w ten sposób Finlandję wpływom szwedzkim.

W XIII w. dała Szwecja Finlandji chrześcijaństwo—katolicyzm, łączący odtąd kraj ten z cywilizacją Zachodu. Na dowód znaczenia kościoła w Finlandji przytoczyć można, że biskupstwo i księstwo finlandzkie były pojęciami niemal jednoznaczniemi. Z katolicyzmem przyszły klasztory Dominikanów i Franciszkanów, owych pionierów kultury średniowiecznej. W XIII w. powstaje szkoła katedralna, o której pierwszą wzmiankę spotykamy w 1315 r.

Prawo, ochraniające dobra rycerskie i współwłasność chłopów, przyszło do Finlandji ze Szwecji wraz z rolnictwem i organizacją agrarną. Pod wpływem szwedzkim dzielono w Finlandji grunty podług słońca. Każdy włościanin otrzymywał część pola i łąki na północ, południe, wschód i zachód słońca. Gildje kupieckie rozpowszechniły się w kraju tym już w wieku XIV, równocześnie pod ochroną biskupa rozwinęła się organizacja cechów rzemieślniczych; miasta, dzięki prawom germańskim, posiadały samorząd.

Z protestantyzmem w XVI w. dała Szwecja Finlandji rozpowszechnienie umiejętności czytania i pisania, oraz tę samodzielność duchową, która urabiała się na samodzielnym komentowaniu biblij, a następnie była dźwignią w życiu gospodarczym i w wszelkich stosunkach społecznych.

Szwedzi nie traktowali Finlandji, jako kraju ujarzmionego, lecz jako równouprawnioną prowincję; w r. 1362 otrzymuje Finlandja prawo udziału w obieraniu króla, potwierdzone w roku 1457.

Finlandja korzystała wogóle z prawa publicznego Szwecji. Prawo to już w r. 1332 w ustawodawstwie Magnusa nakładało na monarchę obowiązek szanowania i zachowywania przywilejów kościoła i obywateli państwa. Powtarza je i uzupełnia ustawodawstwo z 1442 roku. W rozdziale o królu (Konungebalk) czytamy, że po wstąpieniu na tron zobowiązuje się on: szanować kościół, ale bez przekraczania praw korony i na-

rodu... popierać prawdę i sprawiedliwość, być wiernym narodowi swemu, ochraniając życie i nietykalność tak ubogich, jak bogatych, z wyjątkiem faktów ścigania sądowo-śledczego, nie pozbawiać nikogo własności, chyba drogą sądową; rządzić królestwem szwedzkim, porozumiewając się z Radą, do której dopuszczać tylko obywateli państwa.

Owóż zobowiązanie to przetrwało w formie zmienionej do dziś dnia, — dawał je Finlandji Wielki Książę Finlandzki, cesarz Mikołaj II, w r. 1894.

Finlandja brała udział w szwedzkim riksdagu (sejmie), który, powołany do życia jako „izba rycerzy“, stał się w roku 1626 przedstawicielstwem stanów szwedzkich. Aż do roku 1905 zachowała Finlandja ordynację wyborczą szwedzką. Całe niemal dzisiejsze prawo publiczne finlandzkie opiera się na prawodawstwie szwedzkim.

W okresie katolicyzmu językiem cywilizacji w Finlandji była łacina, w okresie protestantyzmu, język szwedzki, jakkolwiek już w roku 1528 duchowieństwo głosi ewangelję i naucza w języku fińskim.

Protestantyzm był przewrotem w życiu kraju, był rewolucją duchową, podniecającą rewolucję społeczną. W r. 1593 przeżywa Finlandja wojnę chłopską.

Po ustaleniu się swem rozpoczyna protestantyzm pracę około podniesienia szkolnictwa, zastał je bowiem w upadku. Powstają w pięciu miastach zakłady naukowe: w Abo szkoła katedralna, w Helsingforsie, Wyborgu i Bjerneborgu szkoły trywjalne, dalej szkoły elementarne w Borgo, Ekenasie, Nadel-dalu, Uleaborgu, a w miejscowościach, nieposiadających szkół katedralnych lub trywjalnych, pedagogjum, prowadzone przez jednego lub dwu nauczycieli. Znaczny postęp w rozwoju szkolnictwa przynosi okres od 1640 — 1654 r., gdy zarządzał Finlandją jeden z najlepszych jej administratorów, Brahe. Wówczas to wytworzono typ szkolnictwa, trwający w Finlandji do połowy w. XIX. W roku 1640 powstaje w Abo akademja. Abo, główne miasto kraju, siedzisko akademji, następnie uniwersytetu, posiadało przeszło 5.000 mieszkańców. Wyborg liczył 3.000. W 20 lat po założeniu Helsingforsu (1600 r.) liczył on 1.000 mieszkańców i miał za 155.991 talar. wywozu, za 17.617 talar. przywozu. Cała ludność kraju wynosiła 450.000; siła zbrojna w stosunku do ludności była znaczna, wynosiła bowiem 10,200; z tego 3.000 jazdy, 7,200 piechoty. Było to na owe czasy przeciążenie militarne kraju, przechodziło bowiem

2% ludności, dopiero przy dzisiejszym rozwoju militarystyki, spotykamy taki stosunek procentowy w wielu krajach Europy. Przytem, wobec rzadkości zaludnienia kraju, ciężary militarne Finlandji południowej, bardziej zagrożonej przez Moskwę, były względnie znaczniejsze, niż środkowej.

Ze względów militarnych zorganizowano regularną pocztę już w 1638 r., ulepszono komunikację, oprócz tego kasowano dominja, wyzwalamo chłopów od ciężarów pańszczyźnianych, aby umożliwić liczniejszą wśród nich rekrutację. Na 10 — 15 chłopów czynszowych brano na początku XVII w. jednego, na 20 — 30 pańszczyźnianych również jednego rekruta. Mylne jest twierdzenie finomanów, że Szwecja uczyniła z Finlandji obóz wojenny. Finlandja istotnie w ciągu całego stulecia cierpiała wskutek wojen szwedzko-rosyjskich, lecz o co prowadzono te wojny? O Finlandję i Finlandczyków.

Szwecja broniła nie granic swej metropolji, ale kolonji fińskiej i, dzięki Szwedom, nasiona cywilizacji europejskiej, choć traktowane wielokroć w wojnach z Rosją, kielkowały i dawały plony.

Nie wchodząc w rozważanie wartości cywilizacyjnej pierwiastku skandynawskiego, znanego ze swych zdolności państwowo-twórczych, uznać musimy, że i Finowie należą do rasy zdolnej, mającej tak wybitnych przedstawicieli jak Węgrzy.

Przez długi czas pierwiastek szwedzki, jako ośrodek kultury kraju asymilował Finów, wylaniających się z masy ludowej. Ów proces asymilacji ludności fińskiej został powstrzymany przez proces t. zw. fińskiego odrodzenia narodowego.

Pierwszą książką, wydaną w języku fińskim, była książka do nabożeństwa z 1544 r., w 1548 r. wyszedł fiński przekład Nowego Testamentu, a potem kilka książek treści religijnej. Była to spuścizna literacka Finów aż do XIX w., gdy powstało Fińskie Towarzystwo Literackie.

Skromne były początki nowego towarzystwa. Miało 12-stu założycieli, do których przyłączyło się wkrótce 21 osób. Autor narodowego hymnu fińskiego „Vart land” (Nasz kraj), Runeberg, historyk Akiander i kilku wybitnych działaczy fińskich byli założycielami. Wkrótce do nich przystąpił jeden z twórców finomanizmu Snellman, lingwiści Kastren i Alkwist, historyk Irje Koskinen.

Najważniejszą pracą towarzystwa w pierwszym roku jego istnienia było wydawnictwo run fińskich (poezji ludo-

wej). Do kwietnia 1835 r. zbieracz owych run, Lenroth, przedstawił towarzystwu: „Kalevala eli Karjalaisten Runoja Suomen vanhoista ajoista” (Kalevala, czyli pieśni Karelskie z czasów starożytnych) w 32 pieśniach, składających się z 12.078 wierszy. W parę lat potem Lenroth zgromadził, a towarzystwo literatury fińskiej wydało 5.000 przysłów, 1.200 zagadek i bajek, następnie „Kanteletar”, czyli starodawne pieśni ludu fińskiego (21.007 wierszy).

W 1841 r. Kalevala została przełożona na język szwedzki i przesłała do literatury europejskiej, ze szwedzkiego przetłumaczona na niemiecki i na inne języki.

Rocznik towarzystwa „Suomi” przez dłuższy czas z konieczności wychodził w języku szwedzkim, ale dając studia z zakresu filologii fińskiej, historii Finlandji, wiersze patriotyczne Runeberga, prześiknięte miłością kraju, stwarzał narodowe odrodzenie fińskie. Towarzystwo wydawało słowniki szwedzko-fiński, łacińsko-fiński, z biegiem czasu stworzyło popularną literaturę w języku fińskim i do dziś dnia jest głównym nakładcą książek fińskich.

Fińskie towarzystwo literackie było przez pewien czas poniekąd encyklopedyczne, następnie pewne działy przekazało towarzystwom, które częstokroć rozpoczynały byt jako jego filje, np. towarzystwo oświaty ludowej, „Starożytności Finlandji”, towarzystwo historyczne, „Rodzimego Języka”, „Fińsko-Węgierskie” i t. d.

Współzawodniczy z tem towarzystwem „Szwedzkie towarzystwo literackie Finlandji”. Powstało ono w 1885 r., a w odezwie, wzywającej do jego założenia, czytamy: „Kultura szwedzka w Finlandji posiada nader chlubną historję. Uświetniają ją takie imiona jak: Geceliusowie, Portan, Francen, Runeberg i t. d. Wraz z tymi wybitnymi działaczami występował niezliczony szereg mniej znanych i już zapomnianych pracowników, których nieustanne zabiegi przyczyniły się do stworzenia współczesnej kultury Finlandji. Ta kultura szwedzka miała swe prądy: kościelny pod berłem królów z domu Wazy, oświecony racjonalizm w XVIII w., patetyczny światopogląd i ofiarne poczucie narodowe w wieku bieżącym. Z tych prądów powstał duch patriotyzmu, który zrodził i podtrzymuje instytucje fińskie. On właśnie rozwinął obok kultury szwedzkiej młody i energiczny ruch, ruch kulturalny fiński”.

Proces ów wystąpił w piątym dziesięcioleciu w. XIX,

gdy skutek znacniejszego wywozu lasów z bogaciło się wielu chłopów fińskich. Ci chłopci dali swym synom wykształcenie uniwersyteckie. Pod wpływem romantyzmu rewolucyjnego owej epoki włościńska fińska młodzież pragnęła zachowania bliskiego kontaktu z masą ludową, konserwowała używanie języka fińskiego i rozpoczęła urabianie narodowości fińskiej.

Chcąc zniweczyć wpływy szwedzkie, rachując na asymilację Finów, Rosja popierała ruch finomański. 26/14 kwietnia gen. gubernator Finlandji w Petersburgu, hr. Berg, pisał do Armfelda, sekretarza stanu Finlandji w Petersburgu: „co się tyczy tej przyszłości, którą przepowiada narodowi fińskiemu Snellman (jeden z pionierów finomańskich), mówiąc między nami, słabo wierzę w owe prorocтва. Nie sądzę, żeby to plemie było przeznaczone do odgrywania wybitnej roli wśród narodów cywilizowanych Europy. Natomiast winno być dla nas środkiem do ostatecznego wyzwolenia Finlandji z pod wpływów szwedzkich. Do tego winniśmy dążyć. A wogóle trzeba wyjaśnić Finom, że nasze rządy są lepsze i korzystniejsze niż szwedzkie“. W 1856 r., Berg uzyskał od Aleksandra II rozkaz wydawania w języku fińskim gazety ludowej, któraby zawierała wiadomości z zakresu rolnictwa i życia praktycznego. W myśl tego programu Berg założył gazetę „Suomen Julkisia Sanomia“, która była przesiąknięta rasyfilizmem oraz wrogością do szwedczyzny.

W 1856 r. wprowadzono instytucję opłacanych przez gminy i powiaty tłumaczy postanowień rządowych z języka oficjalnego szwedzkiego na fiński. W 1858 r. nakazano zaprowadzenie protokołów i ksiąg w języku fińskim w parafjach, gdzie nabożeństwa odbywają się w tym języku. Równocześnie język fiński dopuszczono do dyskusyj uniwersyteckich i rozpraw dysertacyjnych. Od 1863 r. wszystkie instytucje sądowe i administracyjne zobowiązano do przyjmowania wszelkich podań w języku fińskim, a od 1 stycznia 1867 r. buchalterowie powiatowi, urzędnicy gubernjalnego zarządu i in. zostali obowiązani w miejscowościach z przeważającą ludnością fińską do prowadzenia ksiąg w języku fińskim. W 1860 r. zaczęto wydawać w języku fińskim zbiór rozporządzeń W. Ks. Finlandzkiego, do tego czasu wydawany w języku szwedzkim.

Popierając wydawnictwo książek fińskich, reskrypt cesarski z 1868 r. I-31 zastrzega cenzurę nad nimi bezpośrednio gen. gubernatorowi. Oderwać od tradycji szwedzkich, urobić na modłę rosyjską lud fiński, był to program rządu rosyjskiego,

zainicjowany przez gen. Berga, dobrze nam znanego ze swej działalności w Warszawie. Wszystkie dzieła polityczne, wychodzące w Szwecji, zostały w owym czasie zakazane w Finlandji.

W szóstym dziesięcioleciu w. XIX w Finlandji popularna była idea skandynawska, t. j. unja ze Szwecją i Norwegją. Wojna krymska roznieciła nadzieję oderwania się Finlandji od Rosji. Gdy w 1857 r. obchodzono w Helsingforsie 700-letni jubileusz przyjęcia chrześcijaństwa, słuchacze uniwersytetu Uppsalskiego przybyli na uroczysty obchód w uniwersytecie Helsingforskim. Ojciec ruchu finomańskiego, Snellman, wyraził się w toaście podczas uczty: „niema narodu, który mógłby się uważać za równie bliski szwedzkiemu, jak naród fiński... W prawach i instytucjach Finlandji żyje jeszcze duch skandynawski... Tylko z piersi Finlandczyków płynąć może to wielkie uczucie wdzięczności, które ujścia sobie szuka, wznosząc toast za wielkich ludzi Szwecji“.

Późniejszy znany podróżnik Adolf Nordenskiöld na pożegnanie wypowiedział mowę polityczną, w której oświadczył, „żyje w nas (Finlandczykach) poczucie praw naszych do wolności, a węzły, zerwane przed 50 laty, znów się zadzierzgiwać poczynają, tak, iż w walce, którą prowadzimy z ciemnymi siłami, nie stoimy na polu bitwy samotnie“.

Ruch skandynawski przybrał znaczne rozmiary w 1863 roku; ośrodkiem naturalnym była dlań Szwecja. Ruch ten był jednym ze źródeł sympatyj szwedzkich dla sprawy polskiej. W okresie wrzenia w Polsce, demonstracji przedpowstaniowych, minister spraw zagranicznych, Gorczakow, prosił Aleksandra II o szczególne zwrócenie uwagi na sprawę fińską wobec niespokojnego nastroju w Polsce i obaw komplikacji międzynarodowych.

18 czerwca 1863 r. wyszedł w Carskim Siole reskrypt o zwołaniu sejmu fińskiego.

Po 1809 roku nie zwoływano sejmów. Nie było to jednak pogwałceniem konstytucji, gdyż zwołanie sejmu pozostawiała ona do uznania panującego.

Skład sejmu fińskiego na mocy dawnej ordynacji wyborczej, puścizny po Szwecji, był następujący: 1600 członków warstwy szlacheckiej miało 148 przedstawicieli; każdy ród szlachecki wysyłał na sejm głowę rodu; 2,928 członków stanu duchownego, do którego zaliczano profesorów — depu-

towanych 32; 413 wyborców miejskich — 39; 724.417 włościan — 48. Nie posiadało reprezentacji 88.664 mężczyzn.

Stany obradowały oddzielnie, rezolucje swe komunikowały sobie wzajem na piśmie. Wrazie niezgodności zdań zbierać się można było na wspólnej komisji. Dla prawomocności uchwał potrzeba było trzech stanów, w razie zmiany praw zasadniczych wszystkich czterech stanów, oprócz tego dwa stany uchwalić mogły rezolucję, odraczającą uchwały.

Sejmy przyczyniły się do urabiania narodowości fińskiej. W czasie pierwszego sejmiku w 1863 r. zaczęły wychodzić tanie gazety fińskie: „Paivatar“ (Dziennik) i „Kausakurvan Lehti“ (Gazeta Ludowa).

W ostatnich latach kilkunastu sejmików stanowych Finowie posiadali większość w dwóch stanach: chłopskim i duchownym, w dwóch innych mieli większość Szwedzi. Taki stosunek sił wymagał kompromisów i sfera zastosowania języka fińskiego w urzędach i szkołach coraz bardziej wzrastała. Fin uczył się w szkołach ludowych i średnich we własnym języku, w którym też słuchać mógł nawet wielu wykładów w uniwersytecie; również w sądzie, w urzędach administracyjnych załatwiał swe sprawy w języku fińskim. Język wewnętrznego urzędowania pozostawał szwedzki tam, gdzie przeważali Szwedzi w urzędowaniu.

W 1869 r. ustawa sejmowa rozszerzyła prawa polityczne stanów nieszlacheckich. W stanie duchowieństwa nadano prawo głosu uniwersytetowi helsingforskiemu i personelowi pedagogicznemu szkół średnich. W 1879 r. w stanie miejskim nadano prawo głosu wszystkim, opłacającym podatki miejskie; we włościańskim wszystkim chłopom, posiadającym ziemię.

Otóż na 2.380.140 mieszkańców według spisu 1890 r. należało do sfer posiadających prawo wyborcze 705.601 czyli 29,6%. Nie posiadało praw wyborczych 70,4%.

Pod wpływem tak zwanego ruchu wolnościowego w Rosji, gdy jednym z najbardziej niewzruszonych dogmatów była czteroprzymiotnikowa ordynacja wyborcza, stała się ona programem politycznym Finlandji, chociaż dawniej poza socjalną demokracją nie miała liczniejszych zwolenników. Pragnienie restytucji praw politycznych kraju, uszczuplonych w ciągu ostatnich lat kilku, oraz myśl oparcia konstytucji na sile fizycznej mas, skłoniło szwedomanów, najbardziej wyrobione politycznie stronnictwo w kraju, do zaakceptowania czteroprzymiotnikowego prawa wyborczego. Finomanie w tej reformie

wyborczej upatrywali czynnik swych wpływów i podstawę swej władzy w Finlandji. Tymczasem na powszechnym prawie wyborczym najwięcej zarobili socjaliści. Otrzymali bowiem w 1907 r. 36% podanych głosów, gdy starofinowie 27,1, młodofini 13,5, szwedzka partja narodowa 12,5, partja agrarna 5,7, chrześcijańsko robotnicza 2,1 drobne grupy 6,9%.

Taki stosunek sił był dla pierwiastku szwedzkiego w Finlandji niekorzystny. Starofinowie wnieśli do sejmiku w 1907 roku projekt ustawy językowej, wprowadzającej prawo języka szwedzkiego do jakiegoś lokalnego narzecza, uwzględnionego w urzędowaniu tylko tam, gdzie Szwedzi stanowią większość ludności. Tymczasem język szwedzki jest językiem kultury Finlandji.

Pewna część Finów, t. zw. finomanie, którzy rozpoczęli proces urabiania narodowości fińskiej, odznaczali się wprost wrogim stosunkiem do wszystkiego, co szwedzkie, nie pomnąc, że bez pierwiastku szwedzkiego Finlandja byłaby tylko krainą Zyrjan, Ostjaków i t. p.

Instynktownym odruchem, przeciwdziałającym asymilacji mniej kulturalnego szczepu przez bardziej ucywilizowany, jest antagonizm, którego poczucie twórcy nowej narodowości chcą rozniecić względem narodowości cywilizacyjnie wyrobionej, asymilującej. Tu leży źródło antagonizmu Finów do Szwedów, Litwinów i Ukraińców ku Polakom.

Gdy jednak skryształizowała się o tyle narodowość fińska, że jej nie zagraża już pochłonięcie przez pierwiastek szwedzki, następuje w Finlandji w stosunku do szwedzczyzny zmiana. Wyrazicielami tej zmiany są młodofinomanie, najinteligentniejsza partja wśród Finów. „Pragnąc usunięcia z Finlandji pierwiastku szwedzkiego, zrywać całkiem z językiem szwedzkim nie możemy“ powiedział mi w 1908 r. w Helsingforsie jeden z przywódców młodofinomanów, p. Setöla, prof. uniwersytetu, — „gdyż nasza literatura jest obecnie częściowo, a dawniej całkowicie pisana w języku szwedzkim. Bez języka szwedzkiego niezrozumiałe staną się dla nas całe okresy dziejów naszych.

Pierwiastek szwedzki w Finlandji i język szwedzki w tym kraju są jego spójnią ze światem skandynawskim i ułatwiają nabywanie znajomości języków niemieckiego i angielskiego, są więc czynnikiem europeizacji Finlandji i przeciwdziałania wpływom rosyjskim.

Konstytucja finlandzka z 17 lipca 1919 r. gwarantuje równe prawa obu językom: fińskiemu i szwedzkiemu.

Paragraf 14 konstytucji głosi: „Języki, fiński i szwedzki są językami narodowymi Rzeczypospolitej.

— Prawo obywateli finlandzkich używania języka macierzystego fińskiego lub szwedzkiego przed sądami i władzami administracyjnymi, i otrzymywania odpowiedzi i decyzji w tym języku będzie zabezpieczone w drodze prawodawczej z zastrzeżeniem, by prawa zarówno ludności fińskiej jak i ludności szwedzkiej kraju były zabezpieczone podług tych samych zasad.

— Państwo będzie czyniło zadość potrzebom umysłowym i gospodarczym ludności fińskiej i ludności szwedzkiej podług tych samych zasad“.

Wpływy rosyjskie wystąpiły głównie w finlandzkiej partii socjalistycznej. Rozwinęła się ona w okresie niweczenia odrębności Finlandji na podłożu niezadowolenia ze stosunków politycznych, ogarniającego wówczas Finlandję. Rosyjski ruch rewolucyjny, wywołujący w Finlandji olbrzymie nadzieje, miał też znaczny wpływ na rozwój kierunków lewicowych w Finlandji. W 1906 r. na zjeździe socjalistycznym w Tammerforsie, redaktor gazety „Tyomies“, Walpas, powiedział: „Ponieważ obecnie oddzieliliśmy się od burżuazji, należy nam szukać nowych sprzymierzeńców. Ma się rozumieć, znajdziemy setki tysięcy tych, którzy w Rosji walczą o wolność. Oni stworzą nam lepszą przyszłość i bardziej trwałe gwarancje, niż wspólna akcja z naszą nieliczną burżuazją. Nowe przymierze zupełnie zabezpieczy przyszłość i wewnętrzną samodzielność Finlandji“.

Pod wpływem rosyjskim socjalizm finlandzki zaraził się rewolucyjnym maksymalizmem. Na zjeździe 1906 r. oklaskiwano cytate z socjalistycznego pisma fińskiego „Socialistinen etika kanslehti“, z artykułu O. Knusinena (Nr. 17, str. 397, r. 1906, art. „O polityce i samorządzie narodowym“): „Spróbujcie zrealizować demokrację przy pomocy nowego sejmu: jest to to samo, co samego siebie za włosy z wody wyciągać. Osiągnąć to można tylko drogą rewolucji... Cóż teraz czynić? Odpowiedzi nato innej niema, prócz następującej: zbierajcie szybko i systematycznie zapasy broni. Wielki strajk jest tylko jednym ze środków rewolucji, ale jest to środek nieskuteczny przeciwko naszemu najgorszemu nieprzyjacielowi, wyższemu rządowi. Potrzebna jest siła“.

W 1906 r. wybuchł bunt marynarzy rosyjskich w Sweaborgu, czerwona gwardja finlandzka wzięła w nim udział. Senat czerwona gwardję rozwiązał. Knusinen pisał wówczas z tego powodu: „Ma się rozumieć, nie pozostawimy tego bez odpowiedzi. Jabym ze swej strony proponował odpowiedź następującą: odtąd każdy z nas jest czerwonym gwardzistą. Jeżeli przyjmimy tę odpowiedź, będziemy mieli stutysieczną armję, dzięki której odniesiemy świetne zwycięstwo“.

Wobec tych idei, które rozpleniły się w Finlandji od 1906 roku, zrozumiałe jest, że w końcu 1917 r. zaraz po przewrocie bolszewickim w Rosji, Finlandja została ogarnięta ruchem bolszewickim i posiadała swą finlandzką czerwoną armję. Ale żywiły, reprezentujące inteligencję, produkcję, kapitał i ziemię okazały się w Finlandji bardziej żywotne, niż w Rosji.

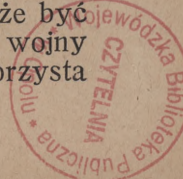
Zorganizowała się armja biała, zwyciężyła armję czerwoną, i temu zawdzięcza Finlandja obecną samodzielność polityczną, restytucję życia gospodarczego i rozwój gospodarczy. Wojska niemieckie przysły na pomoc armji białej i to jest podstawą moralnych wpływów Niemiec w Finlandji.

W 1918 r. Finlandja miała zostać monarchją, królem Finlandji miał być Karol Ludwik Heski. Większość oświadczyła się za monarchją.

Skład sejmu finlandzkiego w 1923 r. przedstawia się jak następuje:

Partje	Liczba deputowanych		% do ogóln. liczby deputow.	
	1922 r.	1923 r.	1922 r.	1923 r.
Socjaliści (komuniści)	2	27	1	13,5
Socjalna Demokracja	78	53	39	26,5
Agrarna	42	45	21	22,5
Narodowo postępową	26	15	13	7,5
Koalicja Narodowa	28	35	14	17,5
Szwedzka	22	25	11	12,5
Chrześcijańsko robotn.	2	0	1	0

Statystyka sejmu finlandzkiego wykazuje, że grupy socjalistyczne są w Finlandji silne, stanowią 35% ogółu sejmu. Grupa komunistyczna rozporządza 13,5 procentami. Ostatnie wybory dały jej w porównaniu z rokiem zeszłym olbrzymie powodzenie. Wpływu jednak na rząd nie wywiera, może być tylko dla Finlandji czynnikiem niebezpiecznym w razie wojny z Rosją sowiecką. Rząd finlandzki jest centrowy, korzysta

z wyszkolonego aparatu urzędniczego oraz tradycji politycznych i gospodarczych Finlandji.

Stopień oświaty Finlandji jest względnie znaczny, szczególnie ludności szwedzkiej, górującej gospodarczo i społecznie.

W szkołach elementarnych wiejskich wypada na tysiąc Finów 72,4 uczących się, na tysiąc Szwedów 82,0 uczących się. W miastach natomiast znaczniejsze jest pro mille Finów, uczących się w szkołach elementarnych, niż Szwedów, pierwszych 96,3, drugich 64,1. Bardziej zamożny bowiem pierwiastek szwedzki zamiast posyłać do szkół powszechnych elementarnych, przygotowuje dzieci od razu do szkół średnich. Gdy na tysiąc Finów wypada 9,1 uczących się w szkołach średnich, na tysiąc Szwedów 23,8.

Wśród uczących się w szkołach średnich Szwedzi stanowią 39,5% (według danych 1920/21 roku. Pro mille obliczone zostały przez nas na mocy danych Rocznika Statystycznego fińskiego z 1922 r. str. 192 do 195).

Uniwersytet helsingforski liczył:

Lata	Liczba uczących się		Ogółem
	mężczyzn	kobiet	
1910 r.	2.123	600	2.723
1915 r.	2.612	866	3.478
1916 r.	2.411	804	3.215
1918 r.	1.789	774	2.563
1919 r.	1.702	685	2.387
1920 r.	1.880	698	2.578
1921 r.	1.925	677	2.602
1922 r.	2.046	724	2.770

Rocznik Statystyczny nie podaje liczby ogólnej Finów i Szwedów na uniwersytecie helsingforskim, lecz tylko liczbę zapisujących się corocznie nowych słuchaczy Finów i Szwedów.

Fakultety	1913 r.		1922 r.	
	Fin.	Szwed.	Fin.	Szwed.
Teologia	79	5	20	5
Prawo	164	56	96	47
Filologia	252	88	86	48
Fiz. matem.	285	126	83	38
Agr. ekonom.	96	16	61	21
Ogółem	876	291	346	159

Cyfry powyższe wykazują, że liczba słuchaczy na uniwersytecie helsingforskim zmniejszała się w ciągu okresu wojny światowej i w pierwszych latach powojennych. Najcięższe dla Finlandji pod względem gospodarczym lata 1918 i 1919 wykazują najmniejszą liczbę słuchaczy uniwersytetu.

Porównawcze dane liczby nowych słuchaczy z 1913 r. i z 1922 r. wykazują przeszło o połowę zmniejszoną liczbę nowo-zapisujących się słuchaczy. Przyczem liczba zapisujących się do uniwersytetu Finów spadła znacznie, niż Szwedów. W 1913 roku zapisujący się na uniwersytet Szwedzi stanowili 26,8% ogółu zapisujących się, w 1922 roku 31,8%.

Politechnika finlandzka w 1921/22 roku liczyła 463 Finów i 225 Szwedów.

Przed kilkunastu laty procent słuchaczy Szwedów był znaczniejszy, niż obecnie. Do 1899 roku Szwedzi stanowili większość na wszystkich fakultetach, poza teologicznym. Otóż na mocy statystyki uczących się w średnich i wyższych zakładach naukowych należy szacować Szwedów na trzydzieści kilka procent wśród inteligencji Finlandji.

Większa własność ziemiska znajduje się w rękach Szwedów. W większym przemyśle i w handlu udział ich jest znacznie wyższy od udziału ich ilościowego nie tylko w ludności kraju, ale wśród ludności miejskiej. Procent Szwedów w sejmie, odpowiadający zaledwie ich procentowi w kraju, jest wynikiem tej krzywdy, jakie powszechne i równe prawo wyborcze wyrządza warstwom oświeconym i reprezentującym interesy produkcji krajowej. Jeżeli interesy produkcji Finlandji nie ulegają takiemu, jak na Łotwie, uszkodzeniu przez dążności podziałowe, będące skutkiem powszechnego prawa wyborczego, to dzięki tym tradycjom gospodarczym, które pozostawiły sejm finlandzkie z okresu przedstawicielstwa wszystkich warstw przed reformą wyborczą 1907 roku.

W szóstym dziesięcioleciu w. XIX Finlandja dokonywała budowy Sajmeńskiego kanału, długości 545 wiorst.

W 1856 r. Aleksander II przybył do Helsingforsu i w mowie swej zaznaczył potrzebę połączenia Finlandji kanałami z morzem i Petersburgiem. Chodziło mu o związanie gospodarcze Finlandji z Rosją. Finlandczycy jednak uważali za ważniejszą rzecz dla normalnego rozwoju kraju sieć komunikacji wewnętrznej, połączenie kolejowe ważniejszych centrów gospodarczych Finlandji. W 1857 r. senat uchwalił większością głosów, że pierwszą potrzebą Finlandji jest budowa kolei

Helsingforsko-Tawasthuskiej. Kolej, wybudowana w ciągu lat trzech, zajmuje co do wartości technicznej, a zarazem taniości pierwszorzędne miejsce w Europie. Budowali ją inżynierowie miejscowi, dobrze znający warunki kraju i obeznani z budową kolei szwedzkich, prowadzoną w warunkach analogicznych.

Z powodu słabego jeszcze rozwoju sił produkcyjnych Finlandji pierwsza jej kolej dawała deficyty. Zraziło to jednak do budowy kolei część tylko opinii kraju. Sejm z roku 1863 otrzymał do rozważenia projekt rządowy budowy kolei od Richimiaki do wsi Lachtys, oraz przedłużenia linii od Tawasthusu do Tammerforsu.

Sprawa nowej kolei do Petersburga przedstawiona była sejmowi w 1867 r. Sejm aprobował i uchwalił pożyczkę 18 milionów. Prasa finlandzka podniosła, że budowa kolei wąskotorowej wyniosłaby taniej i odpowiadałaby najzupełniej potrzebom kraju. Lecz specjalne narady komisji, zwołanej do rozważenia memorjału gub. finlandzkiego, domagającego się kolei szerokotorowej ze względów strategicznych, zdecydowały inaczej. Komisja, do której, obok ministra sekretarza stanu Finlandji oraz jego zastępcy weszli rosyjski minister skarbu i gen. Mielnikow, postanowiła: 1) W. Ks. Finlandzkie zobowiązało się wybudować kolej żelazną pięcio-łokciowej szerokości od stacji Richimiaki do Petersburga; 2) skarb rosyjski dał nato subwencję 2,5 milj. rubli i otrzymał udział w dochodach w stosunku jednej trzeciej.

Opinię Komisji Aleksander II sankcjonował.

Ruch na linii Petersburg-Richimiaki rozpoczął się we wrześniu 1870 roku. Kolej ta, długości 372 klm. kosztowała 27,5 milj. mk. Prasa rosyjska domagać się zaczęła, by dla podniesienia dochodów kolei petersburskiej przedłużyć ją do Hangö i zbudować most na Newie, łączący ją z kolejami rosyjskimi. Pod względem finansowym byłoby to przedłużenie kolei dla Finlandji korzystne, jednak ze względu na zachowanie swej odrębności Finlandja się nie zgadzała i w 1908 r. rząd rosyjski wbrew woli Finlandji narzucił jej wydatki na owe przedsięwzięcie, mające służyć do zjednoczenia Finlandji z Rosją.

W 1882 roku Finlandja spłaciła Rosji pożyczkę swą, zaciągniętą na budowę kolei żelaznych.

Gdy kolej, łącząca Finlandję z Petersburgiem, cieszyła się poparciem Rosji, natomiast projekt kolei, łączący Finlandję ze Szwecją, linią od Uleaborga do Torneo, co do której uchwa-

lił sejm finlandzki petycję w 1891 r., napotykał na veto Rosji ze względów strategicznych, gdyż zdaniem prasy rosyjskiej, kolej łączyłaby się z kolejami strategicznymi Szwecji.

Rosyjscy pisarze wojenni uważali rozwój sieci kolejowej Finlandji za rzecz niepożądaną dla Rosji, bo wojsk rosyjskich w słabo wogóle zaludnionej Finlandji było z natury rzeczy mało, koleje więc finlandzkie łatwo mogły trafić do rąk nieprzyjaciół Rosji, co zagrażałoby Petersburgowi od północy i północo-wschodu.

Finlandczycy zamierzali połączyć wewnątrz kraju ze swemi miastami portowemi, co ułatwiałoby finlandzki handel międzynarodowy. Za czasów zależności od Rosji zamiary te nie mogły być wykonane, gdyż Rosja nie chciała, by z portem petersburskim współzawodniczyły porty fińskie w zatokach Fińskiej i Botnickiej, zwłaszcza, Kotke, Helsingfors, Hangö, Borge, Uleaborg, jako geograficznie bliskie.

Sieć kolejowa Finlandji zgęszczała się, pomimo przeszkód, stawianych przez Rosję. Ostatnimi laty mimo trudności finansowych Finlandja budowała nowe koleje żelazne.

W r. 1862 było kolei państw.		107 klm.			
• 1873	•	492	•	pryw. 149 klm. razem	641 klm.
• 1883	•	1.158	•	33	1.191
• 1893	•	2.098	•	23	2.131
• 1900	•	2.650	•	281	2.931
• 1905	•	3.046	•	270,6	3.316,6
• 1913	•	4.908	•	428,2	5.336,2
• 1917	•	5.480	•	328,9	5.808,9
• 1920	•	5.567	•	294,1	5.861,1

W ciągu ostatnich lat dwudziestu panowania rosyjskiego szyny dla kolei finlandzkich wyrabiane były w zakładach rosyjskich. Wobec zaś wysokiego cła od żelaza w Rosji, były o 30% droższe, niż produkowane zagranicą. Pomimo to, koleje finlandzkie były budowane znacznie taniej od rosyjskich. Przeciętny koszt 1 klm., włączając w to koszty ulepszeń i wzmocnienia toru kolejowego, wynosił 113 tys. mk., czyli 45 tys. rubli od wiorsty, minimalny zaś koszt 28 tys. od wiorsty. Tymczasem przeciętny koszt budowy kolei rosyjskiej, według sprawozdań kontroli państwa, wynosił 110 tys. rubli od wiorsty, minimalnie zaś 40 tys. rubli.

Mosty kolejowe, budynki, wznoszone były w szwedzkim stylu i odznaczają się wygodą i elegancją.

W szwedzkim stylu budowany był całokształt życia gospodarczego Finlandji, a źródłem kultury fińskiej, spójną z kulturą europejską był i jest w Finlandji pierwiastek szwedzki.

ROZDZIAŁ II

Konstytucja finlandzka

Z powodu przegranej przez mocarstwa centralne wojny, państwa, które powstały na gruzach monarchji Austro-Węgierskiej lub z krajów, wyzwolonych z pod jarzma rosyjskiego, utrzymały ustrój republikański, do czego też przyczyniła się rewolucja rosyjska. Ostatnia nie była czynnikiem decydującym co do formy rządu Finlandji, państwo to bowiem w 1918 roku uchwałą sejm u miało zostać monarchją; dopiero upadek monarchji w Niemczech i Austrii spowodował ustrój republikański w Finlandji.

Co do charakteru władzy prezydenta republiki i jego stanowiska w państwie finlandzka konstytucja nie poszła wzorem St. Zjednoczonych, lecz Francji. Pod tym względem nie różni się od innych, świeżo powstałych republik europejskich. Jest to zrozumiałe, gdyż władza silna, kompetencjami swemi przewyższająca władzę wielu monarchów konstytucyjnych a obieralna co lat kilka, narażałaby państwo na wstrząśnienia i spotęgowane wpływy różnych mocarstw przy wyborach prezydenta.

Konstytucja finlandzka nadaje temu krajowi rządu parlamentarne, t. j. nie rządu ministerjum według zaufania prezydenta, lecz według zaufania parlamentu. §35 konstytucji głosi, że Rada Stanu winna być wybrana przez prezydenta z pośród cieszących się zaufaniem Izby. Rada Ministrów w konstytucji finlandzkiej nazwana jest Radą Stanu.

Wpływ na prawodawstwo Rzeczypospolitej według konstytucji finlandzkiej zastrzeżono prezydentowi znaczniejszy, niż w konstytucjach francuskiej i czechosłowackiej, a szczególnie polskiej.

Konstytucja St. Zjednoczonych z 1787 roku daje prawo prezydentowi zwrócenia wraz ze swemi uwagami w ciągu 10 dni projektu, nieuznanego za dobry, Izbie, z której wyszedł, dla ponownego rozważenia i przyjęcia. Ponowne przyjęcie zwróconego przez prezydenta projektu jest uwarunkowane większością dwóch trzecich głosów w każdej z izb kongresu. Pre-

zydent St. Zjednoczonych posiada w ten sposób prawo *veto* zawieszającego.

Francuska ustawa konstytucyjna o wzajemnych stosunkach władz państwowych z dnia 16 lipca 1875 roku postanawia: „w terminie oznaczonym dla obwieszczenia prezydent republiki może w umotywowanem orędziu żądać nowego rozstrząśnienia ustawy przez obie izby, co nie może być odmówione”.

Konstytucja czecho-słowacka z dnia 29 lutego 1920 roku zapożycza analogiczny przepis z konstytucji francuskiej.

Według konstytucji finlandzkiej (§ 19), prezydent rzeczypospolitej ma prawo odmówić sankcji uchwale prawodawczej izby. Uchwała ta może stać się prawem bez sankcji, jeżeli zostanie przyjęta bez zmian absolutną większością w izbie, powstałej z nowych wyborów.

Konstytucja polska nie zastrzega prezydentowi władzy w zakresie prawodawczym.

Artykuł 35 konstytucji polskiej mówi, że prezydent Rzeczypospolitej zarządza ogłoszenie ustawy. Ustawą według konstytucji polskiej staje się projekt, gdy go sejm uchwalił, a senat w ciągu dni 30 nie zakwestjonuje lub, gdy modyfikację senatu sejm większością $\frac{11}{20}$ głosów odrzuci, ponownie głosując za wnioskiem uchwalonym. Konstytucja polska nie daje prezydentowi odraczającego veto.

Konstytucja polska nie daje też prawa inicjatywy prawodawczej prezydentowi. Inicjatywę taką posiada prezydent Rzeczypospolitej finlandzkiej.

§ 27 konstytucji finlandzkiej daje prawo prezydentowi zwoływać i rozwiązywać izbę i wyznaczać nowe wybory.

Prawo to posiadają prezydenci wszystkich republik europejskich, z wyjątkiem polskiej. Finlandzka konstytucja nawet nie określa terminu, w którym mają być rozpisane wybory do nowej izby, lub na który ma być zwołana.

Prezydent Rzeczypospolitej finlandzkiej jest naczelnikiem siły zbrojnej i wolno mu w czasie wojny przekazać tę władzę innemu (paragraf 30). Analogiczny przepis zawierają inne konstytucje, z wyjątkiem polskiej, pozbawiającej prezydenta rzeczypospolitej prawa dowodzenia siłami zbrojnymi, w czasie wojny.

Cechą charakterystyczną konstytucji finlandzkiej jest jednoizbowość. Od sejmów stanowych Finlandja przeszła do jednoizbowego sejm u jeszcze w czasie swej zależności od

Rosji. Izba wyższa ze względu na siłę społeczną i gospodarczą Szwedów finlandzkich byłaby organem ich wpływów i to skłaniało tak dawny rząd rosyjski, jak i większość Finlandczyków do jednoizbowego ciała prawodawczego.

ROZDZIAŁ III

Rolnictwo w Finlandji

Jeszcze w końcu wieków średnich kraj na północ od 62 st. szerokości u wybrzeży zatoki Botnickiej był ponurą pustynią; jeszcze w XVI w. głównym zajęciem ludności, nawet południa Finlandji, było rybołówstwo i myśliwstwo. Wiek XVII ze znaczniejszą kolonizacją szwedzką był erą rolnictwa w Finlandji.

Krótki okres wegetacyjny w Finlandji i wczesne mrozy skracają tam sezon prac rolnych, co zmniejsza zarobki ludności wiejskiej, oraz plon przypadający na rodzinę, zatrudnioną w rolnictwie. Zbyt wczesne mrozy częstokroć niszczą plony. Zależnie jednak od położenia gruntu, znaczniejszego wystawienia na słońce, zasłonięcia od przymrozków przez mgłę, wiele miejscowości, nawet w roku nieurodzajnym, chłodnym, o wczesnych mrozach, daje niezwarzone szronem plony.

Finlandja jest najmłodszą częścią kontynentu Europy, stąd grunty finlandzkie częstokroć nie mają jeszcze dostatecznej ilości próchnicy; nieużytków skalnych i błotnistych liczy ten kraj wyjątkowo dużo. Ludność kraju umieściła się przeważnie nad brzegami rzek, gdyż grunty tam są urodzajniejsze, zresztą, kogo nie może wyżywić dostatecznie ziemia, tego wyżywi bogactwo rybne wód finlandzkich. Pomimo małej urodzajności wybrzeży jezior Finlandji, są one względnie zaludnione. Przestrzeń gmin wiejskich bez wód wewnętrznych wynosi 33,2 mil ha ziemi. Z tego na grunty rolne: pola, łąki naturalne wypada niemal 2,8 mil. ha, czyli 8,6%; reszta to pastwiska, lasy i nieużytki. Przez długi czas ziemię dla rolnictwa zdobywano na lesie, który ulegał wypaleniu. Popiół, powstały ze spalonego lasu, mieszano z ziemią zapomocą drewnianego pługa i brony. W pierwszym roku na podjętej w ten sposób nowinie siano żyto z bardzo dobrym skutkiem, w dwu następnych jęczmień, lub owies i grykę. Rolnictwo finlandzkie opierało się na dwu i trzypolówce. Pod żytem było zwykle ziemi uprawnej tyle,

ile pod wszystkimi innymi zasiewami: jęczmieniem, owsem i grochem. To, co się zbierało z łąk naturalnych, szło na karm bydła, które oprócz tego otrzymywało brahę z gorzelni większych właścicieli ziemi. Wielka ilość łąk naturalnych, umożliwiająca posiadanie znacznej ilości bydła, dawała możliwość przez odpowiednie umiarkowanie pól unikać wyczerpania gleby. Podnoszenie nowin było jednak głównym ratunkiem od wyczerpywania się gruntów. Stąd rolnictwo, zwłaszcza w mniejszych gospodarstwach, miało charakter nawpół koczowniczy.

Trzebieenie lasów i uprawa na wytrzebionym i spalonym lesie nowych gruntów odbywała się przez wypuszczenie w dzierżawę ziemi właścicielom bezrolnym, t. zw. „torporom”. W ciągu kilku pierwszych lat torpor nie płacił nic; po kilku latach oddaje corocznie właścicielowi część zbiorów, t. j. płaci czynsz w naturze. W miarę jak rozrasta się klasa torporów, jak coraz to większych nakładów pracy wymaga podnoszenie nowin, — częstokroć drenowania gruntów, — położenie gospodarcze torporów się pogarsza. Ich niezadowolenie z losu chciał wyzyskać gen.-gub. Bobrikow i przez odpowiednie reformy agrarne oprzeć na nich panowanie Rosji w Finlandji. Na ich niezadowoleniu opiera się dziś socjalna demokracja Finlandji; projekt ich uwłaszczenia został przyjęty przez sejm w 1908 r.

Polityka agrarna Finlandji przeszła od stu lat nie zaniebduje sprawy podniesienia wydajności produkcji rolnej. Już w 1797 r. powstało Finlandzkie Towarzystwo Ekonomiczne, które bardzo dużo zrobiło dla kultury rolnej Finlandji. Ono to wprowadziło uprawę kartofli. Z inicjatywy Towarzystwa Ekonomicznego w 1836 r. powstaje instytut rolniczy w okręgu Tammelskim w majątku Mustiale, 6.000 ha. Instytut ów bardzo dużo uczynił dla podniesienia kultury rolnej w kraju i dla ulepszenia rasy krów.

Od 1847 r. Towarzystwo Ekonomiczne urządza doroczne zjazdy rolników. W szóstym dziesięcioleciu w. XIX rozpoczyna się znaczny wywóz drzewa budulcowego z Finlandji zagranicę, wówczas lasy nabierają znaczniejszej wartości, a ich eksploatacja wytwarza kapitał w Finlandji. Część tego kapitału zasila i zapoczątkowuje wielki przemysł Finlandji, część zaś znajduje zastosowanie w rolnictwie; ale wiele ulepszeń rolnych, wprowadzonych wówczas do wielkich gospodarstw, nie opłacało się i były nawet zmarnowanym kapitałem dość znacznym.

Na eksperymentach rolnych wielu potraciło fortuny, ale postęp rolny Finlandji zrobił duży krok naprzód. Płodzmian wielopolowy, ulepszone obory i większość nowych ulepszeń rolnych datuje się w Finlandji od tego czasu. W 1860 r. na piątym walnym zjeździe Towarzystwa Ekonomicznego zainicjowano instytucję kredytu rolnego. Wielka własność ziemiska w Finlandji była pionierką ulepszeń w rolnictwie; następnie rozpoczynają się one w małych gospodarstwach. Od 1858 roku powstają w różnych częściach kraju niższe szkoły rolnicze. W szóstym dziesięcioleciu w. XIX ustanowiono w każdej gubernji agronomów, których obowiązkiem było udzielanie rad i wskazówek drobnym rolnikom.

Obok Finlandzkiego Towarzystwa Ekonomicznego, od czasu zawiązania w 1828 r. Towarzystwa gospodarczego gub. Uleaborskiej powstają gubernjalne towarzystwa gospodarcze: w 1847 r. w gub. Wyborskiej, w 1856 r. — w Niulandskiej, w Tawasthuskiej i w St. Michelskiej w 1858 r.; w Kuopioskiej w 1861 r., w 1862 r. Towarzystwo Sakatuńskie i w Wazowskiej w 1863 roku. Największy ruch, wywołujący powstawanie towarzystw gospodarczych, przypada na 1850—60 r. Zarządy tych towarzystw rozpostarły nadzór i opiekę nad szkołami rolniczymi.

W 1867 r. nawiedził Finlandję powszechny wielki nieurodzaj. Przyczynił się on w znacznym stopniu do zmiany kultury rolnej. Wywóz masła wzrósł z konieczności, narazie kosztem spożycia, ale wkrótce zwiększa się jego produkcja. Rok 1867 unaoczniał chłopom finlandzkim słuszość nawoływania agronomów do oparcia gospodarki głównie nie na produkcji zboża, lecz na nabiale. W kraju powstają liczne szkoły mleczarskie. Jednem z najważniejszych zadań podniesienia gospodarki Finlandji było ulepszenie rasy bydła. W południowej Finlandji próbowano z niezłym skutkiem sprowadzania bydła yorkshirskiego ze Szkocji dla krzyżowania z miejscowymi rasami. W Sawolaksie, szczególnie w okręgu Kiuruwosi, z miejscowego bydła, drogą doboru i dobrego żywienia, utworzono znakomity gatunek krów. Przy rolniczym instytucie w Muustiale założono szkołę mleczarską do przygotowania nauczycieli nowych szkół mleczarstwa, oraz instruktorów gospodarki mlecznej. Rząd finlandzki udziela subwencji na otwieranie okręgowych ferm mleczarskich. Do wywozu nabiału i masła kolej dostarcza odpowiednich wagonów, produkty te korzystają ze zniżonych taryf kolejowych.

Dzięki odpowiedniej polityce produkcji rolnictwo finlandzkie robiło postępy, co wykazuje tablica następująca:

Lata	Zbiór zboża i okopowych	Słoma i siano
1878 do 1880 r.	540,0 milj. kg.	14,8 milj. decytonn
1912 do 1914 r.	803,0 „ „	23,3 „ „
1915 r.	919,0 „ „	23,6 „ „
1916 r.	793,0 „ „	23,7 „ „
1917 r.	852,0 „ „	19,7 „ „

Gdy produkcja rolna w wielu krajach Europy w okresie wojny uległa zmniejszeniu, w Finlandji przeciwnie, wzrosła: w 1921 roku równała się 8.851.000 q. czyli 885,1 milj. kg., w 1921 roku wypadało na mieszkańca zboża jadalnego i kartofli przy porównaniu 1 kg. zboża do 5 kg. kartofli 265 kg., gdy przed wojną (w 1911r.) 248 kg.

Konkurencja zboża rosyjskiego ciążyła na rozwoju produkcji rolnej w Finlandji.

Upadek rolnictwa w Rosji stał się bodźcem rozwoju rolnictwa Finlandji. Produkcja zbożowa finlandzka wskazywała znaczny postęp do 1915 roku. W 1916 roku Finlandja przeżywała nieurodzaj, produkcja rolnicza w 1917 roku zaczęła się znów dźwigać.

Lata	Produkcja zbóż i okopowych przyr. do zboża	Słoma i siano w decytonn
1878 do 1880 r.	540,0 milj. kg.	14,8 milj. decytonn
1912 do 1914 r.	803,0 „ „	23,3 „ „
1915 r.	919,0 „ „	23,6 „ „
1916 r.	793,0 „ „	23,7 „ „
1917 r.	852,0 „ „	19,7 „ „

(Z „Die Republik Finnland“ str. 14).

Rocznik statystyki finlandzkiej podaje produkcję zbożową tego kraju w hkl. Z danych tych widać, że produkcja rolnicza Finlandji powojennej nie jest mniejsza od przedwojennej. Dla ilustracji zestawiamy dane z 1914 i 1919 roku. (1919 r. jest ostatnim, podanym w roczniku statystyki finlandzkiej z 1922 roku).

	Zasiewy	Zbiory w hl.
1914 r.	8.231	69.211
Pszenica		
1919 r.	15.046	92.299
1914 r.	495.785	3.978.946
Zyto		
1919 r.	481.677	3.050.434
1914 r.	351.797	1.521.039
Jęczmień		
1919 r.	363.246	1.648.262
1914 r.	1.501.703	8.424.126
Owies		
1919 r.	1.517.740	7.148.721
1914 r.	1.349.528	6.602.533
Kartofle		
1919 r.	1.481.826	7.031.261

Rozwój rolnictwa Finlandji posiada olbrzymie dla niej znaczenie ze względu nato, że jest ono zatrudnieniem większości mieszkańców tego państwa.

Według danych spisów ludnościowych Finlandji rolnictwem, myślistwem i rybołóstwem w 1900 roku trudniło się 56,6% ludności, w 1910 roku 66,3%, w 1920 roku 65,1%. Jest to procent względnie duży. Królestwo Polskie według spisu 1897 roku posiadało 57% ludności rolnej. Dla porównania z innymi krajami musimy wziąć nie procent w stosunku do ogółu ludności, ale procent zawodowo czynnych w rolnictwie w stosunku do ogółu zawodowo czynnych; procent ów wynosi dla Finlandji 71,5, dla Węgier 64,1, dla Rosji 58,3, Hiszpanji 56,2, Włoch 55,5, Szwecji 46,2, Irlandji 43,0, Danji 42,7, Norwegji 39,2.

Dane powyższe wykazują, że uboga pod względem gleby i znajdująca się w warunkach nieprzyjanych klimatycznie dla rolnictwa Finlandja posiada większy procent ludności rolnej, niż inne kraje, o glebie bardziej urodzajnej i w lepszych warunkach klimatycznych będące.

Gruntów ornych posiada Finlandja 2.022.997 ha czyli wypada około 604 ha gruntów ornych na 1.000 mieszkańców, gdy Estonia 845,2 ha, Łotwa 572 ha zasiewów na 1.000 ludności. Wobec istnienia ugorów obszar gruntów ornych jest większy, niż obszar zasiewów. Nietylko więc Estonia, ale i Łotwa po-

siada więcej gruntów ornych na tysiąc mieszkańców od Finlandji.

Gdy bierność w handlu zbożowym Estonji i Łotwy jest wynikiem ich polityki agrarnej, bierność w handlu zbożowym Finlandji pochodzi z warunków przyrodzonych tego północnego kraju. Przed wojną przywożono do Finlandji różnych gatunków zbóż, mąki i krochmalu za sumę znaczniejszą, niż wywożono tych produktów. W 1905 roku przywóz tych produktów wynosił 63,4 milj. marek, produktów zaś ogrodnictwa 2,6 milj. marek. Wywóz zboża, krochmalu i mąki wynosił 2 milj.

Po wojnie bilans handlowy produktów zbożowych, ziarna i furażu przedstawia się jak następuje:

Lata	Wywóz	Przywóz
1921 r.	441.198.582	834.442.966
1922 r.	466.789.263	810.215.516

Charakter gospodarki rolnej w Finlandji z natury rzeczy jest uwarunkowany stosunkiem obszaru gruntów ornych, łąk i pastwisk oraz lasów.

Rozdział ziemi według przyrodzonych własności w gminach wiejskich przedstawia się w Finlandji, jak następuje:

Ogrody	4.893 ha	0,0 %
Pola	2.014.827 "	6,1 %
	3.277 "	0,0 %
Ogółem ziemi uprawnej	2.022.977 "	6,1 %
Łąki naturalne	577.743 "	1,7 %
Pastwiska	634.788 "	1,9 %
Lasy i ziemie nieuprawne	29.991.662 "	90,3 %

Względnie znaczne obszary łąk i pastwisk dają Finlandji możliwość rozwinięcia hodowli żywego inwentarza oraz gospodarstwa mlecznego. Surowy klimat, mrozy nawiedzają częstokroć w okresie wegetacji zbóż i, szkodząc urodzajom, zmuszają Finlandczyka opierać swe rolnictwo na hodowli, mleczarstwie, zwłaszcza na produkcji masła. Widzimy też w Finlandji względnie znaczną liczbę żywego inwentarza.

W całej Finlandji było:

W roku	Koni	Żrebiąt	Wołów	Krów	Cieląt	Owiec	Świń	Kóz	Renów
1865	262.246		64.960	670.897	218.464	909.678	226.910	24.946	40.274
1875	285.062		80.445	768.600	271.387	1.010.914	201.647	27.096	79.715
1885	250.262	31.368	76.065	814.531	272.505	978.149	165.818	20.779	55.216
1895	271.794	29.526	78.830	1.024.556	305.797	1.007.384	196.356	14.541	129.984
1905	281.315	39.199	73.548	1.097.198	309.946	937.565	220.357	16.276	141.811
1910	300.900	65.100	1.199.000	406.100	1.329.700	422.300	10.900		127.400
1918	239.477	69.870	987.334	412.927	1.124.531	226.518			

Na 1000 mieszkańców wypadło:

W roku	Koni i żrebiąt	Wołów	Krów	Cieląt	Owiec	Świń	Kóz	Renów
1865	142	35	364	199	494	123	14	22
1875	149	42	402	142	529	105	14	42
1885	127	34	369	123	443	75	9	25
1895	120	31	406	121	423	78	6	52
1905	113	25	379	107	324	76	2	49
1918	110	—	352	147	401	81	—	—

W stosunku do ludności Finlandja liczy znacznie więcej żywego inwentarza, niż ziemie polskie przed wojną, które posiadały na 1.000 mieszkańców:

	Konie	Bydło	Owce i kozy	Świnie
Królestwo Polskie	88	150	67	39
Grodno	119	231	259	132
Wilno	154	332	200	174
Wołyń	170	287	165	134
Poznańskie	139	425	182	521
Prusy zachodnie	157	413	288	540
Galicja zachodnia	82	348	20	186
Galicja wschodnia	128	294	63	250

Polska powojenna pod względem ilości żywego inwentarza na 1.000 mieszkańców przedstawia się jak następuje:

Na 1,000 mieszkańców 1921 roku.

Konie	126
Bydło rogace	311
Owce	86
Trzoda chlewna	204

Pod względem ilości krów i owiec Finlandja znacznie przewyższa Polskę, posiada daleko mniej trzody chlewnej.

Na rynku niemieckim, który może być głównym rynkiem zbytu masła i trzody chlewnej dla Polski, Finlandja może być naszym współzawodnikiem tylko w produkcji masła. O ile jednak stosunki gospodarcze Niemiec ułożą się normalnie, pojemność ich rynku na masło i trzodę chlewną wystarczy dla Polski i dla państw nadbałtyckich, w tej liczbie dla Finlandji.

Finlandzkie masło na rynkach cudzoziemskich posiada markę I-jej klasy. W ostatnich kilku latach przed wojną Finlandja wywoziła rocznie 12 milj. kg. masła, wartości 35 milj. marek.

Wojna wywołała ogromne zmniejszenie tego wywozu, jak wykazuje następująca tabela:

Wywóz masła z Finlandji:

Lata	Kg. w tysiącach	Marki	Lata	Kg. w tysiącach	Marki
1865	2.301	5.056	1912	12.008	34.860
1866	2.030	2.977	1913	12.640	35.270
1867	3.120	6.578	1914	11.143	31.863
1868	5.162	8.628	1915	9.079	36.861
1869	4.948	8.071	1916	4.064	21.540
1870	4.844	8.148	1917	1.872	18.719
1871	4.826	8.444	1918	475	8.194
1872	4.144	7.094	1919	399	8.035
1873	4.765	9.647	1920	1.138	29.449
1874	5.160	11.068			

Tablica powyższa wykazuje, że wywóz masła, który stopniowo wzrastał w Finlandji, spadł do rozmiarów z przed kilkudziesięciu lat, kiedy Finlandja posiadała około dwóch trzecich krów w porównaniu z czasem obecnym. Liczba krów w Finlandji uległa zmniejszeniu daleko mniej znacznemu, niż

wywóz masła z tego kraju. To zmniejszenie należy przypisać głównie upadkowi rynku zbytu, co jest wywołane zmniejszeniem siły konsumpcyjnej Niemiec oraz zupełnemu upadkowi Petersburga.

Na liczbę żywego inwentarza wpływa szereg czynników. Już wskazywaliśmy, jak dużo zawdzięcza Finlandja swej polityce ekonomicznej, skierowanej ku dźwignięciu produkcji rolnej, i jak wiele uwagi organizacje gospodarcze Finlandji udzieliły mleczarstwu i hodowli bydła.

Zaznaczyć też należy, że Finlandja jest krajem, w którym przeważają gospodarstwa drobne. Statystyka zaś wykazuje, że takie gospodarstwa mają względnie większą ilość żywego inwentarza.

Na 100 ha ziemi uprawnej wypada w Finlandji:

	do 3 ha	od 3—10 ha	od 10—25 ha	od 25—100 ha	wyżej 100 ha
Koni	22	14	11	7	5
Krów	118	55	37	26	24
Owiec	110	57	39	22	6
Świń	21	11	7	4	3

Ziemia w Finlandji jest podzielona w następujący sposób:

	Ilość gospod.	obszar ogólny	% gospod.	% po- wierzchni
do 3 ha	106.462	95.714	39,27	3,35
„ 10 „	78.778	450.015	29,05	15,82
od 10— 25 ha	56.790	876.003	20,04	30,79
„ 25—100 „	27.260	1.107.370	10,06	38,01
wyżej 100 ha	1.838	336.060	6,68	11,13

Otóż cyfry te wykazują, że Finlandja jest krajem małych gospodarstw, wielka bowiem własność zajmuje ogółem 11,13% jej powierzchni realnej.

W r. 1901 z 271,154 gospodarstw uprawianych było przez właścicieli 110629, czyli 40,8%, na dzierżawionej ziemi było 160.525 gospodarstw czyli 59,20%. Z ogólnego obszaru rolniczej powierzchni Finlandji 2,845.191 ha — właściciele uprawiali 2.193.240 ha, czyli 77%, dzierżawcy 651,951 ha, czyli 23 %.

Właścicieli, nie oddających w dzierżawę, było 71.552, czyli 60,79 %.

Właścicieli, oddających w dzierżawę	1 — 3 ha	35.453	czyli 30,12 %
„ „ „	4 — 20 „	10.324 „	8,77 %
„ „ „	21 — 100 „	358 „	0,30 %
„ „ „	100 i więcej	21 „	0,02 %

Dane powyższe wykazują, że w Finlandji typem są drobne dzierżawy; dalekie pola, parcele i nowiny gdzieś w lesie, najczęściej są wydzierżawiane. Otóż kwestja dzierżawców, jak już wspominaliśmy, stoi obecnie na porządku dziennym i może być rozwiązana bez szkody, a nawet z korzyścią dla rozwoju produkcyjnych sił kraju.

Wobec tego, że w Finlandji wielka własność jest bardzo słabo reprezentowana a jeszcze słabiej gospodarstwa na wielką skalę, polityka agrarna, mająca na celu zwiększenie liczby posiadaczy, nie może wywoływać w tym kraju takich wstrząśnień w produkcji rolnej i takich jej depresyj, jakie spotykamy w Estonji lub Łotwie, oraz w innych państwach, nawiedzonych reformą agrarną powojenną typu wschodniego.

Wśród ludności wiejskiej w Finlandji 33% stanowią nie posiadający ani ziemi, ani gospodarstw rolnych. 24% stanowią dzierżawcy. Pierwsi to rybacy, robotnicy leśni czy zatrudnieni w tartakach lub innym przemyśle, rozsianym po kraju. Druzy zapomocą własnego inwentarza prowadzą gospodarkę rolną na małych parcelach dzierżawionych, częstokroć przez nich wykarczowanych uprzednio i do stanu kultury doprowadzonych. Obu tym kategorjom ludności, oraz drobnym właścicielom ziemskim poniżej 20 ha, ma przyjść z pomocą reforma agrarna, uchwalona 14 października 1922 roku 135 głosami przeciwko 61, dn. 25 listopada t. r. sankcjonowana przez prezydenta Rzeczypospolitej i ogłoszona jako „Prawo nabywania ziemi do kolonizacji“. Zwykle prawo to nazywają „Lex Kallio“, gdyż było opracowane przez ministra rolnictwa Kallio. (Kallio Kyösti, ur. w 1873 r., rolnik z Novali, członek Parlamentu z 1907 r., minister rolnictwa w wielu ministerstwach, Prezydent Rady Ministrów od jesieni 1922 r.).

Prawo agrarne finlandzkie rozróżnia tereny kolonizacyjne dwóch kategorji: tereny kultury rolnej i tereny zamieszkania.

Jako tereny kulturalne uznane zostały parcele uprawiane lub zdadne do uprawy, wymagające pracy jednej przeciętnej rodziny oraz środków zwykle używanych w rolnictwie krajo-

wem. Obszar tych parcel dochodzi do 20 ha. Oprócz tego mogą być dołączone parcele lasu, dostarczające drzewa na potrzeby danego gospodarstwa.

Teren na mieszkanie jest przeznaczony przede wszystkim dla budowy domu; przy domu w razie możliwości wydziela się kawałek ziemi na ogród warzywny.

Na kolonizację ma być użyta przede wszystkim ziemia państwowa, następnie grunty należące do parafii i gmin, oraz towarzystw, eksploatujących lasy. Oprócz tego, w braku powyżej wymienionych gruntów państwo nabywa od prywatnych właścicieli, przyczem ma prawo nabycia przymusowego, t. j. wywłaszczenia za odszkodowaniem.

Majątki poniżej 200 ha ulegają wywłaszczeniu tylko w wypadkach, specjalnie zastrzeżonych przez prawo.

Przy wywłaszczeniu pozostawia się właścicielowi minimum 100 ha, nie licząc ziemi nieprodukcyjnej.

Przy własności 300 ha nie więcej nad 9 ha może być poddane wywłaszczeniu; przy obszarze 400 ha, nie więcej nad 16 ha i t. d. Dla własności powyżej 5,000 ha nie więcej 50%.

Własność poniżej 200 ha może być wywłaszczona na tereny kolonizacyjne wówczas tylko, gdy właściciel nie mieszka na wsi i majątek jest w kulturze nieracjonalnej.

Nie mogą być wywłaszczone te pola lub pastwiska, które są niezbędne dla prowadzenia kultury racjonalnej, oraz tereny, niezbędne właścicielowi jako place do budowy, na ogrody warzywne, grunty pod kopalniami, kamieniołomami, torfowiskami i t.p. Nie ulegają wywłaszczeniu również tereny leśne, z których otrzymuje właściciel materiał niezbędny dla potrzeb swego gospodarstwa. Nie ulegają też wywłaszczeniu grunty, które, o ile byłyby podzielone pomiędzy członków rodziny, nie wystarczyłyby na 40-hektarowe parcele.

Jednym z celów tego prawa jest rozwój kultury rolnej, stąd nie ulegają parcelacji majątki o wysokiej kulturze, natomiast prawo to rozciąga się na majątki źle zagospodarowane.

Osoby, które otrzymują ziemię, muszą odpowiadać następującym warunkom: mieć powyżej 21 r., nie być recydywistą, nie być ograniczonym w prawach obywatelskich.

Ponieważ prawo ma na celu zwiększenie liczby posiadaczy, już więc posiadający ziemię nie może z niego korzystać.

Nabywca winien zobowiązać się w ciągu trzech lat wybudować dom, o ile go niema na parceli, i doprowadzić ziemię do stanu kultury. Prawo nabycia ziemi dla kultury rolnej przysługuje posiadającemu niezbędne wiadomości rolnicze, inwentarz lub środki pieniężne do utrzymania tego inwentarza. Ci, którzy chcą nabyć teren budowlany, winni wykazać się kredytem lub środkami pieniężnymi, albo posiadaniem odpowiedniej profesji i zdolności do pracy, gwarantującej możliwość wybudowania domu i istnienia w danej miejscowości.

Cena płacona za wywłaszczone grunty odpowiada cenie przeciętnej dla danej miejscowości. Jeżeli ziemia należy do kategorii lepszych gruntów, cenę jej określi przeciętna za pięciolecie cen ziemi danej kategorii. Zboże na pniu oraz lasy na terenie parcelowanym są płacone według cen bieżących. Za zbiory i budulec płaci państwo gotówką według cen rynkowych. Za parcelę płaci 5.000 mk. gotówką, pozostałą zaś część wartości 7% renty.

Nabywający parcelę do kolonizacji winien uiścić państwu cenę wykupu. Nabywający teren rolniczy płaci rocznie 7%, nabywający parcelę budowlaną 9%, z czego 4 stanowi procent, reszta amortyzację kapitału.

Reforma agrarna Finlandji, jak widać z powyższego, jest względnie umiarkowana i liczy się z interesami produkcji rolnej. Stoi znacznie wyżej pod tym względem od reform agrarnych Estonji i Łotwy.

ROZDZIAŁ IV

Lasy Finlandji

Pod względem ilości lasów i ich racjonalnej eksploatacji Finlandja zajmuje bardzo wybitne miejsce w gospodarce światowej. Obszar leśny Finlandji ustępuje obszarowi leśnemu, z państw europejskich, tylko Rosji. Z poza-europejskich stoją wyżej Stany Zjednoczone, Argentyna, Kanada i Syberja.

Z 303,07 milj. hektarów lasu Europy na Finlandję wypada 20 milj. hektarów, t. j. około 6%.

Bogactwa leśne państw europejskich co do ich obszaru i w procentowym stosunku do obszaru kraju, oraz na głowę mieszkańców przedstawiają się jak następuje:

Kraje	Obszar leśny	Procent ogólnego obszaru	Na głowę
Rosja Europejska	177.000.000		
Finlandja	20.000.000	63,0	7,50
Szwecja	19.591.000	47,5	3,8
Niemcy	12.812.000	20,7	0,19
Francja	9.886.700	17,9	0,25
Polska	8.943.000	23,2	0,33
Rumunja	6.847.000	21,6	0,39
Hiszpanja	5.000.000	10,0	0,27
Czechosłowacja	4.661.100	32,8	0,34
Włochy	4.563.700	15,9	0,13
Łotwa	1.819.300	28,1	1,7
Wielka Brytania	1.120.300	3,6	0,2
Estonja	880.000	19,5	0,70
Danja	367.300	8,6	0,11

Powyższa tabela wykazuje, jak wybitną rolę odgrywa dziś i na długo jeszcze Finlandja w eksporcie leśnym, oraz w przemyśle drzewnym, opartym na materiale drzewnym. Przeciętny bowiem obszar leśny, wypadający na głowę mieszkańca, jest w Finlandji dziesiętkrotnie większy od przeciętnego w Europie.

Wielka Brytania, Belgja i Danja, oraz Niemcy stanowią naturalny rynek wywozu drzewa i produktów leśnych z Finlandji. Nawet przed wojną, kiedy Rosja odgrywała pierwszorzędną rolę w eksporcie drzewa, 75% wywozu zawdzięczała Finlandja swemu bogactwu leśnemu.

Wywóz drzewa obecnie, jak i przed wojną, stanowi 50% wywozu: W 1903 r. 130.980.000 mk. W 1922 r. wywóz drzewa wynosił 2.292.932,12 dzisiejszych marek fińskich, co stanowiło 52% wywozu Finlandji. Poza tem wywóz łodzi, wyrobów stolarskich, oraz papieru jest związany z bogactwem leśnem Finlandji.

Roczny jednoprocenowy przyrost lasu równa się w Finlandji 10.000.000 metrów sześciennych. Lasy państwowe zajmują 12.000.000 hekt. w tem 5,4 na gruntach urodzajnych.

Kraje	Import (w tys. mk. fińsk.)	Udział % w przywozie	Kraje	Eksport (w tys. mk. fińsk.)	Udział % w wywozie
Niemcy . . .	1.315.282	23,2	Anglja . . .	1.651.121	37,0
Anglja . . .	852.160	21,5	Francja . . .	458.327	10,3
St. Zjednocz.	609.114	15,4	Niemcy . . .	385.389	8,6
Szwecja . . .	247.101	6,2	Belgja . . .	312.766	6,5
Danja . . .	185.970	4,7	St. Zjednocz.	291.112	6,5
Brazylja . . .	107.222	2,7	Szwecja . . .	289.984	6,5
Belgja . . .	96.690	2,4	Danja . . .	215.228	4,8
Francja . . .	59.137	1,5	Rosja . . .	139.225	3,1
Estonja . . .	55.602	1,3	Estonja . . .	56.279	1,2
Szwajcarja . .	23.946	0,6	Brazylja . . .	26.832	0,6
Rosja . . .	18.598	0,5	Hiszpanja . .	18.580	0,4
Polska . . .	18.067	0,4	Japonja . . .	13.412	0,3
Hiszpanja . . .	10.568	0,3	Polska . . .	2.018	0,04
Japonja . . .	474	0,01	Szwajcarja . .	348	0,007
Inne kraje . .	94.006	2,3	Inne kraje . .	83.360	1,8

Tablica powyższa wykazuje, że Finlandja znajduje się w sferze wpływów gospodarczych Niemiec i Anglii. Niemcy zajmują pierwsze miejsce w imporcie i trzecie w eksporcie. Pomimo uzyskanych przywilejów handlowych Francja zajmuje w imporcie ósme miejsce i daje 1,5% importu do Finlandji.

W eksporcie zajmuje drugie miejsce, gdy przed wojną zajmowała piątą. Obecnie eksport do Francji wynosi 10,3%, przed wojną wynosił 7,3%. Najważniejszymi pozycjami eksportu finlandzkiego do Francji jest drzewo, 332,6 mlj. mk. oraz papier 128,4 milj. Odbudowa zniszczonych departamentów wywołuje wywóz znacznej ilości drzewa do Francji. Pod względem odbioru drzewa Francja zajmuje trzecie miejsce: pierwsze Anglja 903,2 milj., drugie Holandia 325,5 milj., trzecie Francja 322,6 milj., czwarte Belgja 225,4 milj., szóste Niemcy 131,0 milj. Lecz eksport drzewa do Francji jest objawem tymczasowym i nie rokuje przyszłości.

Handel Finlandji z innemi państwami nadbałtyckimi jest nikły, co pochodzi stąd, że warunki przyrodzone tych krajów są analogiczne i analogicznymi są ważne pozycje wywozu: drzewo oraz produkty na materiale drzewnym oparte.

Finlandja		Finlandja	
Kraje	Przywóz	Wywóz	
Estonja . . .	55.602 150	8.335.881	1,4
Łotwa . . .	8.995 309	23.946.041	0,2
			Udział % w wywozie
			1,2
			0,5

Cyfry powyższe wskazują, że związek celny państw nadbałtyckich nie ma podstaw naturalnych. W statystyce handlowej Łotwy i Estonji widzieliśmy też, jak nikły jest udział państw nadbałtyckich we wzajemnym handlu.

Handel Finlandji z Polską w 1922 roku był znacznie większy już niż w roku 1921, jednak, jak wykazuje tablica, przedstawiająca porównawczo udział poszczególnych państw w handlu zewnętrznym Finlandji, — jest nikły.

Niemcy dostarczają Finlandji 47,5% wartości ogółu importowanych maszyn, 48,6 towarów chemicznych i aptekarskich, 46,4 wyrobów metalowych. Są to pozycje wykazujące znaczenie Niemiec dla rozwoju produkcji finlandzkiej, — odgrywając rolę dystrybutorów surowców, wskutek kredytów z jakiego korzystają wielkie firmy importowe niemieckie, dostarczają one surowców tkackich innym państwom, między innemi Finlandja otrzymuje 32,3% materiałów tkackich z Niemiec.

IMPORT

Towary	Niemcy	Anglja
1. Zwierzęta żywe	2,5	1,8
2. Produkty spożywcze zwierz. pochodz. . .	9,7	14,2
3. Zboże i przetwory	16,3	6,8
4. Ziarno i pasza	61,3	1,3
5. Owoce, warzywa, rośliny żywe	38,8	14,5
6. Towary kolonjalne, konfitury, cukierki . .	27,4	18,8
7. Konserwy	3,1	15,7
8. Trunki	0,4	0,2
9. Materiały do przędz.	32,3	44,5
10. Sznury i nici	21,6	61,2
11. Tkaniny	29,3	39,9
12. Różne produkty przemysłu tkackiego . .	79,8	29,1
13. Drzewo i wyroby	53,9	23,0
14. Kora, trzcina i gałęzie	23,5	26,2
15. Miazga papierowa, tektura, papier i wyroby	77,4	8,5
16. Włosień, jedwab, pióra, kości, rogi i wyroby z tegoż	60,1	3,1
17. Skóry, futra i wyroby kuśnierskie . . .	60,9	9,5
18. Metale i wyroby	46,5	15,2
19. Maszyny i narzędzia	47,5	14,6
20. Środki transportowe	49,3	1,9
21. Instrumenty i zegary	62,3	1,9
22. Minerały i produkty	22,4	59,1

Towary	Niemcy	Anglja
23. Asfalt, smoła, guma, kauczuk i wyroby	47,7	24,6
24. Olej, tłuszcze, воск i wyroby	17,5	19,2
25. Eter, spirytus, olejki eter. i wyroby kosmet.	43,8	1,8
26. Farby i materiały farbiar.	81,0	3,8
27. Materiały wybuchowe i palne, broń palna, amunicja	9,8	0,05
28. Produkty chemiczne, zioła lekarskie . .	48,6	19,1
29. Nawozy	27,8	2,3
30. Roboty drukarskie i sztuki, materiały szkolne i biurowe	45,8	8,1
31. Przedmioty nie wchodzące do żadnej z tych grup	52,6	4,9

ROZDZIAŁ V

Przemysł Finlandji

Finlandja nie należy do krajów przemysłowych, wykazuje to jej statystyka zawodowa. Posiadamy wprowadzić tylko dane spisu z 1910 r. Konstrukcja zawodowa Finlandji przedstawiała się wtedy jak następuje:

	% ogółu ludności
Rolnictwo i związane z niem zajęcia	66,3
Przemysł	12,2
Handel i komunikacje	5,1
Służba państwowa, szkolna, zdrowia i zawody wyzwolone	2,6
Kapitałiści i rentjerzy	2,4
Robotnicy	6,0
Różne zajęcia	3,3
Profesje nieokreślone	2,1

Procent zatrudnionych w rolnictwie finlandzkim odpowiada procentowi zatrudnionych w rolnictwie w Polsce. Procent zatrudnionych w przemyśle jest mniejszy, niż w Polsce.

Podstawą przemysłowego rozwoju Finlandji jest jej bogactwo leśne. Pod względem obszaru leśnego Finlandja zajmuje po Rosji pierwsze miejsce w Europie, przewyższając nieco Szwecję. Pod względem ilości lasu, przypadającego na mieszkańca, przewyższa niemal dwukrotnie Szwecję, przeszło

czterokrotnie Łotwę, pięciokrotnie Rosję a dziesięciokrotnie przeciętną dla Europy. Daje to Finlandji możność olbrzymiego rozwoju przemysłu drzewnego, fabryk celulozy, papierni, dystrylarni terpentyny i innych produktów drzewnych.

Główne gałęzie przemysłu finlandzkiego są oparte na bogactwie leśnym kraju. Rozwój ich przedstawia się pomyślnie, nawet w pierwszych latach okresu powojennego, gdy produkcja światowa napotykała tyle trudności. Na mocy roczników statystycznych Finlandji za 1921 i 1922 rok podajemy dane dotyczące się gałęzi przemysłu, opartych na materiale drzewnym za r. 1918 i 1919:

Gałęzie przemysłu	Zakłady przemysłowe	Robotnicy	Motory elektr.	Motory i inne	Wartość w mark.
I. Warsztaty mech. i okręt.	1918 r. 122	10.492	3.654	6.947	149.014.400
	1919 r. 253	15.672	16.533	7.677	284.739.600
II. Przemysł papierowy	1918 r. 144	10.776	41.030	110.475	200.649.300
w tem	1919 r. 155	12.649	39.711	113.561	415.940.900
masy drzewnej	1918 r. 44	3.150	4.752	68.530	40.401.800
	1919 r. 45	3.325	13.500	71.604	73.695.200
fabryk celulozy	1918 r. 17	1.912	7.094	15.684	46.593.700
	1919 r. 17	2.830	8.992	12.017	125.242.300
„ papieru	1918 r. 25	3.419	11.619	26.868	92.464.800
	1919 r. 25	4.022	16.349	29.382	178.641.000
III. Przemysł drzewny	1918 r. 465	15.098	16.971	36.092	140.828.800
w tem	1919 r. 543	22.145	15.908	40.507	395.089.100
Tartaki	1918 r. 279	9.746	5.463	27.159	87.232.600
	1919 r. 300	14.973	9.386	30.650	266.166.900
Fabryki mebli	1918 r. 93	1.818	616	2.038	21.220.000
	1919 r. 122	2.666	2.203	2.445	46.658.200
„ szpilek	1918 r. 8	1.122	1.526	4.225	8.359.200
	1919 r. 12	1.186	2.285	3.965	20.639.800

Stopień odtworzenia się sił produkcyjnych kraju wykazuje statystyka jego handlu zewnętrznego.

Okazuje się, że Finlandja zużywa obecnie niemal o 10% mniej surowej bawełny, niż w 1913 roku; w 1913 r. 8,454,1 tonn, w 1921 r. 7,304,9 tonn, w 1922 r. 7,517.

Natomiast importuje więcej wełny: w 1913 roku 866,4 tonn, w 1921 r. 870,1, w 1922 r. 1.835,5.

Import węgla zmniejszył się znacznie: w 1913 r. 585,613,7 tonn, w 1921 r. 87,007,9, w 1922 r. 243,096,8.

Zaznaczyć wypada, że węgiel Finlandji jest używany niemal wyłącznie na parostatkach morskich i rzecznych, natomiast koleje żelazne używają drzewa. Fabryki korzystają z motorów elektrycznych i innych, oraz z opału drzewnego, Opału drzewnego używa się też w domach prywatnych. Dlatego konsumpcja węglowa nie jest wskaźnikiem rozwoju produkcji Finlandji i przed wojną w stosunku do ludności była znacznie mniejsza, niż w krajach, stojących na tym samym poziomie gospodarczym.

Konsumpcja nafty w 1922 r. wynosiła 20.620,0 tonn, gdy w 1913 r. 36,071,3 tonn. Jest to wywołane zdrożeniem nafty wskutek upadku produkcji kaukaskiej. Konsumpcja nafty ma znaczenie dla przemysłu papierniczego i pewnych gałęzi przemysłu chemicznego. Wywóz mało obrobionego drzewa zmniejszył się w Finlandji: w 1913 r. wynosił 4,229,3 tys. metrów sześciennych, w 1922 r. 2.622,9 tys. metrów sześciennych. Drzewa pilowanego wywóz zmniejszył się z 903,0 standard w 1913 r. do 847,4 standard 1922 r. Natomiast plywood zwiększyło się z 12.890,1 do 20,059,3. Zwiększył się jeszcze znacznie wywóz zapalek; z 38,6 tonn 1913 r. do 2.127,2 1922 r. Najbardziej zaś wzrósł wywóz masy drzewnej: z 120,395,4 w 1913 r. do 235,462,3, w 1922 r.

Wywóz papieru wzrósł w Finlandji z 215.700,7 w 1913 r. do 322,223,4 w 1922 r.

Otóż główne artykuły wywozu Finlandji, papka drzewna i papier, wykazują znaczny wzrost ilościowy. Indeks cen produktów tych jest wysoki. Papier równa się 1,198 w grudniu 1922 r. przy przyrównaniu cen 1913 r. do 100; papka drzewna 2,202, papka drzewna chemiczna 1,357. Wobec tego, że marka zmniejszyła się w swej wartości jedenastokrotnie, wzrost cen głównych artykułów wywozu Finlandji okazuje się znaczniejszy, niż spadek marki.

Jakkolwiek od 1919 do 1922 r. włącznie przemysł Finlandji uczynił znaczne postępy, jest ona krajem biernym we wszystkich ważniejszych gałęziach produkcji.

W 1922 roku wywóz tkanin stanowił zaledwie 4,4% przywozu, nici i sznurów 0,7, inne towary przemysłu tkackiego 2%, metale i wyroby metalowe 2,6, maszyny i narzędzia 4,1, farby i materiały farbiarskie 0,7, środki przewozowe 21,3%.

Niedobory bilansu powyższych gałęzi przemysłu oraz rolnictwa pokrywały nadwyżki bilansu drzewa i wyrobów drzewnych, oraz masy papierowej, tektury, wyrobów papierowych. Wywóz drzewa i wyrobów drzewnych stanowił 16,983,9% przywozu, t. j. przewyższał przywóz niemal 170 razy. Wywóz masy papierowej i tektury oraz papieru i wyrobów papierowych przewyższał przywóz przeszło 162 razy.

W tysiącach f. mk. wywóz i przywóz produktów przemysłowych w 1922 r. przedstawiał się, jak następuje:

Towary	Import 1922 r.	Eksport 1922 r. w tys.
Konserwy	1.345	2.778
Napoje	5.185	3
Materiały tkackie	331.086	437
Nici i sznury	107.295	702
Tkaniny	289.107	12.972
Różne produkty przemysłu tkackiego	134.708	3.114
Drzewo i wyroby drzewne	13.562	2.292.732
Kora, trzcina, gałęzie	23.043	1.858
Masa papier., tektura papier. i wyr. pap.	8.787	1.430.339
Jedwab, pióra, kości, rogi i wyr. z nich	10.888	2.174
Futra, skóra i wyr. futrzane	153.529	76.881
Metale i wyroby metalowe	403.623	10.860
Maszyny i narzędzia	203.933	8.543
Środki przewozowe	49.285	10.503
Narzędzia i zegary	23.718	27
Minerały i wyroby z nich	139.571	13.666
Asfalt, gudron, guma, kauczuk i wyr. z tych	77.715	11.225
Oleje, smary i wyr.	177.540	609
Eter, spirytus, olejki eterowe, kosmetyka	5.555	4.712
Farby i materj. farb.	50.838	372
Materj. wybuchowe, broń palna	4.753	29.173
Materiały chemiczne i apt.	121.160	8.420
Tłuszcze	72.762	
Roboty drukarskie i artyst., materj. szkolne i biurowe	22.913	5.916
Artykuły, które nie weszły do żadnej z tych grup	20.482	1.910
Ogółem	2.452.373	3.929.933

Nie rachując wywozu drzewa i wyrobów drzewnych, wywóz produktów przemysłowych Finlandji stanowi 66,8%

przywozu. Finlandja pod tym względem stoi wyżej od Łotwy, gdyż na Łotwie wywóz fabrykatów w pierwszych sześciu miesiącach 1922 r. wynosił 16,3% przywozu.

Przemysł finlandzki był oparty na własnym surowcu i, mając naturalne warunki rozwoju, stał się w pewnych gałęziach przemysłem eksportowym, jak przemysł drzewny, przemysł papierowy, budowa okrętów i t. p.

Nieograniczoną ilość surowca posiada przemysł, polegający na obróbce kamienia. Finlandja bowiem posiada olbrzymie zapasy granitu, dioritu, gabronu, diabasu, kamieni wapiennych, marmuru i t. p. 237 zakładów przemysłu kamiennego zatrudniało w 1918 roku 6.946 robotników płci obojga, posiadało 7.991 motorów elektrycznych, 5.425 innych, produkcja ich wynosiła 42.611.700 marek; w 1919 r. było 260 zakładów, 6.450 robotników, 8.784 motory elektryczne i 9.939 innych — produkcja 91.450.100 mk.

Do znaczniejszych gałęzi przemysłu Finlandji należał przemysł tkacki.

W 1918 roku zatrudniał on 14.403 robotników, używał 10.336 motorów elektrycznych i 25.252 innych, koszty jego surowca wynosiły 108.200.700 wartość produkcji 267.387.400.

Przemysł bawełniany zatrudniał niemal dwa razy tyle robotników co przemysł lniany: bawełniany 6.223, lniany 3.104; pierwszy przerabiał surowca za 50,2 milj., drugi za 14,1 milj. Wartość produkcji pierwszego wynosiła 97,1, drugiego 71,7.

Przemysł bawełniany finlandzki w porównaniu do przemysłu bawełnianego okręgu łódzkiego jest nikły, przemysł bowiem bawełniany łódzki zatrudniał przed wojną przeszło 30.000 robotników. Obecnie przemysł tkacki w Polsce zatrudnia 39% pracujących w przemyśle, przemysł tkacki Finlandji 17,5%. Ogół zatrudnionych w przemyśle tkackim w Finlandji 14.000, w Polsce 120.000. Cyfry te wykazują, że finlandzki przemysł tkacki nie może odgrywać w handlu międzynarodowym takiej roli, jak polski przemysł tkacki. Przemysł tkacki finlandzki ma przeważnie znaczenie dla konsumpcji wewnętrznej.

Przemysł Finlandji jest przede wszystkim oparty na własnym surowcu i ma w bogactwach naturalnych kraju naturalne warunki rozwoju, oparł się też przede wszystkim na rynku wewnętrznym i w gałęziach, posiadających najbardziej pomyślne warunki naturalne, stał się eksportowym. Był on wynikiem planowej polityki ekonomicznej rządu finlandzkiego.

Jednej z ważniejszych dźwigni przemysłu — węgla kamiennego Finlandja nie posiada. Bogactwo drzewne zastępuje tam węgiel w przemyśle. Wyzyskanie spadku wód, jako siły motorowej, odgrywa w życiu gospodarczem Finlandji pierwszorzędną rolę i jest podstawą elektryfikacji kraju. Najważniejszym ośrodkiem przemysłowym Finlandji jest Tammerfors, położony po obu stronach wodospadu, łączącego z sobą jeziora Nasijarvi i Pyhajarvi. Siłę tego wodospadu szacują na 10.000 koni: jest on głównym motorem budujących się wokoło niego fabryk i zakładów przemysłowych. Tammerfors jest ośrodkiem przemysłu bawełnianego i papierni finlandzkich.

Wzrost jego jest względnie szybki: w 1805 r. liczył 602 mieszkańców, w 1815 r. — 796, w 1840 r. — 1.819, w 1850 r. — 3.207, w 1880 — 13,645, w 1908 r. — 41.307. Tammerfors zawdzięcza swój rozwój nie tylko warunkom przyrodzonym, lecz także przywilejom handlowym, wyjednanym mu przez senat finlandzki; 22 maja 1820 r. obywatelowi Wielkiej Brytanji Finlaysonowi nie tylko oddane zostały bezpłatnie grunty pod fabrykę i związane z nią budowle, ale udzielona pożyczka ze skarbu finlandzkiego w sumie 30.000 rubli asygnacyjnych, oraz zapewnione prawo przywożenia bez cła z zagranicy wszelkich maszyn, ich części i narzędzi, wszelkich materiałów niezbędnych do budowy fabryk i ich eksploatacji; opłata cłowa za wyrobioną przez niego bawełnę miała być opłacana po 10 latach istnienia fabryki. 2 września 1821 r. przywileje dane Finlaysonowi rozszerzono i na innych fabrykantów. Tammerfors był uznany za wolne miasto przemysłowe, w którym wszyscy osiedlający się fabrykanci i rzemieślnicy, tak cudzoziemcy, jak i krajowcy, otrzymywali zwolnienie od podatków państwowych dla siebie, swych domowników i robotników, oraz zwolnienie od opłaty ceł za maszyny, instrumenty i surowiec. W 1855 r. termin przywileju Tammerforsu upłynął; w grudniu tegoż roku został przedłużony z pewnemi zmianami do 1905 r. Przywilej ten był czynnikiem, konserwującym odrębność cłową Finlandji; stąd sejm finlandzki w 1905 r. był za jego przedłużeniem.

Podług najnowszych obrachowań siła biegu wód Finlandji przy przeciętnym wodostanie równa się 3 milj. koni parowych, przy wysokim wodostanie 11 milj. koni parowych. Siła ta przy odpowiednich robotach wodnych może być zwiększona.

Najsilniejszą siłą wodną Finlandji są: Pyhakoski i Niaskakoski w południowej części biegu rzeki Oulunjoki i Imatra, rzeki Vuoksi w południowej Finlandji. Pyhakoski wytwarza przy przeciętnym wodostanie 197.317 sił końskich, przy wysokim 756.000. Odpowiednie cyfry dla Niaskakoski wynoszą 99.840 i 376.152, dla Imatry 141.312 i 164.373 sił końskich.

Przemysł finlandzki zużytkował zaledwie bardzo nieznaczna część sił wodnych kraju.

Produkcja górnicza Finlandji jest nieznaczna: miedzi, złota (tego ostatniego niemal się nie opłaca) i innych metali wynosiła przed wojną 62,2 milj. marek, z czego 28,2 milj. wypadało na gub. Niulandzką, zajmującą pierwsze miejsce w Finlandji w produkcji granitu.

W XVII w. powstaje w Finlandji przemysł żelazny na większą skalę, używający rudy jeziorowej. Pierwsze pokłady żelaza w Finlandji odkryto w połowie XVI w., w dzisiejszej gub. Niulandzkiej, pierwszy piec urządzony został przez skarb państwa w 1610 r. w Niulandji. W XVII stuleciu powstaje w Finlandji około 10 zakładów żelaznych, ale wojny z Rosją doprowadzają je do ruiny, po której znów się dźwigają. W chwili odłączenia Finlandji od Szwecji liczyła ona około 100 zakładów żelaznych.

Ponieważ ruda szwedzka jest znacznie lepsza od finlandzkiej, więc w zachodnich częściach kraju zarzucono produkcję rud miejscowych i poczęto przerabiać wyłącznie szwedzkie, które Finlandja otrzymuje bez cła ochronnego. Tylko na wschodzie (w Sawolaksie i Karelji) pracują przeważnie nad rudą jeziorną lub błotną.

Ruda finlandzka zawiera żelaza od 25,5 do 51,5%, przeciętnie 33%; fosforu od 0,8 do 1,22, przeciętnie 71%; manganu od 0,43 do 12,8.

W 1905 roku wydobywano: rudy 48,4 milj. kg., produkowano surowego żelaza 22,4 milj. kg., stali i sztab żelaznych 19,8 milj. kg., blachy żelaznej 499.000, żelaza kutego 7,8 milj. kg.

Włączenie Finlandji do cłowego obszaru Rosji poderwałoby produkcję żelaza, które bez rudy szwedzkiej obejść się nie może. Koszt zaś przywozu rudy krzyworskiej i cła ochronne rosyjskie od rudy zaciążyłyby na produkcji żelaznej Finlandji.

Przemysł Finlandji rozwinął się przy odrębności celnej Finlandji w stosunku do Rosji. Polityczne odseparowanie Finlandji od Rosji nie może szkodzić interesom gospodarczym Finlandji. Upadek jednak produkcji zbożowej Rosji i siły kon-

sumcyjnej Petersburga musiały z natury rzeczy wpłynąć ujemnie — ale tymczasowo — na stan gospodarczy kraju.

Po wojnie nastąpiło olbrzymie osłabienie pojemności rynku rosyjskiego, co wpłynęło na zmniejszenie importu Finlandji do Rosji. W 1919 i 1920 roku rynek rosyjski zupełnie nie istniał dla Finlandji. Dla przemysłu finlandzkiego otworzyły się natomiast nowe rynki zbytu: papier i celuloza Finlandji znalazły nabywców w Anglii i Ameryce.

Konjunktura rynkowa nie jest dla przemysłu Finlandji nieprzychylna. Przemysł finlandzki po wojnie czyni postępy. Tamuje jego rozwój brak rąk roboczych, zwłaszcza brak wykwalifikowanych robotników, nadmiernie zwiększone koszty robocizny i skrócenie dnia roboczego. Reforma agrarna Finlandji jest czynnikiem odciągającym robotników od przemysłu.

Polityka ekonomiczna Finlandji ma wspierać rolnictwo i przemysł krajowy. Komisja ekonomiczna z października 1921 roku zaleciła następujące postulaty: 1) Przy zawieraniu układów handlowych należy mieć przede wszystkim na uwadze obronę eksportu produktów rolnych Finlandji. 2) Z budżetu na rok 1922 wyasygnować kapitał rezerwowy w sumie 12 milj. f. mk. na budowę mleczarni po wsiach, z tem, że suma powyższa będzie uważana jako dług amortyzujący się. 3) Z budżetu na rok 1922 wyasygnować kapitał w sumie 4½ milj. f. mk. na budowę specjalnych rzeźni dla mięsa przeznaczonego na eksport. 4) W razie, jeżeli powstaną kooperatywy do eksportu produktów rolniczych, państwo powinno udzielić pomocy materialnej dla założenia hodowli drobiu i organizacji tej pracy po wsiach.

Oprócz projektu co do eksportu towarów rolniczych, komisja ekonomiczna wniosła projekt reglamentacji handlu. Dla załatwienia powyższej sprawy Rada Ministrów nazaczyła specjalną komisję, składającą się z premjera, ministra handlu, ministra skarbu i ministra rolnictwa.

Komisja ekonomiczna domaga się, aby rząd fiński wszystkie zamówienia wykonywał w miejscowych fabrykach i firmach, chociażby nawet ceny towarów były wyższe o 20%, w porównaniu do cen zagranicznych. W dalszym ciągu komisja proponuje taryfę celną dla zboża, a mianowicie:

w 1922 r. za kg. 4	fmk.
„ 1923 „ „	3.50 „
„ 1924 „ „	3 „

Ośmiogodzinny dzień roboczy, przyjęty w zasadzie w Finlandji, przestaje być stosowany do wszystkich gałęzi produkcji, posiadających szczególnie ważne znaczenie.

Na mocy uchwał z 30.XII 1921 roku i 29.XII 1922 roku, ośmiogodzinny dzień pracy nie może obowiązywać przy następujących zajęciach i urzędach:

1. Przy budowie kolei, dróg, mostów i fortów.
2. Przy budowie i reperacji domów na wsi.
3. W gospodarstwach leśnych.
4. Na kolejach żelaznych, pocztach, telegrafach, w urzędach celnych, przy kanałach, w lecznicach i więzieniach.

Powyższe wyjątki w ośmiogodzinnym dniu roboczym zostały dokonane na mocy ustawy z 30 grudnia 1921 roku. Ustawa z 29 grudnia zaprowadza zniesienie ośmiogodzinnego dnia roboczego dla następujących gałęzi produkcji:

1. W gazowniach, na stacjach elektrycznych, przy wodociągach.
2. W przemyśle metalurgicznym: przy wielkich piecach martynowskich i elektrometalurgicznych.
3. W przemyśle chemiczno-technicznym i w fabrykach mydła, cementu i chlorku.
4. W fabrykach papieru, celulozy, masy drzewnej.

Płaca robocza za godzinę pracy w Finlandji w styczniu 1923 roku przedstawiała się jak następuje:

w przemyśle włókienniczym	od 5	— 8,75 fmk.
„ papierniczym	„ 4,53	— 7,13 „
w fabr. celulozy i masy drzewn.	„ 4,44	— 7,33 „
w przemyśle drzewnym	„ 15,40	— 1,55 „
„ mechanicznym		
Helsingfors	„ 10	— 1,80 „
Tammerfors	„ 8	— 2 „
w innych miastach	„ 9	— 1,75 „
na wsiach	„ 7	— 1 „

w Polsce:

włókienniczym	od 7.090 — 11.977 mp.
papierniczym	
drzewnym	
mechanicznym	4.200 — 11.680 „

Wobec tego, że norma fińska równała się 1.200 mp. płace w Finlandji w stosunku do złota są nieco wyższe, niż w Polsce. Produkty spożywcze w Finlandji kosztują drożej, niż w Polsce. Płaca realna robotnika finlandzkiego i polskiego znajduje się mniej więcej na jednym poziomie.

Wskaźnikiem dobrobytu danego kraju jest konsumpcja cukru na głowę. Otóż cała konsumpcja cukru w 1922 r. wynosiła w Finlandji 59,942,5 tonny, gdy w 1913 r. 47,665,4 tonny, zwiększyła się też konsumpcja kawy w 1922 r. w porównaniu z 1913 r., wynosiła bowiem 13.845, gdy w 1913 r. 12.866 tonn.

Produkcja zbożowa Finlandji w porównaniu z przedwojenną zwiększyła się o 10%, o 85,1 milj. kg. czyli o 85.000 tonn. Przywóz żyta zwiększył się o 31.000 tonn, pszenicy o 298 tonn, natomiast zmniejszył się przywóz mąki żytniej o 169,000 tonn, mąki pszennej o 39.000 tonn. Ogółem daje się zauważyć nieznaczne zmniejszenie konsumpcji zbożowej Finlandji, gdyż przewyżka produkcji nie równoważy zmniejszonego przywozu mąki. Przywóz zaś mąki zmniejszył się w stopniu znaczniejszym niż zwiększył się przywóz ziarna. Konsumpcja jednak Finlandji uległa zmniejszeniu nieznacznemu i stan gospodarczy tego kraju wrócił niemal do warunków normalnych.

Względnie pomyślne warunki gospodarcze Finlandji znajdują swój wyraz w współczynnikach ruchu ludnościowego:

W 1921 r. posiadała Finlandja 24,3 urodzeń na tysiąc i 14,0 śmiertelności, przyrost więc naturalny wynosił 10,3.

W okresie 1911 do 1920 roku Finlandja miała przeciętnie 25,4 urodzeń i 17,8 śmiertelności. Pod względem śmiertelności pierwsze miejsce zajmuje wyjątkowo niepomyślny dla Finlandji pod względem gospodarczym rok 1918. Śmiertelność wówczas wynosiła 28,5, współczynnik urodzeń 23,8, ubytek ludnościowy — minus 4,7 pro mille. W następnym roku, w 1919, współczynnik urodzeń był dla Finlandji minimalny 19,2, śmiertelność spadła do 18,9 na tysiąc, Finlandja miała 0,3% przyrostu naturalnego. Dane ruchu ludnościowego wykazują, iż Finlandja przeżywała najcięższy okres gospodarczy nie podczas światowej wojny, lecz w 1918 i 1919 roku.

Następująca tablica wykazuje ruch ludności w Finlandji:

Lata	Urodzenia n a	Śmiertelność t y s i ą c	Przyrost
1891 do 1900	32,2	19,7	12,5
1901 „ 10	31,1	17,9	13,2
1911 „ 20	25,4	17,8	7,6

Lata	Urodzenia n a	Śmiertelność t y s i ą c	Przyrost
1915	25,4	15,9	9,5
1916	24,1	16,5	7,6
1917	24,3	17,7	6,6
1918	23,8	28,5	4,7
1919	19,2	18,9	0,3
1920	25,3	15,9	9,4
1921	24,3	14,0	10,3

W Finlandji, jak i w innych współczesnych państwach europejskich, jeszcze przed wojną występowały tendencje zmniejszenia się przyrostu naturalnego wskutek zmniejszenia się stopy urodzeń, czemu nie dorównywało zmniejszanie się śmiertelności. Miasta miały mniejszą stopę urodzeń i mniejszą stopę śmiertelności, w rezultacie zaś miały mniejszy przyrost naturalny.

W okresie 1911 do 1920 roku widzimy analogiczne zjawiska. Przyrost naturalny miasta równał się 3,7 pro m., na wsi 8,2. W najcięższych latach, w 1918 r. w miastach następuje ubytek ludności 10,8, pro m. na wsi 3,5; w 1919 r. ubytek ludności miejskiej wynosił 3,4 pro m., na wsi zaś przyrost naturalny wynosił jeden pro m. Ubytek ludnościowy po miastach w 1918 r. i w 1919 r. był znaczniejszy od ubytku wywołanego ruchem naturalnym, gdyż następował powrót ludności miejskiej na wieś. Proces ów, pomimo pomyślnej konjunktury przemysłowej dla Finlandji, zachowuje, a nawet potęguje finlandzką reformę agrarną.

ROZDZIAŁ VI

Handel zewnętrzny Finlandji

Charakter i rozwój gospodarczy państwa wyraża się w jego handlu zewnętrznym. Handel zewnętrzny Finlandji w okresie przedwojennym przedstawiał się jak następuje:

	Przywóz przeciętna roczna	wywóz w milj. fmk.
1870 — 72 r.	71,3	46,7
1880 — 82 r.	153,6	116,8
1890 — 92 r.	144,2	96,8

	Przywóz przeciętna roczna w milj. mk.	Wywóz w milj. mk.
1900 — 02 r.	240,1	195,7
1910 — 12 r.	432,8	316,5
1913 r.	495,4	404,8
1914 r.	380,2	285,2
1915 r.	578,4	266,5
1916 r.	962,8	510,6
1917 r.	1.231,9	444,9
1918 r.	504,6	226,8
1919 r.	2.509,9	873,1
1920 r.	3.626,5	2.926,4
1921 r.	3.585,7	3.389,4
1922 r.	3.953,0	4.461,0

Do 1913 r. włącznie fmka ulegała bardzo nieznacznym fluktuacjom, stąd mogła być miernikiem wartości i handel zewnętrzny może być przedstawiony w fmk.

Znaczny upadek fmk. w okresie wojny oraz powojennym nie pozwala przedstawiać obrazu handlu finlandzkiego w fmk., gdyż częstokroć faktyczne zmniejszanie obrotów wyrażało się z powodu upadku fmk. większymi cyframi. Dlatego od 1914 roku podajemy bilans handlowy Finlandji nietylko w fmk., ale w dolarach, owej walucie najbardziej zbliżonej do równi złotej.

Od 1913 roku wywóz i przywóz Finlandji w dolarach przedstawia się jak następuje:

Lata	Przywóz	Wywóz w milj. dolar.
1913 r.	94,7	77,4
1914 r.	71,6	53,7
1915 r.	89,5	41,2
1916 r.	133,2	70,6
1917 r.	165,6	59,8
1918 r.	60,9	27,4
1919 r.	161,1	56,5
1920 r.	123,9	99,9
1921 r.	68,9	65,1
1922 r.	98,5	111,2

Tablica powyższa wykazuje, że Finlandja od 1913 roku do 1921 włącznie posiadała bilanse handlowe ujemne: w 1913 roku — 17,3 milj. dolar., w 1914 r. — 17,9, w 1915 r. — 48,3,

w 1916 r. — 62,6, w 1917 r. — 105,8, w 1918 r. — 33,5, w 1919 roku — 104,6, w 1920 r. — 24,0, w 1921 r. — 3,8. Od 1913 r. do 1921 r. włącznie ujemność bilansu handlowego Finlandji wynosiła 417,8 milj. dolar. według danych statystyki celnej, na mocy której Główny Urząd Statystyczny finlandzki opracowuje jej statystykę handlu zewnętrznego. W rzeczy samej ujemność bilansu handlowego w 1915 i 1916 roku jest problematyczna; Finlandja wykonywała znaczne zamówienia dla armji rosyjskiej i z tego źródła otrzymała przeszło 200 milj. rubli, t. j. około 100 milj. dolarów.

W 1922 r. handel zewnętrzny Finlandji stał się aktywny, przewyżka wywozu nad przywozem wynosiła 12,7 milj. dolarów.

Tablica wyżej przytoczona wykazuje, że handel zewnętrzny Finlandji w 1922 roku przewyższył w dolarach, a więc i w równi złotej handel 1913 roku: w wywozie o 3,8 miliona, w przywozie o 32,9. Handel Finlandji stał się znowu aktywny, jak był aktywny do 1912 roku.

Wzrost cen wywołuje zwiększenie obrotów handlowych, pomimo zmniejszenia ilości wywiezionych i przywiezionych przedmiotów. Dla zorientowania się, o ile wzrost obrotów handlowych był wywołany wzrostem cen, podajemy indeks cen eksportowych i importowych z okresu r. 1913—1922. Załączamy do tego indeks marek złotych:

W latach	Import	Eksport	Cena marki złotej
1913	100	100	100
1914	106	103	101,1
1915	162	134	123,5
1916	227	254	138,4
1917	519	375	147,9
1918	741	415	156,4
1919	755	441	279,9
1920	1.387	1.053	559,4
1921	1.329	1.213	995,6
1922	1.072	1.180	766,9

Tabela powyższa wykazuje, że w 1917, 1918 i 1919 roku ceny importowe wzrastały znacznie szybciej niż ceny eksportowe Finlandji, co musiało wpływać ujemnie na bilans handlowy kraju. Wzrost ceny złotej marki nie dorównywał nigdy wzrostowi cen importowych i eksportowych. Drożyzna w Finlandji w okresie wojny była wywołana trudnościami impor-

towem, które wpływały ujemnie na stan gospodarczy kraju i jego siły produkcyjne. Drożyzna Finlandji pochodziła w stopniu daleko znaczniejszym z braku produktów, niż z inflacji. W 1921 roku wzrost ceny złotej marki, czyli upadek kursu marki fińskiej był najznaczniejszy. W 1922 roku widzimy mniejszy indeks cen importowych niż eksportowych.

Zwróciliśmy uwagę, że handel zewnętrzny Finlandji, wyrażony w dolarach, był w 1922 r. znaczniejszy, niż w 1913 r. Widzimy też, że w 1916 r., w 1917 r., 1919 r. i 1920 r. wartość przywozu w dolarach była znacznie wyższa od przedwojennej. Pochodziło to z drożyzny, wywołanej brakiem produktów i trudnościami handlu zewnętrznego. Dla zobrazowania znaczenia konsumcyjnego handlu zewnętrznego musimy sprowadzić go według indeksu cen importowych i eksportowych do sum, w jakich wyrażałby się przy cenach 1913 r.

Rok	Import w milj. fmk.	Eksport
1913 r.	495,4	404,8
1914 r.	358,6	276,8
1915 r.	357,0	198,8
1916 r.	424,1	201,0
1917 r.	237,3	118,6
1918 r.	68,1	54,6
1919 r.	332,4	199,6
1920 r.	261,5	277,9
1921 r.	269,5	279,4
1922 r.	368,9	378,0

Cyfrы powyższe wykazują, że import i eksport Finlandji według cen przedwojennych nie dorównywa importowi i eksportowi z 1913 r., jakkolwiek zbliża się, co do eksportu, do cyfr przedwojennych.

Przy cenach przedwojennych minusy bilansu handlowego Finlandji przedstawiałyby się jak następuje: w 1913 r. 90,5 milj. fmk., w 1914 — 81,8, w 1915 r. — 159,2, w 1916 r. — 223,1, w 1917 r. — 118,7, w 1918 r. — 13,5, w 1919 r. — 132,8, razem więc 817,7 milj. fmk. przedwojennych.

Od 1920 roku bilansy handlowe Finlandji przy cenach przedwojennych byłyby już aktywne: w 1920 r. 16,5 milj. fmk., w 1921 r. 9,9 milj., razem więc 26,4 milj. fmk. Od 1913 r. do 1921 r. włącznie bilans handlowy Finlandji wyrażałby się w sumie 793,3 milj. przedwojennych fmk., czyli w 151,7 milj.

dolarów. Wskutek zaś wzrostu cen importowych w znaczniejszym stopniu niż eksportowych ujemność bilansu handlowego Finlandji wyrażała się w 1921 r. jak widzieliśmy w 3,8 milj. dol. Różnica tych sum była wywołana znaczniejszym wzrostem cen importowych, niż eksportowych. Wskutek zmniejszenia konsumcji importowanych towarów Finlandja dochodzi od 1920 r. do bilansu dodatniego w razie przeliczania na ceny przedwojenne, a w 1922 r. do faktycznego bilansu dodatniego.

Zamieszanie wywołane przez wojnę w bilansie handlowym Finlandji niemal zupełnie ustąpiło, pozostawiając tylko ślad w walucie finlandzkiej.

Od czasu rozpoczęcia się wojny podstawowy produkt wywozu Finlandji, drzewo i wyroby drzewne, nie posiadały zbytu. W 1915 i 1916 roku dostawy dla armji rosyjskiej w kwocie pół miljarda fmk. były ekwiwalentem pozabawienia Finlandji znaczniejszego wywozu jej produktów do Niemiec, które przed wojną odgrywały pierwszorzędną rolę.

Szczególniej ciężkie dla Finlandji były lata 1917 i 1918. Finlandja zniewolona była do znacznych wysiłków dla obrony i budowy swej niepodległości, a pod względem handlowym została niemal zupełnie izolowana. W 1918 roku import do Finlandji przy przeliczeniu na ceny przedwojenne stanowił 13,8% przedwojennego, eksport 13,4, przedwojennego. Przywóz zbożowy spadł do 2%, w kraju panował głód. Wywóz drzewa był zatajowany, jak uprzednio, wywóz papieru całkowicie upadł.

Odradzanie się handlu zewnętrznego Finlandji rozpoczęła się w 1919 r., którego charakterystyczną cechą stanowiło wzmożenie kilkakrotnie importu do Finlandji. Bilans ujemny 1919 roku wynosił 104,6 milj. dolarów, był więc zbliżony do ujemnego bilansu handlowego 1917 roku 105,8 milj.

Ukończona wojna pozwoliła rządowi finlandzkiemu na rozpoczęcie polityki handlowej, mającej na celu sanację stosunków gospodarczych kraju. Zakazano przedewszystkiem przedmiotów zbytku, podniesiono cło od importu nieprodukcyjnego. Wobec tego, że w owym czasie zdeprecjonowana waluta fińska dawała znaczne premje eksportowe, rząd fiński 8 maja 1920 roku wydał rozporządzenie o pobieraniu opłat eksportowych i licencyjnych, aby tym sposobem uzyskać 170 milj. fmk. dla zrównoważenia budżetu. Oprócz tego wydano prawo, nakazujące 50% waluty zagranicznej, uzyskanej z eksportu, od-

dawać po kursie oficjalnym do banku fińskiego. Kurs oficjalny był znacznie niższy od giełdowego, rzeczony więc prawo było podatkiem od eksportu. Powyższe rozporządzenia nie odnosiły pożądanego skutku pod względem walutowym. Fmka spadała w dalszym ciągu: dolar w maju równał się 19,54 fmk., w czerwcu — 21,90, w lipcu — 25,45, w sierpniu 32,30, w październiku 39,34, w listopadzie — 46,43, w grudniu — 41,67.

Rząd fiński uznał za stosowne, zgodnie z życzeniami sfer handlowych i pod wpływem konferencji brukselskiej, zmienić politykę handlową. 22 października 1920 roku zwołana została konferencja do spraw ekonomicznych i handlowych.

Zgodnie z uchwałami konferencji rząd 28 października zezwolił na kupno i sprzedaż waluty zagranicznej za pośrednictwem banków. Postanowiono też przejść do wolnego eksportu i importu po wprowadzeniu nowej taryfy celnej. Ogłoszono wolność eksportu z wyjątkiem eksportu zboża i cukru. Nasiona mogą być wywożone za specjalnem pozwoleniem.

Import

1. Import ogłasza się jako wolny z poniżej wskazanymi wyjątkami. Import towarów, wymienionych w dołączonym spisie, bez specjalnej licencji importowej nadal jest wzbroniony.

2. Licencja importowa ma być dawana nie inaczej, jak w niezbędnych wypadkach, zarówno dla celów naukowych, technicznych, jak w higienicznych i wykładowych.

3. Po otrzymaniu przez rząd czasowego pełnomocnictwa podwyższenia cła od towarów, znajdujących się w spisie zakazanych, może być dopuszczony wolny ich import, z wyjątkiem pszenicy, cukru, kawy i tytoniu.

Mąka biała, włącznie z kaszą psenną i ryżową, będzie dostarczana do kraju staraniem rządu i rozdawana bez znaczniejszego zysku za kartkami w następujących ilościach:

Białej maki 600 gr. miesięcznie na osobę.

Cukru 300 gr. miesięcznie na każdego mieszkańca, oraz na rok 400 gr. na osobę.

Kawy 200 gr. miesięcznie na każdego mieszkańca powyżej lat 15.

5. Poza ilościami, podanymi w punkcie poprzednim, będzie w wolnym handlu dla publiczności ograniczona dodatkowa ilość białej maki, cukru i kawy po znacznie wyższej cenie.

Po otrzymaniu przez rząd prawa do czasowej podwyżki cła od pszenicy (w tej liczbie od białej maki i kaszy, oraz ryżu i kaszy ryżowej) tudzież od cukru i kawy, import może być dozwolony, przyczem swobodny import cukru wymaga upływu terminu umowy rządu z Fińską Akcyjną Spółką Cukrową. Rząd dostarcza i rozdaje wtedy wyżej wymienione ilości, za które nie płaci podwyższonego cła.

6. Licencje importowe na tytoń rozda się fabrykantom tytoniu, jednak tak, że ilość, mogąca być importowana w r. 1921 nie może przewyższać 2 milj. kilo do użytku krajowego. W razie eksportu wyrobów tytoniowych licencje importowe na surowy tytoń będą odpowiednio zwiększane.

7. Chociaż import żyta ma być wolny, państwo winno dalej prowadzić importowanie i rozdawanie jego aż do czasu, kiedy prywatna inicjatywa będzie mogła zaspokoić potrzeby kraju co do importu żyta.

8. Rząd winien starać się wykorzystać konkurencję między firmami prywatnymi przy dostarczaniu towarów, które mają być przedmiotem opieki rządowej.

9. Wyżej przytoczone przepisy, o eksporcie i imporcie nie tyczą się handlu z Rosją, który będzie przedmiotem specjalnych przepisów.

8. IMPORT

Lista towarów, których przywóz do Finlandji na mocy decyzji Rady Finansowej, z dnia 15 grudnia 1920 roku jest wzbroniony.

I. Mięso

Ptaki, ptasie mięso, śledzie wędzone, ostrygi, muszle, raki, kielbasy.

II. Produkty rolne

Pszenica, ryż (za specjalnemi pozwoleniami), soczewica, owoce, ogórki, melony, kapusta, grzyby, rośliny, liście, gałęzie.

III. Środki żywnościowe

Skondensowane mleko i śmietanka (z wyjątkiem hermetycznie opakowanych), sery, ciastka, kakao, kawa i cukier (za specjalnemi pozwoleniami), miód, cynamon, słodycze, kardamonium, muszkat, imbir, szafran, musztarda, konserwy, napoje z chmielu, tytoń (za specjalnem pozwoleniem).

IV. Wyroby tkackie

Jedwab, plusz, aksamit, dywany, materiały jedwabne, hafty, kapełuszki ozdobione kwiatami lub piórami, sztuczne kwiaty, rośliny, luksusowe pończochy.

V. Wyroby z drzewa

Laski, ramy, koszyki.

VI. Wyroby papierowe

Fotografie, albumy z widokami, albumy do marek, obicia, karty do gry.

VII. Wyroby skórzan

Rękawiczki skórzan, siodła, pasy, pugłaresy, futerały, portmonetki, torebki, futra.

VIII. Wyroby metalowe i metale

Złoto, srebro, platyna, odlewy ozdobne, bagnet, sztylety, florety, strzelby.

IX. Środki transportowe

Samochody osobowe.

X. Instrumenty muzyczne

Fortepiany, pianina, organy, gramofony, katarynki.

XI. Zegarki

Kieszonkowe złote i platynowe, zegary wieżowe i kolejowe, zegary ściennie.

XII. Wyroby z kamienia i szkła

Drogie kamienie, cement (za specjalnem pozwoleniem), wanny marmurowe i przyrządy do mycia się z fajansu lub gliny, ozdoby budowlane.

XIII. Inne przedmioty

Korale, perły, filmy, pudełka, ognie bengalskie i bransoletki, broszki, zabawki, ozdoby do choinek, wyroby z pianki morskiej.

Powyższe zarządzenia wykazują dążność rządu fińskiego do ograniczenia konsumpcji dla poprawy bilansu handlowego Finlandji. W związku z tem Finlandja ustanowiła 5.IX 1919 roku wysokie cła importowe.

Ostatniemi czasy Finlandja zawarła traktaty handlowe z Francją, z Estonją.

13 lipca 1921 r. został podpisany traktat handlowy pomiędzy Finlandją a Francją.

Główne punkty tego traktatu są następujące:

Francja zastosuje cła z 1913 roku do ważniejszych artykułów fińskiego eksportu, jak drzewo, masa drzewna, celuloza, niektóre gatunki papieru, szpulki, masło, maszyny rolnicze.

Finlandja zastosuje do francuskich towarów cła, jakie pobiera od towarów, pochodzących z innych państw, z wyjątkiem Estonji. Oprócz tego Finlandja zobowiązuje się od niektórych towarów pochodzenia francuskiego zmniejszyć cła ustanowione prawem 15 marca. Są to towary przeważnie należące do przedmiotów zbytku.

W ten sposób traktat z Francją przyczyni się do zmniejszenia oszczędności Finlandji.

Finlandja zobowiązała się do wyłącznego zakupu we Francji win i napojów, zawierających alkohol, niezbędnych dla celów leczniczych i kuchennych. W ten sposób Francja uzyskała monopol winny na rynku fińskim. Nie posiada to wielkiego znaczenia dla Francji, gdyż konsumpcja alkoholu w Finlandji jest bardzo ograniczona przez prawodawstwo. Finlandja z powodu tej umowy ma utrudnione zawieranie umów handlowych z państwami produkującymi wino. Projektowany traktat handlowy z Hiszpanją rozbił się o ów punkt umowy handlowej fińsko-francuskiej.

Finlandja stosuje taryfę ulgową do następujących towarów niefrancuskiego pochodzenia, lecz importowanych do Finlandji przez firmy francuskie: kawa, herbata, surowy jedwab, kauczuk. Cła eksportowe od masy drzewnej i celulozy, wywożonej do Francji, będą zmniejszone o 10%.

Pomimo przywilejów handlowych, otrzymanych przez Francję w traktacie fińsko-francuskim, handel fiński z Francją zajmuje bardzo podrzędne miejsce w bilansie handlowym Finlandji.

Handel zewnętrzny Finlandji powojennej już w r. 1921 szedł dawnymi przedwojennymi torami. Gdy w r. 1919 w imporcie do Finlandji pierwsze miejsce zajmowała Anglja, 676,4 milj. marek, drugie Szwecja 320,4 milj. mk., w 1921 roku pierwsze miejsce w imporcie odzyskały Niemcy, zajmujące pierwsze miejsce w przedwojennym imporcie do Finlandji, drugie miejsce posiada Anglja.

W r. 1922 obroty handlowe Finlandji z poszczególnymi krajami:

Kraje	Import	Udział % w przyw.	Kraje	(w tys. mk. fińsk.)	Udział % w wyw.
				Eksport	
Niemcy	1.315.282	33,2	Anglja	1.651.121	37,0
Anglja	852.160	21,5	Francja	458.327	10,3
St. Zjednoczone	609.114	15,4	Niemcy	385.389	8,6
Szwecja	247.101	6,2	Belgia	312.766	6,5
Dania	185.970	4,7	St. Zjednoczone	291.112	6,5
Brazylja	107.222	2,7	Szwecja	289.984	6,5
Belgia	96.690	2,4	Dania	215.228	4,8
Francja	59.137	1,5	Rosja	139.225	3,1
Estonja	55.602	1,4	Estonja	56.279	1,2
Szwajcaria	23.946	0,6	Brazylja	26.832	0,6
Rosja	18.598	0,5	Hiszpanja	18.580	0,4
Polska	18.067	0,4	Japonja	13.412	0,3
Hiszpanja	10.568	0,3	Polska	2.018	0,04
Japonja	474	0,01	Szwajcaria	348	0,007
Inne kraje	94.006	2,3	Inne kraje	83.360	1,8

Tablica powyższa wykazuje, że Finlandja znajduje się w sferze wpływów gospodarczych Niemiec i Anglii. Niemcy zajmują pierwsze miejsce w imporcie i trzecie w eksporcie. Pomimo uzyskanych przywilejów handlowych Francja zajmuje w imporcie ósme miejsce i stanowi 1,5% importu do Finlandji.

W eksporcie zajmuje drugie miejsce, gdy przed wojną zajmowała piąte. Obecnie eksport do Francji wynosi 10,3%, gdy przed wojną 7,3%. Najważniejszymi pozycjami eksportu finlandzkiego do Francji jest drzewo, 332,6 mlj. mk., oraz papier 128,4 milj. Odbudowa zniszczonych departamentów wywołuje wywóz znacznej ilości drzewa do Francji. Pod względem odbioru drzewa Francja zajmuje trzecie miejsce: pierwsze Anglja 903,2 milj. drugie Holandja 325,5 milj. trzecie Francja 322,6 milj., czwarte Belgja 225,4 milj., piąte Niemcy 131,0 milj. Lecz eksport drzewa do Francji jest objawem tymczasowym i nie rokuje przyszłości.

Handel Finlandji z innemi państwami nadbałtyckimi jest nikły. Co pochodzi stąd, że warunki przyrodzone tych krajów są analogiczne i analogicznemi są ważne pozycje wywozu: drzewo oraz produkty na materiale drzewnym oparte.

Kraje	Finlandji		Udział %	
	Przywóz	Wywóz	w przywozie	w wywozie
Estonja	55.602.150	8.335.881	1,4	1,2
Łotwa	8.995.309	23.946.041	0,2	0,5

Cyfry powyższe wykazują, że związek celny państw nadbałtyckich nie ma podstaw naturalnych. Statystyka handlowa Łotwy i Estonji wykazuje też, jak nikły jest udział państw nadbałtyckich we wzajemnym handlu.

Handel Finlandji z Polską, jakkolwiek w 1922 roku był znacznie większy niż w 1921, jednak, jak wykazuje tablica przedstawiająca porównawczo udział poszczególnych państw w handlu zewnętrznym Finlandji, jest nikły.

Niemcy dostarczają Finlandji 4,5% wartości importowanych maszyn, 48,6 towarów chemicznych i aptekarskich, 46,4 wyrobów metalowych. Są to pozycje, wykazujące znaczenie Niemiec dla rozwoju produkcji finlandzkiej; odgrywając rolę w charakterze dystrybutorów surowców, wskutek kredytów, z jakiego korzystają wielkie firmy importowe niemieckie, dostarczają one surowców tkackich różnym państwom, między innemi Finlandja otrzymuje z Niemiec 32,3% materiałów tkackich.

ROZDZIAŁ VII

Handel Finlandji z Polską

Lata	Przywóz z Polski	Wywóz do Polski
1920 r.	1.185	5.000.554
1921 r.	3.278.124	2.569.426
1922 r.	18.067.343	2.018.138

(Dane podług statystyki finlandzkiej — wyższe niż dane statystyczne polskie).

Według sprawozdań polskiego konsula w Finlandji handel Finlandji z Polską w ostatnim kwartale 1922 roku znacznie się zwiększył: Finlandja importowała z Polski znaczną ilość wyrobów włókienniczych. Zakłady Scheiblera i Grohmana sprzedały towarów bawełnianych za sumę 40.000 dolarów, z dostawą w połowie marca 1923 roku. Białostockie fabryki wysłały znaczną ilość pluszu i weluru, kołder i materiałów na ubranie. Finlandzkie składy są przepełnione wyrobami polskimi, cieszą się tu one dużym powodzeniem, gdyż nie ustępują co do wartości angielskim, są natomiast tańsze. Z tego powodu grono kupców finlandzkich jeździło w końcu grudnia do Polski dla zawarcia nowych transakcyj i obecnie oczekiwane są transporty z wyrobami łódzkimi i białostockimi. Wyroby jutowe (Towarzystwo Stradom) cieszą się powodzeniem. W ostatnim kwartale 1922 roku przywieziono tkanin 12.500 metrów i około 25.000 worków; ceraty za 20 milj. mk. polskich (sprawozdanie ze stycznia 1923 r.)

Ważnym produktem naszego importu do Finlandji jest nafta. W 1922 roku Polnafta importowała do Finlandji 4.000 tonn nafty, 800 tonn oleju gazowego, prócz tego 600 beczek nafty, 300 l. smarów i benzyny. Polmin dostarczył 108 tonn parafiny, 20 tonn gudronu, 218 tonn smarów i benzyny.

Wywóz produktów rolnych z Polski do Finlandji ma znaczną przyszłość, w 1922 roku fińskie ministerjum wojny zakupiło w Polsce 800 tonn ziemniaków, które były dostarczone w połowie grudnia 1922 roku.

Cukru importowano do Finlandji z Polski 4.400 tonn przez Finlandję do Norwegji 1.050 tonn.

Finlandzka spółka Mahogany w listopadzie przywiozła do Finlandji z Polski dębów i jesionów za przeszło 3 milj. fińsk. mk. Z początku dąb polski natrafił na konkurencję dębu amerykańskiego, lecz obecnie nasze dęby zajmują wybitne miejsce

na rynku finlandzkim. Towarzystwo Mahogany, prowadzące handel w Szwecji i Norwegji, wprowadza dębinę polską na tameczne rynki.

W początkach stycznia 1923 r. spółka Cegielski przysłała do Finlandji wzory maszyn rolniczych. Urządzona przez polsko-fińską spółkę Helwar wystawa tych wzorów miała powodzenie i kooperatywy rolne Hankkia, Labor i Suomen Osuskauppa dały spółce Cegielski duże zamówienia.

Sprawozdania konsularne traktują zwykle dosyć optymistycznie widoki polskiego eksportu. Dobrze uświadamiając sobie tranzakcje polskie, częstokroć nie uwzględniają tego, że stanowią one bardzo znikomy odsetek analogicznych tranzakcyj na danym rynku. Naprzykład nasz import wyrobów bawełnianych do Finlandji stanowił zaledwie 0,1% importu wyrobów bawełnianych do tego kraju. Sprzedaż przez fabrykę Scheiblera i Grohmana wyrobów bawełnianych za 40.000 dolarów, czyli niespełna 2 milj. mk f. stanowi nieznaczny odsetek importu wyrobów bawełnianych do Finlandji (134,7 milj. w 1922 r.) W każdym razie znamionuje to postęp. Nie ulega wątpliwości, że udział nasz w imporcie tych wyrobów do Finlandji zwiększać się może.

Zestawienia statystyki naszego handlu z Finlandją za ubiegłe trzy lata wykazują, że handel nasz posiada tam tendencje rozwojowe i jakkolwiek niema szans, abyśmy zajęli pierwszorzędne stanowisko na rynku finlandzkim, jednak będziemy mogli znajdować tam zbyt dla naszych płodów rolniczych, wyrobów bawełnianych, nafty i dębiny. Pewne kategorie maszyn znajdują też zbyt na rynku finlandzkim.

W końcu 1921 r. Finlandja zawarła z Rosją traktat pokojowy w Dorpacie. Stosunki handlowe rozpoczęły się w kwietniu 1921 roku.

Od 4 kwietnia do 31 grudnia 1921 r. Rosja zakupiła w Finlandji za 105 milj. fińsk. mk., w tem papieru za 69,7 milj., celulozy 3,3 milj., masy drzewnej 8,4 milj., bibułki papierowej 1,2 milj., skór 1,1 milj., artykułów spożywczych 10,5 milj.

W 1922 r. Finlandja eksportowała do Rosji towarów za sumę 142,7 milj. Papier odgrywa główną rolę 36,8 milj., potem idzie drzewo opałowe 35,9 milj. Pozycja ta daje się tłumaczyć zdeorganizowaniem transportu Rosji, łatwiej jest dostarczyć drzewa opałowego do Petersburga z Finlandji, niż z Rosji. Wybitną pozycję w eksporcie do Rosji stanowią nici—8 milj.

Reeksportu było za 31, 4 milj., w tem za 14,6 milj. maki i kaszy, za 5,4 milj. cukru, za 11,4 milj. różnych towarów.

Ustawa z 11.II.1922 r., reglamentująca handel fińsko-rosyjski, dnia 1.I, 1923 r. została zniesiona i obecnie w zasadzie istnieje wolny handel.

W styczniu 1923 r. wyjeżdżała do Moskwy delegacja fińska pod przewodnictwem b. ministra handlu inż. Juljusza Stjernvalda w celu prowadzenia dalszych układów co do traktatu handlowego. Finlandzkie sfery handlowe zapatrywały się dość pesymistycznie na tę sprawę. Dyr. Departamentu handlowego M. P. i H., dr. Wiljanen stwierdził w rozmowie z konsulem polskim, że pertraktacje w Moskwie co do traktatu handlowego pomiędzy Finlandją a Rosją sowiecką dotąd nie dały żadnych rezultatów i że nie wierzy, by owa fińska delegacja mogła cośkolwiek uzyskać od bolszewików, gdyż Rosja absolutnie towarów nie posiada, a za resztę pozostałych pieniędzy kupuje tylko wtedy i od tych państw, które są jej dla polityki potrzebne. Rząd finlandzki również nie łudził się bynajmniej co do jakichkolwiek pomyślnych rezultatów odejżdżającej delegacji, a na wyjazd zgodził się tylko pod naciskiem pewnych sfer handlowych, które, nie zdając sobie dokładnie sprawy z istotnego stanu rzeczy w Rosji sowieckiej, miały nadzieję, że bolszewicy zgodzą się wobec głodu rynkowego na zniesienie ceł od towarów fińskich (patrz. p. 32 trakt. dorpac.), lub przynajmniej na obniżenie ceł od papieru i celulozy.

Przy zakupie przez Finlandczyków zboża w Rosji działy się fakty charakterystyczne. Zboże zakupiły 3 fińskie firmy: John Peus z Wyborga, Sastemoinen z Kuopio i Kahma z Wasy. Umowa opiewała na 3000 tonn, które w grudniu 1922 r. dostawiono na granicę fińską. Transakcja była nadzwyczaj korzystna dla Finlandji, gdyż zboże odznaczało się wysokim gatunkiem, pod względem jakości nie ustępowało prawie amerykańskiemu, cena zaś była o 6 dolarów par tona tańsza od amerykańskiej.

W zestawieniu z faktem, że wszyscy uczestnicy tej transakcji ze strony rosyjskiej (urzednicy banku państwa) zostali natychmiast po odejściu transportu aresztowani i osadzeni w Cześć, można przypuszczać wyraźną malwersację.

Dnia 1.I, 1923 r., tranzytem przez Finlandję wyprawiono do Danji 1.070 tonn makuchów, po cenie 9 funt. sterl. par tona.

Obie transakcje pozwalają przypuszczać, że sowietom chodziło o zrobienie sobie reklamy dla pozyskania opinii sfer handlowych.

Z krajów nadbałtyckich Finlandja żyła najbardziej samodzielnie życiem gospodarczym, nie była zależna od rosyjskiego tranzytu w tym stopniu, co Estonia lub Łotwa. Dzisiejszy upadek gospodarczy Rosji podnosi w Finlandji ceny produktów zbożowych, osłabia rynek zbytu na fińskie masło, lecz masło to przy odradzaniu się gospodarczem Europy łatwo może się umieścić na jej rynkach. Wywóz papieru, drzewa i masy drzewnej ma Finlandja zapewniony, upadek eksportu leśnego Rosji wytwarza dla fińskiego handlu drzewnego pomyślną konjunkturę, a jest to, jak widzieliśmy, główny produkt eksportu Finlandji.

ROZDZIAŁ VII

Finanse Finlandji

Finlandja ze względu na to, że posiada historycznie skonsolidowany organizm państwowy i wyszkoloną administrację tak ogólną jak i podatkową, z natury rzeczy stoi mocniej finansowo, niż inne państwa nadbałtyckie. Ucierpiała też wskutek wojny daleko mniej, niż Łotwa i Estonia. Obecnie stosunki gospodarcze dochodzą w niej do norm przedwojennych, a przemysł ma szanse rozwoju. Jednak upadek gospodarczy Rosji i ciężkie przesilenie, przeżywane przez Niemcy wskutek sprawy odszkodowań, wpływają ujemnie na pomyślność gospodarczą i finansową Finlandji. Zaznaczyć też należy, że ciężkie pod względem gospodarczym dla Finlandji lata 1918 i 1919 stały się ważnym czynnikiem upadku waluty Finlandji.

Obecnie w 1923 r. marka fińska w stosunku do ważniejszych walut na rynku helsińskim przedstawia się jak następuje:

Kursa według giełdy helsińskiej:					
F. sterling	10/1	24/1	6/11	19/11	5/111
w fińsk. mk.					
F. sterling	188,50	188,75	184,90	175,25	171,70
1 fr. francuski	273	262	255	233	223
1 dolar	40,55	40,25	39,60	37,40	36,50
1 kor. szw.	1080	1080	1053	995	971
1 kor. duńska	820	785	748	719	703
1 kor. norw.	756	751	737	698	671
1 mk. niem.	0,39	0,71	0,10	0,20	0,17

Przed wojną stosunek marki fińskiej do ważniejszych walut przedstawiał się, jak następuje:

Funt sterl. równał się 25,42 f. mk.; sto franków 100,67 f. mk.; dolar 5,23 f. mk.; korona szwedzka 139,46 f. mk.; norweska 39,46 f. mk.; duńska 139,46 f. mk.; 100 rb. ros. 267,22 f. mk.; 100 mk. niem. 123,99 f. mk.

W pierwszym roku wojny stosunek marki fińskiej do obcych walut zmienił się nieznacznie na jej niekorzyść, z wyjątkiem stosunku do rubla rosyjskiego.

Przed wojną marka fińska ulegała bardzo małym wahaniom kursowym. Chociaż bilans handlowy Finlandji był bierny, jednak dochód z letników z Petersburga oraz płace wojsk rosyjskich, konsystujących w Finlandji, powodowały równowagę bilansu płatniczego Finlandji. Podczas wojny Finlandja otrzymała znaczne zamówienia dla armji rosyjskiej, nie zostały one uwzględnione w statystyce wywozu, lecz wywierały wpływ bardzo znaczny na bilans handlowy i płatniczy tego kraju.

Podczas wojny waluta fińska ulegała znacznie mniejszemu spadkowi w stosunku do walut mocnych, jak dolar i funt sterling, niż rubel rosyjski. Już w pierwszych miesiącach wojny rubel rosyjski spadł z 267,38 (kurs sierpniowy do 260,0 w grudniu 1914 r. Przeciętny kurs w 1915 r. wynosił 249,03, w 1916 r. 215,65, w 1917 r. 160,05, w pierwszych miesiącach 1918 r. 127,51. Widzimy więc, że na początku 1918 r. marka fińska stała w stosunku do rosyjskiego rubla przeszło dwa razy wyżej, niż przed wojną.

W stosunku do dolara spadek marki odbywał się cały czas w ciągu wojny światowej, lecz spadek ów był powolny. Przeciętna wartość dolara wynosiła: w 1914 r. 5,31, w 1915 r.: 6,46, w 1917 r.: 7,23, w 1918 r.: 8,28. W okresie więc wojny światowej marka fińska spadła o 58,2%. Rok 1918 był najcięższy dla życia gospodarczego Finlandji, co wystąpiło w przewyżce śmiertelności nad urodzeniami. Jednak nie był to rok najniższego kursu marki fińskiej, chociaż był rokiem najbardziej niekorzystnego bilansu handlowego Finlandji. Rozpoczyna się proces szybkiego spadania f. mk., jak to widzimy z niżej załączonej tabeli. W następnym, nieco mniej ciężkim dla Finlandji roku, marka fińska spada jeszcze niżej, przeciętna wartość dolara wynosiła 15,58, czyli marka fińska spadła o 88%, a więc o znacznie więcej, niż w ciągu kilku lat wojny, gdy Finlandja była nawpół neutralnem państwem, zarabiała na dostawach dla

armji rosyjskiej, traciła z powodu przerwanych stosunków handlowych z Niemcami. W 1920 r. przeciętna wartość dolara wynosiła 29,27, przy ogromnym chwianiu się kursów f.m.k. od 17,40 do 51,50. Kurs f. mk. w ciągu roku spadł o 87,9%. W 1921 roku odbywał się w dalszym ciągu spadek f. mk. przy wahaniami w stosunku do dolara 80,50 i 28, przy przeciętnej wartości dolara 52,7.

W 1922 r. następuje zwiększenie wartości f.m.k. i kurs jej przy względnie nieznacznych wahaniami miał tendencję zwyżkową.

30 grudnia 1921 r. dolar w New Yorku kosztował 51,50 f.m.k., 28 grudnia 1922 r. 40,01. Minimum kursu f.m.k. przypadało na koniec kwietnia 27.IV, 1922 r. 53,50 w stosunku do dolara maximum — koniec grudnia 1922 r. Przeciętny kurs wynosił 48 f.m.k. dla 1922 r.; dla pierwszego półrocza przeszło 50, dla drugiego poniżej 46.

W 1923 r. w stosunku do dolara f. mk. wzrastała; 5 marca jak widzieliśmy dolar równał się 36,50 f.m.k., zatem dochodzi obecnie do 14,5% swej wartości przedwojennej w stosunku do dolara, stanowiąc około siódmej części dawnej swej wartości w złocie.

F. mk. należy do kategorii walut niewysokich, ale przestających spadać od lata 1922 r. i posiadających tendencję zwyżkową.

Upadek kursu f. mk. od 1914 r. do 1922 r. był wywołany wzrostem ich emisji. Rozwój tej emisji wyrażał się w następujących cyfrach:

Lata	Ilość fińskich mk. w obiegu	Kurs &	Wartość f. mk. w dolarach w tys.
Styczeń w końcu 1914 r.	110.314.000	5,23	21.199,6
" " 1915 r.	143.062.300	5,9	24.247,8
" " 1916 r.	234.531.200	7,44	31.523,0
" " 1917 r.	427.426.500	7,5	56.990,2
" " 1918 r.	788.986.700	6,95	113.523,2
" " 1919 r.	1.093.711.800	9,02	121.254,0
" " 1920 r.	1.127.632.900	27,91	40.402,4
" " 1921 r.	1.348.757.900	31,81	42.400,4
" " 1922 r.	1.341.000.200	53,26	25.178,3
Grudzień " 1922 r.	1.420.900.000	40,1	35.400,0

Następująca tabela wykazuje fluktuacje kursu f.m.k. w stosunku do dolara oraz wzrost emisji.

Rok	% upadku fińsk. mk.	% wzrost. emisji
1914 r.	12,6	29,9
1915 r.	26,1	63,9
1916 r.	0,8	82,2
1917 r.	7,8	84,6
1918 r.	29,7	138,6
1919 r.	209,4	3,1
1920 r.	14,0	19,5
1921 r.	67,4	minus 0,58
1922 r.	minus 5,6	5,6

(Dla 1922 r. wzięto dane od stycznia do grudnia, dla uprzednich lat wzięto różnice styczniowe poprzedniego i następnego roku).

Wobec tego, że wartość emitowanych f.m.k. w dolarach była wypadkową obu powyższych współczynników: upadku f.m.k. i wzrostu emisji, zrozumiałe jest, że przy emisji, przechodzącej w spadek f.m.k., ale pod względem ilościowym lub wskutek innych czynników niezbyt ciężącej na kursie, Finlandja miewała nawet znaczne zwiększenie wartości emitowanych f.m.k. w dolarach.

Rok 1918, najcięższy pod względem gospodarczym dla Finlandji, wywołał najznaczniejszą emisję, lecz to się odbiło nie na kursach 1918 r., ale na 1919 roku. Kurs danej waluty jest najczęściej nie bezpośrednim wynikiem danego stanu gospodarczego, lecz skutkiem stanu gospodarczego dnia wczorajszego. Upadek kursu f.m.k., wywołany emisjami, był wynikiem przesilenia gospodarczego, jakie przeżywała Finlandja w końcowych okresach wojny, a szczególnie w pierwszych latach swej niepodległości.

Od 1913 r. budżety Finlandji przedstawiały się jak następuje:

Lata	Dochody	Wydatki w tys. f. mk.
1913 r.	182.384	184.869
1914 r.	169.692	185.987
1915 r.	199.897	199.492
1916 r.	308.147	268.100
1917 r.	520.000	487.846
1918 r.	1.252.170	1.085.194
1919 r.	1.622.237	1.681.969
1920 r.	1.950.134	2.089.528
1921 r.	2.887.179	2.698.136

Według wydawnictwa oficjalnego „Bank of Finland” 1921 r. bierzemy całoroczne kursy f.m.k. w stosunku do dolara i na mocy tego obliczamy budżety Finlandji w dolarach, przyjmując dolar w 1914 r. 5,31, w 1915 r. 6,46, w 1916 r. 7,23, w 1917 r. 7,44, w 1918 r. 8,28, w 1919 r. 15,58, w 1920 r. 29,27, w 1921 r. 52,07.

Dochody i wydatki Finlandji w tys. dolar.:

Lata	Dochody	Wydatki
1914 r.	31.957,0	30.025,8
1915 r.	30.959,2	30.881,1
1916 r.	42.620,6	37.081,6
1917 r.	69.892,4	65.570,9
1918 r.	151.228,2	131.062,0
1919 r.	104.123,0	107.950,5
1920 r.	66.625,6	71.388,0
1921 r.	55.448,0	51.817,4
1922 r.	46.690,0	45.340,0

Według preliminarza za rok 1923, dochody Finlandji wynosiły 2.631,6 tys. f.m.k., wydatki 2.633,5 f.m.k. Wobec tego, że kurs I kwartału 1923 r. przeciętnie wynosił 40,8, przerachowując więc preliminarz budżetowy na dolary podług przeciętnego kursu pierwszego kwartału otrzymamy: dochody — 64,0, wydatki — 64,5.

Na głowę wydatki Finlandji wynoszą 13,3 dolara. Dla porównania podajemy odnośne dane dla kilku państw, stopniem kultury gospodarczej zbliżonych do Finlandji:

w Danji	17,6 dolar.
w Szwecji	12,1 „
w Czechosłow.	11,0 „
w Polsce	5,1 „

Obecnie więc, w przerachowaniu na dolary, budżet Finlandji jest półtora raza większy od przedwojennego, który nie dochodził 9 d. Siły zaś gospodarcze Finlandji, jak widzieliśmy z poprzednich rozdziałów, dochodzą do przedwojennych. Lecz jest to stosunek bardziej nominalny, nie zaś realny. Wartość emitowanych f. mk. w dolarach zwiększyła się o 67,8%. Finlandja jest obciążona półtora raza więcej.

Stosunek sumy pieniężnej wszystkich f.m.k., przeliczonych na dolary, do budżetu Finlandji w dolarach jest w 1922 r. ko-

rzystniejszy, niż był w 1914 roku i w 1922 r. — 75,9 do 100, w 1914 r. — 70 : 100.

Zaznaczyć należy, że w budżetach Finlandji figurują pożyczki wewnętrzne i zewnętrzne na pokrycie deficytów. Bez tych pożyczek deficyty byłyby znacznie większe i, pokrywane emisjami, musiałyby doprowadzić do znaczniejszego i niepostrzysymalnego upadku kursu f.m.k., tymczasem f.m.k. od drugiej połowy 1922 r. przedstawia tendencję zwyżkową.

Pożyczki te wynosiły: dla 1918 r. — 530.928, dla 1919 r. — 296.373, dla 1920 r. — 118.341, dla 1921 r. — 237.500 f.m.k.

Pożyczki finlandzkie przedstawiają się następująco:

Pożyczka z r. 1889 S. Bleichrödera 3,5%, konwersje, pożyczki 4,5% z 1874 i 1880 r. dla zwiększenia funduszu komunikacyjnego	27.842.125
Pożyczka z 1895 r. 3,5% dla budowy nowych kolei żelaznych	13.329.500
Pożyczka z 1898 r. 3,5%	43.112.000
Pożyczka z 1901 r. 3,5% Credit Lyonnais 3,5% dla budowy kolei żelaznych	20.366.500
Pożyczka z 1903 r. Credit Lyonnais 3,5% na fundusz komunikacyjny	8.383.000
Pożyczka z 1909 r. Hambro et Son, pożyczka dla zwiększenia funduszu komunikacyjnego	41.697.131
W 1922 roku suma pożyczek zewn., jeszcze nieumorzonych wynosiła	150.730.256

Pożyczek wewnętrznych Finlandja nie miała.

Od 1918 r. rozpoczynają się pożyczki wewnętrzne Finlandji, oraz zwiększa się stale dług zewnętrzny.

Dług i wewnętrzne:

1918 r. 5% pożyczka dla komunikacji	118.163.000
1918 r. 5,5% pożyczka wolności	196.820.000
1918 r. 5,5% druga pożyczka wolności	98.416.000
1919 r. pożyczka 5,5% dla l'Achat Tow. Anonimowe Tornator	52.338.000
1919 r. pożyczka premjowana	75.000.000
1919 r. pożyczka obligacyjna 6%	350.000.000
1920 r. pożyczka 5,5% dla założenia fabryki alkoholu	4.500.000
1920 r. 5,5% pożyczka	2.300.000
1920 r. 5,5% obligacja	58.441.100
	955.978.100

Pożyczki zewnętrzne od 1918 r.:

1919 r. 6% pożyczka w Norwegii dla nabycia większości akcji w przedsiębiorstwie Gutzeit et Co	98.232.000
1920 r. 6% pożyczka, zaciągnięta w Danii dla podniesienia kursu waluty fińskiej	13.840.800
1921 r. 6,5% pożyczka Skandynawska	250.000.000
1922 r. 7% obligacje	143.000.000
	<u>505.072.800</u>

Ogółem w 1922 r. Finlandia miała długów zewnętrznych	659.793.056
Długów wewnętrznych	<u>955.978.100</u>

Ogólna suma długów wynosiła 1.877.899.969

W okresie wojny światowej aż do 1918 r. Finlandja zarabiała dosyć dużo na dostawach wojennych dla Rosji, co przyczyniło się do skupienia w kraju znaczniejszych zapasów gotówki, umożliwiającej powodzenie pożyczki wewnętrznej. Kraje skandynawskie skupiły podczas wojny znaczniejsze zapasy złota. Kraje te pozostawały zawsze w bliskim związku kulturalnym i handlowym z Finlandją, co jej ułatwiło zaciąganie pożyczek. Dzięki pożyczkom Finlandja zdołała znaleźć środki pokrycia swoich deficytów budżetowych poza emisją, a nawet przeprowadzić akcję ku podniesieniu waluty.

Zaznaczyć należy, że Finlandja dokonywała pożyczek wewnętrznych i zewnętrznych najczęściej jako pożyczek inwestycyjnych, potęgujących jej życie gospodarcze.

Bez pożyczek zewnętrznych Finlandja nie zdołałaby dojść do stabilizacji marki, gdyż zniewolona byłaby emitować dla celów kasowych; nie doszłaby do równowagi budżetowej, gdyż spadek marki przekreśliłby wszelkie preliminarze budżetowe i zawodził co do wydajności faktycznej uchwalonych podatków. Przy spadku bowiem waluty podnoszenie podatków z trudnością dotrzymuje kroku spadkowi waluty. Pożyczki skandynawskie uratowały walutę Finlandji; szczególnie była tu ważna pożyczka w 1921 r. 6,5% za sumę 250.000.000.

Finlandja, jak widzieliśmy, doszła przez odpowiednie zarządzenia przywozu i wywozu do czynnego bilansu handlowego. ²/₃ jej długów są długami wewnętrznymi i jako takie nie oddziałują na jej bilans płatniczy. Długi zewnętrzne, około 300 f.m.k. na głowę, nie stanowią znacznej pozycji w gospodarce narodowej i państwowej Finlandji. Wydatki na długi publicz-

ne w 1921 r. wynosiły: według zamknięcia rachunkowego 237.807.197, licząc amortyzację. Stanowiło to 8,9% wydatków państwowych.

Finlandja doszła do niemal całkowitej równowagi budżetowej. Dla poznania jej gospodarki finansowej weźmiemy zestawienie ważniejszych pozycji budżetowych w 1914 r., 1918 i 1921 r.

Dochody Finlandji w tysiącach dolarów.

	1914 r.	1918 r.	1921 r.
Ziemia, lasy	3.410,0	4 129,2	3.046,4
Koleje	11.020,3	15.396,8	8.756,6
Budynki, kanały	517,2	302,2	275,5
Podatki bezpośrednie i dochodowy	1.298,5	25.834,4	10.200,8
Cło	8.694,8	1.998,3	10.455,7
Akcyza	2.435,0	28,3	2.404,9
Stemple	722,7	3.709,3	1.931,1
Inne	227,7	211,4	124,8
Różne inst. państw.	2.038,3	3.234,5	2.174,4
Różne dochody	1.243,0	1.949,3	3.951,9
Pożyczki		64.121,8	4.506,6
Inne	100,9	18.837,3	1.886,2
Dochody nadbudżetowe	248,6	11.475,5	5.070,2
Razem dochody	<u>31.957,0</u>	<u>151.228,3</u>	<u>54.785,1</u>

Wydatki Finlandji w tysiącach dolarów.

	1914 r.	1918 r.	1921 r.
1. Prezydent, parlament, rząd, sądownictwo	1.909,4	5 857,5	1.742,9
2. Higjena, administracja prowincyj. policja, inne	2.823,9	5.686,2	1.543,1
3. Zakłady naukowe niższe, średnie oraz uniwersytet	4.028,4	7.146,8	3.187,0
4. Administracja lasów, rolnictwo, geodozja	2.467,9	3.416,7	1.960,4
5. Kolonizacja wewnętrzna	54,8	268,8	236,9
6. Koleje	7.834,8	17.994,9	7.698,7
7. Poczta, telegraf, kanały, mosty, szosy	2.051,9	3.857,3	2.045,1
8. Administracja nawigacji, przemysłu etc.	765,2	1.220,6	370,0
9. Gazety oficj. drukarnia państwowa	1.098,0	3.286,8	5.610,5
10. Asekuracja	348,9	289,4	853,7
11. Cła	656,1	976,8	225,3
12. Wojsko	2.856,1	14.754,3	5.390,9
13. Emerytury, uposażenia	1.058,8	1.057,7	633,3
14. Długi państwowe	1.511,1	5.278,7	4.612,5
15. Wydatki nadzwyczajne	5.275,1	54.273,4	13.935,8
16. „ pozabudżetowe	179,8	5.613,4	991,5
17. „ Inne	105,6	82,7	230,0
Razem	<u>35.025,8</u>	<u>131.062,0</u>	<u>51.198,0</u>

Zestawienie budżetów 1914 i 1918 roku oraz 1921 wykazuje, że spadek waluty finlandzkiej znajdował w znacznym stopniu rekompensatę przez podniesienie podatków i opłat. Na przykład dochody z lasów i ziem państwowych w 1918 roku wynosiły 4.129.200 dolarów, gdy w 1914 r. 3.410.000 dolarów. 1918 rok wymagał olbrzymiego naprężenia potrzeb państwowych wobec wypadków politycznych, rozgrywających się w Finlandji. Potrzeby te były zaspokojone przez wzrost dochodów i pożyczki na sumę 64.121.800 dolarów, co stanowiło 42,5% dochodów tegoż roku. Dochód z podatków pośrednich i dochodowego uległ zwiększeniu w porównaniu z 1914 rokiem, szczególnie wzrósł dochód ze stempli, przeszło pięciokrotnie; natomiast akcyza spadła przeszło 90-ciokrotnie, dochody celne zmniejszyły się przeszło czterokrotnie w 1918 r. Pierwsze daje się wyjaśnić niepodniesieniem w odpowiednim czasie akcyzy, a zwłaszcza dezorganizacją wybierania podatków w 1918 roku, roku wojny domowej i zewnętrznej, w 1921 roku akcyza daje dochód zbliżony do przedwojennego. W 1918 roku, jak wskazywaliśmy, pisząc o handlu zewnętrznym Finlandji, był maksymalny jego upadek, stąd zrozumiały jest mały dochód celny w tym roku.

Wobec trudności wybierania podatków w 1918 roku znacznie podniesiono taryfy kolejowe, stąd ów rok, najcięższy pod względem gospodarczym, dał maksymalne dochody kolejowe 15,3 milj. dolarów, gdy 1914 rok 11,0 milj. Było to nieodpowiednie dla rozwoju gospodarczego kraju, nastąpiło więc obniżenie taryf kolejowych poniżej norm przedwojennych, obniżenie faktyczne w przeliczeniu na dolary przy zwiększaniu taryf w stopniu nie dorównywującym upadkowi waluty. Stąd dochody z kolei w 1921 roku są mniejsze, niż w 1914 r., równają się 8,7 milj. dolarów, nie dają jednak deficytu, gdyż wydatki wynosiły 7,7 milj. dolarów. Waga przywiezionych ładunków zwiększyła się z 4,9 milj. tonn 1913 roku do 6,8 milj. tonn 1922 roku. Dochód zaś z ładunków stanowi podstawę dochodu kolejowego; w Finlandji wynosi $\frac{2}{3}$ tych dochodów. Wzrost ładunków w porównaniu do czasów przedwojennych jest wskaźnikiem zwiększonego natężenia życia gospodarczego Finlandji. Zmniejszenie wydatków kolejowych przy zwiększonej eksploatacji kolei wykazuje z jednej strony oszczędną gospodarkę kolejową finlandzką, lecz może być też wynikiem mniejszych inwestycji, słabszej reprodukcji zużywanych wagonów i amortyzujących się budowli kolejowych. Naogół daje

się bardzo zauważyć oszczędność w wydatkach państwowych Finlandji.

Wydatki na administrację są mniejsze, niż w 1914 r.; to samo ma miejsce co do szkolnictwa w 1921 r. w przeciwstawieniu do 1918 r., gdy wydatki na szkolnictwo wynosiły 7,1 milj. dolarów, zamiast 4 milj. 1914 roku. W porównaniu do 1914 r. widzimy znacznie zwiększony wydatek na wojsko—5.390.900 dolarów w 1921 roku, gdy w 1914 r. 2.856.100 dolarów. Wydatki Finlandji na wojsko są względnie nieduże, stanowiły w 1921 roku 10,5% ogółu wydatków, na mieszkańca wynoszą 1,5 dolara, gdy wydatki na ten cel w Szwecji wynoszą 2,4 dol., Danji 2,6, Czechosłowacji 2,3 d., w Polsce 1,3 (przy zdwojeniu wydatków za pierwsze półrocze 1922 r., dla drugiego nie posiadamy danych). Wobec współczesnej drożyzny środków obronnych może Finlandja jest zbyt oszczędna w tem, co zabezpiecza niepodległość państwa, oraz chroni od miliardowych strat inwazji nieprzyjacielskiej.

Poprawa waluty finlandzkiej, wywołana zbliżeniem się do równowagi budżetowej oraz czynnym bilansem handlowym Finlandji, nie szła w parze ze zwykłym zjawiskiem, towarzyszącym polepszeniu się waluty: z kryzysem przemysłowym i znaczną liczbą bezrobotnych. W Finlandji stan zatrudnienia, którego negatywnym wyrazem jest liczba bezrobotnych, w 1921 i w 1922 roku przedstawiał się jak następuje:

Liczba niezatrudnionych:

Koniec miesiąca	1921 r.		Ogółem	1922 r.		Ogółem
	mężczyźni	kobiety		mężczyźni	kobiety	
Styczeń	2.207	1.166	3.373	2.607	978	3.585
Luty	2.569	1.269	3.838	2.613	874	3.487
Marzec	2.006	921	2.927	2.089	772	2.861
Kwiecień	1.142	881	2.023	1.487	773	2.260
Maj	849	520	1.369	609	463	1.072
Czerwiec	606	331	937	514	285	799
Lipiec	610	423	1.033	346	281	627
Sierpień	735	623	1.358	332	420	752
Wrzesień	708	661	1.369	394	397	791
Październik	919	774	1.693	562	560	1.122
Listopad	1.590	762	2.352	786	634	1.420
Grudzień	1.605	522	2.127	836	458	1.294

Wobec tego, że w przemyśle Finlandji pracuje 99.000 robotników, jeżeli odniesiemy nawet wszystkich robotników nie-

zatrudnionych do kategorii przemysłowych, maksimum bezrobotnych nie dojdzie 4% ogółu robotników, przeciętny zaś procent 1,2, przyczem maksimum wypada na styczeń 1922 roku i luty 1921 minimum na letnie miesiące, co dowodzi, że wśród bezrobotnych figurują też robotnicy rolni.

Procent pozbawionych pracy jest niski, nie większy, jak w okresie przedwojennym w latach pomyślnej konjunktury. Tymczasem w sąsiednim kraju, w Szwecji w 1921 roku procent bezrobotnych, należących do związków zawodowych wahał się od 20,2 (31/I) do 28,7% (30/XI). W 1918 roku, względnie pomyślnym dla Szwecji, procent bezrobotnych wahał się od 3,2 (31/X) do 7,3. W końcu 1921 roku było zarejestrowanych 134.000 bezrobotnych, przyczem 40.000 otrzymywało zapomogę państwową.

Gdy, jak widzieliśmy, wywóz głównych produktów Finlandji: drzewa, celulozy i papieru jest naogół normalny, — wywóz ze Szwecji równa się dwom trzecim, połowie, lub mniejszej jeszcze części wywozu przedwojennego: wywóz drzewa ciosanego wynosi dwie trzecie normalnego wywozu przedwojennego, masy papierowej połowa przedwojennego, wywóz papieru około jednej trzeciej przedwojennego. Szwecja, posiadająca wysoką walutę, nie może wytrzymać współzawodnictwa z Finlandją, której waluta z 1,39 1913 roku spadła do 11,66 w 1921 r. w stosunku do korony szwedzkiej.

Podnoszenie się waluty finlandzkiej w 1922 r. i w pierwszych miesiącach r. 1923 nie wywołało depresji przemysłowej Finlandji, co widzimy w skonstruowanej powyżej małej liczbie bezrobotnych. Zaznaczyć też należy względnie małą liczbę bankructw.

Liczba bankructw:

1913 r.	762
1921 r.	359
1922 bez grudnia	327

Tendencja zwyżkowa f.mk. w 1922 roku nie szła w parze ze zwiększoną liczbą bankructw: w lipcu 1922 r. było 27 bankructw, w sierpniu 17, we wrześniu 25, w październiku 23, w listopadzie 31. Nie wyłącza to jednak możliwości, by zwiększenie różnic walutowych między Finlandją a innemi krajami wschodniej i środkowej Europy nie miało dla gospodarki Finlandji znaczenia ujemnego.

Ł O T W A

ROZDZIAŁ I

Rzut oka na rozwój historyczny i stosunki narodowościowe

Gdy przy zatokach Fińskiej i Botnickiej rozsiadły się plemiona fińskie, przy zatoce Ryskiej osiedliły się plemiona łotewskie, pokrewne Litwinom. Z północy jednak wtargnęli na terytorjum łotewskie Finowie. Lecz przybysze, jako mniej liczni od dawnych mieszkańców, ulegli asymilacji. Szereg miejscowości, np. rzeka Windawa (Wenta), Kurlandja, której nazwa pochodzi od wyrazu Kuren (fińskiego Chori, Kori), świadczą o pobycie Finów w tym kraju. Finowie wpłynęli na typ fizyczny Łotyszów kurlandzkich i liwońskich, i pozostawili ślad w języku łotewskim tych prowincyj. Pewna część plemienia łotewskiego rozsiadła się po prawej stronie Dźwiny i stanowi obecnie znaczny procent ludności powiatów dyneburskiego, rzeżyckiego i lutyńskiego, dawnych Inflant Polskich, obecnie Latgalji.

Łotysze pozostawali w pogaństwie dłużej, niż inne narody Europy środkowej i wschodniej. Sami tylko Litwini przyjęli chrześcijaństwo później od Łotyszów, gdyż zamieszkiwali w mniej dostępnym kraju.

Do dzisiejszej Łotwy i leżącej od niej na północ Estonji, zaludnionej przez fińskie plemię Estów, przenikali już w IX, X i XI wieku Szwedzi. Stałą sferą wpływów szwedzkich pozostała jednak tylko Finlandja. Estonja i Liwonja znajdowały się w późniejszym czasie pod panowaniem szwedzkim, ale dłużej działającymi i silniejszymi były wpływy niemieckie. Szły one najpierw z Hamburga i Bremy następnie, od założenia Lubeki 1158 r. rozpoczyna się handel tego miasta ze wschodnimi wybrzeżami Bałtyku i przenikanie Dźwiną aż do Połocka.

W 1160 r. mieszczanie niemieccy, żeglując po morzu Bałtykiem do Gotlandji, wpłynęli do ujścia Dźwiny. Zapoznaw-

szy się z warunkami kraju, zaczęli go odwiedzać, otrzymując stamtąd skóry zwierzęce, miód i воск, bursztyn, i przywozić do kraju różne produkty z Niemiec. Następnie rozpoczęło się tam osadnictwo niemieckie, które zajęło się rzemiosłami i rolnictwem. Zakonnik Mejnard zamieszkał pod opieką tych kolonistów dla szerzenia wśród krajowców chrześcijaństwa i cywilizacji; za swe zasługi misyjne mianowany został biskupem w 1186 roku.

Ciężka i niebezpieczna praca była udziałem misjonarzy w barbarzyńskim jeszcze kraju. Dlatego to następca Mejnarda, Bartold, sprowadził do kraju rycerzy niemieckich, którzy, dzierżąc w jednym ręku miecz, a w drugim krzyż, szerzyli chrześcijaństwo i karali surowo za wszelkie gwałty, dokonywane w kraju. Byli oni podlegli biskupowi.

Biskup Olbracht de Appeldorn w 1201 r. założył miasto Rygę i ustanowił Zakon Kawalerów Mieczowych. Biskup ryski sprowadził licznych osadników z Niemiec, zwłaszcza z Lubeki i Bremy.

Ryga otrzymała przywileje, dobra miejskie, rządziła się prawem gotlandzkim, t. j. prawem obowiązującym kolonistów zachodnich, zamieszkujących wyspę Gotlandję. W 1270 wprowadzono do Rygi prawo hamburskie.

Nowopowstająca kolonia musiała staczać krwawe zapały z Litwinami oraz z Duńczykami, którzy wtargnęli do Estonji. Wobec czego Kawalerowie Mieczowi dla wzmocnienia swych sił złączyli się z Krzyżakami w 1237 r.

Mieszczanie ryscy, oraz arcybiskup ryski (arcybiskupstwo ustanowiono w 1255 r.), mieli liczne starcia z Zakonem Krzyżackim, wobec czego papież w r. 1366, następnie sobór bazylejski w 1435 r. powierzał królowi polskiemu ochronę praw arcybiskupstwa ryskiego. Arcybiskup ryski oprócz władzy duchowej posiadał władzę świecką, jako głowa związkowego państwa inflanckiego, zwoływał sejmy i na nich przewodniczył. Mieszczanstwo ryskie we wszystkich sporach z Zakonem Krzyżackim stało po stronie arcybiskupa ryskiego.

Oprócz Rygi założono inne grody: Rewel, Parnawę, Dorpat — obecnie należące do Estonji, oraz Marienburg, Krejsburg, Windawę i Dyneburg. W r. 1277 mistrz prowincjonalny Krzyżaków zbudował zamek, oddalony o pół mili od obecnej twierdzy Dyneburga. W 1315 r. zamek ów zburzony został przez Litwinów; w 1403 roku Litwini spalili Dyneburg — miasto, powstałe przy zamku.

W XVI wieku Dyneburgowi i Rydze, wogóle całym Inflantom zaczyna zagrażać car moskiewski, Moskwa bowiem dążyła do opanowania brzegów morza Bałtyckiego.

Kraj wolał jednak być przy Polsce, niż przy Moskwie. Przyzywał więc Polskę na pomoc i w 1559 r. na mocy traktatu wileńskiego dobrowolnie tymczasowo oddaje się Polsce, a w r. 1561, na mocy sławnego „Pactum Subiectionis“ dobrowolnie łączy się z Polską, szukając w tej unji ratunku przed „barbarzyńskim jarzmem“ moskiewskim.

Mistrz Kawalerów Mieczowych, Gothard Kettler, dokonujący aktu tego, rozwiązał zakon i jako świecki książę kurlandzki objął panowanie nad Kurlandją i Liwonją, poddając je w lennictwo Polsce. Reszta kraju, przyłączone do Rzplitej Inflanty, tworzyły odtąd 3 województwa: Wendeńskie, Dorpackie i Parnawskie.

O nowoprzyłączony, dobrowolnie wcielony w 1569 r. kraj musiała Polska staczać wojny z Moskwą. W 1577 r. car Iwan Wasylewicz czyli Iwan IV Groźny, opanował fortecę dyneburską. Lecz wkrótce potem na czele miejscowego rycerstwa, Wilhelm Plater zdobył zamek od Moskali i wymor-dował całą załogę rosyjską.

W 1582 r. Batory zakłada twierdzę dyneburską, przerebioną w 1811 r. i do dziś dnia istniejącą.

Wielki król Batory dbał bardzo o kraj ten. Stara się ulżyć doli ludu miejscowego, ogranicza pańszczyznę i chłostę zamienia na karę pieniężną. W 6 lat po przyłączeniu Inflant do Polski Marcin z Korzyc Kwiatkowski wydaje dzieło o Inflantach: „Wszystkiej Inflanckiej Ziemi Opisanie“.

Fakt, że dzisiejsze powiaty dyneburski, rzeżycki i lutyński, zostały wcielone do Rzpltej Polskiej z chwilą przyłączenia się Inflant do Polski, natomiast Kurlandja i późniejsza Liflandja stanowiły lenno Polski, miał wpływ na późniejszą strukturę narodową kraju. Rody rycerskie t. zw. Inflant Polskich, t.j. powiatów powyższych, brały czynny udział w życiu politycznym Polski: odbywały sejmy, wysyłały posłów na sejm i uległy w krótkim czasie polonizacji. Przedstawiciele tych rodów stali się najpierw politycznymi Polakami, następnie przyjęli kulturę i język polski. W kraju osiadły też rody szlacheckie z innych dzielnic i odbywała się kolonizacja wojskowa dla obrony granic oraz uszlachcano tych, którzy w tej obronie wzięli udział. Dlatego widzimy w trzech owych powiatach znaczną liczbę

drobnej szlachty, posiadaczy małych folwarków lub dzierżawców gruntów wielkiej własności.

Kurlandja natomiast, jakkolwiek pozostawała przy Polsce aż do trzeciego rozbioru, t. j. do r. 1795, a więc była przyłączona do Rosji później od powiatów inflanckich, które Polska utraciła w 1773 r. nie przeniknęła się pierwiastkiem polskim, z wyjątkiem powiatu iłukszańskiego, gdyż, jako lenno, żyła odrębnym życiem politycznym. Rozwój zaś gospodarczy Ziem Wschodnich, których naturalne porty stanowiły Ryga, Windawa i Libawa, był jeszcze bardzo słaby i handel ich zewnętrzny, idący przez te porty, nie mógł zaważyć na charakterze narodowym Nadbałtyku.

W XVII stuleciu, za panowania Jana Kazimierza, Polska zniewolona była prowadzić walkę jednocześnie na wszystkich frontach; na południu miała wojnę z Kozakami, z północy najechali Szwedzi, ze wschodu Moskale, z zachodu przyszli na pomoc Szwedom Prusacy. W tym to czasie car moskiewski, Aleksy Michałowicz, zawładnął Dyneburgiem i Wilnem, Dyneburg był też dwa razy najechany przez Szwedów, w 1635 i 1663 r. Gdy car moskiewski zawładnął Dyneburgiem, nazwał go Borysoglebskiem. Rosjanie wkrótce jednak zostali wyparci. Polska zawarła ze Szwecją traktat w Oliwie 5 maja 1660 r. Traktat ów zapewniał Rzplitej posiadanie Inflant z grodami Dyneburg, Rzeżyca i Lucyn, oraz zwrot Kurlandji. Resztę zaś krajów utraciła Polska na rzecz Szwecji (t. zw. odtąd Inflanty Szwedzkie).

August II sprzymierza się z Rosją przeciwko Szwecji, pragnąc odzyskać utraconą część Inflant. Po ostatecznym zwycięstwie Rosji nad Szwecją, ową prowincję w r. 1710 zabiera Rosja. Naczelný wódz rosyjski, Szeremietiew, zobowiązuje się w imieniu cara do zachowania praw i przywilejów nadanych przez Zygmunta Augusta. Kurlandja zaś dostaje się pod panowanie rosyjskie w 1795 r. przez trzeci podział Polski. Okres panowania szwedzkiego trwał w Inflantach, zwanych Szwedzkimi 44 lata, w Estonji 149, Inflanty Polskie były częścią Rzplitej Polskiej 212 lat.

Polska w Inflantach była obrońcą katolicyzmu, Szwecja reformacji. Inflanty Polskie pozostały katolickimi, nie zdołała bowiem zakorzenić się w nich reformacja przed przyłączeniem tego kraju do Polski. W Kurlandji, pomimo to, że była lennem polskim, rozwinęła się reformacja wyznania luterńskiego. Toż wyznanie upowszechniło się w Inflantach Szwedz-

kich i w Estonji. Wpływy cywilizacyjne polskie kojarzyły się z katolicyzmem, szwedzkie i niemieckie z protestantyzmem.

Siły kolonizacyjne Szwecji nie były znaczne i zostały pochłonięte przez nadmorską i południową strefę Finlandji, w Estonji Szwecja nie pozostawiła niemal pierwiastku szwedzkiego z wyjątkiem wyspy Ezel.

XVII stulecie jest okresem złotym w historii szwedzkiej ze względu na wzrost militarnej potęgi Szwecji i znaczniejszy niż w ościennych państwach rozwój cywilizacyjny. Podczas panowania Szwecji powstały przy każdej parafii szkoły początkowe. Kurlandja, Liwonja i Estonja pozostawały jednak krajami kultury niemieckiej, gdyż życie cywilizacyjne w tych krajach zostało tam zapoczątkowane przez kolonizację niemiecką i było podtrzymywane przez stały stosunek z Niemcami. Cywilizacja szwedzka nie przeciwstawiała się niemieckiej, lecz była jedną z form cywilizacji germańskiej.

Pretensje polityczne Danji do krajów nadbałtyckich były podtrzymywane orężem, lecz nie mogły mieć wobec słabości Danji trwałego powodzenia, tak samo dążności aneksyjne Bremy nie miały rezultatu.

W okresie podziału Niemiec na różne państwa, aż do czasu ich zjednoczenia, dokonanego w 1870 r., aneksja kraju nadbałtyckiego przez Niemcy była niemożliwa. Ale pod panowaniem rosyjskiem w ciągu długiego okresu, kraj korzystał de facto z autonomji kulturalnej, miał język niemiecki w szkołach i urzędach, posiadał sejmy prowincjonalne (Landttagi).

Ta autonomia kulturalna, z jakiej korzystały prowincje nadbałtyckie oraz wcześniejsze nadania wolności osobistej włościanom były głównymi przyczynami wyższości kulturalnej Kurlandji, Liflandji w porównaniu do dawnych Inflant Polskich (dzisiejsza Łatgalja). W Kurlandji i Liwonji nadano włościanom wolność osobistą w 1817 i w 1819 r. Jakkolwiek wówczas ziemianie b. Inflant Polskich, zebrani w Dyneburgu w rocznicę śmierci Kościuszki w 1818 r., podali petycję do tronu o uwolnienie włościan, petycja ta nie została uwzględniona, włościanie dopiero w r. 1861 uzyskali wolność osobistą. Ucisk rosyjski ciążący nad Inflantami od 1773 r., tamował rozwój cywilizacyjny tego kraju.

Kurlandja i Liwonja (zwana pod panowaniem rosyjskiem Liwlandją lub Liflandją (gubernja Liwlandzka—Ryska) były przewodnikami wpływów niemieckich w Rosji. Dobre stosunki między Rosją a państwami niemieckimi, a zwłaszcza

Prusami, przez długi czas powstrzymywały rząd rosyjski od polityki rusyfikacyjnej kraju, który dostarczał Rosji znaczną liczbę mężów stanu, dygnitarzy cywilnych i wojskowych. Ludzie ci służyli interesom państwowym Rosji całkiem bezwzględnie, do czego przyczynił się też brak sentymentu z ich strony do ludności Rosji, byli więc surowymi wykonawcami tego wszystkiego, czego według nich wymagał interes państwowy Rosji, umieli jednak odparowywać ciosy skierowane przeciwko prowincjom Nadbałtyckim, zwłaszcza stanu posiadania ludności niemieckiej. Dopiero Aleksander III, ów prawdziwy Rosjanin, choć nie mający ani kropli krwi rosyjskiej, wróg Niemców, rozpoczął antyniemiecką politykę nazewnątrz i wewnątrz. W r. 1884 zaprowadzono język rosyjski w sądach i urzędach, w 1887 w szkolnictwie.

Szkolnictwo w Estoni, Kurlandji i Liflandji stało bardzo wysoko. Uniwersytet Dorpacki, obecnie należący do Estonji, przed swą rusyfikacją należał do pierwszorzędných w Europie i oddawał Rosji olbrzymie usługi przez prace profesorów Uniwersytetu Dorpackiego o Rosji. Znany ekonomista Adolf Wagner, z pochodzenia Niemiec nadbałtycki, po raz pierwszy zaznaczył się w nauce studjum swem o walucie rosyjskiej. Od czasu rusyfikacji uniwersytet stał się siedliskiem seminarzystów rosyjskich, których dopuszczano ze świadectwami seminarjum duchownego wyłącznie na uniwersytety warszawski i dorpacki dla zwiększenia tam rosyjskiego pierwiastku. Dorpacki uniwersytet, jak i warszawski, stał się jednym z najsłabszych w Rosji i w Europie.

Politechnika ryska, zapoczątkowana w r. 1862, rozwijała się świetnie aż do czasu zrusyfikowania.

Przed rusyfikacją szkolnictwa w kraju Nadbałtyckim był znacznie wyższy procent uczących się niż w Rosji; np. w roku 1886 procent uczących się w kraju Nadbałtyckim wynosił 9,87, gdy w Rosji 2,37. Po zaprowadzeniu rusyfikacji szkolnictwa zwiększył się procent niepobierających wykształcenia. W 1881 r. procent niepobierających wykształcenia wśród dzieci od 8 roku życia do 14 (do konfirmacji) wynosił 2. W roku 1892 — 12, w 1895 r. — 20.

Rusyfikacja przyczyniła się do moralnego zdżiczenia kraju, jej właśnie naturalnym rezultatem było palenie dworów, zabójstwa i rabunki, które ogarnęły Kurlandję i Liflandję w 1905 r.

Przed okresem rusyfikacji szedł proces niemieckiej asymilacji Łotyszów i Estów. Germanizowali się oni w średnich i wyższych zakładach naukowych. W okresie rusyfikacyjnym proces germanizacji został powstrzymany, nastąpiło tylko rusyfikowanie się duchowe Estów i Łotyszów przy zachowaniu ich przynależności etnograficznej do Estów lub Łotyszów. Liczba Niemców w szkołach średnich uległa zmniejszeniu, liczba Estów i Łotyszów wzrastała z dziesięciolecia na dziesięciolecie, lecz pochodziło to stąd, że struktura gospodarcza kraju sprzyjała wytwarzaniu się inteligencji w warstwy włościańskiej, kraj bowiem posiadał znaczną liczbę zamożnych włościan, których dzieci nie dzieliły się schedą ojcowską, dziedzićzył jeden, inni otrzymywali wykształcenie wyższe lub uczyli się rzemiosł.

Następująca tabela wykazuje zmiany w składzie narodowościowym uczących się w 8 gimnazjach Liflandji:

	1880 r.	1890 r.	1900 r.	1910r.
Niemcy nadbałt.	830	1054	268	441
„ z kolonij połudn.				
Rosji	5	25	15	44
„ z Polski	12	20	12	39
70% spoloniz.				
Estowie	15	61	68	269
Łotysze	18	73	53	114
Rosjanie, Polacy, Żydzi	135	431	1293	1854
Razem	1015	1664	1704	2761

Rusyfikacja sądów i urzędów administracyjnych zwiększyła znacznie liczbę uczących się Rosjan i wskutek tego, pomimo ogromnego zmniejszenia się liczby uczących się Niemców, nie znajdującemu rekompensaty w zwiększonej cyfrze uczących się Łotyszów i Estów, liczba uczących się w szkołach średnich wzrosła. Kraje nadbałtyckie ze sfery psychicznej niemieckiej przechodziły w sferę psychiczną rosyjską. W tym samym czasie odbywał się proces wytwarzania się estońskiej i łotewskiej narodowości.

W 1886 roku obchodzono 300-letni jubileusz pierwszych książek łotewskich. Do połowy XVIII stulecia literatura łotewska składała się z kilkunastu druków, wyłącznie religijnej

treści, pozatem jezuita wileński Jerzy Elgier wydrukował w Wilnie słownik polsko-łotewski. W następnym roku Hir-genson przełożył na język łotewski Robinsona. Stender (1744 i 1819) napisał pierwszy sceniczny utwór w języku łotewskim o chłopie Bertule, przeobrażonym w pana. W 1763 r. ukazuje się po raz pierwszy w języku łotewskim kalendarz kurlandzki; w 1782 r. — liflandzki. Do połowy w. XIX druków łotewskich było bardzo mało. W 1856 r. zaczyna wychodzić pierwsza gazeta łotewska „Latw. awiza“, wydawana przez pastorów, pragnących oddziaływać na lud w jego własnym języku. W tym samym czasie ukazała się gazeta „Miajes weesis“ (Przyjaciół domu), a w 1862 r. „Petersburgs Awizes“. Do 1893 r. druków łotewskich było zaledwie 2702, t. j. mniej więcej tyle, ile drukowało się w ciągu jednego roku w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu przedwojennem. Od 1893 r. do wojny światowej literatura łotewska czyni postępy. Zwiększa się liczba gazet codziennych, powstaje broszurowa literatura socjalistyczna, przeważnie tłumaczona. Ostatnimi czasy wychodzi na Łotwie szereg gazet codziennych:

W R y d z e:

Brive Seme (Wolna Ziemia), organ partji włościańskiej.
Waldibes Westnisis (Goniec Łotewski), organ urzędowy.
Lagvis Sarys — niezależny, opozycyjny.
Jourkase Sina (Najnowsze wiadomości) pismo bardzo rozpowszechnione.
Da be Balass (Głos prasy, organ prawicowy, odłam socjalistów).
Socjaldemokrata — organ lewicowych socjalistów.
Latvis, organ partji demokratycznej.
Tygodnik Litwijaorg — organ antypolski partji radykalnej.
Sargs (Straż) — miesięcznik, antybolszewicki.
Kultura Westwesis (Gońce kultury) — na poziomie europejskim.
Ritmar (beletrystyczny).

W L i b a w i e:

Kurzowe Wahers (Słowo Kurlandzkie).
Stradnicas Visa (Robotnicza Gazeta).

W M i t a w i e: — Semgaletis.

W L a t g a l j i wychodzą dwa tygodniki: Ledgalis Worts (organ Trasona). Jeune Stromar (Nowy strumień) organ synowca Trasona, obie antypolskie.

Literatura łotewska może już zaspokoić skromne umysłowe potrzeby chłopu lub robotnika, inteligencja łotewska tkwi dziś w literaturze rosyjskiej. Książek rosyjskich w księgarniach Łotwy jest znacznie więcej, niż łotewskich.

W każdym razie, pomimo wszelkich wysiłków państwowych i społecznych Łotwy, literatura łotewska będzie mogła zaspokajać tylko skromne potrzeby umysłowe fermera, rzemieślnika, drobnego kupca. Obszerniejszej sfery wiadomości będzie musiał Łotysz szukać w literaturze niemieckiej, rosyjskiej lub polskiej, zależnie od tego, który z tych trzech języków będzie upowszechniony na terytorjum jego prowincji. Dziś Łotysze Kurlandji i Liflandji wykazują ogromną niechęć do Niemców, nieliczni inteligenci łotewscy, pochodzący z dawnych Infantów Polskich — do Polaków. Daje się tu zauważyć fakt, skonstatowany przez nas w Finlandji; gdy jakie plemię było asymilowane przez naród bardziej kulturalny i proces owej asymilacji przerwał się pod wpływem tych lub owych okoliczności, dany obiekt asymilacji wyłania niechęć względem asymilatorów. Możliwa rzecz, że jest to odruch samozachowawczy, lecz bardzo często ujemnie wpływa na rozwój kultury owego plemienia i uboży cywilizacyjnie młodą narodowość.

Antagonizm chłopu jednej narodowości do wielkiego właściciela innej, antagonizmy społeczne pogłębiają antagonizm narodowościowy, z drugiej strony krzewiciele antagonizmu narodowościowego usiłują go podsyć przez spotęgowanie antagonizmów społecznych, posługując się dla agitacji nie tylko realnymi interesami teraźniejszości, lecz opowiadaniem o krzywdach przeszłości. Historia nie jest sielanką i formy organizacji pracy przeszłości nie odznaczały się łagodnością. Niewolnictwo i pańszczyzna były formami organizacji pracy, były w odpowiednich warunkach czasu i miejsca czynnikami postępu i cywilizacji. Kraje nadbałtyckie przeżywały te formy organizacji pracy. Poddaństwo chłopskie nie było tam lekkie, gdy najazd niemiecki, który położył podwaliny cywilizacyjne

kraju, odbył się względnie późno, zdobywcy nie zleli się narodowo z tubylcami i przez długi czas zniewoleni byli do prowadzenia z nimi walk dla utrzymania porządku i prawidłowej pracy w kraju. Postępowali surowo, lecz dali miejscowej ludności dużą kulturę pracy. Likwidacja stosunków poddańczych i pańszczyźnianych nastąpiła później niż w Niemczech, wcześniej niż w Rosji.

W 1804 roku z inicjatywy postępowego odłamu miejscowej szlachty wydana została ustawa, ograniczająca prawo właściciela ziemskiego rozporządzania się ziemią włościańską. Tylko za wyrokiem sądu przy ustanowieniu niezdolności włościanina do prowadzenia gospodarki mógł właściciel ziemski przyłączyć grunty chłopskie do pól dworskich. Oprócz tego przyznane było włościanom prawo nabywania ziemi na własność, sprzedawania i dziedziczenia gruntów. W każdych dobrach ustanowione zostały sądy włościańskie przy udziale przedstawicieli gospodarzy wiejskich i parobków. Przy rozkładzie pańszczyzny i podatków opierano się na rozmiarze i dochodowości gruntów, gdy w Rosji, przeciwnie, dla uiszczenia podatków pobudzano do równomiernego podziału gruntów, co powołało do życia i konserwowało rosyjską „obszczyne”. Wprowadzono podatek „poduszny” na wzór rosyjskiego, lecz nie odgrywa on roli zasadniczej.

Wniosek o zniesieniu pańszczyzny, rozważany w 1803 r. w sejmie liflandzkim w Rydze, powoływał się na Danję, której przykład uczy, że majątek po zniesieniu pańszczyzny podnosi się niemal w dwójnasób w swej wartości.

Ustawa z 1804 roku była kompromisowa, nie zadowoliła ani stronników zniesienia pańszczyzny, ani stronników jej konserwowania. W r. 1809 pod wpływem tych ostatnich zostały wydane przepisy uzupełniające ustawę z r. 1804 w znacznym stopniu ją ograniczające.

30 sierpnia 1817 roku wydano prawo o uwolnieniu włościan w Kurlandji, 26 marca 1819 roku w Liflandji. W obu tych prowincjach, jak w Księstwie Warszawskim 1807 roku, włościanie uzyskali wolność osobistą przy zachowaniu stosunków pańszczyźnianych. Wprowadzenie jednak wolnej umowy między chłopem a właścicielem ziemskim prowadziło do lepszego doboru gospodarzy wiejskich.

Gospodarka pańszczyźniana znajdowała się w coraz to większej sprzeczności z ogółem warunków gospodarczych kraju, z rozwojem handlu, gospodarki pieniężnej i potrzeby

bardziej intensywniej gospodarki rolnej. Wywołała ona neurodzaje wskutek wyczerpywania się gruntów, nieurodzaje spowodowały głody w r. 1841 i 1844. Głody i nieurodzaje wzbudziły wśród ludności łotewskiej pragnienie przesiedlania się do południowej Rosji, stąd powstał prąd filorosyjski. Pragnąc uzyskać pomoc władz rosyjskich, włościanie łotewscy zaczęli przechodzić na prawosławie, twierdząc, że stają się Rosjanami. Przeszło wówczas na prawosławie około 100.000 Łotyszów. Część prawosławnych Łotyszów powróciła do protestantyzmu po wydaniu ustawy tolerancyjnej 30 kwietnia 1905 roku. Prawosławni Łotysze pod względem kultury materialnej i duchowej stoją znacznie niżej od Łotyszów protestantów, w r. 1905 okazywali większą skłonność do ekscesów rewolucyjnych, w 1918 — do bolszewizmu.

Głody w piątym dziesięcioleciu oraz idee demokratyczne, idące z Niemiec do prowincji Nadbałtyckich, wywoływały pragnienie reformy włościańskiej. W r. 1849 wydano ustawy o organizacji gospodarstw włościańskich, zabezpieczające im prawo używalności pewnych gruntów oraz powołanie do życia banku włościańskiego, wydającego chłopom pożyczki na zakup gruntu. Ustawa 1849 roku dzieli grunta na dworskie i włościańskie. Te ostatnie są obciążone powinnościami. Właściciel ziemski ma prawo je sprzedawać oraz oddawać w dzierżawę tylko członkom gminy.

Do r. 1905 w Livlandji było wykupionych przez włościan 88,63% t. zw. Bauerlandów, w Estonji połowa.

Reforma włościańska w krajach Nadbałtyckich powołała do życia zamożne gospodarstwa chłopskie z przeciętnym obszarem 45 ha, rozmiar ich się chwieje od 15 do 60 ha. Wytworzyła też znaczną liczbę bezrolnych, pracujących w charakterze robotników rolnych na wsi, oraz zasilających centra przemysłowe: Rygę, Rewel i t. d.

Pierwsi byli podstawą krystalizowania się narodowości łotewskiej i estońskiej, drudzy — podłożem dla ruchu bolszewickiego, utrudniającego proces wytworzenia się państw nadbałtyckich.

Łotysze narzekają na wiekowy ucisk i wyzysk przez baronów niemieckich. Są jednak rośli, fizycznie silni i pod względem kultury materialnej, a zwłaszcza kultury pracy znacznie wyżej stoją od chłopów rosyjskich. Sądząc więc po wynikach, nie można ujemnie osądzać roli Niemców nadbałtyckich na Łotwie i w Estonji.

Do ostatnich czasów zdala od ruchu narodowego łotewskiego stali Łotysze inflandzcy, dziś t. zw. Latgalczycy. Różnią się oni rasowo od Łotyszów kurlandzkich i livlandzkich, gdyż nie posiadają domieszki krwi fińskiej ani niemieckiej, która w ciągu 7 wieków uszlachetniała rasowo Łotyszów, natomiast Latgalczyków uszlachetniała krew polska, krzyżowali się też oni z Białorusinami i Litwinami. Język latgalski różni się od łotewskiego, nie zawiera bowiem słów fińskich, znacznie mniej niemieckich, natomiast więcej polskich i ruskich. Gdy Łotysze Kurlandji i Livlandji używają gotyckiego alfabetu, Łotysze-Latgalczycy — łacińskiego. Pierwsi są protestantami, drudzy — katolikami. Mniej zamożni i kulturalni od Łotyszów kurlandzkich i livlandzkich, Latgalczycy są bardziej łagodni i obcy temu okrucieństwu, jakie cechuje Łotyszów Łotwy właściwej. W r. 1905 na Inflantach Polskich nie było tych rozruchów agrarnych, palenia dworów i rabunków, jakich widownią stała się Kurlandja i Livlandja. Bolszewickie pułki łotewskie, komisarze bolszewicy z r. 1918, pochodzą z bardzo małym wyjątkiem z Kurlandji i Livlandji. Uwłaszczenie w Latgalji odbyło się po r. 1863 niemal jednocześnie ze zniesieniem poddaństwa chłopskiego, uwłaszczenie włościan nastąpiło bez dobrowolnego wykupu, co wytworzyło procentowo większą cyfrę posiadaczy, lecz znacznie drobniejszych, oprócz tego, zamiast dziedziczenia przez jednego, gruntu ulegały podziałom familijnym, co też wpływało na rozproszkowanie gospodarstw i wydzielanie mniej zawodowych inteligentów i rzemieślników miejskich. Dzisiejsza Latgalja jest rządzona przez Łotyszów z innych prowincyj, gdyż kilkunastu Latgalczyków inteligentów można nie brać w rachubę. Tych ostatnich cechują antypolskie tendencje i znajomość języka polskiego. Wszyscy niemal oni otrzymali wykształcenie przy materialnem poparciu dworów polskich.

W 1917 i 1918 roku wśród Latgalczyków dały się zauważyć 3 koncepcje polityczne. Jedna wychodziła z założenia, że Latgalczycy stanowią naród odrębny, nie zaś wspólny z Łotyszami Kurlandji i Livlandji. Druga domagała się zjednoczenia Latgalji z Łotwą, jako młodszej siostrzycy ze starszą. Trzecia koncepcja, socjalistów lewicowych, domagała się połączenia Łotwy z Latgalją na zasadzie organizacji według wzorów sowdepów.

Według spisu 1920 r. Łotwa posiadała 1.596.131 mieszkańców. 1-go stycznia 1922 r. z powodu powrotu uchodźców lu-

dnosc okazała się zwiększona do 1.856.622. Spis ludnościowy był dokonany tendencyjnie, usiłowano wykazać większą liczbę Łotyszów od rzeczywistej, zmniejszać natomiast liczbę Polaków i Niemców. Wykazano wówczas Łotyszy 1.596.131, co stanowiło 73,9% ludności Łotwy. Łotysze w Livlandji, według spisu, stanowili 81,9%, w Kurlandji 83,0%, w Semigalji 78,3%, w Latgalji 53,1%. Łotyszy kurlandzkich i livlandzkich naliczono wówczas 996.000, latgalskich — 263.7 tys.

Według spisu ludnościowego Niemcy stanowią 5,9% ludności w Livlandji, 5,9 — w Kurlandji, 2,3 — w Semigalji, a w Latgalji — 0,13%. W rzeczywistości jest ich znacznie, więcej, na przykład w powiecie dyneburskim wraz z Dyneburgiem statystyka łotewska wykazuje 494 Niemców, tymczasem dyneburska parafia ewangelicka liczy kilka tysięcy Niemców. Nie ulega wątpliwości, że w Livlandji i Kurlandji wykazywano mniej Niemców od rzeczywistej ich liczby, tam bowiem wobec protestantów Łotyszy trudniej przeprowadzić linię demarkacyjną między Niemcami a Łotyszami niż w katolickiej Latgalji, gdzie poza Niemcami, wojskiem i garścią nasyłanych łotewskich urzędników niema protestantów. Na 15.743 protestantów powiatu dyneburskiego wraz z Dyneburgiem, Niemców jest minimum 5.000.

W Livlandji spis łotewski r. 1920 podaje 35.450 Niemców, spis zaś rosyjski 1897 r. — 99.000; w Kurlandji spis łotewski z 1920 r. podaje 16.676 Niemców, spis rosyjski 1897 r. — 57.000. Po 1905 r. zorganizowana była kolonizacja niemiecka w tych prowincjach; ściągano do nich Niemców z południowej Rosji. Podczas wojny światowej była przymusowa ewakuacja wielu Niemców i rząd łotewski utrudnia powrót reewakuowanym. Niemcy na Łotwie pomimo to stanowią przeszło 6% ludności i przeprowadzili do sejmu 6 posłów, choć w wielu miejscach głosy niemieckie zostały zmarnowane.

Niemieckości na Łotwie jest znacznie więcej, niż Niemców. Powszechną znajomość języka niemieckiego widzimy wśród inteligencji i półinteligencji Livlandji i Kurlandji, tylko nieznaczny procent Łotyszów, wychowanych w Rosji, nie zna niemieckiego. Całe duchowieństwo protestanckie posiada kulturę niemiecką, jakkolwiek liczy znaczny procent Łotyszów. Ryga, Mitawa, Libawa, zbudowane przez Niemców, mają charakter niemieckiej architektury. Wszystkie muzea, dzieła sztuki w Rydze są produktem ducha i pracy niemieckiej. Łotysze zdarli niemieckie szyldy, przemałowali niemieckie nazwy

ulic na łotewskie i szczyć się przed cudzoziemcami z tego, co nie jest ich dziełem.

Łotysze nazywają Niemców nadbałtyckich baronami, chcąc przez to powiedzieć, że poza baronami niema właściwie Niemców w kraju. Niemców, wielkich właścicieli ziemskich było w kraju zaledwie kilkuset, z rodzinami nie więcej nad 5.000, co stanowiło nieznaczny odsetek niemal dwustu tysięcznej niemieckiej ludności kraju. Lecz ośrodkiem niemieczyny byli baronowie, oni zabarwili swą psychologią inne warstwy społeczne niemieckie i nadali im tak zwany Rassenstolz.

Niemcy nadbałtyccy odegrali wybitną rolę w wyzwoleniu Łotwy z pod najazdu bolszewickiego w r. 1918 i bez ich udziału Łotwa byłaby dziś prowincją Rosji bolszewickiej.

Wielki przemysł w Rydze i Libawie znajdował się w rękach niemieckich przed wojną i jego restytucja jest organicznie związana ze wzrostem znaczenia Niemców w miastach kraju Nadbałtyckiego.

Polacy na Inflantach są żywiołem historycznie tam zakorzenionym. Wielka własność ziemska znajdowała się do r. 1863 wyłącznie, w ostatnich zaś czasach przed wojną przeważnie w rękach polskich. Dzierżawcami majątków polskich i niepolskich byli niemal wyłącznie Polacy. Miasta inflanckie, zwłaszcza Dyneburg, miały znaczną liczbę inteligencji polskiej i jeszcze znaczniejsze zastępy drobnego mieszczaństwa. Wśród niższych funkcjonariuszy kolejowych przeważali Polacy. Na wsi, obok drobnej szlachty, bardzo licznej w tym kraju, powstałej z osadnictwa wojskowego, spotykamy też włościan, pochodzących z dawnej kolonizacji, wojewodów Hilsena i Borchy. W dobrach Warklany znajdujemy wsie o ludności mazurskiej.

W okresie wojny światowej, gdy rząd rosyjski przestał czynić przeszkody kulturze polskiej, i w kraju było liczne uchodźstwo z Królestwa, rozpoczyna się rozkwit polskiego szkolnictwa. Najście bolszewickie zadało mu dotkliwe ciosy, pomimo to w trzech powiatach inflanckich za czasów bolszewickich było 17 szkół polskich. Bolszewicy rozpoczynają dzieśiatkowanie polskiej ludności, wyjąławiają z wybitniejszych i wpływowych jednostek. Do Wielkiejnocy 1919 r. terror bolszewicki nie przekraczał zwykłych u bolszewików rozmiarów: aresztowano po kilka osób tygodniowo, rozstrzeliwano od czasu do czasu. Niepowodzenie wojsk bolszewickich przy

starciu z wojskami polskimi wywoływało ogólne zadowolenie ludności kraju. Prasa bolszewicka skonstatowała to i zażądała represyj. Nastąpiły niebawem. Aresztowano 1000 osób w ciągu jednej nocy. Aresztowanych przeważnie rozstrzeliwano. Uwięziono kilkunastu robotników Polaków i zaczęto ich również rozstrzeliwać pokolei; gdy wywołało to wzburzenie warstw robotniczych, zaniechano rozstrzeliwania robotników, natomiast rozstrzelano kilku mieszczan: Butkiewicza, piekarsza, Glinkę, urzędnika magistratu, Balajczyna, właściciela hotelu. W lipcu nastąpiły znów liczne aresztowania, aresztowano wówczas księży dyneburskich. Z wybitniejszych osób rozstrzelano: barona Osten-Sackena, hr. Zyberg-Platerównę, Rymszańską, Dukszańską, Opaską, Sławodęską i Burównę. Umarli z głodu: Józef Chłudziński, dr. Leszczyński i wielu innych. Odbywała się planowa akcja tępienia polskości.

Okres bolszewicki w Dyneburgu, jakby preparował kraj dla przyszłego panowania łotewskiego, tępiąc polskosc. Karami, oprawcami, komisarzami bolszewickimi byli przeważnie Łotysze, z tych pułków łotewskich, które przyłączyły się do bolszewików zaraz po przewrocie bolszewickim w Rosji.

W grudniu 1918 r. Dyneburg był wyzwolony przez wojska polskie, odebrane od bolszewików Inflanty zostały oddane Łotyszom bez uzyskania gwarancyj dla ludności polskiej, jej praw narodowych i własności. Delegat rządu łotewskiego, Murzynek, usuwał niezwłocznie wszystkich Polaków z kolei rysko-orłowskiej i sprowadzał Łotyszów. Pozbawiono wówczas zarobku około 3.000 rodzin polskich. Większość ich opuściła kraj.

Przed przyjsciem bolszewików opuściło kraj polskie ziemianstwo, uchodząc z życiem tylko. W r. 1920 żywioł polski w Inflantach był wyjątkowo osłabiony, miał też nadzieję przyłączenia kraju do Polski, stąd w wyborach do konstytuanty łotewskiej nie odegrał roli odpowiedniej.

W r. 1920 został przeprowadzony pierwszy spis ludnościowy łotewski. Był on zrobiony tendencyjnie, zmniejszano liczbę Polaków. Podano Polaków w państwie łotewskim 52.244; z tego w Latgalji 27.942, w powiecie dyneburskim 17.896, w rzeżyckim 6.069, w lutyńskim 3.977. Pozatem w powiecie ilłukszańskim 10.149 Polaków na 45.429 mieszkańców tego powiatu. Do ilłukszańskiego powiatu należy 6 gmin po lewej stronie Dźwiny, należały one do Polski przed ewakuacją

z powodu najazdu bolszewickiego r. 1920. Te 6 gmin liczą według spisu ludnościowego dokonanego przez Cywilny Zarząd Ziem Wschodnich w 1919/20 roku 10.500 Polaków, a więc w tej części powiatu ludności polskiej jest więcej, niż rząd łotewski wykazywał w całym powiecie.

Polaków, należących do warstw robotniczej i włościańskiej, z reguły zapisywano jako Białorusinów katolików. W ten sposób naliczono 57.484 Białorusinów, prawosławnych było 14.402. Według więc statystyki łotewskiej było Białorusinów katolików przeszło 43.000. Otóż $\frac{9}{10}$ tej kategorii uważa się za Polaków.

Pewna część Polaków została zarejestrowana jako Łotysze, wobec tego nie na 27.000, a na przeszło 70 tys. należy rachować ludność polską w Inflantach.

Gdy rząd rosyjski tendencyjnie zapisywał Polaków, należących do warstw niższych, jako Białorusinów katolików, to miał swoje racje stanu, gdyż Białorusinów uważał za odmianną Rosjan, tegoż poglądu trzymała się zagranica i terminy: Weiss-Russen, Russie Blanche sugestjonowały, że jest tu mowa o Rosjanach i Rosji. Im więcej Białorusinów wykażą Łotysze w swej statystyce na Inflantach, tem więcej pretensyj lub raczej więcej uzasadnienia dla swych pretensyj będzie miała Rosja. Łotysze jednak nietylko statystycznie usiłują wykazać mniej Polaków, ale starają się rozbijać polskość przy pomocy białorusinizmu, gdzie nie mogą rozbijać przez łotewszczyznę.

Wskutek zmniejszenia cyfry Polaków, w wykazach statystycznych łotewskich otrzymuje się dysproporcja między liczbą zarejestrowanych Polaków, a liczbą dzieci, uczących się w szkołach, a zwłaszcza liczbą dzieci polskich, których rodzice domagają się szkoły polskiej. Np. według spisu łotewskiego w powiecie lutyńskim jest 3.977 Polaków, tymczasem dokonana w tymże roku przez władze gminne rejestracja dzieci od 6—14 roku życia wykazuje około 900 dzieci polskich, co odpowiada w normalnych warunkach 9.000 ludności polskiej, w warunkach zaś przedwojennych przeszło 12.000.

Poniżej podajemy dane o szkołach polskich i cyfrach uczących się we wrześniu w 1923 r. Dane te nie są kompletne, przyczem liczba uczących się we wrześniu, gdy jeszcze nie ukończono robót w polu, jest znacznie mniejsza, niż w zimowych miesiącach.

Powiat dyneburski i miasto Dyneburg

Państwowe gimnazjum w Dynenburgu w 4 klasach	85 uczących się
Trzy szkoły podstawowe	1.346 "
Szkoła we wsi Jandzew gm. Jasmujska	36 "
" " Birżańskiej gm. Kapińskiej	72 "
" " Bałtyńska w Niponiszkach gm. Izabolińska	68 "
" " w Krasławiu	403 "
Ogółem . . .	2.010 uczących się

W zimowych miesiącach liczba uczących się prawdopodobnie dojdzie do 2.200.

Powiat lutyński i miasto Lutyń

Szkoła Lutyńska	206 uczących się
" Posińska gm. Posińska	208 "

Powiat rzeżycki i miasto Rzeżyca

Jedno gimnazjum państwowe	52 uczących się
Jedna szkoła podstawowa	358 "
" " Pusawska	? "
Szkoła Grendyszyńska	30 "

Ogół uczących się w szkołach polskich w Inflantach wynosi około 3.000. Liczba ta byłaby znacznie większa, gdyby władze łotewskie nie prowadziły walki partyzanckiej ze szkolnictwem polskim.

Ze względu na Ligę Narodów, do której pragnęła wejść i została przyjęta Łotwa, Rada Narodowa (Volksrat) uchwaliła prawo o szkołach dla mniejszości narodowych na Łotwie.

Uznano, że szkolnictwo mniejszości narodowych na Łotwie w swej organizacji jest autonomiczne, lecz musi odpowiadać następującym przepisom: program ich nie może być niższy od programu odpowiednich szkół łotewskich; pedagogiczne i naukowe wykształcenie szkół mniejszości narodowych nie może być niższe od wymaganego w państwie łotewskim dla szkół łotewskich. Język łotewski, jako przedmiot nauczania, dla szkół mniejszości jest obowiązujący. Zarząd szkół mniejszości narodowych podlega specjalnemu departamentowi Ministerstwa Oświaty. Poszczególne narodowości mają w tym departamencie swego przedstawiciela, który bierze udział

z głosem doradczym w posiedzeniach Rady Ministrów, gdy sprawy szkolnictwa danej narodowości stoją na porządku dziennym.

Rząd oraz instytucje komunalne udzielają potrzebnych środków szkołom narodowym według liczby mieszkańców poszczególnej narodowości.

Na mocy tych przepisów, pozornie liberalnych, przy tendencyjnym zmniejszeniu liczby Polaków w statystyce ludnościowej, następuje jako konsekwencja zmniejszenie środków, asygnowanych na szkolnictwo polskie. Stąd w wielu miejscowościach za czasów łotewskich nastąpiło zmniejszenie liczby szkół polskich. Np. w rzeżyckim powiecie za czasów bolszewickich było 5 szkół polskich, za czasów łotewskich, 1/X 1920 r. jedna, obecnie dwie.

Tam, gdzie Polaków zapisano jako Białorusinów, zastąpiono potem język wykładowy polski przez białoruski. Rada szkolna szkoły Paliszewskiej (powiat łucyński) zawiadomiła zarząd szkolny, że rodzice przestaną posyłać dzieci do szkoły z powodu prowadzenia języka białoruskiego. („Ryżskij Kurjer“ z dn. 2/XII 1922 r.) W Lanckoronie, w powiecie łucyńskim rodzice kategorycznie oświadczyli się przeciwko prowadzeniu szkoły w języku białoruskim, rząd zaś usiłował narzucić ów język. W miasteczku Przydrujek, we wsiach Przyszań i Indryca wobec ludności wyłącznie polskiej nabożeństwa kościelne odbywają się tylko po polsku. Wszystkie te miejscowości nie posiadają szkoły polskiej.

Ze względu na brak szkół polskich niemal połowa polskich dzieci zniewolona jest do uczęszczania do szkół innych narodowości.

Ze szkołą polską prowadzi energiczną walkę nie tylko rząd łotewski, ale i znaczna część duchowieństwa, w myśl intencji rządu, a częstokroć z własnej inicjatywy. Np. w Kraślawiu ksiądz Olszewski, przed Wielkanocą 1923 r. obchodził parafjan i domagał się, aby rodzice przenieśli dzieci ze szkoły polskiej do białoruskiej, dowodząc, że kto nie wycofa dzieci ze szkoły polskiej, nie wyjdzie z dna piekła. Ten sam ksiądz Olszewski wbrew woli parafjan, wywołując gorszące sceny w kościele, próbował wprowadzić tam język białoruski w kazaniach kościelnych.

Podjazdową walkę z polskim szkolnictwem rozpoczął rząd łotewski jeszcze w 1920 r. Aresztowano wówczas szeregi nauczycieli Polaków, wydalono z granic państwa p. Próch-

nika, dyrektora gimnazjum dyneburskiego, człowieka bardzo szanowanego ze względu na wiedzę i charakter.

6/XII 1920 r. wytoczono sprawę nauczycielce w Rzeżycy pannie Kiełpszównie z powodu mapy Polski w granicach historycznych oraz orzełków polskich na czapeczkach dzieci. O mapie Polski przedrozbiorowej, gdzie, rzecz naturalna, Inflanty były przedstawione, jako prowincja polska, zadenuncjowała nauczycielka języka łotewskiego. Członkiem Zarządu Szkolnego był wówczas Smelters, komisarz sowiecki z doby komunistów. Wytoczył on sprawę nauczycielce i ta została skazana na 5.000 rubli łotewskich kary lub kilkutygodniowy areszt. Rodzice zapłacili karę dobrowolnie. Panna Kiełpszówna nie mogła nadal pozostawać na Łotwie i dziś pracuje jako nauczycielka w Polsce.

Dzieci o łotewskich nazwiskach lub pochodzące z rodziców, zapisanych przy spisie 1920 r. do narodowości niepolskiej, usuwają częstokroć ze szkół polskich wbrew woli rodziców.

Szkołom polskim dają bardzo często lokale nieodpowiednie, małe, ciemne, następnie zaś Zarząd Szkolny domaga się zniesienia niższych klas ze względu, że dzieci w takiej ciasnocie nie mogą się uczyć. Tak było w Rzeżycy. We wrześniu 1923 r., gdy zwiedzałem Rzeżycę, podstawowa szkoła polska jeszcze nie funkcjonowała z braku lokalu.

W tymże wrześniu, gdy był w Dyneburgu, na komorze celnej zatrzymano książki, które sprowadził księgarz Tarnan. Były to podręczniki szkolne, potrzebne dla szkół wobec rozpoczynających się zajęć. Urzędnik celny powiedział Tarnanowi: „drukujcie lepiej w kraju, co macie sprowadzać z Warszawy“. Było to bezprawie, lecz dopiero na żądanie konsula polskiego w Dyneburgu, pana Świerzbńskiego książki puszczono.

Nauczyciele, którzy nie przyjęli obywatelstwa łotewskiego, nie mogą być zatrudnieni w szkolnictwie w państwie łotewskim. Ostatnimi czasy rząd łotewski zaczął wymagać egzaminów z języka łotewskiego od nauczycieli szkół polskich. W miastach inflanckich Łotysze stanowili nikły pierwiastek i język łotewski do dziś dnia jest używany tylko przez funkcjonariuszy państwowych. W Inflantach Łotysze nawet według statystyki zrobionej w r. 1920, jak już pisaliśmy bardzo tendencyjnej, stanowią zaledwie 53,1 % ludności.

Czuając swą słabość liczebną i kulturalną w Inflantach Polskich, które chcą przeobrazić w czysto łotewską Latgalję, Łotysze prowadzą tę właśnie partyzancką walkę ze szkolnictwem polskim. Każda poszczególna szykana, każde utrudnienie może być złożone na karb tego lub owego funkcjonariusza albo braku należytego przystosowania zarządzenia do warunków kraju. Wszystkie razem tworzą całokształt systemu antypolskiego.

Szczególnie ciężkie jest położenie szkolnictwa polskiego w powiecie iłłuszańskim. Łotysze stanowią mniejszość narodową w tym powiecie. Na 45.426 mieszkańców tego powiatu Łotyszy naliczono 16.983, Polaków 10.149, Białorusinów 4.447, Wielkorusów 8.721 w tem 6.764 staroobrzędowców. Pozatem w powiecie iłłuszańskim spotykamy Litwinów, Niemców, Żydów. Do powiatu tego należy 6 gmin spornych.

Rząd łotewski zamierza powiat iłłuszański połączyć z jakobsztadzkim dla wytworzenia większości łotewskiej.

Szkoła polska gminy Borówka według wydanego rozporządzenia była połączona ze szkołą rosyjską.

Nauczyciel szkoły polskiej we wsi Krywiniszki, gminy Kurcum, Łapiński, wybitny działacz, był przed dwoma laty więziony.

Ze wsi Flern, wyłącznie polskiej, rząd chce przenieść szkołę do Grosłanu, gdzie procent ludności polskiej jest znacznie mniejszy. We wsi Łajszki, w gminie Szłosberg, obecnie przechrzczonej na Pilskalns, rząd chce zamknąć szkołę polską.

Zamiast szkół polskich w kilku miejscowościach utworzone zostały szkoły, nie podlegające naczelnikowi wydziału szkolnego polskiego, lecz bezpośrednio ministerstwu oświaty. Np. w Iłłukszcie dawniej była szkoła polska. Lecz rząd ją zamknąć kazał pomimo protestu burmistrza, nauczycieli i ludności. Nauczycielka, panna Karnaczówna, za opór o mało nie dostała się do więzienia. Na Grzywie, leżącej na lewym brzegu Dźwiny w gminie kałkuńskiej, przy znacznej ilości polskich dzieci i 4 siłach nauczycielskich polskich, szkoła nie jest uznana za polską i ma tylko klasy równoległe polskie. Szedern (gmina kałkuńska) ma klasy polskie, lecz rząd nie zezwala na utworzenie szkoły polskiej.

Niema wcale szkół lub choć klas polskich ani w gminie Born ani w gminie Sołonaj, leżących na lewym brzegu Dźwiny i posiadających znaczny procent ludności polskiej.

Zamknięto w ostatnich czasach następujące szkoły polskie: w Neuborn, w Iłłukszcie, w Ludwikowie i Szłosbergu. W Neubornie ukarano ludność za to, że domagała się szkoły polskiej prywatnej, rezygnując z rządowej.

Zamiast szkół polskich w wielu miejscowościach powiatu iłłuszańskiego język polski jest wykładany jako przedmiot, lecz bardzo często nie przez Polaków, a nawet przez ludzi słabo mówiących po polsku.

We wsi Derwaniszki gminy Kurcum, uczy języka polskiego Rosjanin Kanaszonok, który nie umie mówić po polsku, tylko czytać jedynie. We wsi Kumbul, gminy Borówka, Rosjanin Żuk, bardzo słabo mówiący po polsku. We wsi Albarn, gminy Born, Rosjanka Grawe. We wsi Grosborn, gminy Sołonaj, nauczycielka Łotewka. We wsi Przysań, gminy Borówka, nauczyciel Łotysz.

Do skuteczniejszej walki ze szkolnictwem polskim w powiecie iłłuszańskim rząd mianował prezesa powiatowego zarządu szkolnego Dzenisa, gdy wogóle prezesowie zarządów szkolnych są z wyboru. Inspektor szkolnictwa w powiecie został też odpowiednio dobrany dla celów antypolskich; jest to niejaki Badrys, odznaczający się polakożerstwem.

Taki stan szkolnictwa w powiecie iłłuszańskim wywołuje ogólne niezadowolenie ludności 6 gmin, które od 1919 r. aż do najazdu bolszewików w lipcu 1920 r. należały do Polski, a dziś są bezpodstawnie w okupacji łotewskiej.

W kraju Nadbałtyckim, stanowiącym główną podstawę państwa Łotewskiego, szkolnictwo polskie nie ulega tak znacznej obstrukcji i prześladowaniu. Czasami tylko cierpi wskutek niechęci i grubiaństwa inspektorów łotewskich.

Ryga posiada 5 polskich podstawowych szkół państwowych, jedną prywatną oraz prywatne gimnazjum koedukacyjne panny Lichtarowiczówny. Szkoły podstawowe liczą 672 uczących się płci obojga, ochronka 60, gimnazjum 41. Kolonia polska w Rydze, według statystyki łotewskiej, wynosiła w 1920 r. 7.935, uczący się więc stanowią 8,9% ludności polskiej w Rydze.

Libawa posiada dwie polskie szkoły podstawowe z 559 uczącymi się.

Mitawa ma jedną szkołę podstawową i 32 uczących się.

Według statystyki łotewskiej z 1920 r. Libawa liczyła 2.205 Polaków. Procent uczących się w Libawie wynosiłby 17,4%. Jest to procent zbyt duży i prawdopodobnie polska lu-

dność w Libawie jest liczniejsza, niż wykazywała statystyka łotewska z 1920 r. W Mitawie wykazano 454 Polaków, procent uczących się równałby się więc 7.

Walka ze szkolnictwem polskim, prowadzona w prowincji Polski historycznej, jest tylko jedną z form walk rządu łotewskiego z polskością Inflant. Już wspominaliśmy, iż pierwszym zarządzeniem rządu łotewskiego po objęciu tego kraju było wydalenie kilku tysięcy kolejarzy z drogi rysko-orłowskiej. Następnie rząd łotewski przez szykanowanie nauczycieli polskich zmusił wielu z nich do opuszczenia kraju. Inteligencji zawodowej, jak lekarzom i adwokatom, urodzonym w kraju i praktykującym tam od wielu lat, nie zezwala na praktykę, o ile nie przyjmą obywatelstwa łotewskiego. Język łotewski, jako oficjalny, został zaprowadzony w miastach o bardzo nieznacznym procencie ludności łotewskiej. W kraju, wbrew statystyce oficjalnej, wykazującej 53% Łotyszów, stanowią mniejszość, język łotewski nie był znany narodowościom nie-łotewskim i nie jest całkiem zrozumiały Latgalczykom, pomimo to został wprowadzony bardzo bezwzględnie do sądów i urzędów administracyjnych, monopolizując je dla Łotyszy. Reforma agrarna w Inflantach miała na celu przeobrażenie tego kraju w czysto łotewską Latgalję. Zabierano centra majątków, młyny i zakłady przemysłowe na wsi. Głównym celem tej reformy było zniszczenie siły gospodarczej żywiołu polskiego, a przez to osłabienie go społecznie i politycznie. Narazie osiągnięto cel. Z wyjątkiem Dyneburga, gdzie przy pierwszych wyborach do rady miejskiej Polacy zwyciężyli, a obecnie mają 17 radnych na 60 członków rady miejskiej, w innych miastach i przy wyborach do konstytuandy, a następnie do sejmu, Polacy nie mieli powodzenia. Obecnie w sejmie mają tylko jednego posła, według cyfry oddanych głosów winni mieć dwóch, według swej liczebności trzech.

Siła asymilacyjna Polaków w Inflantach polegała na tem, że społecznie i cywilizacyjnie imponowali, a przez to wywoływali chęć upodobniania się do nich. Polacy inflanccy bez względu na swe stanowiska społeczne czuli się czemś lepszym. Dziś pomimo znacznego osłabienia przez rząd łotewski siły ekonomicznej Polaków, poczucie lepszości, już urobione historycznie, nie może ustąpić z tego względu, że państwo Polskie, przeszłość historyczna Polski i perspektywy na przyszłość daleko bardziej muszą imponować, niż Łotwa w swej teraźniejszości, przeszłości i przyszłości.

Podręczniki historii i geografii Łotwy są przepełnione szowinizmem łotewskim i antypolskimi tendencjami. W podręczniku geografii Łotwy Nowosiółowa powiedziano o latgalskich Polakach, że pod względem kulturalnym ustępują niemal wszystkim narodowościom Łotwy. Podręcznik historii Łotwy Swenne'a jest przepełniony niechęcią względem Polski i polskości. Podręczniki historii i geografii, produkowane w językach łotewskim i rosyjskim dla szkół Łotwy, pomimo swego szowinistycznego kierunku, nie zdołają wzbudzić miłości ku Łotwie wśród narodowości niełotewskich. Nic niema tam, coby przemawiało do wyobraźni, niema czynów narodu łotewskiego, lecz same tylko skargi na ucisk, któremu podlegał.

146-letnie panowanie rosyjskie w Inflantach zostawiło tam znaczne ślady, panowanie Rosji w Livlandji od r. 1710 i w Kurlandji od 1795 r. wywarło też wpływ na charakter kraju, jednak znacznie mniejszy, gdy aż do Aleksandra III kraj miał odrębny zarząd, pozostający w rękach niemieckich, i Rosjanie uważali go za obcoplemienną prowincję.

Wielkorosjan wykazał spis 1920 r. w Livlandji 13.652, w Kurlandji 2.146, w Semigalji 10.563, w Inflantach 64.427, razem w całej Łotwie około 91.000, w tem starowierców 73.310. Najwięcej starowierców liczy powiat rzeżycki — 31.715, następnie dyneburski 26.375, potem Semigalja 7.467.

Starowiercy przybyli do kraju za czasów polskich, uciekając z Rosji od prześladowań religijnych. Względem Łotwy są usposobieni bardzo niechętnie, względem bolszewików — wrogo; w obecnej sytuacji ciążą ku Polsce, w razie zaś powstania Rosji carskiej będą ciążyli ku Rosji.

Rosjan prawosławnych w Inflantach jest bardzo niedużo, według spisu 1920 r. 3.030.

Gros Rosjan prawosławnych mieszka w Rydze; na 9.748 Wielkorosów Ryga ma 3.647 staroobrzędowców. Rosjanie prawosławni w Rydze i Inflantach to przeważnie inteligencja: urzędnicy i przedstawiciele wolnych profesyj. Są to emigranci polityczni Rosji sowieckiej, dawni bowiem urzędnicy ulegli ewakuacji w okresie wojny światowej.

Znaczna liczba wybitnych sił umysłowych wśród emigracji rosyjskiej, wykorzystywanych na politechnice i uniwersytecie łotewskim, gazety przez nich wydawane i redagowane, wszystko to wywiera wpływ na Łotyszów, tem bardziej, że obecne pokolenie działaczy łotewskich urobiło się w Rosji pod wpływem ideologii lewicy rosyjskiej, przechodzi-

ło szkoły rosyjskie i wielu z nich nie zna obcych języków. Przewodnikiem wpływów rosyjskich są też na Łotwie Żydzi. Ryga liczy według spisu z 1920 roku 24.887 Żydów, Livlandja wraz z Rygą 29.111, Kurlandja 14.368, Semigalja 5.823, Latgalja 30.301, w tem 18.431 w Dyneburgu i powiecie dyneburskim.

Żydzi na Łotwie stanowią warstwę handlową. Im bardziej rozwinie się handel tranzytowy Łotwy, tem silniejszą podstawę gospodarczą posiadać będą w tem państwie Żydzi. Ideologią ich polityczną jest powrót do Rosji wraz z prowincjami, gdzie mieszkają. Burżuazja żydowska marzy o przyszłej Rosji, w której ona w handlu, przemyśle i zawodach wyzwolonych odgrywać będzie pierwszorzędną i intratną rolę. Proletariat żydowski jest prześlaknięty ideologią bolszewicką.

Gdy Niemcy i Polacy, w razie zmienionego względem nich stanowiska państwa Łotewskiego, mogą być czynnikiem konserwującym odrębność państwową Łotwy, Rosjanie i Żydzi są czynnikiem jej likwidacji.

Według statystyki łotewskiej obce narodowości stanowią 27% ludności kraju. Nie ulega wątpliwości, że procent ich jest znacznie większy i że Łotysze nie są w stanie ich asymilować. Hasłem jednak najbardziej popularnym na Łotwie jest — „Łotwa dla Łotyszów“. W imię tej zasady odbywa się legalny rabunek niełotewskich narodowości na rzecz łotewskiej. Nazywa się to: wywłaszczeniem dla reformy agrarnej, zapowiada się zastosowanie zasad reformy agrarnej do miast, czyli rabunek domów niełotewskich. Siłą motorową wszystkich reform społecznych i całej polityki gospodarczej Łotwy jest zniweczenie gospodarcze wyższych warstw niełotewskich i stworzenie zamożnej warstwy Łotwy.

Współczesny nacjonalizm łotewski przejawia się też w ekscesach przeciwko narodowościom niełotewskim.

We wrześniu 1923 r., podczas pierwszego przedstawienia otwierającego sezon w teatrze rosyjskim w Rydze, młodzież łotewska akademicka urządziła obstrukcję chemiczną. Prasa łotewska usprawiedliwiała ten fakt, wskazując na to, że teatr rosyjski jest zbyt atrakcyjny dla Łotyszów. We wrześniu tegoż roku organizacja młodzieży kałem i dziegiem zamazywała w nocy wszystkie szyldy i napisy na ulicach w języku niełotewskim. Wniosek frakcji niemieckiej do ryskiej rady miejskiej o napisach na ulicach w trzech językach nie może doczekać się załatwienia, gdyż znaczna część radnych łotew-

skich opuszcza niezwłocznie posiedzenie, gdy sprawa ta staje na porządku dziennym.

Ryga, stolica państwa, a więc ważny czynnik w jego polityce, posiada 55% łotewskiej ludności, 15,2 niemieckiej, 14,4 żydowskiej, 5,2 rosyjskiej, 4,3 polskiej, 2,8 litewskiej, 3,4 innych. Ryga jest ważnym portem, ma świetną przyszłość pod względem handlu tranzytowego i posiada też znaczne widoki na przyszłość. Miała 500.000 mieszkańców przed wojną, wzrastała i rozwijała się nie tylko dzięki ludności Łotwy, ale i ościennych krajów. Jeżeli szybko będzie wracała do dawnych rozmiarów, stanie się miastem o większości niełotewskiej, co nie da się pogodzić ze współczesnym nacjonalizmem łotewskim, stojącym na przeszkodzie tak rozwojowi tego miasta, jak i gospodarczemu rozwojowi Łotwy.

Czynnikami asymilacji są: wyższy poziom cywilizacyjny, imponowanie społeczne i polityczne oraz znaczniejszy przyrost naturalny. Żadnego z tych czynników Łotysze nie posiadają. Przyrost naturalny Łotyszów nadbałtyckich jest mały, znaczniejszy jest przyrost ludności Latgalji, ale tam nie jest to przyrost wyłącznie łotewski. Latgalscy Łotysze nie mają znaczniejszego przyrostu od innych narodowości, zamieszkałych na wspólnym z nimi terytorjum.

Od 1863 roku, od zniesienia pańszczyzny w Inflantach Polskich (dzisiejszej Latgalji) przyrost ludności tej prowincji był znaczniejszy niż krajów nadbałtyckich:

LUDNOŚĆ

Kraje	1863 r.	1914 r.	Wzrost %
Liwonja	516.847	1.107.600	114,3
Kurlandja	254.270	410.200	56,22
Semigalja	232.647	388.100	56,7
Latgalja	261.323	646.100	147,3

Wzrost liczby mieszkańców w Liwonji nie był uwarunkowany wyłącznie przyrostem naturalnym ludności kraju, lecz napływem do Rygi ludności z zewnątrz. Kraje Nadbałtyckie dawały znaczne wychodźstwo do Rosji. Na ich przyrost faktyczny wpływała niepodzielność gruntów chłopskich; z reguły jeden syn dziedziczył schedę ojcowską, inni zaś otrzymywali przygotowanie do pracy w rzemiosłach, handlu lub zawodach wyzwolonych, bardzo wielu wyjeżdżało do Rosji. Na Inflantach grunta dzieliły się między wszystkie dzieci, a to było powodem powstawania gospodarstw karło-

watych, lecz zachowywało ludność na miejscu. Zaznaczyć jeszcze należy, że katolicyzm bardziej konserwuje przyrost naturalny, niż kościoły reformowane, co też wpływało na znaczniejszy przyrost katolickiej Łotwy w porównaniu do protestanckiej. O naturalnej kolonizacji w Latgalji, jako prowincji gęściej zaludnionej a posiadającej gorsze warunki geograficzne, niema mowy, stąd utrudnione łotewszczenie tego nawpół tylko łotewskiego kraju. Latgalja ma 35,7 mieszkańców na 1 klm. kw., Semigalja 20,2, Kurlandja 23,5, Livlandja 18,7.

W okresie wojny ludność uległa zmniejszeniu. W 1920 roku Łotwa, z wyjątkiem tylko Latgalji, miała ubytek ludności.

Ruch ludności w 1920 r. przedstawiał się jak następuje:

Prowincje	Urodzenia na 1.000	Śmiertelność na 1.000	Różnica
Ryga	11,51	13,57	+2,06
Liwonja	11,34	16,62	—5,28
Kurlandja	15,33	20,92	—5,59
Semigalja	13,63	15,11	—1,48
Latgalja	26,71	26,08	+0,63
Cała Łotwa	17,04	19,62	—2,58

W 1921 r. rozpoczyna się przyrost naturalny ludności w Łotwie, przyczem największy przyrost ma katolicka Łotwa, co wykazuje następująca tablica:

Prowincje	Urodzenia	Śmiertelność	Różnica
Ryga	15,99	13,52	2,47
Liwonja	11,68	13,90	2,32
Kurlandja	13,06	12,90	0,16
Semigalja	15,04	12,16	2,88
Latgalja	33,38	14,80	18,58
Cała Łotwa	19,68	13,69	5,99

Ruchu ludnościowego naturalnego 1921 r. nie można uważać za normalny dla Łotwy, gdyż był to właściwie pierwszy rok pokoju. Natomiast ruch ludnościowy 1922 roku można uważać za normalny dla tego państwa. W 1922 roku Livlandja posiadała 1,7 promille, tylko przyrost w katolickiej Latgalji wynosił 15,1 promille.

Naogół Łotwa właściwa t. j. Łotwa bez Latgalji należy do państw o małym przyroście naturalnym.

Naturalny ruch ludnościowy wśród poszczególnych wyznań w 1921 roku na Łotwie przedstawia się jak następuje:

	Urodzenia	Promille	Śmiertelność	Promille	Różnica
Protestanci	12.922	14,1	13.922	15,2	1.000 + 1,1
Prawosławni	4.808	34,9	2.354	17,0	2.454 + 17,9
Katolicy	14.252	33,7	6.678	17,8	7.574 + 19,9
Staroobrzędowcy	2.385	32,6	1.118	15,3	1.267 + 17,3
Żydzi	1.983	25,1	1.042	13,2	941 + 11,9

Dane powyższe wykazują, że przyrost naturalny wśród wyznań narodowości niełotewskiej jest znaczniejszy, niż narodowości łotewskiej. Wskutek braku przyrostu wśród Łoty-szy nadbałtyckich Łotwa nie ma szans przestania być jednym z najmniejszych państw Europy. Pod względem liczby mieszkańców Łotwa przewyższa tylko jedną Estonję, liczy bowiem 1.850.622 mieszkańców, Estonja zaś 1.250.000. Więcej mieszkańców od Łotwy posiada Litwa — 2.200.000.

Łotysze w swych reklamowych wydawnictwach i podrecznikach szkolnych porównywiają Łotwę z innymi państwami europejskimi nie pod względem ludności, ale pod względem obszaru. Łotwa bowiem, mając około 64.000 klm. kw., przewyższa obszarem Danję, Szwajcarję, Holandję i Belgję.

Dla zachowania bytu państwowego liczba mieszkańców ma znaczenie bezpośrednie. Państwo o rzadkiem zaludnieniu, jak Łotwa, i z zaludnieniem niezagęszczającym się, łatwo może ulec w międzynarodowej walce o byt, której ważnym pierwiastkiem jest walka o teren produkcji.

ROZDZIAŁ II

Geneza Państwa Łotewskiego.

Państwo Łotewskie jest zjawiskiem nieoczekiwanem, nieprzewidywanem przez samych Łotyszy, jest wypadkową szeregu zdarzeń nadzwyczajnych: rozbicia Rosji, jej rozkładu wewnętrznego, bolszewizmu, antybolszewickiej akcji militarnej Niemców nadbałtyckich, zbrojnej pomocy Niemców Rzeszy, interwencji Anglii, wojny polsko-rosyjskiej, zwycięstwa Polski.

Żadnych tradycji państwowych nie posiadał naród łotewski, był obiektem, nie zaś subjektem historii. Polityka rasyfikacyjna, tamująca proces asymilacji Łotyszy przez Niem-

ców nadbałtyckich, oraz znaczny, dzięki zamożności chłopów łotewskiego, napływ synów włościańskich do warstw średnich krystalizowało narodowość łotewską. Przedstawiciele jej pragnęli kulturalnej autonomii, lecz w niepodległość państwową Łotwy nikt tam nie wierzył. Program P. P. S. niepodległości Polski wywarł wpływ niejaki na pewien odłam socjalistów łotewskich, ale był to odłam bardzo nieliczny; większość socjalistycznej młodzieży łotewskiej ulegała silnie wpływowi rosyjskiemu, wrogim separatyzmowi w stosunku do Rosji. Sprawa prowincji Nadbałtyckich w okresie wojny światowej nie przejawiała się najpierw, jako sprawa Łotwy i Estonii, ale jako sprawa tak zwanych Baltów, t. j. Niemców nadbałtyckich, którzy pod wpływem ucisku i szykan, zapoczątkowanych w okresie rusyfikacyjnym, wzmożonych podczas wojny, zerwali ze swą tradycyjną lojalnością wobec Rosji. Organizacja Baltów była w okresie wojny bardzo czynna i wpływała w Berlinie, od 1915 r. począwszy.

• Łotysze demonstrowali swą chęć należenia do Rosji. 19 lipca 1915 r. dwaj łotewscy deputowani Dumy J. Goldman i J. Sahlits wydali odezwę werbunkową do tworzonego przez nich przy armii rosyjskiej bataljonu strzelców. Na początku sierpnia 1917 r., gdy armia rosyjska odstępowała z pod Rygi, bataljon łotewski osłaniał odwrót wojska. W 1917 r. w okresie rozkładu armii rosyjskiej i powstawania formacji narodowych powstały pułki łotewskie. Stały się one najbardziej oddaną rządowi bolszewickiemu częścią armii bolszewickiej. Fakt ów bynajmniej nie dowodził woli do niepodległości w narodzie łotewskim.

Zupełnie inne objawy obserwowaliśmy w Finlandii. Na początku wojny światowej Finlandczycy dali szereg ochotników do armii niemieckiej dla walki z Rosją. Z tych ochotników powstał 27 bataljon strzelców. Bataljon ów dostarczył w 1918 roku kadry dla białej gwardii Finlandii, która następnie przy pomocy Niemców wyzwoliła Finlandję od bolszewików.

Bolszewizm w krajach nadbałtyckich był ekspozyturą wpływów rosyjskich. W 1918 r. pod wpływem idei rosyjskich, którym ulegli socjaliści finlandzcy, w kraju tym rozpoczął się przewrót bolszewicki. Socjaliści posiadali większość w sejmie, lecz znalazły się w Finlandii siły moralne i fizyczne, które przeciwstawiły się rewolucji komunistycznej i rozpoczęły z nią walkę. Postawą terytorjalną do koncentracji sił antybolszewickich była północno-zachodnia Finlandja. W Waazie

utworzył się rząd, oparty na pierwiastku zarówno fińskim, jak szwedzkim. Starano się o pomoc Szwecji. Ta jednak pod wpływem swej demokracji socjalnej i swych liberałów pozostała neutralna, a przez to straciła sposobność odzyskania prawnopństwowego związku z Finlandją. W marcu do Finlandii został posłany von der Goltz i w ciągu dwóch miesięcy Finlandja była wyzwolona. Przy pomocy instruktorów niemieckich wyćwiczono armję finlandzką. Finlandja pozostała przyjazna Niemcom po przegranej przez nich wojnie. Niemcy chciały mieć Finlandję w sferze swych wpływów politycznych, Finlandja miała otrzymać dynastję hanowerską, Niemcy przed wojną i obecnie zajmują pierwsze miejsce w przywozie do Finlandii; cechujących Estonję i Łotwę pierwiastków antagonizmu względem Niemców Finlandja nigdy nie posiadała. Wyzwolenie Finlandii miało olbrzymi wpływ na ukształtowanie się stosunków w krajach Nadbałtyckich. Estonia była wyzwolona od bolszewików przy pomocy siły zbrojnej Finlandii.

Niepodległość jej została osiągnięta analogiczną drogą jak niepodległość Łotwy.

Kurlandja, Finlandja i Estonia mogłyby się stać wielkim księstwem nadbałtyckim, połączonem unją personalną z Prusami i wchodzącem przez to w skład Rzeszy niemieckiej. Władza polityczna w tem państwie oparta byłaby na pierwiastku niemieckim. Jego siłę gospodarczą i społeczną usiłowanoby wzmocnić przez niemiecką kolonizację, na którą właściciele ziemscy ofiarowywali jedną trzecią swych gruntów. Rezolucje przeprowadzone były w marcu 1918 r. przy pomocy władz okupacyjnych w Kurlandii, Livlandii i Estonii w radach krajowych, powstałych z przedstawicielstwa ziemian i miast, oraz gmin wiejskich. Ziemianstwo było niemieckie, siła społeczna gospodarcza pierwiastku niemieckiego jeszcze dominowała po miastach, stąd łatwo było władzom okupacyjnym otrzymać przedstawicielstwo miejskie odpowiednie dla celów politycznych, stawianych przez Niemcy; zamożniejsze włościaństwo i duchowieństwo przez niechęć do bolszewizmu szukały oparcia w związku z Rzeszą niemiecką. Rzecz charakterystyczna, ziemianie Polacy na Inflantach pragnęli wówczas połączenia z Kurlandją, gdyż nie mieli nadziei połączenia się z Polską, a woleli niemiecką Kurlandję, niż bolszewicką Rosję.

Drugą koncepcją było oparcie powstających państw nadbałtyckich na kompromisie Łotyszów i Estów z mniejszościarnarodowemi, przede wszystkim z Niemcami. Koncepcja ta

była organicznie związana z oparciem rządu na warstwach średnich i klasach posiadających. Na Łotwie jeden z najgłębszych umysłów łotewskich, pastor Needra, rzecznik stanu średniego i włościanstwa, był najwybitniejszym przedstawicielem tej koncepcji i realizował ją, lecz upadła z nim razem. Politycy Rzeszy niemieckiej stali się zwolennikami tej koncepcji po kapitulacji Niemiec.

Socjalny demokrat August Winnig był wysłany przez kanclerza Maxa do krajów nadbałtyckich z misją polityczną wytworzenia tam stosunków przyjaznych dla Niemiec. Winnig pragnął powołać do życia państwo związkowe, składające się z Łotwy, Estonji i Litwy, oraz uzyskać zobowiązanie się rządów powstających państw do przyjęcia pewnej liczby kolonistów Niemców, wzamian za to miał wyrobić poparcie niemieckich rad żołnierskich dla powstających państw nadbałtyckich. Winnig usiłował zjednać dla swej idei socjalną demokrację Łotwy i Estonji. Powodzenie jednak miał bardzo nieznaczne. Lewica społeczna była zwolenniczką innych koncepcyj. Jedni pragnęli tworzenia Łotwy i Estonji, jako państw narodowych, których pierwszym zadaniem miałoby być zniszczenie wielkiej własności niemieckiej i zniszczenie przez to siły społecznej pierwiastku niemieckiego. Wiary w trwałość Łotwy lub Estonji nie posiadali socjaliści tych krajów. Polityczne dążenia socjalistów estońskich polegały na powrotnym zjednoczeniu się z Rosją, jak świadczy Winnig. W niepodległość Estonji nie wierzono. „Jesteśmy zbyt małym narodem i zamieszkujemy kraj pod względem militarnym i handlowym zbyt ważny, abyśmy naszą niepodległość mogli obronić” — mówił Janson — jeden z przedstawicieli socjalistów estońskich. Unję między Łotwą a Estonją uważał on za niemożliwą. Socjaliści estońscy wydawali się Winnigowi bardziej zbliżonymi do socjalistów rosyjskich, gdy przeciwnie, przedstawiciele socjalizmu łotewskiego byli, według niego, bardziej zbliżonymi do niemieckiej S. D. Socjalistami łotewskimi, którzy wydawali się Winnigowi bliskimi pod względem kultury i typu Niemcom, byli: Walter, Skubik i Ullman, przezwany Ullmanisem. Walter był korespondentem pism niemieckiej socjalnej demokracji przed wojną, internowany i wywieziony do Rosji na początku wojny, jako sprzyjający Niemcom, wraca do kraju w 1918 r. za pozwoleniem władz niemieckich, jest ministrem w pierwszym rządzie łotewskim i był uważany przez von der Goltza za bardziej ugodowo usposobionego względem Niem-

ców, niż inni członkowie rządu. Walter jest autorem książki w języku niemieckim: „Lettland“, wydanej w 1922 r., płytkiej, szowinistycznej, niechętniej Niemcom. Inżynier Skubik, o którego hanowerskim typie wspomina Winnig, studjował w Zurychu i na politechnikach Rzeszy niemieckiej, pracował jako inżynier górniczy w Niemczech i w Rosji, należał do grupy t. zw. trudowników, będącej specyficznym produktem ideologii rosyjskiej. Skubik został członkiem konstytuanty łotewskiej i prezesem komisji badania przestępstw przeciwko państwu łotewskiemu, komisji, pociągającej do odpowiedzialności zamkniętych Niemców dla konfiskaty ich mienia. Ullman na parę lat przed wojną stał się Ullmanisem, był działaczem rewolucji 1905 r., która przejawiała się na Łotwie ekscesami, wzorowanymi na objawach barbarzyństwa chłopów rosyjskiego. Ullman, będąc emigrantem w St. Zjednoczonych, pracował jako handlarz świń. Pobyt w St. Zjednoczonych dał mu znajomość języka angielskiego i ułatwił stosunki z Anglikami.

Niezupełnie więc trafnie zrozumiał typy te Winnig, niemiecki socjalny demokrat. Psychologja tych ludzi, ich daltizm polityczny i moralny, zarysowały się w wypadkach późniejszych, decydujących o charakterze państwowym Łotwy. Ludzie ci byli przedstawicielami koncepcji Łotwy dla Łotyszów, pragnęli budować Łotwę na gruzach dobrobytu mniejszości narodowych, podłożem psychicznym ich specyficznego socjalizmu była zawiść względem obco-narodowych warstw posiadających. Weszli oni wraz z innymi ludźmi tegoż typu do pierwszego rządu łotewskiego.

W 1917 r., po rewolucji rosyjskiej, która proklamowała samookreślenie narodowości, powstała w Wałku „Rada narodowa łotewska“, składająca się z przedstawicieli wszystkich organizacji społecznych łotewskich. Nie stawiała programu niepodległości, lecz pragnęła terytorjalnej autonomji dla terytorjum zamieszkałego przez Łotyszów. Wskutek antagonizmu społecznego Łotyszów względem Niemców nadbałtyckich i koncepcji niemieckiej Wielkiego Księstwa Nadbałtyckiego (Hercogstwa), Rada Narodowa Łotewska była ententofilska. Gdy okupacja niemiecka rozszerzyła się niemal na cały kraj nadbałtycki, Rada musiała się rozwiązać. Ale, kiedy w 1918 r. po kapitulacji Niemiec pękła dyscyplina w armji niemieckiej i okupacja niemiecka ustępowała z Rygi, powstała Rada Ludowa Łotewska, składająca się z przedstawicieli łotewskich partyj politycznych i proklamowała 18 listopada 1918 r. niepo-

dległość Łotwy. Dawna Rada Narodowa, rozproszona z powodu przyjęcia Niemców, składała się z przedstawicieli organizacji społecznych i gospodarczych, i posiadała przedstawicieli kierunków umiarkowanych, bezpartyjnych działaczy społecznych i gospodarczych, Rada Ludowa składała się z przedstawicieli partij politycznych skrajnych, lewicowych. Przy braku jawnego życia politycznego partje polityczne Łotwy były bardzo nieliczne i Rada Ludowa Łotewska właściwie miała pełnomocnictwa od bardzo nieznacznej części ludności kraju.

Powołany przez Radę Ludową rząd łotewski składał się z samych Łotyszów, a mianowicie:

1. Prezes ministrów — Ullman.
2. Minister Spraw zewnętrznych — Meyerowicz, (bucalter z Moskwy, przywieziony na okręcie ang., mąż zaufania Anglii).
3. Minister Spraw wewnętrznych — Walter.
4. Minister wojny — Sahlits (były członek Dumy rosyjskiej, tworzący bataljony strzelców przy armii rosyjskiej).
5. Minister rolnictwa — Goldman, (były członek Dumy rosyjskiej, tworzący bataljony strzelców przy armii rosyjskiej).
6. Minister handlu — Paegle.
7. Minister komornik — Germanowski.

Gabinet Ullmanisa uzyskał od Anglii uznanie faktycznej niepodległości Łotwy, oraz obietnicę obrony przed rosyjskim bolszewizmem aż do utworzenia dostatecznej ilości wojsk łotewskich; jakoż do portu ryskiego zawitało kilka angielskich statków wojennych. Gdy jednak wojska sowieckie, opanowawszy Inflanty Polskie, wielkimi siłami zbliżyły się do Rygi, admirał angielski, nie otrzymując posiłków, uznał walkę za niemożliwą, ministerjum zaś Ullmana nie zdołało wytworzyć siły zbrojnej.

Proletariat miejski i bezrolni na wsi sympatyzowali z bolszewikami. Pierwsza kompanja łotewska, utworzona przez rząd Ullmanisa, usiłowała przejść na stronę bolszewicką. Obrona kraju stała się głównie udziałem Niemców. Rząd Ullmanisa zniewolony był prosić o pomoc Niemców. Zawarł nawet umowę z Niemcami, zobowiązując się udzielić obywatelstwa łotewskiego każdemu żołnierzowi niemieckiemu, który przynajmniej cztery tygodnie będzie walczył w szeregach,

broniących kraj od panowania bolszewickiej Rosji. Wielcy właściciele ziemscy Niemcy mieli zamiar udzielić części swej ziemi dla obdzielenia gruntem niemieckich obrońców kraju. W ten sposób germanofobski rząd Ullmanisa zgadzał się na pewną formę kolonizacji niemieckiej.

Niemcy nadbałtyccy powołali do życia tak zwaną landwerę bałtycką (Baltische Landwehr); wkrótce doszła ona do 10.000 ludzi.

Książę Lieven, były admirał wojsk rosyjskich, posiadał oddział około 2.000 ludzi, gwardję białą, mającą na celu walkę z bolszewikami aż do ich ostatecznego pokonania. Oddział łotewski, sformowany przez byłego pułkownika wojsk rosyjskich Ballota, dochodził 7.000 ludzi.

Podstawą operacyjną była Libawa, pozostająca od 1915 roku pod okupacją niemiecką. Siły niemieckie, znajdujące się w Libawie i na Litwie kowieńskiej, miały na celu niedopuszczenie bolszewików do granic Prus Wschodnich.

W lutym 1919 r. przybył do Libawy i objął komendę wszystkich sił zbrojnych znany generał niemiecki hr. von der Goltz.

Goltz rozporządzał dywizją gwardji i do życia powołaną t. zw. żelazną dywizją, korpusem ochotniczym niemieckim; korpus ów wraz z bałtycką Landwehrą wyzwała w ciągu paru miesięcy całą Łotwę nadbałtycką od najazdu bolszewików.

Stosunek do bolszewizmu Niemców nadbałtyckich a Łotyszów przejawiał się w tem, że 8% ludność niemiecka wyłoniła w 1919 r. więcej sił zbrojnych do walki z bolszewikami, niż siedemdziesięcio-kilku-procentowa ludność łotewska.

Według umowy, zawartej w grudniu, miano sformować 18 kompanij ochotniczych łotewskich. Ale z trudnością udało się stworzyć jeden bataljon do marca 1919 r.

Posłowie Goldman i Sahlit domagali się przymusowej mobilizacji, lecz próby rekrutacji w Kurlandji dały złe rezultaty. Przymusową rekrutację Łotyszów, wobec doświadczeń kurlandzkich, uważa hr. von der Goltz za uzbrojenie i wyćwiczenie bolszewików w zajętych obszarze. Nastrój Łotyszów charakteryzuje fakt następujący: minister Walter zakazał zgromadzeń socjalistycznych w Libawie, motywując zakaz tem, „że znaczna część przewodniczących są to bolszewicy”. (Von der Goltz, Meine Sendung in Finnland und im Baltikum, strona 153, 154).

Gdy generał Goltz przybył do Libawy w lutym 1919 r., zastał tam główną kwaterę: sztaby, magazyny amunicji i broń. Bolszewicy byli w odległości 70 kl. od Libawy, w Windawie i w Goldyngen. Wkrótce po przybyciu generała von der Goltza atakiem nocnym wzięto Windawę, jednocześnie też zaatakowano i odebrano od bolszewików Goldyngen. Zwycięstw tych dokonały oddziały niemieckie; bataliony łotewskie nie wzięły udziału w zdobyciu Windawy i Goldyngenu. Następnie żelazna dywizja zdobyła Możejki (Murawjowo), rezerwowy pułk gwardji—Tyrshle, żelazna dywizja i łotewski bataljon—Neuhof, 12 marca żelazna dywizja zdobyła Alt Autz, 13 marca—Behnen, pomimo wielokrotnie przechodzących ją liczebnie sił nieprzyjacielskich. Rezerwowa dywizja gwardji wypierała dalej nieprzyjaciela. Wszędzie wojska te spotykano jako wyzwolicieli z pod ucisku bolszewików miejscowych.

Po opanowaniu szeregu miejscowości w pobliżu Mitawy miasto to było wzięte przez majora Fletchera, który dowodził Landwehrą i żelazną dywizją. Niezwłocznie rząd Ullmanisa posłał tam swego komendanta, który wydał i rozplakatował odezwę podniecającą przeciwko Baltom i Niemcom. Major Bischof, dowódca żelaznej dywizji, objął wówczas komendę nad miastem, usunąwszy komendanta łotewskiego.

Po wzięciu Mitawy wzmagają się tarcie między Niemcami i Baltami z jednej strony, a rządem Ullmanisa z drugiej. Ten ostatni usiłuje zdobyć popularność, a przez to zakorzenić się w narodzie łotewskim przez demagogię narodową i społeczną; pierwsza zwracała się przeciwko Niemcom, druga—przeciw niemieckim właścicielom ziemskim.

Proletariat łotewski był jednak w opozycji względem gabinetu Ullmanisa, domagając się dyktatury robotniczej. Cała armia Sahlitsa nie miała więcej nad 400 chętnego do boju żołnierza i nie dochodziła 800 ludzi.

Wojenny minister Piotr Sahlit był adwokatem, wyznania prawosławnego, syn łotewskiego popa, wychowaniec seminarjum ryskiego i rosyjskich uniwersytetów. Z całego układu umysłu i wpływów środowiska był radykałem rosyjskim, pragnął jednak stworzenia armii łotewskiej, nie zdając sobie sprawy z realnych obiektywnych warunków tworzenia tej armii, ani ze stosunku jej sił do siły zbrojnej niemieckiej, ani z nastrojów ludności łotewskiej. Socjaliści łotewscy wyszli z Rady Ludowej i nie chcieli podtrzymywać rządu Ullmanisa, jakkolwiek ten składał się przeważnie z różnych odcieni so-

cialistycznych. Niemcy rozumieli, że rząd Ullmanisa jest słaby i wrogim, stąd mieli naturalną chęć obalenia go rychlej. Najpierw występuje próba von Strycka, który planował wytworzyć państwo nadbałtyckie neutralne, pod międzynarodową gwarancją, w przymierzu ze Szwecją. Próba opanowania rządu przez von Strycka zakończyła się aresztowaniem go z rozkazu generała von der Goltza.

21/I, 22/II i 3/IV Wydział Narodowy (Komitet Niemców Nadbałtyckich) zwrócił się do rządu Ullmanisa, domagając się uwzględnienia narodowych i kulturalnych praw Niemców oraz innych narodowości Łotwy. Wystawiono 14 postulatów:

1. Równouprawnienie wszystkich narodowości i wyznań wobec prawa.
2. Nietykliwość osób za przekonania polityczne. Polityczne przestępstwa winny być sądzone przez sądy zwykłe.
3. Wolność wyznań.
4. Opieka nad chorymi, inwalidami oraz pozbawionymi pracy. Stworzenie społecznego, postępowego prawodawstwa.
5. Stworzenie zapasu ziemskiego dla drobnych gospodarstw.
6. Nienaruszalność własności fizycznych i prawnych osób. Wywłaszczenie może być w interesie publicznym za pełnem wynagrodzeniem dokonane.
7. Wolność zebrania, stowarzyszeń i prasy.
8. Dalsze funkcjonowanie bez przeszkód prywatnych i publicznych korporacji, legalnych związków, instytucji kredytowych i fundacji.
9. Wolność handlu i przemysłu. Polityka wolnohandlowa portów bałtyckich.
10. Kościelna i szkolna autonomia ludności niemieckiej.
11. Równouprawnienie niemieckiego i łotewskiego języka we wszystkich gałęziach zarządu państwowego i komunalnego oraz w sądach.
12. Nominacje na urządach państwowych i komunalnych winny odbywać się bez względu na narodowość i przynależność partyjną, a wyłącznie na podstawie uzdolnienia.
13. Narodowe związki zbrojne w obronie narodowej. Umożliwienie osadnictwa obrońcom kraju.
14. Przedstawicielstwo narodowe winno być oparte na prawnych wyborach, przytem wszystkie grupy ludnościowe otrzymują odpowiednie przedstawicielstwo.

Stosunek rządu Ullmanisa do owych postulatów charakteryzuje to, że w dwujęzycznych odezwach drugim językiem obok łotewskiego nie był niemiecki, lecz francuski.

Na prowokację rządu Ullmanisa baron Mannteufel, przywódca Landwehry bałtyckiej, młody człowiek lat 25, posiadający olbrzymią popularność z powodu odwagi i zdolności militarnych, dokonał 16 kwietnia 1919 r. zamachu stanu, aresztując ministrów. Ullmanis schronił się na okręt wojenny „Saratow“, pozostając w dalszym ciągu pod opieką misji angielskiej.

Anglia zwróciła się do Niemiec z notą dyplomatyczną, protestując przeciwko dokonaniu przewrotu i twierdząc, że zamach został dokonany na życzenie generała von der Goltza. Usunięcie rządu Ullmanisa nie wywołało ani w Libawie ani w Mitawie rozruchów. Tylko łotewskie wojska etapowe i bandy zbójckie plądrowały pałace Baltów, jak donosił w swym sprawozdaniu generał von der Goltz.

Z inicjatywy Anglii Ententa domagała się wznowienia dawnego rządu. Wznowienie rządu Ullmanisa musiałoby wywołać usunięcie się bałtyckiej Landwehry oraz znacznej liczby oficerów z dywizji żelaznej. Zdemoralizowałyby to pozostałe w kraju wojska niemieckie, a wobec nikłych sił łotewskich Łotwa byłaby ponownie opanowana przez bolszewików. Jedyne wyjście byłoby stworzenie rządu łotewsko-niemieckiego, społecznie umiarkowanego, dążącego do kompromisów narodowych i społecznych w kraju. Taki też rząd utworzono. Na czele jego stanął pastor Andreas Needra, utalentowany pisarz łotewski, do 1905 r. popularny w kraju; w 1905 r. naraził na szwank swą popularność i w znacznej części ją utracił, przeciwstawiając się ówczesnej rewolucji. W roku 1918 Needra usiłuje zorganizować rady włościańskie chłopów rolnych, pragnąc na nich oprzeć porządek w kraju. Przeciwwstawił się wówczas Ullmanisowi, który organizował związek chłopski, wciągając doń bezrolnych i nadając mu społecznie rewolucyjny charakter.

Do rządu Needry weszli pastor Kopsche, dr. Wankin, adwokat Alberts — pierwszorzędne umysły wśród społeczeństwa łotewskiego.

Skład gabinetu Needry był następujący: ministrowie Łotysze: Needra prezes ministrów i minister spraw wewnętrznych, zastępca ministra Borkowski, minister wojny Wankin, rolnictwa Ausberg, oświaty Kupcz, komunikacji Leepin, apro-

wizacji Krastkall, pracy Kamps, finansów Schwarz; Niemcy: handlu i przemysłu Schmidt, sprawiedliwości Sokołowski, zastępca ministra spraw zewnętrznych i kontroler państwa von Brümmer.

Ullmanisowi udało się 12 maja 1919 r. proklamować Radę Ludową, która oświadczyła się za nim i przeciw rządowi Needry, lecz rząd Needry nic sobie z tego nie robił, wykazując, że Rada Ludowa nie wyszła z wyborów, lecz była tylko delegacją stronnictw, których zwolennicy stanowili nieznaczną mniejszość w narodzie łotewskim.

Needra usiłował oprzeć się na organach samorządu i przedstawicielstwie narodowym, dającem wyraz wszystkim grupom społecznym. W lipcu 1919 r. miało być zwołane tymczasowe zgromadzenie narodowe, powstałe z wyborów kurjalnych. Miały być trzy kurje wiejskie: 1) wielka własność, 2) własność chłopska, 3) bezrolni; 3 kurje miejskie: 1) handel i przemysł, 2) mieszczaństwo, 3) proletariąt. Needra twierdził, że inny system wyborczy albo nie da wyrazu wszystkim realnym siłom i interesom, albo prowadzić będzie do dyktatury proletariatu, zabijającej produkcję i umożliwiającej tylko pewien okres życia z kapitału narodowego.

Program Needry właściwie nie odbiegał od postulatów Wydziału Wykonawczego Baltów. Needra twierdził bowiem, że ze względu na siły gospodarcze i organizacyjne, oraz siły umysłowe pierwiastek niemiecki, t. zw. Baltowie, stanowią tak poważny czynnik bytu i rozwoju Łotwy, że niepodobna budować przyszłości kraju na ich ruinie i niweczeniu ich wpływów. W okresie zaś wojny pierwiastek niemiecki przedstawiał daleko poważniejszą siłę do wyzwolenia i obrony kraju, niż łotewski, posiadający mniej siły moralno-politycznej, znaczne skłonności do bolszewizmu i sympatje do bolszewickiej Rosji. Żelazna dywizja i bałtycka Landwehra były podstawą rządu Needry; oddziały księcia Lievena oraz bataljon łotewski pod dowództwem Balloda pozostawały neutralne w walce z rządem Needry z Ullmanisem.

Pierwszym zadaniem rządu pastora Needry było staranie się o przyśpieszenie wyzwolenia Rygi. Umowa z 29 grudnia 1916 r. między przedstawicielem rządu niemieckiego Augustem Winningiem, niemieckim posłem w Rydze, a rządem Ullmanisa została potwierdzona przez rząd Needry. Umowa ta dotyczyła werbunku obywateli niemieckich do oddziałów, mających walczyć o wyzwolenie Łotwy, przyznawała obywatel-

stwo łotewskie tym, którzy przynajmniej 4 tygodnie walczyli o wyzwolenie Łotwy z pod najazdu bolszewickiego; przyznawała niemieckim Baltom prawo sformowania 7 kompanii narodowych z dwoma bateriami, przyczem liczba niemieckobałtyckich batalionów mogła być zwiększona przy zwiększeniu liczby łotewskich kompanii.

Umowa ta wykazywała, że rząd Ullmanisa czuł się zmuszony do udzielenia Niemcom nadbałtyckim koncesyj narodowych, że właściwie jego polityka od polityki gabinetu Needry różniła się tylko brakiem rzetelności i konsekwencji, gdyż była demagogiczna. Wobec stosunku sił militarnych łotewskich a niemieckich, wobec tego, że pomoc militarną mieli Łotysze tylko z Niemiec, rząd Needry był jedynie zdolny do wyzwolenia Łotwy wogóle, Rygi w szczególności.

22 maja Ryga została wyzwolona; zadało to cios panowaniu bolszewickiemu nad Łotwą. Ryga pod okupacją bolszewików była zorganizowana według ustroju bolszewickiego: sformowane były rady robotnicze i czerwone gwardje. Burżuazja, inteligencja, szczególnie Niemcy a nadewszystko duchowieństwo luterzańskie podlegało srogemu prześladowaniu, znęcaniu się, rozstrzeliwaniu.

Ryge zdobyły bałtycka Landwehra, Żelazna dywizja oraz Rezerwowy pułk gwardji. Młody Mannteufel z 12 towarzyszami szalonym pędem, co koń wyskoczy, przeleciał most na Dźwinie przez środek miasta do cytadeli, gdzie liczni więźniowie mieli być straceni przed opuszczeniem miasta przez bolszewików. Mannteufel swym napadem uratował życie owych więźniów, lecz sam poległ w tej bitwie. Do centralnego więzienia natomiast wyzwoliciele Rygi nie zdążyli przyjść w porę i bolszewicy, przed ucieczką, stracili więzionych tam wybitnych obywateli Rygi, między innymi kilku pastorów.

Ojciec bohaterskiego młodego Mannteufela został w bestjałski sposób zamordowany wkrótce po wyzwoleniu Rygi. Morderstwa dokonali Łotysze. Rząd Ullmanisa zwolnił winnych od odpowiedzialności, mord ten uznając za akt „łotewskiego patriotyzmu“. Jest to charakterystyczny objaw wdzięczności i szlachetności łotewskiej.

Wyzwolenie Rygi, jakkolwiek było zasługą rządu pastora Needry, nie wzmocniło jego popularności, przeciwnie. stało się źródłem nowej niechęci i nienawiści. W Rydze, wśród poszkodowanych od terroru bolszewickiego przeważali Niem-

cy, wśród współdziałających mordom i rabunkom bolszewickim byli Łotysze miejscowi. Po wyzwoleniu władze wojskowe z powodu skarg poszkodowanych i ich najbliższych surowo karały winowajców, rozstrzeliwano więc Łotyszów i rząd łotewski pastora Needry nie był mocen temu zaradzić, a przez to w oczach ogółu uchodził za współwinowajcę terroru, jaki zapanował w Rydze w pierwszych dniach po jej wyzwoleniu.

Rząd jednak Needry upadł nie z powodu wewnętrznych sił Łotwy, lecz nacisku zewnętrznego.

Przewodniczący misji angielskiej Keenan, były handlarz lnu w Parnawie, protegował usilnie Ullmanisa i jego adherentów. Misja amerykańska była skłonna do kompromisu, oświadczała się za rządem koalicyjnym i w ogólnych zarysach aprobowała program ministerstwa Needry. Wzięcie Rygi i zwycięstwa oddziałów niemieckich nad bolszewikami wywoływały wśród Ententy, szczególnie we Francji, niepokój, że „odradza się militarizm pruski“. Zgromadzenie Ustawodawcze, zwołane według systemu przedstawicielstwa interesów i grup społeczno-gospodarczych tworzyłoby z Łotwy państwo, oparte na kompromisie narodowości kraju, i zapewniałoby żywiołowi niemieckiemu znaczne wpływy polityczne, które prowadziłyby do zbliżenia Łotwy z Niemcami. Anglja zaś pragnęła mieć z Łotwy albo kolonję tymczasową, aż do wyeksplataowania jej lasów i lnu, albo posiadać ją w swym protektoracie na stałe, dla uniemożliwienia wytworzenia potęgi morskiej Rosji nad Bałtykiem.

12 grudnia 1918 r. flota angielska przybyła do Rewla i przywiozła broń do walki z Rosją bolszewicką. Dało to Estończykom możność podjęcia walki przeciwko najazdowi bolszewickiemu, który został odparty przy pomocy Finlandji. Od chwili swego powstania Estonja znalazła się w sferze wpływów Anglji. Ze względu na antagonizm do Niemców nadbałtyckich, Estończycy w zatargach łotewsko-niemieckich stali po stronie Łotyszów. Kompromisowy, w stosunku do Niemców nadbałtyckich rząd Needry wydawał się im niebezpieczny, gdyż dalszą jego konsekwencją byłoby stworzenie Łotwy, w której pierwiastek niemiecki odgrywałby wybitną rolę i mógł podać rękę pierwiastkowi niemieckiemu w Estonji. Rzecz więc naturalna, że Anglja mogła łatwo użyć Estonji przeciw Rządowi Needry. Ullmanis porozumiał się z rządem estońskim, ofiarował mu 12 spornych gmin za pomoc zbrojną przeciwko niemieckiej Landwehrze.

Estowie zaczęli okupować Łotwę północną, weszli w konflikt z Landwehrą. Misja koalicyjna urządziła narazie rozejm, wykorzystany przez Estończyków na zgromadzenie sił i w stosownej dla siebie chwili rozbicie Landwehry. Następnie Estończycy zbliżali się do Rygi. Koalicja znów wymogła rozejm i wycofanie wojsk niemieckich z Łotwy. Wówczas to upadł rząd pastora Needry, wrócił rząd Ullmanisa. Rząd ów nie dotrzymał zobowiązań nadania obywatelstwa łotewskiego ochotnikom, pochodzącym z Rzeszy, i uniemożliwiał otrzymanie im gruntów obiecanych z dobrowolnego ustępstwa wielkich właścicieli ziemskich.

Polityka francuska i angielska względem państw nadbałtyckich w 1920 i 1921 r. była przedewszystkiem antyniemiecka. Francja pragnęła zachowania krajów nadbałtyckich dla przyszłej Rosji, jednak, gdy powstał korpus Bermonta, podległy Denikinowi, nie uznający Łotwy a Łotyszy z pod znaku Ullmanisa traktujący jako bolszewików, trzy torpedowce francuskie i trzy angielskie zajęły ujście Dźwiny i ogniem swych dział broniły Rygi od Bermonta. Pochodziło to stąd, że korpus ów miał być narzędziem Niemiec do restytucji Rosji, składał się z Rosjan, przeważnie dawnych jeńców niemieckich, oraz żołnierzy niemieckich, którzy wobec nielojalności rządu Ullmanisa względem niemieckiego pierwiastku kraju oraz nieodtrzymywania zobowiązań co do obywatelstwa i osadnictwa żołnierzy niemieckich, przeszli do Bermonta. Do walki z Bermontem Łotwa otrzymała pomoc z koalicji. Przez dyplomatyczną presję Ententy na Niemcy zmuszono je do niepopierania Bermonta.

W połowie października 1919 r., minister spraw zagranicznych Łotwy, Meyrowicz był w Wilnie i w Warszawie, prosząc o pomoc Polski. Został przyjęty przez Naczelnika Państwa, który obiecywał pomoc, uzależniając ją od porozumienia z Litwinami. Polska dostarczała następnie amunicji Łotwie przez Dukušty i Litwę.

Podczas pobytu Meyrowicza w Warszawie, prezes ministrów Paderewski wręczył mu uznanie państwa łotewskiego de facto. W tym samym czasie rząd polski uznał prawo Łotwy do Inflant, dawniej polskich, nie czyniąc żadnych zastrzeżeń co do praw ludności w tym kraju, który w ciągu 112 lat żył w polskim organizmie państwowym i posiadał znaczną siłę społeczną polską, niezniewieczoną przez półtorawiekowe panowanie rosyjskie.

Rząd polski był opanowany ideą powołania do życia Związku Bałtyckiego. Na ołtarzu tej idei ponosił ofiary, które jednak nie ułatwiały, ale swemi konsekwencjami utrudniały jej realizację.

21/XI 1919 r. naczelne dowództwo wysłało do Rygi ś. p. ks. Stanisława Radziwiłła i kapitana Sławka dla porozumienia się z Łotyszami i zorjentowania się w warunkach Łotwy. Podczas pewnego zebrania w domu prywatnym nasi delegaci spotkali się z łotewskimi politykami i jeden z nich, w przystępie szczerości, powiedział: „My, Łotysze, z Niemcami w ciągu siedmiu wieków chadzaliśmy po jednych ścieżkach i piliśmy mleko od jednych krów. Z Rosjanami mamy od stukilkudziesięciu lat stosunki, stamtąd płyną do nas strugi pieniędzy, zarabialiśmy w Rosji i Rosja zraszała swem złotem nasze porty. Prędzej czy później, dojdziemy do porozumienia z Niemcami i Rosjanami. Polacy zaś i Łotysze są sobie obcy. Jeżeli nie ma powstać między nami konflikt z powodu zawiedzionych waszym pragnień i nadziei, sformułujcie wasze postulaty i weźcie od nas zobowiązania formalne“.

Ta dobra rada była zignorowana.

Delegaci polscy nie zorjentowali się, że Łotwa idzie w kierunku nacjonalizmu, posługującego się metodami bolszewickimi, i że to zadać musi nam cios na Inflantach, któreśmy w całości i bez zastrzeżeń Łotwie oddali.

15.I 1920 r. została zawarta umowa wojskowa z Łotwą. Polska mogła była już kilka miesięcy wcześniej wyzwolić Dyneburg i powiat dyneburski, aby uratować życie znacznej liczbie Polaków i ludzi wpływowych w kraju. Bolszewicy niweczyli inteligencję polską i wszystkie jednostki narodowości polskiej, wznoszące się ponad tłum swą pracą społeczną. Dla przyszłego łotewskiego stanu posiadania było to nawet pożądane. Rzecz charakterystyczna, Łotwa, będąca w wojnie z bolszewicką Rosją, miała z nią pewne porozumienie. Np. w okresie, gdy jej zagrażał Bermont, огоłociła front bolszewicki z wojska, pozostawiając tam tylko Landwehrę bałtycką, a wszystkie siły skierowała przeciwko Bermontowi. Bolszewicy nie wyzyskiwali osłabienia frontu łotewskiego, przeciwnie, zawiesili akcję bojową na owym froncie. W Dyneburgu posługiwali się komisarzami narodowości łotewskiej i ci, swym terroryzmem, głównie przeciwko Polakom skierowanym, czynili kraj bardziej bezwładnym wobec eksperymentów łotewskich w przeszłości.

W ciągu kilku miesięcy wojska polskie na froncie północnym były bezczynne. Przeciwnik, słabszy od nas, rozporządzał koleją Dyneburg — Połock, idącą równolegle do Dźwiny, i uderzał od czasu do czasu na różne nasze pozycje, korzystając ze swej przewagi komunikacyjnej. Dawano nam lekcję pogładową znaczenia posiadania kolei Dyneburg—Połock, ale myśmy z niej niczego się nie nauczyli.

W lutym nareszcie wojska nasze, jedna dywizja piechoty, jedna brygada jazdy przeszły Dźwinę i opanowały Dyneburg.

Wojska łotewskie, wysłane dla zdobycia Inflant, t. zw. Latgalji, były znacznie słabsze liczebnie, składały się bowiem z trzech pułków piechoty, w czym tylko XIII pułk piechoty, sformowany z dawnej Landwehry bałtyckiej, posiadał nieco więcej ducha rycerskiego i wartości bojowej. Łotewskimi pułkami dowodził generał Ballod, wojskiem polskim generał Rydz-Śmigły, on też był wodzem naczelnym wszystkich sił zbrojnych polskich i łotewskich w danej kampanji.

Dyneburg i powiat dyneburski był wyzwolony wyłącznie przez wojska polskie, kooperacja polskich wojsk z łotewskimi rozpoczęła się przy rzece Dubno. Rzeżycę i Lucyn obsadziły wojska łotewskie, Dyneburg i twierdzę dyneburską polskie.

Inflanty zostały obsadzone przez wojska polskie i łotewskie. Polska odrazu zrezygnowała z zarządu cywilnego krajem, oddała go rządowi łotewskiemu, ten zaś rozpoczął rządzenie od wydalania z kolei rysko-orłowskiej kolejarzy Polaków.

Pierwszego kwietnia, według umowy polsko-łotewskiej, wojska polskie ustąpiły z Inflant, pozostając tylko w forticy dyneburskiej, która miała być ustąpiona później.

W swych umowach z Polską, Łotwa nie poruszała sprawy 6 gmin powiatu illukstańskiego, które przed wyzwoleniem Inflant były w posiadaniu Polski. Łotwa więc nie pretendowała do posiadłości polskich po lewej stronie Dźwiny. Zajęła je po najeździe bolszewickim i do dziś dnia nieprawnie trzyma w swym posiadaniu.

Gdy Inflanty były wyzwolone i oddane Łotwie, czuła się ona już nasycona terytorjalnie i zwołała konstyтуantę łotewską.

Wybory do konstyтуanty odbyły się 17 i 18 kwietnia 1920 r. na zasadzie pięcioprzymiotnikowego prawa wybor-

czego. Członków konstyтуanty było 150. Ryga wybierała 22, Livlandja 51, Kurlandja 50, Semigalja 16, Latgalja 39.

Układ partyjny w konstyтуancie łotewskiej przedstawiał się jak następuje:

Socjal demokraci 57.
Związek chłopski 25.
Stronnictwo włościańskie latgalskie 17.
Grupa pracy 6.
Demokraci 6.
Bezpartyjni 6.
Chrześcijańska demokracja latgalska 6.
Związek bezrolnych 2.
Bezpartyjny związek bezrolnych 2.
Latgalska partja ludowa 2.
Niemcy 6.
Związek żydowski 5.
Kairo Syon 1.
Rosjanie 4.
Polacy 1.

Wybory do konstyтуanty nie dały przewagi żadnej partji politycznej. S. D., zbliżona ideologią do rosyjskiego bolszewizmu, miała 57 mandatów, grupy chłopskie, chciwe ziemi, miały razem 55 mandatów. Niemcy, Rosjanie, demokraci stanowili właściwie prawicę i woleli podtrzymywać program Związku ludowego, niż S. D.

Socjaliści dzielili się na trzy grupy: Raisa i Skubika, odpowiadająca P. P. S., przez swe pragnienie niepodległości kraju. Grupa Mandersa, stanowiąca centrum partji, wykazująca pewne skłonności rosyjskie. Lewica S. D. (Buszewicz, Cerkin), pozostająca w stałych stosunkach z rządem rosyjskim, pragnęła połączenia Łotwy z Rosją sowiecką. Jest to grupa najliczniejsza w socjalizmie łotewskim.

Wybory do konstyтуanty wypadły niepomyślnie dla Niemców i Polaków. Pierwsi po wycofaniu się von der Goltza ulegli prześladowaniom i terrorowi, który trwał przez całą konstyтуantę. Komisja do badania przestępstw politycznych przeciwko Łotwie pod przewodnictwem Skubika polowała na zamożniejszych Niemców dla sekwestru ich mienia. Ludność polska na Inflantach przez uprzedni terror bolszewicki, a następnie przez zarządzenie łotewskie, została ogołocona z inteligencji. W okresie wyborów do konstyтуanty na Inflantach aresztowano szereg Polaków nauczycieli i nauczycielek oraz

członków komitetu rodzicielskiego. 10 kwietnia został aresztowany dyrektor Próchnik i wydany z kraju. Wybrani głosami polskimi poseł Skagel oświadczył następnie, że się czuje Łotyszem i nie chce się narażać bronieniem publicznie spraw polskich, gotów interwenjować w poszczególnych sprawach prywatnie.

Łotysze wybrani z Inflant, t. zw. Latgalczycy, pragnąc obłowić się majątkami polskimi, występowali wrogo przeciwko Polakom.

Konstytuanta uchwaliła reformę agrarną i konstytucję. Pierwsza miała na celu zniweczyć w Kurlandji i Liflandji niemiecką warstwę wyższą (Ober-schlicht), w Inflantach — polską — metodami, zbliżonymi do bolszewickich. Posługując się ideologią socjalistów rosyjskich oraz chciwością chłopską, państwo łotewskie usiłowało i usiłuje z wielonarodowego stać się jednonarodowym.

Właścicielom ziemskim miano pozostawić od 50 do 100 ha, przyczem nie powiedziano, aby fundum, t. j. dom mieszkalny i zabudowania gospodarcze, miały być pozostawione dawnym właścicielom. Cały inwentarz żywy i martwy podlega wykupowi. Wynagrodzenia za wywłaszczoną ziemię, a także kategorie ziem, podlegających wykupowi, ma określić specjalne prawo. Punkt ten wywołał ogromną walkę w konstytuancie; socjaliści byli przeciwnikami odszkodowania; partja włościańska, ze względu na opinię zagranicy, pragnęła ustanowienia zasady odszkodowania, chcąc jednak, aby ono było tak niskie, jak tylko pozwolą warunki zewnętrzne.

3/X 1920 r. odbyło się w lokalu konsulatu duńskiego zebranie, na którym byli obecni konsulowie: polski, francuski, angielski, szwajcarski, belgijski, norweski i szwedzki. Uchwalono złożyć wspólny protest przedstawicieli dyplomatycznych i konsulatów z żądaniem natychmiastowego i całkowitego wynagrodzenia obcych obywateli za szkody i straty, wpływające dla nich z takiej reformy agrarnej. W myśl uchwały powyższej złożono rządowi łotewskiemu 2/XI 1920 r. jednobrzmiącą deklarację wszystkich przedstawicielstw dyplomatycznych w Rydze.

W listopadzie przystąpiono na Inflantach do obejmowania majątków, mających ulec wywłaszczeniu wskutek reformy agrarnej. Związek Polaków inflanckich zaprotestował przeciwko uważaniu majątków polskich za obiekt przyszłego wywłaszczenia. Rząd łotewski narazie cyrkularzem 21/XI 1920

wstrzymał obejmowanie majątków polskich, lecz, następnie, przekonawszy się, że Polska nie ujęła się za swymi obywatelami, przystąpił do wywłaszczeń majątków polskich.

Stosunek konstytuandy łotewskiej do Polski był wrogi. Polskę w okresie najazdu bolszewików lekceważono, następnie w zatargu polsko-łotewskim o Wilno opinia łotewska z bardzo małym wyjątkiem stała po stronie Litwy. Litwini pod względem konstrukcji społecznej są im bliżsi, niż Polacy. Znaczna część polityków łotewskich pragnęłaby związku państwowego z Litwą, żywiąc nadzieję opanowania jej dzięki wyższej kulturze i energii Łotyszów nadbałtyckich. Łotwa pragnęłaby być oddzielona od Polski geograficznie posiadłościami litewskimi, ale zachować na wypadek najazdu rosyjskiego pomoc Polski.

W listopadzie 1920 r. generał łotewski Ballod wysłał depezę do rządu litewskiego, zawiadamiając go o zajęciu przez Łotwę powiatu iłłuszańskiego, który był w posiadaniu litewskim po odstąpieniu wojsk polskich a to ze względu na obawy Łotwy przed atakiem generała Żeligowskiego na Dyneburg. W tym samym czasie gazeta łotewska podawała fałszywą wiadomość, że Władysław Studnicki organizuje na Litwie Środkowej pułk dla odebrania Dyneburga. Ustąpienie Dyneburga nie zjednało więc Łotyszów, lecz, przeciwnie, wywołało lęk, by Polacy nie uderzyli na Łotwę w celu jego odebrania.

20 listopada 1920 r. prezydent rzeczypospolitej łotewskiej Czaksta w mowie swej wspominał o Polsce, S. D. zaś podnieśli krzyk: „precz z Żeligowskim!“ W tym samym niemal czasie (17/XI 1920 r.) pełnomocnicy Żeligowskiego: pp. Krzyżanowski, Leon Wasilewski, Wielogłowski przybyli do Rygi, aby w imieniu rządu Litwy Środkowej pertraktować z rządem łotewskim. Łotewskie M. S. Z. nie zgodziło się wizować ich paszportów i nazajutrz w asyście łotewskiego oficera wysłani byli z granic Łotwy.

W atmosferze wrogiej dla pierwiastku polskiego i niemieckiego wypracowywała konstytuanta w Rydze konstytucję łotewską.

KONSTYTUCJA ŁOTEWSKA

Naród świeżo narodzony, nie posiadający warstw wyższych własnych, lecz narodowo obce, słabsze liczebnie, ale

społecznie względnie silne, może wytworzyć państwo, oparte na kompromisie klas i narodowości, i będące organem potęgującym kulturę i produkcję kraju, może też wytworzyć państwo ultra-demokratyczne, oparte na zasadzie liczby, nie zaś jakości, będące organem podziału bogactw bez odpowiedniego uwzględnienia interesów produkcji. Łotwa wybrała tę ostatnią możliwość.

Na zasadzie liczby, na zasadzie powszechnego, równego, proporcjonalnego prawa wyborczego zwołana została konstytuanta łotewska. Uchwalono, że Łotwa jest niepodległą republiką demokratyczną.

Sejm jest obieralny na trzy lata. Każdy obywatel Łotwy powyżej lat 21 bez różnicy płci posiada prawo wyborcze.

Konstytucja łotewska nic nie mówi o wyborach proporcjonalnych i głosowaniu z listy. Ta forma wyborcza została uchwalona przez ustawę wyborczą, może więc ulec zmianie uchwalą zwykłej większości, jak każda inna ustawa. Wybory z listy na Łotwie różnią się od wyborów z listy w Polsce, mniej ograniczając realizację woli wyborcy. W Polsce nazwisko jednego kandydata nie może figurować więcej jak na jednej liście, ustawa wyborcza łotewska nie zna tego ograniczenia, daje więcej szans człowiekowi, mającemu zwolenników w różnych partiach, ale niezwiązanemu ściśle z żadną partią, co bezwarunkowo wpływa dodatnio na skład sejmu. Według ustawy wyborczej polskiej obliczają się głosy, jakie zostały złożone na każdą listę, według ustawy łotewskiej na każdego kandydata. Według ustawy wyborczej polskiej wyborca nie ma prawa zmienić porządku kandydatów na liście, wykreślić z listy nazwisko niepożądanych kandydatów, łotewska na to zezwala. Wpływa to dodatnio na skład sejmu, umożliwiając wejście doń bardziej wybitnym jednostkom.

System ów ma pewne konsekwencje ujemne dla mniejszości narodowościowych, gdyż umożliwia wywieranie wpływu większości łotewskiej, na przedstawicielstwa mniejszości. Grupa polityczna łotewska bierze na swą listę najodpowiedniejszego dla Łotwy z kandydatów listy mniejszości i ten, chociażby był na dalszym miejscu, ma częstokroć więcej szans wejścia do sejmu, niż najbardziej pożądanym kandydat owej mniejszości.

Sejm łotewski, ciało jednoizbowe, jest głównym organem państwa. Sejm wybiera prezydenta Rzeczypospolitej na lat trzy.

Ta sama osoba nie może być dłużej prezydentem, niż sześć lat z kolei.

Prezydent nie ma prawa rozwiązania sejmu, lecz może wnieść propozycję rozwiązania sejmu, owa propozycja idzie na referendum, t. j. na głosowanie wszystkich obywateli uprawnionych do głosowania. Jeżeli większością głosów propozycja prezydenta co do rozwiązania sejmu będzie uchwalona, sejm ulega rozwiązaniu i następują nowe wybory, które muszą odbyć się w ciągu dwóch miesięcy od czasu rozwiązania.

Rozwiązanie sejmu według konstytucji polskiej, w danej sprawie wzorujące się na francuskiej, uzależnione jest od zgody senatu. Wobec jednoizbowości ciała prawodawczego na Łotwie rozwiązanie sejmu można byłoby pozostawić wyłącznie uznaniu prezydenta, jak to czyni konstytucja finlandzka. Ale konstytucja łotewska wołała w tej sprawie ograniczyć władzę prezydenta i wprowadza referendum, od którego wyniku zależy albo rozwiązanie sejmu, albo dymisja prezydenta.

Prezydent Łotwy nie posiada prawa niezatwierdzenia uchwalonej przez sejm ustawy, może tylko odroczyć jej ogłoszenie na dwa miesiące i w tym czasie poddać je referendum.

Referendum na Łotwie może nastąpić nietylko na żądanie prezydenta, ale i na żądanie jednej trzeciej członków sejmu lub dziesiątej części wyborców.

Nie mogą być postawione na referendum: budżet, pożyczki, podatki, ustawa celna, taryfa kolejowa, służba wojskowa, wypowiedzenie wojny, rozpoczęcie kroków nieprzyjacielskich, zawarcie pokoju, wprowadzenie i zniesienie stanu wojennego, mobilizacja i demobilizacja, traktaty zagraniczne.

Prezydent posiada inicjatywę prawodawczą.

Prezydent mianuje ministrów, lecz są oni odpowiedzialni przed sejmem i podają się do dymisji w razie nieuzyskania większości.

Prezydent reprezentuje państwo nazewnątrz i na mocy decyzji sejmu ratyfikuje traktaty i wypowiada wojnę.

Wszystkie siły militarne kraju podlegają prezydentowi, on mianuje wodza naczelnego podczas wojny.

Prezydent posiada prawo łaski dla przestępców już osądzonych.

Z postanowieniami konstytucji rząd łotewski niezawsze się rachuje i daje im interpretację dowolną, jeżeli nie odpowiadają jego posunięciom politycznym. Charakterystycznym

przykładem tego jest sprawa referendum z powodu odebrania protestantom i oddania katolikom Jakobkirche.

Rząd łotewski pragnie złotewszczyć kościół katolicki w państwie łotewskim. W katolickiej Łatgalii Łotysze stanowią de facto mniejszość w wielu miejscowościach wśród katolików nie są wcale reprezentowani. Łotwinizacja kościoła przyczyniłaby się do łotwinizacji ludności katolickiej. Stolica biskupia mieści się obecnie w Agłonie, w powiecie dyneburskim. Rząd łotewski pragnie przenieść ją do Rygi; minister Meyerowicz twierdził, że bez tego nie da się utrzymać Łatgalii. Budowanie katedry dla biskupa wymagałoby znacznych środków, zamiast więc budowy nowej katedry rząd łotewski postanowił odebrać Jakobikirche od protestantów i oddać ją katolikom, motywując tem, że była to niegdyś świątynia katolicka. Chrześcijaństwo zostało wprowadzone do kraju w XIII stuleciu, protestantyzm w XVI w. Wszystkie więc dawne świątynie były najpierw katolickie, następnie protestanckie, jeżeli powracać katolikom to, co było pierwotnie katolickie, należałoby odebrać większość świątyń ryskich, czemu by się sprzeciwiła ludność Rygi, w ogromnej większości protestancka.

W 1582 r. Jakobkirche była zwrócona katolikom przez Stefana Batorego, co wywołało w 1585 r. zaburzenie, mające na celu odebranie tego kościoła od katolików. Od XVII stulecia świątynia ta już nieprzerwalnie była protestancka. Rząd łotewski przeprowadził przez sejm latem 1923 r. oddanie jej katolikom. Nie było to trudne, gdyż znajdowało się w rękach nie łotewskich, lecz niemieckich protestantów.

Protestanci jednak zebrali 150 tys. podpisów, domagających się referendum. Sprawa oddana pod referendum uzyskała 200 tysięcy głosów. Przeciwnicy odstąpienia kościoła wydali odezwę niebrania udziału w referendum. Prezydent republiki zdecydował, że gdy Łotwa ma 900.000 wyborców, a przeciw oddaniu oświadczyło się 200.000 zaliczając więc wszystkich, co głosowali, do zwolenników uchwały sejmowej, uznaje sprawę za upadłą na referendum. Jest to widoczne naciąganie, gdyż w referendum nigdy nie bierze udziału tak duża liczba głosujących, jak przy wyborach, a i tam abstynencja wynosi znaczny procent.

Montesquieu twierdził, iż zasadą republiki jest cnota. Twierdzenie o tyle słuszne, że ustrój republikański dla dobrego funkcjonowania wymaga wysokiego poziomu duchowego. Lecz ustrój ów nie przyczynia się do wytwarzania tego pozo-

mu; odgrywają w nim rolę wybitną ludzie świeżo wzbogaceni, najczęściej nie liczący się z etyką, stąd naród, który jeszcze nie posiada znacznego nagromadzenia kapitału moralnego, rządzi się źle przy ustroju republikańskim. Łotwa dowodów dostarcza.

Konstytucja łotewska jest bezwarunkowo demokratyczną i tę jej cechę wysuwała delegacja łotewska w Lidze Narodów dla uzyskania zwolnienia od formalnych zobowiązań zachowania praw mniejszości narodowych. Tymczasem demokratyczność konstytucji łotewskiej ma źródło w antagonizmie Łotyszów względem mniejszości narodowych, które w chwili powstania państwa łotewskiego górowały nad pierwiastkiem łotewskim społecznie i gospodarczo. Demokratyczność konstytucji nie jest bynajmniej gwarancją rządów wolnościowych. Łotwy bynajmniej nie cechuje wolność polityczna.

Stany wyjątkowe, „ochrona“ na wzór rosyjskiej są regulatorami życia politycznego Łotwy.

Żadnych gwarancji od dowolnych aresztowań nie wprowadziło to państwo.

Wolność zgromadzeń jest bardzo ograniczona; zgromadzenia wymagają poprzedniego meldowania i odbywają się przy asyście policji. Prasa jest skrępowana. Wydawnictwo gazet jest uzależnione od otrzymania odpowiedniej koncesji, nie zaś od zameldowania władzom, jak w Polsce. Gazety mogą być zawieszone drogą administracyjną i redaktorowie mogą być więzieni bez sądu na mocy rozporządzenia administracyjnego. W październiku 1921 r. Minister Spraw W. ukarał grzywną 300 fr. zł. gazetę „Leopajer Awizi“, a redaktora i autora gazety Ksyła, na dwumiesięczny areszt, za wydrukowanie artykułu w Nr. 141 z 16/X 1921 „Walne daje“. Artykuł dowodził, że głównem zadaniem deputatów nie jest prawodawstwo, ale obrabianie interesów. We wrześniu 1923 r., podczas mego pobytu w Rydze został osadzony w więzieniu redaktor pisma „Łatwija Sargs“ za artykuł: „Co dała Łotwie niepodległość“, uskarżający się na wysokie podatki i na korupcję administracji.

Młode państwo łotewskie przewyższa pod względem korupcji dawną Rosję carską.

10/XI 1923 r. referat W. Zamueli o rezultatach rewizji w ministerstwie zaopatrzenia wykazał, że jedenaście kontraktów z firmami było dokonane na niekorzyść rządu, że wskutek występnej działalności urzędników ministerstwa zaopatrywa-

nia i ministerstwa skarbu, (Brucker i Sirmans), państwo poniosło strat przeszło 30 milionów rubli.

Na dowód przedstawiono:

1. Kopię umowy z Kutiskierem, który dostarczał armii szyneli i odzieży w znacznej części lichszych i droższych od ceny rynkowej.

Udowodniono, że Kutiskier dostarczał dla armii konserwy, które okazały się niemożliwe do użycia.

Przy kupnie partii śledzi państwo straciło 80 milionów rubli.

Łotewski przedstawiciel w Ameryce, Ozel, ostrzegał rząd przed zawarciem umowy z firmą, która nie ma własnego lokalu biurowego. Rząd zapłacił tej firmie 450 tys. dolarów, z tych 210 tys. dolarów udało się uratować, resztę zaś utraciono.

Ważnem źródłem korupcji na Łotwie jest reforma agrarna. W 1921 r. z powodu skarg na nadużycia przy reformie agrarnej została dokonana rewizja w szeregu powiatów i wykazała w powiatach Grobinsona, Goldingensarus, Wedyńskim, Waleskim oraz Rzeżyckim, szereg karygodnych faktów, z powodu których kilku urzędników oddano pod sąd i zwolniono z urzędu jednego powiatowego inspektora, dwóch rejonowych zarządzających i trzech innych urzędników. Członkowie konstytuancy, wpływowi politycy łotewscy, różni urzędnicy administracyjni — wszystko to, jeden przez drugiego, na wyścigi pragnie się obłowić przy reformie agrarnej i dostać centrum majątku, młyn lub inne przedsiębiorstwo, funkcjonujące na wsi i konfiskowane w imię reformy agrarnej.

Stanisław Kambułas, sekretarz konstytuancy, otrzymał młyn Michała Benisławskiego z Uzułmujża; za ów młyn dostał następnie 500 tys. rubli łotewskich.

Jeden z przewodców S. D. łotewskiej, poeta Rejnīs, dostał na własność Stockmanshof z dóbr Dorben Medema. Zona jego, skromnie mieniąca się Aspazją — willę w Majernhofie.

Ksiądz Franciszek Trasun, przewodca chrześcijańskiego związku chłopskiego, otrzymał centrum Uzułmujża, skąd wyrzucił dziedzica.

Dygnitarze łotewscy, Franciszek Kemps — majątek Zwierdin Prószyńskich; Józef Kinzel — centrum Kałkuny; Kotan, poseł na sejm — ogród owocowy w majątku Kierbedziowej — Dłużne.

Piotr Zadzwiński, były prezes zarządu powiatowego rzeżyckiego, sad owocowy w Likśnie.

Gryszan, jeden z przewodców Łotyszów łatgalskich, otrzymał słynny młyn w majątku Reuttów — Kamieniec. Obawiając się, że ów młyn mu odbiorą, podpalił go i wziął premię asekuracyjną. Działacz łotewski Pabierz — dom mieszkalny w Arendolu.

Nie mamy pełnej listy urzędników, dygnitarzy i wpływowych polityków łotewskich, którzy obłowili się przy reformie agrarnej. Podaliśmy nazwiska powyższe, jako dotyczące się posiadłości znanych powszechnie i świadczące o objawie bardzo upowszechnionej korupcji.

Na stanowiskach wyższych spotykamy ludzi, dawniej b. niskie zajmujących. Berzin, naczelnik Latgalji w r. 1920 — 1921, był przed wojną pisarzem gminnym, podczas okupacji Libawy mianowany jej burmistrzem. Pod rządem Łotwy wrogość jego względem Polaków wynosi go aż na stanowisko naczelnika prowincji, gdzie jest elementem głównym. Do spraw Latgalji z reguły wysuwają Łotysze wrogów naszych, jak np. Dyrekt. depart. do spraw Latgalji w min. rolnictwa Kinzel.

Niższe organy administracji łotewskiej składają się przeważnie z byłych komisarzy bolszewickich, ludzi o bardzo marnym poziomie duchowym. Smelters, obecny członek zarządu szkolnego w Rzeżycy, był członkiem „sowietu“ za czasów komunistów. Jan Lajsun, burmistrz w Rzeżycy, to były pisarz „prystawa“ (asesora policji) za czasów carskich, a komisarz za czasów bolszewickich. Dla przeprowadzenia reformy rolnej wzięto z początku pewną liczbę fachowców; np. w Rzeżycy pracował w charakterze kierownika reformy rolnej Ballod, fachowy agronom, wychowaniec Pietrowsko-Razumowskiej akademji, niebawem został jednak usunięty i na jego miejsce mianowany został Berzin, S. D., zwykły półinteligentny agitator partyjny.

Na wyższych stanowiskach — dyrektorów departamentów do spraw rolnych, nie utrzymali się fachowcy, posiadający zrozumienie niebezpieczeństw gospodarczych łotewskiej reformy rolnej. Stanowiska te zostały objęte przez zacierzwionych polityków, ludzi bez skrupułów, łowiących ryby w mętnej wodzie.

Monopol lniany dawał Łotwie znaczne dochody. Otóż obecnie ma być zniesiony i zaprowadzona centrala lniana, towarzystwo akcyjne, którego założycielami są: były minister skarbu Kałnig i szereg wpływowych dygnitarzy łotewskich. Ludzie ci chcą uprzywatnić dochody publiczne.

ROZDZIAŁ III

Charakterystyczne cechy gospodarcze współczesnej Łotwy

Młode państwo łotewskie usilnie reklamuje się nazewnątr szeregim wydawnictw, mających na celu wykazanie żywotności państwowej Łotwy. Wydawnictwa te zaznaczają, że Łotwa posiada 65.791 kilometrów kwadratowych, że jest więc większą od Danji, Szwajcarii, Holandji i Belgji. Ponieważ zaś owe cztery państwa przez swój rozwój historyczny dowiodły żywotności politycznej, sugerują czytelnika, że Łotwa nie jest za mała do utrzymania samodzielnego bytu państwowego. Lecz nie rozmiar państwa, ale jego liczebność odgrywa tu znaczną rolę. Państwo słabo zaludnione posiada słabą ekspansję nazewnątr i słabą odporność na obcą ekspansję. Łotwa jak i Estonia należą do najrzadziej zaludnionych państw Europy. Mało różniac się pod względem klimatycznym od Litwy lub Prus Wschodnich, Łotwa posiada dwa razy rzadsze zaludnienie, niż Prusy Wschodnie, niemal półtora raza rzadsze niż Litwa. Tymczasem małe państwa europejskie, jak Belgja i Holandja, należą do najbardziej gęsto zaludnionych w Europie: Belgja ma 250, Holandja 200 mieszkańców na klm. kw. Górzysta Szwajcarja, posiadająca naturalne bastjony obronne i znaczny procent nieużytków górskich, 94 mieszkańców na klm.; z północnych małych państw, historycznie ugruntowanych, Danja posiada 76.

Gęstość zaludnienia Łotwy w 1922 roku wynosi 28,1 na klm. kw.

Obszar i ludność Łotwy przedstawia się jak następuje:

Prowincje i stolica	Obszar 1/I 1922	Ludność 1/I 1922	Ludność 14/VI 20 r.	Ludność 1/I 14 r.	Ludność na 1 kl. kw.
Ryga	90,1	270.000	185.137	520.000	2,996,7
Liwonja	22.724,4	424.013	408.880	587.600	18,7
Kurlandja	14.208,5	333.418	282.453	410.200	23,5
Semigalja	13.178,1	266.122	222.311	388.100	20,2
Latgalja	15.590,3	557.069	497.750	646.100	35,7
Ogółem	65.791,4	1.850.622	1.696.131	2.552.000	28

Ludność Rygi 1922 r. w porównaniu do ostatniego spisu przedwojennego zmniejszyła się o 250.000 czyli 48,8%, jakkolwiek od 1920 r. do 1922 r. przybyło Rydze 85.000 mieszkańców.

Ludność Livonji zmniejszyła się o 163.600, pomimo tego, że od czerwca 1920 r. przybyło przeszło 50.000 mieszkańców. W 1922 r. ludność była mniejsza od przedwojennej o 27,8%.

Ludność Kurlandji zmniejszyła się o 76.800, czyli o 18,7%, pomimo tego, że w okresie od czerwca 1920 r. do stycznia 1922 roku przybyło 51.000.

Ludność Semigalji zmniejszyła się o 122.000, czyli o 34%, pomimo że z Rosji wróciło 56.000.

Ludność Latgalji zmniejszyła się z 2.552.000 do 1.850.000, czyli o 720.000 t. j. o 21,1%.

W Inflantach Polskich, czyli w Latgalji, widzimy ogromny upadek miast. Dyneburg liczył w 1914 r. 105.700 mieszkańców, a w 1920 r. tylko 29.000, Rzeżyca 22.800, obecnie 9.997, Krasław miał 10.500, obecnie 3.584, Grzywa 12.800, teraz 2.458, Iłuksza 4.100, teraz 457.

To zmniejszenie ludności Łotwy w czasie wojny wywołała w znaczniejszym stopniu liczba ewakuowanych do Rosji, niż zabitych, oraz przewyżka śmiertelności nad urodzeniami wśród ludności cywilnej. Zginęło w ciągu wojny 32.000 zabitych; 30.000 strzelców ewakuowało się do Rosji, wróciło za ledwie 8.000 w okresie okupacji niemieckiej.

Zniszczenie wojenne charakteryzują następujące dane: 76.278 domów i budynków zniszczonych na wsi, czyli 10,5% zabudowań wiejskich. W miastach całkowicie zniszczono 5.125 domów i budynków. Zniszczono częściowo 104.576 budynków na wsi i 11.656 w miastach.

Najbardziej ucierpiały powiaty: ryski i jełgawski (mitawski), w pierwszym 24.000 domów (40,5%) zniszczono kompletnie, 11.936 częściowo (20%).

W r. 1921 i w 1922 odbywała się reemigracja z Rosji. wskutek czego ludność zwiększyła się przeszło o 150.000; do 1922 r. przeważnie wracała ludność miejska: Ryga wzrosła więc o 185.000 do 270.000; Libawa z 51,5 tys. do 79,4; Mitawa z 19,6 do 23,7; Dyneburg z 29 do 36,4; Windawa z 8,2 do 15,1.

Po zakończeniu repatrjacji znaczniejszego wzrostu miast na Łotwie w obecnych warunkach politycznych przewidzieć trudno. Ryga ma obecnie 15% ludności Łotwy, gdyby miała przedwojenną liczbę mieszkańców, 500.000, stanowiłaby około 27% ludności państwa.

Wiedeń stanowi około trzeciej części ludności dzisiejszej Rzeczypospolitej austriackiej i jest za duży na to państwo. 500-tysięczna Ryga byłaby za duża na 2-miljonową Łotwę, musiałaby składać się przeważnie z pierwiastków niełotewskich i mogłaby istnieć tylko w Łotwie, będącej państwem, opartem na kompromisie narodowości, nie zaś „w Łotwie dla Łotyszów“.

Ryga jest to miasto portowe o olbrzymim znaczeniu tranzytowym; jej wzrost jest funkcją gospodarczą nie tylko Łotwy, ale państw ościennych: północno-wschodniej polski oraz Rosji, stąd Ryga ma tendencję stać się miastem międzynarodowym, co nie odpowiada nacjonalistycznym dążnościom Łotyszy. Zależność rozwoju Rygi od Rosji może być czynnikiem, uzależniającym w tej lub innej formie Łotwę od Rosji.

W okresie wojny światowej Dyneburg cierpiał, jako miasto przyfrontowe. Okupacja bolszewików oraz wojna polsko-rosyjska przyczyniły się do dalszej jego ruiny. Na pierwszorzędnej ulicy spotykamy tam szereg domów murowanych, uszkodzonych, bez dachów, bez ram okiennych.

Restauracja tych domów w stosunku do kapitału, które reprezentowały, wymagałaby niewielkich wydatków, lecz nie może się opłacać wobec braku szans rozwoju miasta w warunkach dzisiejszych.

Dyneburg, dochodzący obecnie do 37.000 mieszkańców, pozostając przy Łotwie, nie ma szans szybkiego powrotu do swego kwitnącego stanu przeszło 100-tysięcznego miasta. Zbyt blisko leży Dyneburg od granicy polskiej, litewskiej i rosyjskiej, aby mógł rozwijać się gospodarczo i wzrastać liczebnie. Odcieły go te granice od miejscowości, dla których był ośrodkiem ciężenia. Niemal martwy w Dyneburgu, wół zrujnowany dworzec petersburski, jest symbolem stosunków handlowych z Rosją i jej ruiny gospodarczej.

Łotwa jest państwem tranzytowym; jej miasta portowe Ryga, Libawa, Windawa, zawdzięczały rozwój handlowi tranzytowemu, który był bodźcem ich rozwoju przemysłowego. Znaczenie tych portów na Bałtyku da się określić przy zestawieniu ich udziału w handlu zewnętrznym Rosji z Petersburgiem, z portami Estonii Rewlem i Parnawą, oraz z głównym portem rosyjskim na morzu Czarnym — Odesą.

Porty	1891—1895 (przeciętn.) wartość w rub.	% udział w handlu zewnętrzn.	1913 wartość w rub.	% udział w handlu zewnętrzn.
Ryga	77.179.128	8,2	409.366.875	17,2
Petersburg z Kronształem	141.313.287	15,1	332.132.347	14,6
Rewel z portem Bałtyckim	48.895.483	5,2	114.226.369	4,3
Parnawa	4.266.484	0,5	6.857.992	0,3
Windawa	1.097.380	0,1	93.411.576	3,9
Libawa	51.954.449	5,5	82.206.392	3,5
Odesa	146.407.849	15,6	153.079.000	6,4

Rok 1913 ze względu na rozdział rosyjskiego handlu zewnętrznego między portami nie był wyjątkowy. Ryga już od okresu 1901 — 1905 r. zajęła pierwsze miejsce wśród portów Rosji, udział jej wyrażał się w 15,2% i przewyższał udział Petersburga oraz Odesy. Zmniejszenie się względnego znaczenia Odesy, zwiększanie się znaczenia portów nadbałtyckich było wywołane rozwojem życia gospodarczego Rosji środkowej i północnej oraz Syberji, po przeprowadzeniu kolei syberyjskiej.

Ryga miała przewagę nad Petersburgiem ze względów klimatycznych. W okresie od 1884 — 1904 r. żegluga w porcie ryskim była przeciętnie przez 43 dni rocznie uniemożliwiona z powodu lodu. W ciągu tych lat 30-tu było 5 lat wolnych od lodu zupełnie. Zamarznięty port może być tam bardzo łatwo oczyszczony odpowiednim, nawet niedużym rozbijaczem. W 1912/13 roku kupiectwo ryskie posiadało własny rozbijacz lodu, dzięki czemu zaledwie 27 dni w ciągu zimy port nie był czynny. Tymczasem port petersburski zamarza przeciętnie na 6 miesięcy rocznie i wymaga daleko droższych i większych rozbijaczy lodu, pomimo których jest niedostępny dla żeglugi na znacznie dłuższy okres niż port ryski.

Żegluga zimowej do Petersburga uczynić nie można dogodną i bezpieczną. Rząd rosyjski wydawał dawniej na nią 6 milj. r. rocznie. Oprócz zamarzania, porty petersburskie ulegają zamulaniu. Zatoka w Kronsztacie jest typem płytkiej, okręty nurzające się głęboko nie mogą przybywać do Petersburga.

Rząd rosyjski pragnął dać w handlu zewnętrznym przewagę Petersburgowi nad Rygą. Polityka kolejowa, taryfowa oraz dróg wodnych faworyzowała stolicę. Lecz to nie mogło przeciwważyć lepszej geograficznie pozycji Rygi.

Ryga zawdzięcza samo istnienie i przez długi czas rozwój Dźwinie. Dla uregulowania, pogłębienia, uszluszenia Dźwiny rząd rosyjski nie zrobił niemal nic. Pewne prace były dokonane na koszt ryskiego komitetu giełdowego. Od ujścia Dźwiny do Jakobsztatu, na linii stu osiemdziesięciu kilku klm. długości. Na odcinku następnym aż do Witebska nie zrobiono nic zasadniczego dla podniesienia spławności rzeki. Gdy więc w innych krajach przy rozwoju sieci kolejowej następuje tylko podział ładunków między komunikację lądową i kolejową, przyczem z powodu zwiększenia intensywności życia gospodarczego ilość ładunków rzecznych się nie zmniejsza, na Dźwinie, przeciwnie, liczba przewożonych ładunków uległa zmniejszeniu.

		1866—1870 (przeciętnie)	1913
Kolejami	(pudy)	7.371.837	133.049.801
"	"	4.984.704	3.379.149
Dźwiną	(sztuki)	1.517.795	8.984.248

Ładunki Dźwiny składają się przeważnie z kamienia (około 2 milionów pudów), wapna, cegły, gipsu; żyto i siemię lniane odgrywa nieznaczną rolę (150.000 pud.), maki idzie około 50.000 pud., lnu 11.000.

Komunikacja towarowa Dźwiną posiada dla północnych powiatów Polski: święciańskiego, duniłowieckiego, brasławskiego, dziśnieńskiego i głębockiego znaczenie pierwszorzędne. Ma też znaczenie dla zbytu naszego węgla na Łotwie, gdyż trudno mu wytrzymać wysokie taryfy kolejowe Łotwy (małe państwa mają z natury rzeczy wysokie taryfy kolejowe), stąd zyskanie dostępu kolejowego do Dźwiny przez odzyskanie 6 gmin brasławskich ma dla nas i pod tym względem znaczenie. Przy dostępie kolejowym do Dźwiny Polska mogłaby przyczynić się do regulacji Dźwiny od Grzywki aż do Rygi. Polski tranzyt na Dźwinie w czerwcu i lipcu 1923 r. wynosił 30 wagonów dziennie i przewyższał tranzyt rosyjski.

W ciągu ostatnich lat 40 głównymi arterjami, które zasiłowały gospodarczo Rygę, były koleje żelazne.

W r. 1861 otwarto kolej Ryga — Dyneburg. W r. 1871 przedłużono ją aż do Carycyna, łącząc w ten sposób Rygę z krajem nadwołżańskim. Następnie wybudowano kolej Ryga — Rzeżyca — Wielkie Łuki, co, wobec uprzedniego połączenia Wielkich Łuk z Moskwą, łączy Rygę z Moskwą.

Koleje żelazne wytworzyły olbrzymi kompleks, obsługiwany przez Rygę. Dla produktów kompleks ten posiada promieni 1.200 klm., sięga Jarosławia, Moskwy, Kazania. Zaopatruje Rygę kraj, sięgający linii Petersburg — Astrachań.

Drzewo, idące po Dźwinie, w 70% pochodzi z gub. Witebskiej i Smoleńskiej, w 10% z Wileńskiej.

Pszenica i żyto idą z Urala, Orenburga, Ufy i Samary z odległości 2.500 klm.

Nawet prowincje, leżące bliżej portów czarnomorskich, niż bałtyckich, wysyłają te ze swych produktów, które muszą być szybko dostarczone nie przez Odesę, lecz Rygę lub Mitawę, gdyż porty owe leżą bliżej od głównych rynków konsumpcji Europy: Anglii, północnych Niemiec, Belgii, Holandji, niż porty

czarnomorskie. Naprzykład jaja z Rosji południowej eksportowane były przez porty bałtyckie.

Z portów łotewskich poza Rygą posiada szczególnie ważne znaczenie dla Rosji Windawa, ma bowiem najprostsze połączenie z Moskwą, która jest głównym centrum sieci kolejowych Rosji środkowej i wschodniej. Rząd łotewski przeznacza Windawę na centrum rosyjskie; w porcie windawskim wydzielono odpowiednie miejsce do użytku Rosji i dano jej możliwość posiadania w Windawie swych elewatorów zbożowych. Łotwa w ten sposób pragnęłaby odciążyć nieco Rygę od zbyt wielkiej ilości tranzytu rosyjskiego, któryby wywarł niepożądany dla stolicy państwa wpływ na charakter miasta.

Ważnym portem morza Bałtyckiego jest Libawa. Jest to jedyny niezamarzający port na wschodnich wybrzeżach Bałtyku, posiadający, dzięki Golfstromowi, temperaturę zimowych miesięcy jednakową z Odesą, która leży o 1.200 klm. bardziej na południu. Libawa miała pod względem handlowym daleko mniejsze znaczenie dla Rosji niż Ryga. Obsługiwała przeważnie północno-wschodnie ziemie dawnej Rzeczypospolitej Polskiej i jest ich portem naturalnym. Obecnie więc musiałaby obsługiwać współczesne państwo Kowieńskie oraz wschodnie połacie Państwa Polskiego: ziemię Wileńską, województwo Wołyńskie i Poleskie. Lecz wobec tego, że Litwa Kowieńska nie daje nam tranzytu, a sama posługuje się Kłajpedą, Libawa dziś przeżywa depresję handlową, z której wydzwignie się wówczas tylko, gdy Polska zmusi Litwę do dania jej tranzytu i uzyska w Libawie takie przywileje, jak Rosja w Windawie.

Libawa była przerobiona przez Rosjan na duży port wojenny Bałtyku.

Położenie geograficzne portów Łotwy jest znacznie lepsze, niż estońskich. Pomimo faworyzacji Petersburga w porównaniu do Rygi, ta osiągnęła połączenie kolejowe z głównymi punktami Rosji i stała się węzłem sieci kolejowej. Tymczasem Rewel właściwie jedną tylko linią kolejową jest połączony z Rosją. Rewel dotkliwie cierpiał na współzawodnicstwo Petersburga, znacznie dalej wysuniętego na wschód i będącego największą stacją węzłową Rosji. Parnawa przez Psków łączy się z Rosją i może być portem do wywozu lasu i lnu z gub. pskowskiej, wiackiej i jarosławskiej.

Jak widzimy, porty Łotwy posiadają dla Rosji daleko większe znaczenie handlowe, niż porty Estonji. Wobec jednak

swego położenia względem Petersburga, Rewel z portem Bałtyckim ma dla Rosji pierwszorzędne znaczenie strategiczne.

Tranzytowe położenie Łotwy i Estonji jest dla nich bardzo ważne pod względem gospodarczym, a było źródłem przemysłowego rozwoju, dokładają więc wszelkich starań dla zachowania tranzytu, stąd Rosja nie może ponosić strat pod względem handlowym z powodu ich oddzielenia.

Łotwa przebudowała swe koleje na szeroko-torowe z wąsko-torowych, jakimi stały się w okresie okupacji niemieckiej. Łotwie bowiem chodzi, aby towary z Rosji i do Rosji mogły przechodzić bez przeładowania. Te same starania czyni i Estonja.

Taryfy kolejowe Łotwy i Estonji, jako taryfy kolejowe małych państw, są względnie wysokie. Latem 1923 r. Rosja podnosiła kwestję zniżenia taryf kolejowych łotewskich, lecz rząd łotewski wskazał na to, że obecnie taryfy kolejowe rosyjskie są trzykrotnie wyższe od łotewskich.

Gdy prowincja wielkiego państwa oddziela małe państwo od morza, jak na przykład Serbja oddzielona była od morza przez prowincje austriackie, wówczas możliwe jest wyzyskiwanie pozycji tranzytowej. Łotwa i Estonja będą współdziałały rosyjskiemu tranzytowi tak we własnym interesie gospodarczym, jak i dla zachowania swej samodzielności państwowej, osłabienia zaborczych tendencji Rosji przeciw nim skierowanym. Czy osiągną jednak w tym wypadku swój cel polityczny, pozostaje wielkiem pytaniem, Rosja bowiem ze względów strategicznych będzie dążyła do opanowania portów bałtyckich, aby móc posiadać znaczniejszą flotę wojenną na Bałtyku.

Upadek gospodarczy Rosji odbił się na ruchu okrętów w portach nadbałtyckich.

Porty łotewskie

Lata	R y g a		W i n d a w a		L i b a w a	
	Okręty	Waga w ton.	Okręty	Waga w ton.	Okręty	Waga w ton.
1911	2776	2.008.858	1215	704.000	—	—
1912	2763	1.948.923	1144	685.000	1546	861.025
1913	2924	2.070.441	—	—	1738	1.077.336
1920	795	216.249	143	26.098	815	223.351
1921	1049	341.902	210	37.834	845	405.111

W r. 1921 według przytoczonych danych zarejestrowano w portach łotewskich 2.104 okrętów z ładunkiem około 785.000

tonn; według danych za r. 1922 w portach łotewskich 2.863 okręty z ładunkiem 1.283.000 tonn, czyli zwiększenie równało się 65%.

Obrót towarowy portu Petersburskiego w 1922 r. wynosił 1.274.544 tonn, co stanowi prawie trzykrotne zwiększenie w porównaniu do roku 1921, i zmniejszenie czterokrotne w porównaniu do r. 1913.

Obroty handlu zewnętrznego w porcie Petersburskim w 1922 r. równały się mniej więcej obrotom trzech portów łotewskich i przewyższały tranzyt Łotwy w przywozie i wywozie do Rosji. Przywóz do Rosji tranzytem przez Łotwę wynosił w 1922 r. 327.662.334 tonn; wywóz zaś z Rosji europejskiej przez Łotwę 46.909.458.

Przywóz do Rosji przez port Petersburski w 1922 r. wynosił 994.754 tonn, wywóz z Rosji 279.790.

W r. 1920 i 1921 Rosja usiłowała zbojkotować porty łotewskie na korzyść petersburskiego oraz portów estońskich. Tranzyt jednak do Rosji w 1920 i 1921 r. wobec jej zupełnej ruiny gospodarczej był nieznaczny: w r. 1920 tranzyt przez Estonję do Rosji wynosił 2.396 tonn, z Rosji zaś 345 tonn; w 1921 r. tranzyt estoński do Rosji 18.853 tonn, z Rosji zaś 229 tonn.

Danych o tranzycie Estonji do Rosji za r. 1922 nie posiadamy. Do głównego portu Estonji Rewla, zwanego przez Estończyków Tallinnem, przybyło 3.172 okręty, opuściło port 3.127, weszło do portu 223.114 tonn, wyszło 219.795. (Eesti Statistika r. 1922, Nr. 9 — 11 str. 27). Rewel więc, jak widać przy zestawieniu z powyżej przytoczonymi danymi o ruchu towarów w portach łotewskich, posiada mniejsze obroty i ma mniejsze znaczenie tranzytowe od Rygi, a nawet Libawy. Obroty Parnawy, względnie drobne, nie przeważają szali na korzyść Estonji.

Dzisiejszy upadek środków transportowych w Rosji warunkowo zmniejsza promień, obsługiwany przez porty, i dzisiejsza przewaga portu Petersburskiego nad Rygą jest w znacznym stopniu uwarunkowana konsumcją Petersburga.

Obroty tranzytowe Łotwy i Estonji wzrastają i wzrastać będą w miarę odradzania się gospodarczego Rosji. Lecz to stać się może czynnikiem uzależniającym owe państwa od Rosji, a nawet prowadzić je do utracenia samodzielności państwowej.

W okresie naprężonych stosunków łotewsko-rosyjskich Rosja skierowywała swój tranzyt na Rewel. Wspominaliśmy, że rząd łotewski i w sprawie tranzytu poczynił Rosji wszelkie ustępstwa, szczególnie w porcie Windawskim, który ma stać się rosyjskim porto-franko. Port ten ma być znacznie rozszerzony i pogłębiony do 22 stóp. Również wielki kran ciężarowy o sile nośnej 45 tonn, reparowany jest w warsztatach portu Libawskiego, by na nowo powrócić do Libawy; elewatory Windawy po przeróbce mają około 22 tys. metrów kw. sześciennych, 4 zaś spichrze celne 4.500 m. kw. Pierwszą koleją, przerobioną na normę rosyjską, była windawska.

W październiku 1921 r. w Rydze odbywały się pertraktacje państwewek bałtyckich z udziałem urzędowym Rosji Sowieckiej. Prezesem narad był wice-minister spraw zagranicznych rządu łotewskiego Albat, który się wyraził, że konferencja położyła pierwszy fundament zbliżenia się państwewek bałtyckich do Rosji i że dalszy rozwój tych stosunków będzie tylko zależał od ekonomicznej sprawności każdego z tych państw. Rezultaty konferencji przedstawiają się narazie jak następuje:

1. Komisja kolejowa wypowiedziała pogląd, że musi powstać organ centralny do wypracowania umowy kolejowej między wszystkimi państwewkami bałtyckimi a Rosją. Zdaniem tej komisji połączenie kolei sowieckich z kolejami państwewek bałtyckich jest konieczne i w tym celu musi dojść do bezpośrednich taryf kolejowych ruchu towarowego i osobowego, tak żeby ruch do Rosji transito przez państwewka bałtyckie został jednolicie zorganizowany.

2. Komisja żegluga przyjęła rezolucję, wypowiadającą życzenie, żeby stworzona została regularna żegluga między portami Rosji Sowieckiej, Finlandji, Estonji, Łotwy i Litwy. Ta rezolucja narazie spotka się z wielkimi trudnościami organizacyjnymi, a to z powodu, że żegluga z wyjątkiem Rosji Sowieckiej we wszystkich innych państwewkach bałtyckich znajduje się w rękach prywatnych, tak że obecnie na konferencji przedstawiciele rządowi musieliby uznać swą niekompetencję i wyrazić konieczność przyciągnięcia przedstawicieli prywatnych towarzystw żeglugowych.

3. Komisja w sprawach polityki portowej wyraziła pogląd, że we wszystkich portach muszą zostać stworzone specjalne odcinki wolne, przeznaczone wyłącznie do operacji towarem tranzytowymi, przyczem wszystkie porty powinny otrzymać specjalne urządzenia techniczne do przyjmowania,

ewentualnie i magazynowania towarów tranzytowych. Komisja kładzie nacisk na możliwe uproszczenie formalności celnych. W łonie tej komisji omawiano także sprawę formalności sanitarnych, mających obowiązywać w danych portach, i wyrażono pogląd, że musi jak najprędzej dojść do konwencji sanitarnej między Rosją a państwewkami bałtyckimi, mniej więcej na zasadzie postanowień paryskich z r. 1911. W tym celu ma być w połowie grudnia zwołana do Rygi konferencja sanitarna z udziałem lekarzy rosyjskich, łotewskich, estońskich, fińskich i litewskich.

4. Komisja, wyłoniona do spraw polityki handlowej i kredytów handlowych, miała specjalne trudności przy ustalaniu jednolitego programu. Przedstawiciele Rosji Sowieckiej żądali, żeby jak najprędzej doszło do zawarcia traktatów handlowych, dowodząc, że tylko wtedy handel bałtycko-rosyjski otrzyma prawną podstawę dalszego rozwoju. Ponieważ atoli traktaty handlowe zwykle załatwiane są tylko między jednym państwem a drugim, przeto forytowana bardzo przez przedstawicieli Rosji myśl stworzenia zbiorowego traktatu bałtycko-rosyjskiego upadła; natomiast wszystkie państwa nadbałtyckie zobowiązały się jeszcze przed upływem r. b. przystąpić do prac przygotowawczych w celu zawarcia odrębnych traktatów z Rosją Sowiecką. Wspólną cechą tych wszystkich traktatów ma być zasada największego uprzywilejowania, z wyłączeniem cel pogranicznych, krępujących ruch tranzytowy. Rządy bałtyckie zobowiązały się przystąpić do uregulowania tych wszystkich spraw z jak największym pośpiechem.

ROZDZIAŁ IV

Rolnictwo i reforma agrarna na Łotwie

Łotwa nie obfituje w bogactwa przyrodzone; nie posiada ani węgla, ani żelaza, tych dwóch podstaw produkcji współczesnej, nie ma też żadnych innych bogactw mineralnych. Jej rozległe torfowiska do ostatnich czasów były uważane za nieużytki, nie ulegały ani rolniczej ani przemysłowej eksploatacji.

Bogactwem naturalnem Łotwy doby dzisiejszej są lasy. Do niedawna stanowiły one 28% obszaru kraju. Dziś eksploatują się rabunkowo i są tymczasową podstawą budżetu i bilansu handlowego Łotwy.

Południowe krańce Łotwy nie dochodzą 55 stopnia szerokości geograficznej, północne sięgają 58.

Łotwa leży na granicy krajów o klimacie lądowym i morskim. Do pierwszych należą dawne Inflanty Polskie, do drugich Inflanty Szwedzkie, czyli Liwlandja.

Na klimat Łotwy wywiera silny wpływ Golszrem, dzięki niemu Libawa w zimie posiada temperaturę Odesy, leżącej o 1.200 klm. na południe. Przeciętna temperatura Libawy w styczniu — 3,5, w lipcu — 16,0, roczna — 6. Przeciętna temperatura Rygi w styczniu — 5,5, w lipcu — 18, roczna — 6.

Najwięcej wilgoci posiada południowo-zachodnia część Łotwy, najmniej wschodnia.

Libawa ma 649 mm. wilgoci, Ryga 591, Gulbene 549.

Będąc przylegającym do morza krańcem wielkiego lądu europejsko-azjatyckiego, Łotwa przy każdej zmianie wiatrów zachodnich na wschodnie doświadcza gwałtownej zniżki temperatury. Stąd na Łotwie bywają często, szczególnie na wiosnę, przymrozki, szkodzące drzewom owocowym oraz oziminie.

Łotwa nie posiada urodzajnych czarnoziemów, najbardziej urodzajnymi jej glebami są gliny z piaskiem lub wapnem. Obficie trafiające się grunty piaszczyste stanowią nieużytki. Oprócz tego kraj posiada znaczną ilość nieużytków błotnych.

Pomimo tych warunków klimatycznych, nie najbardziej przyjaznych dla rozwoju rolniczego, Łotwa, jako kraj o rzadkiem zaludnieniu, mogłaby oprzeć swą egzystencję na rolnictwie, posiadać znaczny wywóz nie tylko lnu, ważnego produktu eksportu Łotwy, ale wszelkiego rodzaju zboża oraz produktów mlecznych. Przed wojną Łotwa, t. j. prowincje w skład dzisiejszego państwa wchodzące, przyczyniały się w znacznym stopniu do aprowizacji Petersburga, wywoziły też swe produkty rolne do Anglii wspólnie ze zbożem rosyjskim na okrętach, które przywoziły z Wielkiej Brytanii węgiel dla przemysłu Rygi i Libawy.

Na głowę przed wojną produkowały kraje nadbałtyckie żyta 193 kg. (1910 rok), owsa i jęczmienia 276 kg. Licząc przeciętną konsumpcję zbożową na głowę 170 kg., według przedwojennej konsumpcji niemieckiej, otrzymamy przewyżkę.

Lasy wynosiły 28% obszaru Łotwy. Gospodarka leśna była prowadzona wzorowo.

Rolnictwo krajów nadbałtyckich stało na wyższym poziomie od rolnictwa Rosji, to ostatnie, zwłaszcza wschodnich połaci Rosji europejskiej oraz Syberji, ciążyło na rozwoju produkcji rolnej tak Królestwa Polskiego jak i krajów nadbałtyckich, rolnictwo bowiem oparte na wyzyskiwaniu przyrodzonych sił znacznych przestworów rolnych produkuje taniej, niż posługujące się znaczną ilością kapitału i pracy. Rzecz naturalna, rolnictwo krajów nadbałtyckich stało na niższym poziomie w porównaniu do rolnictwa Prus Wschodnich, jak rolnictwo Królestwa stało na poziomie niższym, niż rolnictwo polskie.

Prusy Wschodnie klimatem i charakterem gleby niewiele różniły się od Kurlandji i Liwlandji, produkowały z h a znacznie więcej, niż owe dwie prowincje, które weszły w skład państwa łotewskiego.

Nazwa zbóż	Prusy Wschodnie	Łotwa
	Wydajność w ha	
Pszenvica { jara	16,7	12,0
{ ozima	19,0	
Żyto { jare	10,0	—
{ ozime	15,0	
Owies	18,6	9,0
Jęczmień	16,0	9,0
Kartofle	146,2	80,8

Oprócz konkurencji zboża rosyjskiego na obniżenie produkcji rolnej w krajach nadbałtyckich wpływała słabiej rozwinięta sieć kolejowa: na 1.000 klm. kw. Prusy Wschodnie posiadały 116 klm. kolei, prowincje dzisiejszej Łotwy — 40. Jakkolwiek Ryga i Libawa posiadały związek z rynkiem pieniężnym niemieckim, stopa jednak procentowa i warunki kredytowe w krajach nadbałtyckich były mniej dogodne, niż w Rzeszy Niemieckiej. Oprócz tego prowincje Rzeszy Niemieckiej miały większą łatwość korzystania z nawozów sztucznych i otrzymywały je taniej, niż kraje nadbałtyckie.

W okresie wojny światowej zarysowały się, jak widzieliśmy, koncepcje przyłączenia w formie państwa związkowego krajów nadbałtyckich do Rzeszy Niemieckiej i ich skolonizowanie; podniosłoby to siły produkcyjne krajów nadbałtyckich

i uczyniłoby je przez pół niemieckimi. Próby realizacji koncepcji powyższej zostały zniweczone przez kapitulację Niemiec na zachodzie i wywołały silną reakcję antyniemiecką wśród Łotyszy i Estów. Polityka ekonomiczna tych krajów poszła nie w kierunku rozwoju sił produkcyjnych, lecz niweczenia gospodarczej przewagi żywołu niemieckiego, poświęcając interesy ekonomiczne kraju. Przenika to całą politykę gospodarczą tych dwóch państw nadbałtyckich, ale występuje szczególnie jasno w reformie agrarnej.

Po raz pierwszy rolnictwo łotewskie uległo znacznemu uszkodzeniu w okresie rewolucji 1905 r., gdy masy łotewskie paliły zamki, zabudowania gospodarcze i niweczyły inwentarz wielkiej własności. Analogiczny ruch rozpoczyna się na Łotwie w r. 1912 w miejscowościach, nieobjętych okupacją niemiecką, oraz w dawnych Inflantach Polskich. W r. 1919 odradzają się rozruchy agrarne; znaczną też część obecnego państwa łotewskiego zajmowali bolszewicy. W r. 1920 konstytuant łotewska uchwaliła reformę agrarną.

W 1920 r. było obsiane około 20% mniej, a zebrano przeszło 30% mniej, niż w okresie przedwojennym, od 1909 do 1913 r.

	Obszar zasiewów w ha	Zbiór w centnarach
1909 — 1913 r.	1.058.871	15 332.354
1920 r.	793.697	9.284.184

Pomimo wstrząśnienia gospodarczego i poczucia niestałości, wobec uchwalonej i przeprowadzonej reformy agrarnej, warunków prawnych i własnościowych, rolnictwo na Łotwie z natury rzeczy musi się odradzać wskutek sił biologicznych kraju. W 1922 r. obszar obsianej ziemi dochodzi 914.010 ha, czyli o 148 tysięcy mniej niż w okresie przedwojennym. W 1923 r. obszar obsianych gruntów doszedł do normy przedwojennej. O zbiorach 1923 r. nie posiadamy jeszcze danych, zbiory zaś 1922 r. wykazują dla głównych zbóż wydajność w porównaniu do czasu przedwojennego zmniejszoną. Podajemy tablicę porównawczą zasiewów i zbiorów za okres przedwojenny i r. 1922.

Z B O Ź A	1909 — 1913 r.			1922 r.		
	Obszar zasiew. w ha	Zbiór w centn. z ha	Wydajn. przec. z ha	Obszar zasiew. w ha	Zbiór w q	Wydajn. przec. z ha
Żyto	350.732	3.254.417	9,3	236.292	1.798.806	7,4
Pszenica	32.593	384.863	12,0	28.493	260.774	9,1
Jęczmień	190.974	1.728.372	9,0	156.673	1.473.957	9,4
Owies	305.938	2 790.346	9,0	273.389	2.637.543	9,6
Mieszanka	—	—	—	47.275	527.656	11,2
Groch	25.814	201.107	7,9	33.065	309.818	9,4
Kartofle	79.565	6.385.216	80,8	69.062	6.751.164	97,8
Len { ziarno	69.620	254.322	—	37.705	143.126	3,8
{ włókna	—	302.394	—	—	170.385	4,5
Różne zasiewy	3.635	31.317	—	32.056	—	—

Tabela powyższa wykazuje, że obszary obsiane żytem i pszenicą uległy znacznemu zmniejszeniu: żyta o 32,5%, pszenicy o 12,5%. Wydajność z ha obniżyła się dla żyta o 1,9, dla pszenicy o 2,9 centnara z ha; produkcja żyta zmniejszyła się o 46,6%, pszenicy o 32,3%; w mniejszym stopniu zmniejszyły się obszary, zasiane zbożem tańszem, nie wymagającym znaczniejszej kultury rolnej—jak owies i jęczmień. Zwiększył się obszar kartofli oraz wydajność z ha, co daje się wytłumaczyć tem, że przy pogorszonych warunkach materialnych ludności kartofle odgrywają dziś w konsumpcji rolę na Łotwie znaczniejszą, niż przed wojną.

Pod względem produkcji zbożowej w r. 1922 Łotwa była bierna: wywoziła owsa za 125,4 miliona rubli łotewskich, jęczmienia za 29 milionów. Przywoziła pszenicy za 167,6 miliona, żyta za 159,5, mąki żytniej za 132,3 miliona. Wywóz grochu za 33,6, wyki 58,1, wytlóków 11,6 miliona oraz wywóz masła 134,3 miliona, jaj 9,5, mięsa 26,4 w sumie 273,5 miliona nie równoważą przewyżki w przywozie głównych zbóż. Rolnictwo Łotwy jest aktywne w bilansie handlowym tego państwa przez wywóz lnu.

Lnu wywieziono w r. 1922 za 1,200 milionów, nici lnianych 37,1 miliona, siemienia lnianego 250,4 miliona.

Produkcja lnu w Liwlandji, Kurlandji i Semigalji upada, natomiast coraz to większe obszary zasiewane są lnem w Latgalji. Na 56 tysięcy ha obsianych lnem w państwie łotewskim, 26 tysięcy wypada na Latgalję, 20,5 tysięcy na Liwlandję, 6,8

na Semigalię, 2,8 na Kurlandję. Produkcja lnu w tych prowincjach jest tamowana brakiem rąk roboczych. Natomiast w Łatgalji następuje nadmierne rozszerzenie się obszarów zasiewów lnu, co wyczerpuje grunta.

Produkcja żyta i pszenicy na Łotwie wynosiła w 1922 r. 1.999.580 q, sprowadzono 113.000 q pszenicy w ziarnie, 85,700 mąki pszennej, równającej się 120 tys. q pszenicy w ziarnie, żyta sprowadzono 136, 130 q, razem więc 134,870 q. Konsumcja więc Łotwy wynosiła 2,334.490 q, czyli na głowę wypadało około 110 kg. żyta i pszenicy, gdy normalna konsumpcja wynosi 170. Odżywianie się ludności Łotwy, jak widać z cyfr powyższych, znacznie się obniżyło. Wywóz masła i mięsa ma za przyczynę znaczną produkcję mięsa i mleka, ale również wysokie podatki, zmuszające ludność wiejską do oszczędzania na odżywianiu się i osłabionej konsumpcji mięsa.

Znacznem źródłem zarobków ludności wiejskiej jest wyrąb lasów. Łotwa bowiem, w r. 1920 uchwalając reformę agrarną, upaństwowiła lasy t. j. wywłaszczyła je, nie zapłaciwszy dotąd odszkodowania. Lasy te są wyrąbywane na wywóz zagranicę i na budowę nowych osiedli, wywołanych reformą agrarną. Poręby leśne wielokrotnie przekraczają przyrost roczny i Łotwa współczesna żyje w znacznym stopniu nie z procentu, ale ze swego kapitału narodowego. Pod tym względem Łotwa niewiele się różni od bolszewickiej Rosji.

Reforma agrarna na Łotwie, jak wogóle reformy agrarne powojenne Europy wschodniej, powstawała pod wpływem wypadków w Rosji. Są to wytwory ideologii rosyjskiej, wyrosłej na gruncie wielkorusyjskiej „obszczyzny“. Cechą charakterystyczną takiej „obszczyzny“ był periodyczny podział gruntów włościańskich, do niej należących. Stąd powstała popularna wśród chłopów idea podziału wszystkich gruntów dworskich i chłopskich. Na tej ideologii pokładali nadzieje rewolucjoniści rosyjscy: grupy rewolucyjne „Ziemia i wola“ szóstego i siódmego dziesięciolecia, „Czornyj pierediel“ ósmego dziesięciolecia, „Narodnaja wola“ ósmego i dziewiątego dziesięciolecia budowały programy swoje na utajonem, ale tkwiącem w duszy chłopskiej pragnieniu podziału całej „ziemlicy“. Rewolucjoniści rosyjscy pragnęli rozniecić i rozpalić chłopską żądzę ziemi. W tym kierunku w okresie pierwszej rosyjskiej rewolucji 1905 roku pracowali rosyjscy S. R. Wyzy-skać tę siłę motorową dla obalenia absolutyzmu chcą rosyjscy Konstytucyjni Demokraci w okresie pierwszej i drugiej Dumi.

Wywołało to jednak spotęgowanie reakcji i wprowadzenie ustroju pozornie tylko konstytucyjnego. Reforma agrarna Stołypina miała na celu ustalenie własności ziemskiej w Rosji i zburzenie „obszczyzny“, jako objawu będącego w antagonizmie z prywatną własnością ziemską. Nie zdołała jednak reforma stołypinowska przeobrazić stosunków agrarnych Rosji i zniweczyć ideologii pod ich wpływem powstałej, gdy wybuchła rewolucja 1917 r. Jeszcze przed objęciem władzy przez bolszewików zaczyna się pod wpływem ogólnej anarchji „agrabnoje dżiżenije“ (grabieżczy ruch). Niemal cała wielka własność została rozgrabiona i rozszarpana przez chłopów. Bolszewicy nie zdołali ani opanować, ani uporządkować tego ruchu. Pewną ilość majątków udało się im pozostawić nietkniętymi przez włościan lub od nich odebrać, i tam utworzyć „wzorowe gospodarstwa“ (t. zw. kulturnyje choziajstwa) z gospodarką „komunistyczną“, będącą parodią gospodarczą.

Rezultatem przewrotu agrarnego w Rosji było upowszechnienie typowej, drobnej, małowytwórczej gospodarki chłopskiej. Liczba gospodarstw chłopskich wzrosła znacznie wskutek powrotu z miasta na wieś dorożkarzy, stróżów, robotników fabrycznych i t. d. Wszyscy oni pod wpływem zastoju przemysłowego w miastach oraz wieści o podziale gruntów tłumnie opuszczają miasto, aby otrzymać na wsi kawałek ziemi.

Zmniejszenie produkcji rolnej w Rosji, pogorszenie struktury gospodarczej państwa — oto wyniki rosyjskiego przewrotu agrarnego, który jednak oddziałał na stosunki gospodarcze krajów sąsiednich, wywołując tam reformy agrarne, oparte na przymusowym wywłaszczeniu.

Rewolucja 1905 r. odbiła się znacznem echem na Łotwie: w Kurlandji i Liwlandji, nie oddziałując wcale na Inflanty Polskie. Robotnicy bezrolni po olbrzymich ekonomjach Liwlandji i Kurlandji byli najbardziej pobudliwym pierwiastkiem rewolucyjnym. Obecnie części Łotwy, nieobjęte okupacją niemiecką, a pozostające pod wpływem rozkładającego się frontu rosyjskiego, wskutek wieści o dokonywanych tam już podziałach ziemi, przeżywały objawy ogólnorozyjskiej anarchji i rozruchów agrarnych. Stało się to jedną z sił motorowych łotewskiej reformy rolnej.

Struktura agrarna kraju oraz nacjonalizm łotewski były też czynnikami tej reformy i wywarły wpływ na jej charakter. Kurlandja i Liwlandja posiadały jako typową własność

chłopską fermę od 20 do 50 ha. Tę formę posiadania pragnęła zakonserwować i upowszechnić łotewska reforma agrarna. Chodziło tu o względy ekonomiczne oraz o wytworzenie średniej warstwy łotewskiej.

Nacjonalizm łotewski, skierowany przeciwko Niemcom w pierwszym rządzie, przeciwko Polakom w drugim, pragnął zniweczyć zwierzchnią warstwę niemiecką i polską, osłabić przez to wpływy cywilizacyjne pierwiastku niemieckiego i polskiego, zniszczyć ich zdolności asymilacyjne w kraju, natomiast wytworzyć warstwę zamożną łotewską.

Na mocy agrarnego prawa z 2.740.000 ha ziemi, należące do mniejszości narodowych, zaledwie 60.000 ha czyli 2,16% będzie im pozostawionych — tymczasem z własności łotewskiej, wynoszącej 2.600 ha, tylko 45.000 ha będzie wywłaszczone, pozostanie zaś niewywłaszczonej własności łotewskiej 98,29%. Polski stan posiadania w Inflantach przed reformą rolną przedstawiał się jak następuje:

P o w i a t y	Obszar polskiej ziemi w ha	
	Grunty	Lasy
dyneburski	84.799	40.177
lucyński	73.093	43.817
rzeżycki	112.267	41.972
	270.159	125.966

Ilość jednostek gospodarczych własności polskiej:

powiaty	mniej niż 50	od 50 do 100	od 100 do 300	od 300 do 500	od 500 do 1000	więcej niż 1000
dyneburski .	58	20	25	6	8	21
lucyński . .	55	23	29	7	10	9
rzeżycki . .	50	28	28	12	19	28

Własność ziemską na Łotwie przed reformą agrarną przedstawiała się jak następuje:

Liwlandja liczyła 414 właścicieli ziemskich, Kurlandja 570, Latgalja 315; na terytorjum dzisiejszej Łotwy było 1.300 prywatnych właścicieli ziemskich. Ziemia ich wynosiła 51,49% obszaru Liwlandji, 50,68% Kurlandji, 33,27% Semigalji i 53,75% Latgalji. Dla całego zaś terytorjum współczesnej Łotwy 48,12%.

Podział drobnej włościańskiej własności w prowincjach, które weszły w skład Łotwy, przedstawiał się w 1905 r. według statystyki rosyjskiej jak następuje:

Własność od — do w dziesięć.	Liczba właścicieli	%	Obszar w dziesięć.	%
do 10	14.668	18,27	107.609	5,42
od 11 — 20	20.001	24,92	248.609	12,53
od 21 — 30	14.836	18,48	326.552	16,45
od 31 — 40	14.694	18,30	493.095	24,85
od 41 — 50	8.798	10,96	375.289	18,91
od 51 — 100	7.210	8,98	424.058	21,37
więcej niż 100	72	0,09	9.394	0,47
Razem	80.279	100 %	1.984.624	100 %

Cyfry powyższe dowodzą, że typem mniejszej własności w krajach, które weszły w skład Łotwy, była własność od 21 — 50 dziesięcin. Jest to wielko-chłopskie gospodarstwo, wymagające oprócz pracy członków rodziny pomocy najemnego robotnika. Własność do 20 dziesięcin z łatwością mogłaby być podniesiona do kategorii 20-dziesięcinowej; wymagałoby to około 350 tys. ha ziemi.

Liwlandja posiadała 61.540 ha ziemi państwowej, Kurlandja 491.445, Latgalja 73.748 razem więc 627, 733, nie licząc ziemi państwowej w Semigalji, co do której rocznik statystyczny za rok 1921, podając dane własności państwowej Łotwy, nie zamieszcza cyfr odnośnych. Znaczną część ziem państwowych stanowiły lasy, jeżeli jednak obszar rolny tych ziem byłby niedostateczny dla podniesienia małorolnych do kategorii pełnorolnych włościańskich gospodarstw tych krajów, to już nieznaczny procent wielkiej własności mógłby służyć do zrealizowania tego celu. Ziemi bowiem wielkiej własności od 100 do 10.000 dziesięcin i powyżej było w Liwlandji 1.149.669, w Kurlandji 1.113.408, w Latgalji 731.507, razem więc 2.994.584 ha.

Lasy stanowią na ziemiach wielkiej własności w Liwlandji 40,77%, w Kurlandji 41,58%.

Wobec tego dla uzupełnienia gruntów drobnej własności potrzeba byłoby zużyć około 20% nieleśnego obszaru wielkiej własności.

Poszczególne użytki obszarów wielkiej własności w prowincjach państwa łotewskiego przedstawiają się, jak następuje:

Kraje	Grunta orne	Łąki	Pastwiska	Lasy	Nieużytki
Liwlandja	18,99	14,21	9,5	40,77	16,98
Kurlandja	23,25	16,03	8,20	41,58	10,94
Latgalja	—	—	—	—	—

Przy parcelacji i kolonizacji część nieużytków mogłaby być przeobrażona w grunta uprawne, gdyż drożyzna najemnych rąk roboczych przyczyniła się do pozostawiania odłogi gorszych gruntów. Oprócz tego przed parcelacją można byłoby przeprowadzić meljoracje rolne, dające możność wyzyskać rolniczo dotychczasowe nieużytki.

W okresie wojny oraz najazdu bolszewickiego majątki wielkich właścicieli uległy większemu zniszczeniu, niż posiadłości drobne, stąd częściowa parcelacja wielkiej własności leżała w interesach wielu właścicieli ziemskich i podaż do parcelacji dobrowolnej byłaby znaczna.

Związek właścicieli ziemskich w Liwlandji i Kurlandji z baronem Firksem na czele proponował na parcelację kwantum ziemi corocznie według rzeczywistych potrzeb parcelacyjnych, ustanawianych przy porozumieniu z rządem. W ten sposób byłaby zlikwidowana znaczna część wielkiej własności z najmniejszymi ofiarami dla produkcji rolnej i dotychczasowych właścicieli ziemskich. Lecz ruina właścicieli ziemskich narodowości nielotewskiej była celem rządu łotewskiego, dlatego propozycję bar. Firksa odrzucono.

Przy likwidacji wielkiej własności występuje kwestja robotników rolnych. Fornale, pracujący na gruntach wielkiej własności, posiadają warunki lepsze, niż pracujący u włościan — mają lepsze locum, większą stałość zajęcia i zarobku. W Liwlandji i Kurlandji fornale otrzymywali też nieco gruntu na zasiew jarzyny i ogrodowizny na własny użytek. Położenie materialne fornali nie jest gorsze od położenia chłopów niepełnorolnych. Wdrożeni do pracy według rozkazów administracji, ale nie podług samodzielnego planu, fornale stanowią pierwiastek mało zdolny do przeobrażenia się en masse w samodzielnych gospodarzy. Przy parcelacji dobrowolnej, ułatwionej przez państwo dostarczaniem kredytów, pewna część fornali może być z korzyścią przeobrażona w gospodarzy samodzielnych. Przy likwidacji zaś gwałtownej mniejsi właściciele ziemscy, powstałi z warstwy fornalskiej, nie wykazują żywotności, ci zaś fornale, którzy z wielkich ekonomij przechodzą do pracy

w charakterze najemników na grunta zamożniejszych chłopów, pogarszają stanowczo swą pozycję materialną.

W Inflantach, przeobrażonych w Latgalję, istnieje liczna warstwa dzierżawców. W kraju tym, jako kresowym, mającym zadanie bronięcia granic Rzeczypospolitej Polskiej, utworzyła się liczna warstwa drobnoszlachecka, w znacznej części bezziemna i dzierżawiąca grunta wielkiej własności. Nie były to dzierżawy wielkie, kapitalistyczne; sto kilkadziesiąt ha oto zwykły typ takich dzierżaw. Dzierżawca posiadał własny inwentarz, który stanowił jedyny jego kapitał. W każdym wielkich dobrach było po kilkudziesięciu takich dzierżawców.

Dzierżawcy są jedyną kategorią bezrolnych, których przeobrażenie w drobnych właścicieli ziemskich jest rzeczą naturalną, nie wywołuje wstrząsu gospodarczego, uzgadnia bowiem sposób produkcji z formą własnościową.

Dzierżawcy na Inflantach nie zostali jednak uwzględnieni przy przeprowadzaniu reformy rolnej przez rząd łotewski; było to naturalnym wynikiem jego polityki antypolskiej. Rząd polski mógłby wymagać oddania sprawy częściowej likwidacji polskiej własności ziemskiej na Łotwie właścicielom dotychczasowym. Wówczas likwidacja byłaby połączona z kupnem ziemi przez dotychczasowych dzierżawców.

Łotewska ustawa agrarna z 16 września 1920 r. jednym pociągnięciem pióra znosi większą własność ziemską powyżej 100 dziesięcin, ustanawia maximum władania według powyższej normy, pozostawia dawnym właścicielom większych obszarów od 50 do 100 dziesięcin, tworzy państwowy zapas ziemi z wywłaszczonych gruntów oraz lasów.

Łotewska ustawa agrarna nie wylicza, jakie ziemie ulegają wywłaszczeniu, lecz wymienia ziemie wolne od wywłaszczenia: preumpcją więc jest wywłaszczenie.

Nie wywłaszcza się w Liwlandji i Kurlandji „Bauerlandu“ (ziemia chłopska), o ile została nabyta przez obywatela Łotwy, natomiast nabyta przez towarzystwa kolonizacyjne lub banki zagraniczne ulega wywłaszczeniu; również ulega wywłaszczeniu, gdy stanowi własność posiadacza dóbr rycerskich, z których została wydzielona.

Razem z majątkami ziemskimi wywłaszczają się: przedsiębiorstwa przemysłowe, o ile przerabiają produkty danego majątku lub służą do zaspokojenia potrzeb miejscowych.

Właścicielowi wywłaszczonego gruntu pozostawia się t. zw. norma przeciętnej gospodarki, jak potem określono od

50 do 100 ha. O ile majątek należy do kilku współwłaścicieli otrzymują oni razem wszyscy tylko jedną działkę, równą wskazanej normie. Rząd wyznacza działkę pozostawioną na gruntach wywłaszczonych dawnemu właścicielowi, nie połączoną z centrum.

Ze względów na interesy produkcji rolnej przy wywłaszczeniu dóbr planowano pozostawienie centrów właścicielom ziemskim, we względnie znacznej liczbie majątków. Przeciwnemu wystąpił Departament Rolny 1 października 1921 r. cyrkularzem Nr. 19592 do wszystkich inspektorów podatkowych, urzędów ziemskich i geometrów powiatowych.

W cyrkularzu tym czytamy:

„W myśl prawodawstwa agrarnego działka ziemi, nie podlegająca wywłaszczeniu, wyznaczana dla byłych właścicieli ziemskich, nie jest związana z głównym centrum majątków.

Ministerstwo Rolnictwa w zarządzeniu z dnia 12 listopada 1920 r. za Nr. 2687, z dnia 6 lipca 1921 r. za Nr. 13824, wydanem w sprawie wyznaczenia działek, nie podlegających wywłaszczeniu, zaznaczała wielokrotnie, że działki te nie mogą być projektowane w centrum majątków.

Wbrew wydanym zarządzeniom i wyjaśnieniom, zauważono jednak w przedstawionych do zatwierdzenia projektach, iż zarządzenie to przeważnie nie jest stosowane.

Projektowanie działki, nie podlegającej wywłaszczeniu, pozostaje w ścisłej zależności od projektu podziału całego majątku, a przez to każda zmiana w projektach w znacznym stopniu wstrzymuje parcelację i wprowadza trudności w zagospodarowaniu gruntu“.

Cyrkularz domaga się, aby działka nie podlegająca wywłaszczeniu nie była wydzielana w centrach majątków (fundum) ani w ich częściach, lecz poza obrębem centrum jednostki gospodarczej, a więc naprz. zależnie od miejscowych warunków przy domach oddawanych w dzierżawę, dawnych karczmach, folwarkach; wydzielano zaś tylko najniezbędniejsze zabudowania.

Według pierwszych zamierzeń reforma agrarna miała być skierowaną przeciwko majątkom rycerskim. Kurlandja i Liwlandja posiadały liczne dobra rycerskie; w Inflantach Polskich ich nie było, to jest nie było dóbr zachowujących przywileje stanowe. Reformę agrarną rozciągnięto na Inflanty dla przeobrażenia ich w Latgalję. Postanowiono wywłaszczać centra w tych majątkach, które figurowały jako fundum na planach

tak zwanego „Generalnego Miernictwa“, to jest, które były tradycyjnymi centrami, ale wobec braku planów, oraz wobec chęci znaczniejszego osłabienia naszego stanu posiadania, postanowiono wywłaszczać centra we wszystkich większych majątkach. Osiągało się ten sam cel, obrócenie w ruinę odwiecznych siedzib rodowych. Niehistoryczne plemię łotewskie prowadziło w ten sposób walkę z historją kraju.

Wywłaszczono w Krasławiu najstarszy pałac na Inflantach, budowany przed dwustu kilkudziesięciu laty, będący dziedziczną własnością Platerów. Pałac był już uszkodzony przez wojnę, postoje wojsk, ale mieszkali w nim dziedzice zamku i odrestaurowaliby go przy pierwszej możliwości. Dziedziców wyrzucono na bruk, zamek przerobiono na litewskie seminarjum nauczycielskie; porozbijano majolikowe piece i wybrukowano porozbijanymi na drobne kawałki dziełami sztuki ćwierć kilometra.

Wywłaszczono centrum majątku Platerów Kombul, rodzinne gniazdo bohaterskiego Leona Platera, straconego w 1863 roku w Dyneburgu. Wywłaszczono centrum w Wyszkach, które, w r. 1863 wyznaczone jako zborny punkt powstańców, były spalone i zrabowane przez starowierców (staro-obrędkowców). Skorzystano, iż chwilowo nieobecny był syn właściciela, Aleksander Mohl, oficer wojsk polskich, który walczył o wyzwolenie kraju z pod najazdu bolszewików i prawdopodobnie z bronią w ręku stawiałby opór przeciw zabieraniu jego rodowego gniazda w imię legalnego rabunku. Wywłaszczono centrum Arendola, Zyberga Platera, którego dwaj synowcy polegli w wojnie przeciwko bolszewikom przy wyzwoleniu Infant. Zabrano centrum Hieronimowa Oskierki, którego syn zginął wojsku polskiem. Nie chciano zostawić centrum p. Dymaszynie, której syn jest oficerem wojsk polskich. Nie zostawiono jej nawet siedziby, potem przyznano siedzibę, lecz zamiast domu pozostawiono karczmę, potem przyznano dom mieszkalny, ale natomiast grunta projektowano wydzielić w dalszem polu. Zabrano centrum majątków Warklany Ks. Sapieżyny, olbrzymią bibliotekę Warklan, zawierającą stare druki, zmarnowano, a szczątki jej, zabrane przez rząd łotewski, figurują w Rzeżycy, jako „pomnik kultury łotewskiej“. Zabrano centra w Zwierdzinie Pruszyńskiego, w Koniecpolu Benisławskiej, Uzułmujży Szadurskiego, Tanbowianach - Dowgiałły, słynne z przemysłu mlecznego Rozentowo Bohomolca i t. d. Bohomolec ma obywatelstwo francuskie, zabrano jego majątek,

bo jest Polakiem; majątki innych obywateli francuskich narodowości niepolskiej pozostały nietknięte.

Gdzie pozostawiono siedziby, tam zabierano znaczną część budowli gospodarczych i w całości lub w części ogrody.

Ogrodnictwo było na Inflantach rozwinięte; w większych majątkach trzymano fachowych ogrodników. Po przepołowieniu ogrodów będzie to niemożliwością dla dawnego właściciela; nowy, niespodzianie obdarowany, nie będzie trzymał ogrodnika, lecz rabunkowo eksploatował swój ogród. Inny bowiem stosunek do ogrodu i do ziemi był tego, kto od dzieciństwa nabrał doń przywiązania, wrósł duszą w ojcowiznę, a tego, który niespodzianie dla siebie otrzymał go jakimś kaprysem losu.

W głównej Komisji Rolnej do spraw Latgalji postanowiono 28 lutego 1921 r. wywłaszczanie ogrodów.

Wywłaszczono ogrodów:

W powiecie dyneburskim	20
„ lucyńskim	13
„ rzeżyckim	11
Razem	44

W Kurlandji wywłaszczono 127, w Liwlandji 33 ogrody. (V. Markaus agrabas reformas gaita Latvija 1919 — 1922, str. 72).

Próżno właściciele wywłaszczonych ogrodów pragnęli je wziąć w dzierżawę, np. właściciel Zwierdzina—Pruszyński i Koniecpola — Benisławski. Wywłaszczono zostały też lasy i parki. Rząd łotewski, prowadząc rabunkową gospodarkę leśną, nie oszczędza parków, przeciwnie, z pewną zajadłością je wyrąbuje, nprz. w Prezmic, majątku Władysława Sołtana i w Towdajnach Wojciecha Dowgiałły. Dawnym właścicielom ma być udzielone po 15 hektarów z ich dawnego lasu. Lecz lasy są odebrane już od października 1920 r. a działek leśnych nie-dano, właściciele kupować muszą drzewo za drogie pieniądze i tylko w nieznacznej ilości; na remont domu nie udziela się lasu. Łotysze pragną sobie budować Łotwę na rumowiskach, przeobrażać w rumowisko wszystko, co jest świadectwem kultury polskiej w Inflantach, niemieckiej w Kurlandji i Liwlandji; jest to znacznie łatwiej, niż budować żywotne państwo na zasadach cywilizacji zachodniej.

Pomimo, że antagonizm Łotyszy względem baronów niemieckich był jedną z sił motorowych łotewskiej reformy agrarnej i z reguły pałace rycerskie były skazane na ruinę, na czteroletnie użytkowanie nowoobdarowanych właścicieli, jednak i w Kurlandji i Liwlandji pozostawiono w niektórych dobrach dwory dawnym właścicielom. Nprz. Pusnecken, Abnehren, Pusen, Durgeln, Garden, Parzeexten, Warfen, Siergen, Weusau, Laxdenen, względnie wiele domów mieszkalnych pozostawiono w powiatach: goldyngeskim, hasenpockim, tukkuńskim, tolseńskim i wolmarskim.

Niewiele lub wcale domów mieszkalnych nie pozostawiono w powiatach: ilłuksztańskim, friedrichstadskim, mitawskim, dubelńskim, ryskim i wendeńskim.

Chociaż dla kategorii największej własności reforma agrarna łotewska odznacza się największą bezwzględnością, z największą trudnością oddaje centra i pozostawia dawnemu właścicielowi około pięćdziesięciu hektarów, jednak bardzo często bezwzględnie krzywdzi także średnich właścicieli ziemskich, zwłaszcza, gdzie przypuszcza niezaradność, nieumiejętność wyzyskania wpływów politycznych poselstwa polskiego w Rydze. Nprz. p. Obstowej (matce wileńskiego redaktora Obsta) 2 października 1921 r. rejonowy agronom Upilin wyznaczył z jej folwarku zaledwie 40 dziesięcin, wtem 8 dzies. ziemi ornej, 12 dzies. błota, resztę białego piasku, oraz chatkę 2 i pół sążnia długości, oborę chłopską i spichlerz! Poseł Jodko ujął się za p. Obstową i zdobył lepszy wydział.

Posel Kamieniecki nie interwenjował na korzyść pokrzywdzonych Polaków Inflant. Poseł Jodko nie postawił sprawy zasadniczo, ale od wypadku do wypadku występował w obronie pokrzywdzonych.

Łotewska reforma agrarna, odbierając lub dzieląc centra, dzieląc ogrody, zabierając i rozdając zakłady przemysłowe, stwarza szachownicę, podrywa warunki prawidłowej gospodarki rolnej.

Projektowana kadecka reforma agrarna z okresu pierwszej Dumy, będąca pierwowzorem reform agrarnych Europy wschodniej i środkowej (ma się rozumieć nie dla Niemiec i Węgier) oraz Polska ustawa reformy agrarnej oszczędza majątki uprzemysłowione, łotewska zaś odbiera związane z rolnictwem zakłady przemysłowe, przerabiające materiał lokalny.

Odebrano młynów:

K r a j e	Wodnych	Wiatraków	Parowych
Liwlandja	96	17	3
Kurlandja	90	47	—
Łatgalja	20	10	17

W Krasławiu odebrano właścicielowi Hr. Broel-Platerowi 2 młyny na rzece Krasławce; młyny te były we wzajemnej zależności funkcjonalnej. Rząd łotewski dał po jednym z tych młynów dwu Łotyszom, czem utrudnił skoordynowane działanie obu młynów.

Młyn, zabrany Reuttom w Kamieńcu, dany łotewskiemu działaczowi Gryszanowi, ze względu na swój typ, liczbę kamieni i t. p. nie odpowiadał typowi przedsiębiorstw, ulegających konfiskacie. Wobec tego obdarzony nim działacz łotewski młyn podpalił i uzyskał premję asekuracyjną.

Na 677 młynów wodnych nie funkcjonuje 93, na 436 wietrznych — 136.

Jest to mała ilustracja konsekwencji reform gospodarczych Łotwy.

Skonfiskowano oprócz młynów tartaki, cegielnie, terpentyniarnie, gorzelnie, mleczarnie, fabryki serów, garbarnie. Te konfiskaty potęgują zastój gospodarczy Łotwy, niepewność stosunków gospodarczych, lękliwość kapitału do inwestycji i odtwarzania dawniej istniejących przedsiębiorstw.

Bardzo charakterystycznym objawem jest konfiskata torfowisk barona Firksa. W dobrach Warden, pow. wendeńskiego leży olbrzymie torfowisko, sto kilkadziesiąt hektarów kwadr., przy nim właściciel dóbr zbudował olbrzymi młyn torfowy z dwoma parowemi prasami, oraz kolej żelazną ze stacją przeładowania przy spławnej Windawie. Eksploatacja była tak znaczna, że mogła elektryfikować Windawę, a okolica mogła używać prasowanego torfu do 3,900 kaloryj. Ów prasowany torf był używany na statkach, kursujących po rzece Windawie.

W 1920 r. wywłaszczono ową torfiarnię. Odtąd stoi; ani jedno już torfowisko nie zostało przewiercone. Zwiertacz rozgrabiono, części mechanizmu giną i psują się, leżąc niezabezpieczone pod gołym niebem. Jednem słowem, mamy objaw charakterystyczny dla Łotwy i przypominający Rosję bolszewicką.

Członek Konstytuanty, znany działacz łotewski, inżynier Skubik, mówił autorowi pracy niniejszej, że ma od rządu łotewskiego koncesję na przemysłowe eksploatawanie torfowisk

i że prowadził pertraktacje z towarzystwem, korzystającym z nowego wynalazku eksploatacji torfowisk. Torfowiska więc zostały zabrane Niemcom i oddane Łotyszom, by, po zmarnowaniu kapitału, uwięzionego w nich na eksploatację, przejść znowu do rąk niemieckich uzdolnionych technicznie, bogacąc pewną liczbę Łotyszy cudzą pracą, wiedzą i kapitałem. Ale kapitał nie przyjdzie prędko, będzie czekał ustalenia się stosunków własnościowych, czy ono jednak nastąpi w państwie Łotewskiem, pozostaje jeszcze pytaniem.

Na dawnych Inflantach Polskich, oprócz właścicieli ziemskich Polaków, poszkodowana jest liczna klasa dzierżawców, tutaj, z małym tylko wyjątkiem, polska. Ten polski charakter jest przyczyną jej pokrzywdzenia przy reformie agrarnej.

W nadawczych komitetach gminnych dzierżawcy z reguły nie są reprezentowani. Jeden z cyrkularzy Departamentu Rolnictwa polecił uwzględniać dzierżawców, którzy przeszło lat dwanaście dzierżawili dany majątek. Ale, gdy kontrakty dzierżawcze najczęściej nie były zawierane rejentalnie, lecz miały charakter aktów domowych na termin krótki, niezachowywanych po upływie terminu, członkowie komisji łotewskiej zawsze twierdzą, iż dzierżawca nie gospodarował tam lat dwunastu.

Reforma rolna nie uwzględniła kontraktów niewygasłych przez upływanie terminów. Wyrugowano np. dzierżawców w majątku Brodnickiego Duksztygał (pow. rzeżycki), dzierżawcę majątku Sołtana w Prezmie, jakkolwiek pozostawało według kontraktu wiele lat dzierżawy.

Reforma rolna w państwie Łotewskiem dokonywana była ze względów politycznych i wszelkie inne względy: gospodarcze, prawne, etyczne — zdeptano.

Wobec tego fachowi agronomowie, powołani początkowo do przeprowadzenia reformy agrarnej, jak nprz. p. Ballod, okazali się nieodpowiedni, potrzeba było mało inteligentnych półbolszewików, jak inspektor rolny Rzeżycy dziennikarz Kriwin.

W Inflantach, gdzie istniały wsie o gruntach włościańskich nie skomasowanych, nie zniesiono szachownic, nie urządzono gospodarstw kolonjalnych, nie uzupełniono gruntów małorolnych. Tylko nieznaczny procent wywłaszczonych gruntów został użyty na uzupełnienie gruntów wsi, reszta zaś ziemi została podzielona na posiadłości od 22 do 40 ha. Kandydatów do otrzymania owych posiadłości było kilkakrotnie więcej, niż działek. Naprzykład w gminie berzygalskiej powiatu

rzeżyckiego działek było 120, pretendujących do otrzymania gruntów 700. Obdzielano więc byłych wojskowych, polityków lub działaczy łotewskich i tych, co umieli zjednać odpowiednich urzędników łapówką; ziemię zaś losowano pomiędzy kandydatów. Tych, co nie otrzymali, jest przeszło trzy razy więcej, niż obdarowanych, czują się więc pokrzywdzeni. Przed wojną zarysowało się w świadomości włościanstwa, że ziemia nabywaną bywa przez kupno lub dziedziczenie, oddawana przez sprzedaż. Obecnie zarysowuje się w świadomości, że ziemia, to dobro, które odbiera się jednym i rozdaje się drugim. Stąd dążność do odebrania tym, którym została nadana, i na Łotwie, w przyszłych wyborach, najbardziej popularnem stanie się hasło ponownego podziału ziemi.

Łotewska reforma agrarna, powstała z zasady rosyjskiej „obszczyzny“, periodycznie dzielącej grunta, nosi w sobie tendencję periodycznego podziału ziemi.

Dzięki reformie agrarnej stosunki gospodarcze Łotwy budowane są na trzęsawisku własnościowem.

Obdarowani ziemią, nie posiadając inwentarza, a przede wszystkim nie będąc wdrożeni do rolnictwa, sprzedają te grunty innym. We wrześniu 1923 r. podawały gazety łotewskie, że przeszło 100 nowych posiadaczy ziemskich zwróciło się do władz z prośbą o pozwolenie na taką sprzedaż.

Łotwa wywłaszczyła nie tylko użytki rolne, ale i lasy. Obecna podstawa dochodu państwowego, bilansu handlowego Łotwy, jej systemu pieniężnego jest wywóz lasów. Ogromna eksploatacja lasu daje zarobki ludności wiejskiej. Potrzeba materiału budowlanego nie tylko do odbudowy kraju, ale dla zabudowania przeszło 70-u tysięcy nowych gospodarstw, które powołać ma do życia reforma agrarna łotewska, zwiększy ów popyt.

Podczas dyskusji nad sprawą agrarną i wywłaszczenia lasów baron Firks, znakomity krytyk łotewskiej reformy agrarnej, przedstawił konsekwencje dla gospodarki kraju wywłaszczenia lasów. Skutek zaniechania dawnej racjonalnej gospodarki leśnej, prowadzonej przez wielkich właścicieli, będzie fatalny, zastąpi ją rabunkowe niszczenie lasów przez państwo i nowych posiadaczy ziemskich, którym na zabudowania nowych ferm potrzeba będzie znacznej ilości materiału drzewnego. Cyfr, przytoczonych przez barona Firksa, nie zdołała obalić komisja konstytuanta. W parę lat potem w październiku 1923 r. obradowała komisja międzyministerjalna nad sprawą

ogłoszenia Łotwy z lasów, co musi nastąpić za lat 10, jeżeli w dalszym ciągu trwać będzie obecna eksploatacja.

Ogólny obszar lasów na Łotwie wynosi 1.526.942 ha, z których 79%, czyli 1.126.162 ha przypada na las iglasty (sosny i świerki), 21% na las liściasty, czyli 320.702 ha (brzozy, osika, jesion, klon, olcha i t. p.). Potraciwszy część lasu nieużyteczną z różnych przyczyn naturalnych (wydmy piaszczyste, trzęsawiska i t. p.), również jak i obszary zalesione, lecz zarezerwowane na użytek publiczny, otrzymujemy dla lasu iglastego cyfrę 1.004.000 ha lasu, nadającego się do eksploatacji. Obliczając w procentach dojrzałość lasu zdatnego do eksploatacji, widzimy, że wynosi on 1% lasów niezdatnych do eksploatacji — 36% drzew około 20 lat wzrostu, 30% drzew 60-letnich i 20% lasu 100-letniego. Przyrost roczny masy drzewnej wynosi od 2 m. sześć. na ha dla drzewa iglastego i od 2,25 m. sześć. dla liściastego. Wobec tego stosunek roczny tak się przedstawia: 2.020.000 m. sześć. dla drzew iglastych i 680.000 m. sześć. dla liściastych; a więc cyfra ogólna wynosi 2.700.000 m. sześć. masy drzewnej, jako ilość roczna drzewa zdatnego do eksploatacji w racjonalnem rozumieniu.

Departament leśny podawał znacznie wyższą cyfrę przyrostu drzewnego na Łotwie, oceniając go na 4.700.000 m. sześć. Wyręb roczny lasu został obliczony na 10.000 ha dla iglastych i 5.000 ha dla liściastych. Wiek wyrębu dla iglastych obliczają na 81 lat, dla liściastych 41. Biorąc pod uwagę wyżej wskazane kategorie wieku, otrzymamy masy drzewnej 2.600.000 m. sześć. iglastych i 700.000 m. sześć. liściastych, razem więc 3.000.000 m. sześć.

Teraz obliczmy konsumpcję nadzwyczajną i roczną drzewa na Łotwie:

1. Drzewo opałowe według liczby mieszkańców i domów mieszkalnych . . .	3.550.000
2. Koleje żelazne (według obliczeń dla konferencji genueńskiej 600.000, a według preliminarza za 1922 r. 760.000) od 600.000 — 760.000	
3. Przemysł	285.000
4. Zakłady publiczne (szkoły, koszary, biura i t. d.)	310.000
Ogółem m. sześć. przeszło . . .	5.000.000

Oprócz powyższej normalnej konsumpcji drzewa, potrzeba na odbudowę zniszczonych przez wojnę budynków 1.400.000 m. sześć. drzewa budulcowego.

Na zabudowanie nowych folwarków według ministerstwa potrzeba w ciągu czterech lat od 140.000 do 200.000 m. sześć. Cyfrę tę uważa baron Firks za mylną. Na zabudowanie każdego folwarku, jako minimalną ilość określa on 500 m. sześć. i przyjmuje, że nie w ciągu czterech lat, lecz dziesięciu zabuduje się 75.000 nowych folwarków, więc rocznie 7.500, czyli roczny wydatek drzewa na te zabudowania wyniesie 3.750.000 m. sześć. Na odbudowę więc i budowę w nowych folwarkach potrzeba około 5.000.000 m. sześć. drzewa. Roczny zaś wydatek drzewa na potrzeby wewnętrzne Łotwy — 10 milionów m. sześć.

Wobec zrujnowania rolnictwa w znacznym stopniu przez reformę agrarną oraz z powodu słabej restytucji przemysłu, co też pozostaje w związku z nieustalonymi stosunkami własnościowymi na Łotwie, państwo to zniewolone jest do znacznego wywozu drzewa. W ciągu pierwszego półrocza 1923 r. Łotwa wywiozła 274.931.530 kg. materiału drzewnego, co należy szacować przeszło na 20—30 milionów m. sześć. Roczny więc wydatek drzewa na Łotwie jest przeszło 10-krotnie większy od rocznego przyrostu.

Sprawa wywłaszczenia lasów i całokształt łotewskiej reformy agrarnej poddane zostały druzgoczącej i fachowej krytyce ze strony posłów Bałtów. Klasyczne były występy barona Firksa. Wśród posłów łotewskich grupa demokratyczna z redaktorem „Łatwisa“ posłem Bergiem na czele, grupa reprezentująca przemysłowców i inteligencję łotewską, była przeciwniczką uchwalonej reformy agrarnej. Socjaliści, tak kierunku zbliżonego do bolszewizmu, jak i do P. P. S., byli przeciwnikami odszkodowań za wywłaszczoną ziemię. Minister spraw zagranicznych Mejerowicz, należący do partji włościańskiej wspólnie z Ullmanisem oraz obecnym prezydentem Czaukczą, przeprowadził w zasadzie odszkodowanie. „Nasze stanowisko w świecie — mówił Mejerowicz — zależy jest od tego, czy posiada u nas znaczenie zasada własności, czy zaś bolszewickie eksperymenty nacjonalizacji i socjalizacji“.

W końcu listopada 1923 r. socjaliści lewicowi rozpoczęli zbieranie głosów do inicjatywy o niezapłacenie odszkodowań za wywłaszczone grunty. Zebrano w grudniu 96.323 głosy. Sprawa będzie rozpatrzona przez sejm i w razie odrzucenia

wniosku socjalistów ma być podana na referendum. Poddanie jednak głosowaniu ludowemu sprawy finansowej jest właściwie niezgodne z konstytucją łotewską. Żywiołom bardziej umiarkowanym na Łotwie chodzi o zachowanie pozorów praworządności. Projektuje więc odszkodowanie za wywłaszczone grunty, ale po 500 rub. łotewskich, czyli po 10 fr. szwajcarskich, dawnych 4 rub. złotem, gdy cena przedwojenna była od 15 do 30 razy wyższa. Obecnie, nawet przy zmniejszonej ilości złota i podważonych stosunkach własnościowych, cena ziemi waha się od 10 do 30 tys. rubli za ha, cena zaś czynszu dzierżawnego wynosi od 1.000 do 2.000 rub. łotewskich, czyli jest znacznie większa od projektowanego odszkodowania za wywłaszczenie. Odszkodowanie za wywłaszczone pałace, dwory, zakłady przemysłowe i inne cenne przedmioty poza żywym i martwym inwentarzem Łotwa dotychczas nie projektuje. Należy jednak zmusić ją do tego oraz zmusić do zwiększenia norm odszkodowania według rzeczywistej wartości. Gdyby zaś nie mogła ze względów finansowych wypłacić w całości owego odszkodowania, powinna zwrócić dawnym właścicielom lasy.

Polska w interesie własnym nie powinna zezwolić na pokrzywdzenie Polaków przy likwidacji ich własności. Lecz ważniejszym postulatem jest zachowanie wpływów polskich na Inflanty, wobec czego Polska winna żądać przedewszystkiem zachowania centrów i pozostawienia minimum 100 ha dawnym właścicielom ziemskim.

ROZDZIAŁ V

PRZEMYSŁ ŁOTWY

Dzięki warunkom geograficznym i historycznym kraj Nadbałtycki, z którego wykrojono niemal całą Łotwę i Estonję, należał do najbardziej przemysłowych prowincyj Rosji.

Rosyjskie koleje żelazne, zbudowane dla wykorzystania portów bałtyckich, ułatwiały wysyłanie wyrobów prowincyj Nadbałtyckich do oddalonych punktów Rosji. Z Anglii, na okrętach, przybywających po surowce rosyjskie i zboże, przewożono węgiel, którego koszt transportu, jako ładunku, były minimalne. Kulturalnie i językowo związane z Niemcami przez swe sfery inteligentne, prowincje Nadbałtyckie korzystały z sił technicznych, postępu technicznego Niemiec, i słynęły

z wysokiej wartości swych wyrobów. Latifundja Kurlandji, Liwlandji i Estlandji z ich wzorową gospodarką leśną wytwarzały znaczny kapitał, który zasilał chętnie wielkie przedsiębiorstwa akcyjne kraju. Względnie wczesne uwolnienie włościan, niepodzielność gruntów chłopskich, wytworzyły warstwę bezrolną, z której powstała klasa robotników przemysłowych. Gdy w 1832 r. rząd rosyjski ustanowił wysokie cła od wyrobów Królestwa, pewna liczba fabryk Królestwa przekroczyła granicę celną, — jedne przeniosły się do Białegostoku, inne do Rygi. Pomimo rzadkiego zaludnienia, kraj Nadbałtycki nie odczuwał braku robotników przemysłowych. Z Litwy, Polski i Rosji napływał robotnik do Rygi i Libawy, z Rosji do Pernawy i Rewla.

W 1910 r. kraje, które weszły w skład państwa Łotewskiego, zatrudniały 93.343 robotników w 782 fabrykach z produkcją 199.4 milj. rubli.

Gałęzie produkcji	Liczba zakładów przemysłowych	Produkcja w tysiącach rubli
Przemysł tkacki	52	22.681
„ papierowy	79	9.585
„ drzewny	99	18.485
„ mechaniczny	115	38.818
„ mineralny	150	8.365
Przetwory organiczne	46	8.990
Przemysł spożywczy i tytoniowy . .	175	34.795
„ chemiczny	39	43.025
Reszta gałęzi	27	14.663
Ogółem	782	199.407

(Stankiewicz „Sud’ba Narodow Rossii“, Berlin 1921 r., str. 162).

Produkcja przemysłowa na każdego mieszkańca równała się 110 rub., produkcja zaś Rosji przedwojennej na głowę wynosiła 30 rub., Królestwa Polskiego 60,8 rubla.

W centralnym geograficznym punkcie krajów Nadbałtyckich, w głównym składzie handlu tranzytowego w Rydze, musiało powstać pierwszorzędne ognisko przemysłowe.

Według statystyki Komitetu giełdowego w 372 zakładach przemysłowych Rygi pracowało 87.606 robotników. Największym przedsiębiorstwem była fabryka wyrobów gumo-

wych „Prowodnik“ z 15.000 robotników; następnie szły „Rosyjsko-Bałtycka fabryka wagonów“ z 4.000 robotników, fabryka maszyn „Feniks“ z 3.000 robotników.

Maszynowy przemysł oraz pokrewne mu gałęzie przemysłu w 49 zakładach zatrudniały 20.000 robotników, przemysł tkacki w 18 fabrykach 10.300, w przemyśle drzewnym 4.500 robotników.

W przemyśle Libawy zatrudnionych było 4.500 robotników. Względnie przemysłowym miastem był Dyneburg, szybko się rozrastający, posiadający duże cegielnie, tartaki, młyny parowe, browary, fabrykę zapalek i fabrykę guzików, oraz warsztaty kolejowe.

Obecnie „Prowodnik“, „Rosyjsko-Bałtycka fabryka wagonów“, „Fenix“ są nieczynne. Ich kapitalne mury, nieco uszkodzone przez wypadki wojenne, nienaprawione, stopniowo się rujnują. Nieczynne są wszystkie fabryki Dyneburga z wyjątkiem warsztatów kolejowych, restaurowanych przez rząd Łotewski. Wobec pobliża granicy polskiej, wobec ruiny Rosji, Dyneburg utracił swe znaczenie handlowe, stąd warunki rozwoju przemysłowego. Libawa, pozbawiona dawnego tranzytowego znaczenia, przeżywa depresję przemysłową.

Upadek przemysłu łotewskiego ilustruje zmniejszona liczba robotników. Następująca tabela, zapożyczona z oficjalnego wydawnictwa łotewskiego „La Lettonie en 1921“, wykazuje znaczne zmniejszenie liczby robotników w r. 1921 w porównaniu do r. 1914-go.

Nazwa przedsiębiorstwa	Liczba zatrudn. robotników	
	w 1914 r.	w 1921 r.
Przemysł tkacki	12.145	2.835
„ papierowy i poligraf. . . .	5.208	2.986
„ mechaniczny z drzewa . . .	11.324	6.220
„ metalowy	25.385	4.403
„ mineralny	12.029	1.766
„ materiały organiczne . . .	3.045	1.278
„ spożywczy	8.063	3.650
„ chemiczny	12.659	896
„ materiały opałowe	1.221	—
Różne	1.924	1.125
Ogółem	93.003	25.159

Wobec tego, że przedwojenna wytwórczość pracy znacznie się zmniejszyła wskutek zdezelowanych warsztatów oraz wyczerpania organizmu robotników, źle odżywianych podczas wojny, produkcja przemysłowa Łotwy spadła w stopniu daleko znaczniejszym, niż się zmniejszyła liczba zatrudnionych w przemyśle.

Według statystyki łotewskiej w 1913 r. na terytorjum dzisiejszej Łotwy było zarejestrowanych 782 zakładów przemysłowych, w 1921 r.—1.709. Nie dowodzi to powstania wielkiej liczby nowych przedsiębiorstw, jest przedewszystkiem wynikiem innej rejestracji. W Rosji rejestrowano, jako przedsiębiorstwa fabryczne, zatrudniające powyżej 20 robotników; obecnie do kategorii fabryk i zakładów przemysłowych statystyka Łotwy zalicza zakłady ponad 5 robotników. Nie ulega wątpliwości, że przy upadku wielkich przedsiębiorstw majstrowie kwalifikowani robotnicy przemysłowi przeszli do pracy w drobnych warsztatach, częstokroć przez nich powołanych do życia.

W roku 1921 Łotwa liczyła:

Rodzaj przedsiębiorstw	Liczba przedsiębiorstw	Liczba robotników
Tkackich	118	3.380
Papierowych i poligraficznych . . .	98	2.992
Przeróbki drzewa	217	4.593
Metalowych	162	5.901
Przetworów mineralnych	45	1.699
Produktów zwierzęcych	64	1.094
Przemysłu spożywczego	795	4.657
„ chemicznego	53	896
Mieszanych	103	3.429
Ogółem . .	1.709	20.643

Jeżeli Łotwa nie odzyska rynku rosyjskiego i przeobrazi się w państwo o charakterze agrarnym, w kraju tym drobny przemysł stanie się typową formą produkcji.

Wielki przemysł Łotwy uległ w okresie wojny katastro-

falnej niemal ewakuacji do Rosji maszyn, mechanizmów, nawet całych zakładów przemysłowych.

Wywieziono do Rosji 30.000 wagonów maszyn i 10.000 wagonów przeróżnego surowca, 20 zakładów mechanicznych drzewnych, 51 zakładów metalurgicznych, 13 fabryk wyrobów miedzianych, 8 fabryk papieru, 12 fabryk tkackich, 21 fabryk produktów chemicznych, 22 fabryki produktów spożywczych, 2 fabryki kauczuku, 9 dystylarni.

Po zawarciu traktatu pokojowego między Łotwą a Rosją bolszewicką, ta ostatnia, w myśl traktatu obowiązującego ją do zwrócenia Łotwie wywiezionych maszyn i wagonów, zwraca, ale bardzo wolno i tylko w nieznaczej części, przedmioty wywiezione.

Zostały zwrócone: 1.580 wag. towarowych, 148 osobowych, 110 lokomotyw oraz 26 statków. Z wielkich statków portów bałtyckich tylko dwa: „Lucja“ i „Dagmara“ pozostają jeszcze w porcie petersburskim. Znacznie mniej osiągnął rząd łotewski w otrzymaniu napowrót maszyn i zakładów przemysłowych. Do listopada 1921 r. zwrócono 169,5 wagonów różnego mienia, w tem 92 wag. z maszynami przemysłowymi, 55 z żywym inwentarzem, 12 z archiwami Ministerstwa Skarbu, 7 z różnemi przedmiotami o cywilizacyjnej wartości (Waldibas West, 17 listopada 1921 r.).

Ewakuacja przemysłu łotewskiego do Rosji i względnie nieznaczną reewakuacja jego są tymczasowemi przyczynami upadku przemysłu Łotwy. Brak dawnych warunków rozwoju, tanio przywożonego węgla angielskiego, rynku rosyjskiego, kapitałów i sił technicznych niemieckich, dawnych warunków rozwoju przemysłowego kraju, warunków niepogadzalnych z obecnym charakterem państwowości łotewskiej, nie daje prognozy pomyślnego rozwoju przemysłowego Łotwy.

Konstytucja łotewska, jak wspominaliśmy, ze względu na jej ultra-demokratyczność jest czynnikiem podziału, nie zaś produkcji. Wystąpiło to w reformie agrarnej, występuje też w polityce społecznej, w przemyśle. Tu ciąży nad Łotwą puścizna rządów Kiereńskiego.

Obciążenie przemysłu łotewskiego na cele społeczne jest bardzo wysokie. Według obliczeń konsula R. H. Mantla (w referacie na kongres inżynierów) wynosi 14 procent płac robotniczych: 10 procent różne wydatki, związane z kasami chorych, leczeniem i zapomogą dla chorych, 4 procent za dwutygodnio-

wy urlop. Wydatki społeczne, ustanowione przez rząd Kiereńskiego, wynosiły 13 procent płacy (Lettlands Industrie. Nach einem Vortrag R. H. Mantel, gehalten auf II Kongress der Ingenier und Techniker Lettlands; Rigaer Zeitschrift für Handel und Industrie Heft I. u. 216 Januar 1923). Wyżej cytowane czasopismo 12.IV.1923 podało, że na kongresie socjalnej demokracji minister pracy Lorenz oznajmił o swym zamiarze wprowadzenia na mocy rosyjskiej ustawy z czasów Kiereńskiego instytucji rad robotniczych.

Przeciwko temu 6.IV zaprotestował Ryski Związek Przemysłowców, wskazując, że rady fabryczne to nie związki zawodowe, z którymi możliwa jest współpraca przemysłowców, ale pole do agitacji komunistycznej. Nieprzyjmowanie i niewydalanie robotników bez zgody rady robotniczej ogranicza prawo fabrykanta w stopniu, uniemożliwiającym mu prowadzenie przedsiębiorstwa.

Przeciwko zamiarowi ministra pracy zastosowania prawa z 23.IV.1917 r. o radach robotniczych do przemysłu Łotwy oświadczyło się dziewięć najpoważniejszych związków gospodarczych na Łotwie.

Ze względu na finanse państwa rząd łotewski pomimo parcia socjalnej frakcji, stanowiącej 36% posłów w sejmie łotewskim, zaniechał zamiaru wprowadzenia rad robotniczych do przemysłu. Najwięcej koncesyj dążeniom komunistów dają koleje państwowe, zakłady portowe. Tu działa bezpośrednio wpływ Rosji sowieckiej, będącej odbiorcą tych przedsiębiorstw.

Socjalizacja przemysłu łotewskiego pociągała opinię publiczną Łotwy, ulegającej wpływom ideologii rosyjskich grup lewicowych. Uruchomienie przedsiębiorstw, uszkodzonych przez ewakuację, wymagało też pomocy rządowej. Stąd znaczna liczba przedsiębiorstw państwowych. W 1922 r. w rękach państwa było 36 zakładów przemysłowych z 4.899 robotników, przeszło 12% robotników, zatrudnionych w przemyśle, pracowało w zakładach państwowych. Państwowe zakłady przemysłowe przynoszą deficyt i rząd łotewski usiłuje je oddać w ręce prywatne. Tu względy skarbowe przeciwdziałają tendencjom socjalizacji i nacjonalizacji.

Dla otworzenia przemysłu rząd łotewski udzielał subwencji zakładom przemysłowym. Do 1 marca 1921 r. udzielono subwencji na sumę 101,5 mil. rubli łotewskich.

Gałęzie produkcji	Liczby przedsiębiorstw	Suma subwencji
Przemysł tkacki	14	2.968.000
„ papierowy i poligrafia . .	14	44.188.000
Wyroby mechaniczne z drzewa . .	35	5.515.000
„ z metalu	73	19.565.785
„ mineralne	29	7.334.766
Produkty pochodzenia zwierzęcego .	10	2.919.960
Przedmioty spożywcze i kolonjalne .	32	5.249.100
Przemysł chemiczny	22	8.340.225
Różne	4	5.510.000
Razem . .	223	101.593.836

Wobec tego, że rząd łotewski od 1921 r. unika inflacji, nawet na cele produkcyjne, nagromadzonych zaś zapasów złota i walut obcych posiada w bardzo ograniczonej ilości, finansowa pomoc jego dla przemysłu Łotwy nie może być znaczną. Kapitału zaś bankowego Łotwa posiada bardzo niedużo.

Przed wojną aktywy banków, czynnych na terytorium Łotwy, wynosiły 898,4 złotych franków; 1.I.1923 r. w 10 bankach, 25 Towarzystwach Kredytowych i 115 Kredytowych Kooperatywach suma aktywów wynosiła 769,1 łotewskich rubli, 15,4 milj. franków złotych, czyli przeszło 50 razy mniej.

Rzecz naturalna, że wobec braku kapitałów krajowych Łotwa dla rozwoju swego przemysłu pragnęłaby ściągnąć kapitał obcy. Kraj ten wydaje się podstawą operacyjną dla opanowania rynku rosyjskiego. Lecz po przyjrzeniu się stosunkom, przychodzi się do wniosków, niekorzystnych dla Łotwy. Przestrasza obcych półbolszewizm łotewski, t. j. polityka podziałowa, sprzeczna z warunkami rozwoju produkcji krajowej, bojowy nacjonalizm łotewski, występujący w chęci obrabowania nie-Łotyszy na rzecz Łotyszów. Ogólne wrażenie, że na trzęsawisku własnościowem Łotwy nic trwałszego budować się nie da. Sam byt państwa łotewskiego i wobec parć zewnętrznych ze strony Rosji, i wewnętrznych rozkładowych dążności nie wydaje się trwały. Amortyzacja kapitału na uruchomienie wielkich przedsiębiorstw wymagałaby minimum lat 15, a kto wie, co będzie z Łotwą w ciągu lat 15?

Ustawa łotewska o towarzystwach akcyjnych, wymagająca, aby 52% kapitału akcyjnego towarzystw było w rękach łotewskich, odstrasza obcych od inwestowania kapitału na Łotwie. Ustawa mówi o obywatelach Łotwy, praktyka zaś łotewska nie uznaje pełni praw obywatelskich dla nie-Łotyszów. Towarzystwa akcyjne o większości Niemców nadbałtyckich mogą być tam narażone na różne niespodzianki. Rząd łotewski niedawno skonfiskował gmach Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, instytucji Baltów.

Rząd łotewski zapowiada stosowanie zasad reformy agrarnej do miast. We wrześniu 1923 r. wydano rozporządzenie o wywłaszczeniu na rzecz państwa domów dawnych obywateli kraju, jeżeli nie przyjęli obywatelstwa łotewskiego. Znam wypadek takiego wywłaszczenia na Grzywce staroobrzędowca Trofimowa. W 1919 r., uciekając od bolszewików, pozostał w Polsce i tu zapisany jest jako obywatel Łotwy. Łotwa zaś nie uważa go za swego obywatela i wywłaszcza, a Polska, nie uważając go za swego obywatela, nie bierze w obronę.

Rząd łotewski wywłaszcza tych, których bez poważnych protestów i widocznej konsekwencji może wywłaszczać. Szanuje własność Francuzów, Anglików, Amerykanów i t. p. Mało robi ceremonii z własnością Niemców i Polaków, całkiem ignoruje tych, których nie uznaje za obywateli Łotwy i którzy nie uzyskali innego obywatelstwa. Lecz wszystko to razem stwarza atmosferę nieufności obcego kapitału wobec Łotwy.

Łotwa utraci jeden z ważnych czynników rozwoju Kurlandji i Liwlandji — udział kapitału i techników niemieckich w przemyśle, jeżeli nie zmieni swego stosunku do własności Baltów.

Pomimo, że przemysł Łotwy zatrudnia dziś przeszło trzy razy mniej robotników, niż przed wojną, kraj ten nie posiada znacznej liczby bezrobotnych. W 1912, w 1922 i w 1923 r. liczba bezrobotnych wahała się od 2.000 do 9.000. Gdyby więc Łotwa, wskutek odzyskania rynków rosyjskich i napływu obcego kapitału, mogła odtworzyć przemysł w dawnych rozmiarach, potrzeba byłoby nie tylko powrotu zbolszewiczałych Łotyszów z Rosji, stanowiących tam najbezpośredniejszych czerwonogwardziściów, ale przede wszystkim napływu obcych robotników. Pierwsi byłiby pierwiastkiem rozkładowym pod względem społecznym, drudzy nadawaliby stolicy państwa Rydze charakter jeszcze bardziej nie-łotewski. Półmiljo-

nowa Ryga musi się stać miastem o mniejszości łotewskiej. Brak bowiem przyrostu naturalnego oraz rozdrapanie wielkiej własności przez reformę agrarną niweczy naturalny wpływ ludności łotewskiej do Rygi.

Łotwa jest zbyt małym państwem, aby mogła drogą cel ochronnych rozwinąć przemysł na swym rynku wewnętrznym, stąd staje przed nią, jako zadanie pierwszorzędne, rozwój jej handlu międzynarodowego.

ROZDZIAŁ VI

ZEWNETRZNY HANDEL ŁOTWY

Przy upadku przemysłu i rolnictwa, pomimo wyprzedaży bogactw naturalnych Łotwy — lasów, bilans jej handlowy do ostatnich czasów był bierny.

L a t a	W milionach rubli łotewskich		
	Wywóz	Przywóz	Saldo
1920 r.	1,075	2,061	986
1921 r.	1,956	4,684	2,726
1922 r.	5,100	5,368	268
1923 r. (pierwsze półrocze)	3,970	4,600	630

Wobec tego, że kurs waluty łotewskiej nie był jednokowy we wszystkich wspomnianych latach, przeobrażamy powyższe dane we franki szwajcarskie według kursów przeciętnych dla każdego roku. Dla 1920—13,0, dla 1921 r. rubel za frank, dla 1922 i 1923 r. po 50 rb. za frank.

L a t a	Otrzymamy wówczas w milionach fr. szw.		
	Wywóz	Przywóz	Saldo
1920 r.	82,7	138,5	55,8
1921 r.	94,7	223,4	37,7
1922 r.	102,0	107,3	4,7
1923 r. (pierwsze półrocze)	79,0	92,0	13,0

Powyższa tabela wykazuje, że obroty Łotwy w handlu zewnętrznym ulegają zwiększeniu i że bilans handlowy dąży do wyrównania. Wprawdzie w 1921 r. bilans handlowy Łotwy

był daleko bardziej ujemny, niż w roku 1920, ale Łotwa potrzebowała wówczas znacznych instalacji.

Na polepszenie bilansu handlowego Łotwy wpływa odradzanie się gospodarcze nie tylko jej, ale i jej sąsiadów. Odradzanie się gospodarcze odbywa się, pomimo częstokroć błędnej i szkodliwej polityki gospodarczej, wskutek czynników natury biologicznej, jak mnożenie się żywego inwentarza, zaoptymowanie odłogów dla zdobycia środków do wyżywienia się.

Ponieważ bilans handlowy Łotwy pozostawać będzie przede wszystkim w zależności od jej przemysłu i w bilansie odzwierciedla się stan przemysłu łotewskiego, dajemy więc najprzód porównanie bilansu przemysłowego Łotwy za pierwsze półrocze 1921, 1922 i 1923 r.

Saldo handlu produktami przemysłowymi Łotwy jest w znaczniejszym stopniu ujemne, niż saldo bilansu handlowego tego państwa.

	Pierwsze półrocza	Przywóz	Wywóz w tys. rb. łotew.
1921 r.		1.382.974	38.159
1922 r.		736.229	120.474
1923 r.		2.317.152	249.474

W pierwszym półroczu 1921 r. przywóz produktów przemysłowych pokrywał zaledwie 2,9% przywozu tych produktów, w 1922 r. 16,2%, w 1923 r. 6,0%.

Poniżej przytaczamy tablicę porównawczą przywozu i wywozu poszczególnych gałęzi przemysłu do Łotwy i z Łotwy (patrz str. 170 i 171).

Przypominamy, że w 1921 r. rubel łotewski równał się jednej 21-ej części franka szwajcarskiego, w pierwszym półroczu 1921 r., w 1922 r. i 1923 r. jednej 50-tej części. Wobec tego, że wyroby przemysłowe w 1921 r. były droższe wskutek powojennego głodu towarów, niż w 1922 r. i 1923 r. możemy dla sprowadzenia do jednego mianownika zdwoić ceny towarów w 1921 r. Wówczas wypadnie, że w 1921 r. przywieziono za 655.862 tys. rb. łotewskich cen 1922 r., czyli więcej, niż w 1922 r., ale mniej niż w 1923 r. Niezupełnie to będzie odpowiadać statystyce w wadze towarów: w 1921 r. 610.000 tonn, w 1922 r. 864.000 tonn, w 1923 r. 1.974.000 tonn. Stosunek wagi do ceny wyrobów tkackich wykazuje, że Łotwa otrzymuje co raz to tańsze gatunki wyrobów tkackich. Jest to zrozumiałe,

wobec tego, że kraje, wchodzące dziś w skład państwa łotewskiego, są daleko mniej zamożne, niż były przed wojną.

Znaczny wzrost salda produktów tkackich tak w tonnach, jak w cenie w 1923 r. pochodzi w znacznym stopniu z powodu kontrabandy do Rosji. Poza handlem legalnym z Wniesz-torgiem odbywa się handel kontrabandowy z Rosją i jego aktywność pokrywa obecnie bierność bilansu handlowego Łotwy. W 1921 r. Rosja, dotknięta nieurodzajem, konsumowała bardzo mało towarów tkackich, w 1922 r. a zwłaszcza w 1923 r. konsumcja ta się zwiększa. Pomimo, iż na bierność Łotwy w handlu wyrobami tkackimi wpływa kontrabanda do Rosji i jest ona znacznie większa od kontrabandy z Polski do dzisiejszej Łatgalii, więc nie jest przez nią rekompensowana, jednak ze statystyki handlu zewnętrznego wypływający wniosek, że Łotwa nie może zaspokoić swych potrzeb własnym przemysłem tkackim, odpowiada rzeczywistości.

Zwiększający się przywóz maszyn rolniczych i przemysłowych przy braku ich wywozu konstatuje, że Łotwa nie posiada przemysłu maszynowego. Obecny zaś okres zrujnowanego przemysłu i rolnictwa wymaga bardzo dużo maszyn i narzędzi dla restytucji sił produkcyjnych kraju. Przemysłu chemicznego Łotwa niemal nie posiada. Bardzo nieznaczna konsumcja produktów chemicznych w r. 1921 i w 1922 doszła w pierwszym półroczu 1923 r. do 21.345 tonn czyli 361,2 milj. rubli łotewskich. Jest to przeważnie przywóz nawozów sztucznych.

Z 21.345 tonn produktów chemicznych 5.390 stanowi superfosfat, 4.331 tonn zuzle Thomasa, 1.339 sole Strassfurta, 112 tonn saletry chilijskiej, 8.000 tonn inne nawozy; pozatem 1.013 tonn barwników.

Łotwa przestała sprowadzać gwoździe, gdyż jej własna produkcja dostarcza już tego nieskomplikowanego przedmiotu. Zmniejszający się przywóz i zwiększający się wywóz wyrobów z drzewa i z papieru znamionuje pewien postęp Łotwy w tych gałęziach produkcji, opartych na surowcu krajowym.

Przedmiotów zbytku Łotwa sprowadza za nieznaczną sumę 129,8 milj. rubli łotewskich w ciągu pierwszego półrocza 1923 r., niemal trzykrotnie więcej niż w 1922 r. Prohibicja względem tych przedmiotów uległa zmniejszeniu, wskutek zawartych traktatów handlowych.

W handlu zbożowym pozostaje Łotwa bierna, jak to już zaznaczyliśmy w rozdziale o rolnictwie. Pomimo rozwijającego

Nazwa towarów	P R Z Y W Ó Z					W Y W Ó Z				
	l-e półr. 1921 r.		l-e półr. 1922 r.		Tysiące rubli tolewskich	l-e półr. 1921 r.		l-e półr. 1922 r.		Tysiące rubli tolewskich
	1921	1921	1921	1921		1921	1921	1921	1921	
1. Przem. przem. tkackiego	327.931	331.748	102	981.192	299	5.075	2.192	43	12.333	243
2. Przem. przem. metal. w tem: masz. rolnicze	395.262	213.008	52	715.946	181	5.100	59.670	1.170	47.582	933
3. Wyr. z drzewa	155.344	77.496	50	190.302	122	—	—	—	—	—
4. " przem. poligraf. w tem: papier	67.839	57.603	85	277.432	407	—	—	—	—	—
5. Wyr. mineralne	16.650	1.683	10	—	—	1.778	2.670	150	4.463	251
6. Przem. pochodzenia zwierzęcego	2.963	3.104	104	6.662	40	—	—	—	—	—
7. Przemysł chemiczny	76.020	31.451	41	53.223	70	5.527	23.587	426	31.319	566
8. Inne	47.313	15.320	32	24.096	51	—	—	—	—	—
9. Wyr. z drzewa	8.925	1.427	16	6.336	71	—	—	—	—	—
10. Wyr. z drzewa	3.933	2.881	74	5.252	134	—	—	—	—	—
11. Wyr. z drzewa	9.181	8.716	94	—	—	8.537	10.150	119	16.843	197
12. Wyr. z drzewa	13.794	11.525	84	50.116	363	—	—	—	—	—
13. Wyr. z drzewa	4.425	4.300	97	18.198	412	—	—	—	—	—
14. Wyr. z drzewa	25.142	4.500	17	7.808	31	1.001	3.134	313	4.343	434
15. Wyr. z drzewa	24.658	2.930	12	6.765	27	—	—	—	—	—
16. Wyr. z drzewa	6.700	5.193	78	361.282	5.377	6.970	3.011	43	121.459	1.742
17. Wyr. z drzewa	103.768	133.681	129	139.835	134	4.170	16.066	385	7.391	177
18. Wyr. z drzewa	21.425	13.653	63	39.037	182	—	—	—	—	—
19. Wyr. z drzewa	8.384	1.435	17	6.175	74	—	—	—	—	—
20. Wyr. z drzewa	31.470	10.577	34	50.146	160	—	—	—	—	—
21. Wyr. z drzewa	14.071	18.572	132	—	—	—	—	—	—	—
22. Wyr. z drzewa	17.774	10.050	57	26.947	151	—	—	—	—	—
23. Wyr. z drzewa	—	69.510	—	—	—	—	—	—	—	—
Ogółem	1.382.974	736.239	53	2.317.152	168	38.159	120.479	316	249.889	654

Nazwa towarów	P R Z Y W Ó Z					W Y W Ó Z				
	l-e półr. 1921 r.		l-e półr. 1922 r.		Tysiące rubli tolewskich	l-e półr. 1921 r.		l-e półr. 1922 r.		Tysiące rubli tolewskich
	1921	1921	1921	1921		1921	1921	1921	1921	
1. Przem. przem. tkackiego	610	864	142	1.974	324	5	12	240	60	1.200
2. Przem. przem. metal. w tem: masz. rolnicze	4.659	5.952	127	10.493	225	120	3.021	2.518	1.819	1.516
3. Wyr. z drzewa	1.823	2.961	163	3.501	192	—	—	—	—	—
4. " przem. poligraf. w tem: papier	627	1.466	234	3.824	607	—	—	—	—	—
5. Wyr. z drzewa	630	109	18	—	—	32	107	334	303	947
6. Przem. pochodzenia zwierzęcego	1.640	760	46	1.707	104	198	663	334	907	458
7. Przemysł chemiczny	699	313	44	668	95	—	—	—	—	—
8. Inne	811	330	41	921	113	—	—	—	—	—
9. Wyr. z drzewa	37	42	113	50	135	—	—	—	—	—
10. Wyr. z drzewa	4	5	125	—	—	194	7.160	3.690	5.214	2.687
11. Wyr. z drzewa	656	1.196	182	2.654	402	—	—	—	—	—
12. Wyr. z drzewa	173	662	383	315	182	—	—	—	—	—
13. Wyr. z drzewa	58	29	50	27	46	1	7	700	8	800
14. Wyr. z drzewa	56	6	11	11	20	—	—	—	—	—
15. Wyr. z drzewa	167	112	67	21.345	12.556	118	70	59	2.384	2.020
16. Wyr. z drzewa	677	367	54	505	74	139	678	484	62	45
17. Wyr. z drzewa	85	63	74	51	60	—	—	—	—	—
18. Wyr. z drzewa	45	23	51	25	55	—	—	—	—	—
19. Wyr. z drzewa	187	60	32	333	178	—	—	—	—	—
20. Wyr. z drzewa	222	73	33	—	—	—	—	—	—	—
21. Wyr. z drzewa	—	—	—	46	—	—	—	—	—	—
22. Wyr. z drzewa	—	107	—	—	—	—	—	—	—	—
Ogółem	13.990	9.321	67	38.783	277	807	11.713	1.450	11.051	1.370

się eksportu masła, łotewski bilans handlowy produktów spożywczych jest ujemny, jak wykazuje niżej podana tablica.

L a t a	P R O D U K T Y S P O Ż Y W C Z E			
	E k s p o r t		I m p o r t	
	milj. kg.	milj. rb.	milj. kg.	milj. rb.
1921 r.	3,9	76,2	65,1	1.742,8
1922 r.	37,4	603,0	94,9	1.430,0
1923 r. (pierw. półrocze)	27,0	501,5	66,6	1.037,8

Główne przedmioty wywozu z Łotwy są następujące:

Nazwa przedmiotu	1 9 2 2 r.		1 9 2 3 r.	
	Waga w tonnach	Wartość w milj. rb.	Waga w tonnach	Wartość w milj. rb.
Drzewo i produkty drzewne	442.071	1.678	274.931	1.039
Len i przędza lniana	16.147	1.337	13.941	1.324

Wysoka konjunktura na len i drzewo, wzrost cen tych przedmiotów wpływał dodatnio na bilans handlowy Łotwy w 1923 r., lecz pamiętać należy, że len wyczerpuje glebę Łotwy, że lasy tego państwa wyniszczają się, że Łotwa więc żyje nie z dochodu, lecz z kapitału narodowego. Stąd jej korzystny bilans handlowy trudno uważać za ustalony.

Pewne pozycje bilansu handlowego Łotwy są charakterystyczne, mianowicie wywóz starego żelaza i drogich metali. W kraju, nie posiadającym rud żelaznych, stare żelazo jest ważnym czynnikiem produkcji. Wyzbywa się starego żelaza Rosja sowiecka, nie mogąc rozwinąć swych sił produkcyjnych, wyzbywa się go Łotwa. W 1922 r. wywiozła 13,560 tonn starego żelaza: w pierwszym półroczu 1923 r. wywieziono 4.712 tonn żelaza, blachy i drutu. W 1922 r. przywóz żelaza na Łotwę, oraz blachy i drutu wynosił 10.546 tonn; w pierwszym półroczu 1923 r. 3.988 tonn. Tak w 1922 r., jak i w pierwszej połowie 1923 r. Łotwa nie przestawała ogałacać się z żelaza.

Jest jeszcze jedna pozycja charakterystyczna w wywozie Łotwy — drogie metale: w 1922 r. wywieziono ich za 294 miliony rubli łotewskich, w pierwszym półroczu 1923 r. za 309 milionów. Łotwa nie produkuje drogich metali, wywóz ich z tego państwa pochodzi z jednej strony z wyprzedaży kosztowności niełotewskich, zrujnowanych polityką ekonomiczną Łotwy, z drugiej z kontrabandowego handlu z Rosją.

Międzynarodowe znaczenie państwa pod względem gospodarczym jest w znacznym stopniu zależne od jego handlu zewnętrznego, od interesów gospodarczych, jakie to państwo łączy z innemi. Łotwa współczesna, jak i inne państwa nadbałtyckie, znajduje się przede wszystkim w sferze gospodarczej dwóch wielkich państw: Anglii i Niemiec. Anglja góruje w wywozie z Łotwy, Niemcy w przywozie do Łotwy. St. Zjednoczone, jako dostarciciel surowców, w bilansie handlowym Łotwy zajmują wybitną pozycję.

Jakkolwiek w okresie powojennym zmiany w stosunkach gospodarczych z roku na rok są bardzo znaczne, jednak, jeżeli uszeregować państwa w wywozie lub przywozie do danego kraju, to z roku na rok zmiany w porządkach tego szeregu będą nieznaczne.

Podajemy poniżej w szeregu wstępnym przywóz poszczególnych państw do Łotwy w 1921 roku i w 1922 roku.

Udział w przywozie na Łotwę państw poszczególnych.

K r a j e	1921 r.	K r a j e	1922 r.	%
	Suma przyw. w milj. rb. łot.		Suma przyw. w milj. rb. łot.	
Niemcy	2.252,1	Niemcy	2.268,1	42,26
Anglja	670,6	Anglja	995,7	18,55
St. Zjedn.	429,4	St. Zjedn.	370,7	6,91
Danja	365,3	Danja	247,8	4,62
Holandja	229,2	Gdańsk i Kłajpeda	246,9	4,60
Francja	115,9	Holandja	210,2	3,91
Szwecja	115,9	Litwa	200,8	3,74
Gdańsk i Kłajpeda	92,7	Estonja	177,2	2,30
Finlandja	44,9	Polska	128,4	2,39
Estonja	44,9	Szwecja	109,5	2,04
Norwegja	44,9	Francja	89,6	1,67
Belgja	23,3	Rosja	80,5	1,50
Włochy	18,8	Czechosłowacja	55,7	1,04
Polska	14,6	Belgja	53,8	1,00
Czechosłowacja	10,6	Inne kraje	132,9	2,47
Austrja	7,6			
Szwajcarja	4,3			

Wywóz z Łotwy do poszczególnych państw w 1921 r. i w 1922 r. przedstawiał się jak następuje:

K r a j e	1921 r.	K r a j e	1922 r.	%
	Suma wywoz. w milj. rb. łot.		Suma wywoz. w milj. rb. łot.	
Anglja	697,9	Anglja	2.037,3	12,92
Niemcy	350,2	Belgja	1.078,1	21,14
Belgja	316,0	Niemcy	658,7	12,92
Rosja	183,9	Rosja	339,0	6,65
Francja	101,6	Francja	261,6	5,13
Holandja . . .	100,6	Holandja . . .	163,4	3,20
Litwa	57,9	Szwecja	118,0	2,32
Danja	36,8	Danja	106,7	2,09
Estonja	29,9	Estonja	98,1	1,92
Ameryka	21,7	Ameryka	70,7	1,39
Gdańsk i Kłajpeda	21,3	Litwa	62,5	1,23
Polska	12,6	Gdańsk i Kłajpeda	26,1	0,51
Finlandja . . .	6,9	Polska	9,2	1,18
Norwegja	5,6	Inne państwa .	69,6	1,37
Palestyna . . .	4,2			
Inne	1,5			

W przywozie do Łotwy Niemcy zajmują nietylko pierwsze miejsce pod względem wartości sprowadzanych przedmiotów, lecz pod względem znaczenia tych przedmiotów dla życia gospodarczego kraju, dla spotęgowania jego siły wytwórczej.

Są to maszyny przemysłowe i rolnicze, obrabiarki, narzędzia wszelkiego rodzaju, składowe części mechanizmów i t. d. Figuruje to w rubryce przemysł metalowy. Przywóz tych wyrobów przemysłu wynosił według statystyki za 1921 r.:

	Rubli łotewskich
Z Niemiec	na 487.287.986
„ Ameryki	19.712.457
„ Szwajcarji	18.316.295
„ Anglji	15.484.547
„ Danji	14.988.390
„ Finlandji	12.801.686
„ Czechosłowacji	12.444.829
„ Polski	4.389.447
„ Belgji	4.154.916
„ Francji	3.334.424
„ Gdańska i Kłajpedy	2.214.971
„ Holandji	1.824.703

Inne kraje w przywozie wyrobów metalowych nie odgrywają wybitnej roli. Mówiliśmy powyżej, że w tej rubryce figurują maszyny rolnicze i przemysłowe. Łotwa sprowadziła za sumę 227.363.127 maszyn rolniczych, z tego przypada na Niemcy, jako źródło zaopatrzenia w maszyny 181.686.438. Maszyn przemysłowych sprowadzono za sumę 128.275.296 w tem z Niemiec za sumę 98.476.040.

Cyfry powyższe, wykazują, że Niemcy odgrywają pierwszorzędną rolę w odtworzeniu życia gospodarczego Łotwy.

Rola Niemiec jest bardzo wybitna w zaopatrywaniu Łotwy w surowce. Dla przemysłu metalowego Łotwa otrzymuje za 76,2 miliona rubli łotewskich surowców, w tem 58,7 idzie z Niemiec lub za pośrednictwem Niemiec. Dla przemysłu bawełnianego Łotwa otrzymuje surowce za 172,7 miliona, w tem z Niemiec za 32,1; tu Niemcy ustępują Anglji, skąd sprowadzają za 100,5 milj. rb. łotewskich surowca.

Minerałów potrzebnych dla przemysłu sprowadza się za 166,7 milj. rub. w tem z Niemiec z 96,9 milj., z Anglji za 17,6, z Ameryki za 10,7, z Danji za 27,6 milj.

Wskaźnikiem wpływów intelektualnych jest ilość sprowadzanych z danego kraju książek. Łotwa sprowadza książek za 6 milj. rub. łotewskich, w tem z Niemiec za 5,3 milj., z Anglji za 158,000, z Ameryki za 434,000, z Francji za 64,4 tys., z Polski za 195,3 tys. Książki polskie idą przeważnie do dawnych inflant Polskich.

W końcu 1921 roku powstała w Dyneburgu księgarnia polska. Sprowadzanie jednak polskich książek do dawnych Inflant napotyka na znaczne utrudnienie.

Dla Niemiec ze względu na bliskość geograficzną Łotwa posiada znaczenie, jako kraj uzupełniający ich strukturę gospodarczą, lecz to musi być Łotwa rolnicza, nie zaś szachująca swe rolnictwo przez wół-bolszewicką reformę agrarną. Dla Niemiec oraz innych państw Łotwa jest bazą operacyjną do akcji ekonomicznej w Rosji.

Łotwa wyemancypowała się od Rosji, jak widzieliśmy z rozdziału „Geneza państwa łotewskiego“, dzięki Niemcom: wyemancypowała się zaś od Niemiec przy poparciu Anglji. Anglja nie życzyła sobie, aby Niemcy zapanowały nad Bałtykiem i miały pozycję wypadową w ekspansji gospodarczej do Rosji. Anglja też pragnęła wykorzystać surowce krajów nadbałtyckich i mieć w nich jakby swe kolonie.

Łotwa zaś potrzebowała materialnego poparcia Anglji

i zawarła w 1921 roku umowę z „National Metal and Chemical Bank Limited 70 Lo Lombard Street, Lon.”

W myśl układów, przeprowadzonych między rządem łotewskim a powyższym Bankiem, rząd podpisał i wręczył Bankowi 3 kontrakty, odnoszące się do poszczególnych transakcyj: 1) eksportu i sprzedaży łąnu, 2) rozwoju eksploatacji i sprzedaży budulcu z łotewskich lasów, 3) zorganizowanie banku państwowego Łotwy.

Rząd łotewski oraz bank państwowy Łotwy udziela „National Metal and Chemical Bank” wyłącznej agencji zakupu wszystkich potrzebnych przedmiotów w Wielkiej Brytanji oraz sprzedaży wszystkich wywozowych artykułów tego państwa; udziela też bankowi agencji na całym kontynencie Europy. Rzeczone agencje mają trwać przez okres lat 15-tu.

W uznaniu korzyści, jakie osiągnie bank i jego uczestnicy wskutek rzeczonych kontraktów i umów, bank udzieli rządowi kredytu obrotowego w sumie 1.500.000 f. st., który ma iść na zakupy, jakie rząd uzna za potrzebne uskutecznić w Wielkiej Brytanji. Kredyt rzeczony ma być spożytkowany przez bank w Anglii na kupno towarów, które według instrukcji rządu będą odsyłane okrętami do Łotwy. Bank zajmie się wynajęciem statków, asekuracją morską, asekuracją w porcie, naładowaniem oraz magazynowaniem na miejscu, o ile będzie to potrzebne.

Za usługi swe bank otrzymuje komisowe w stosunku do cen wszelkich towarów, zakupywanych w danym okresie. Dodatkowo bank ma jeszcze otrzymać jeden procent powyżej stopy „Bank of England” na rachunek kredytu w obrocie. Dokumenty do poszczególnych ładunków wręczone zostaną przedstawicielom rządu łotewskiego; z chwilą, gdy rzeczony towary zostaną sprzedane przez rząd w Łotwie, ten ostatni ma wpłacić bankowi cenę i komisowe według postanowionej stopy procentowej od wszelkich wpływów z tego źródła, jeżeli jednak towary nie będą zbyte do końca trzechmiesięcznego okresu po wyładowaniu ich na Łotwie, zapłata musi być uiszczona bankowi pomimo niesprzedanych towarów.

Zarówno bank, podczas trwania niniejszej umowy, będzie finansował produkty łotewskie, eksportowane przez rząd lub bank państwowy do Wielkiej Brytanji na warunkach następujących.

Bank zajmie się zbytem, w charakterze agentury ze strony rządu po najlepszych cenach wszelkich produktów, dostar-

czonych według umowy i za usługi swe otrzyma od rządu 5% komisowego w stosunku do cen c. i f. danych produktów. Rzeczone komisowe pokryje koszty, związane z nadzorem następujących spraw:

finansowaniem (jak poniżej), wyjednywaniem pozwoleń, asekuracją morską, asekuracją w porcie, wyładunkiem i magazynowaniem zarówno jak za sprzedaż i informowanie rządu o cenach rynkowych od czasu do czasu. Wszelkie wydatki i wypłaty obciążają rachunek rządu. Produkty mają być wydawane co pewien czas przedstawicielom rządu w Rydze lub w jakimś innym łotewskim porcie. Z chwilą wręczenia towaru agentowi banku, tenże daje zaliczkę rządowi w Londynie 80% wartości f. o. b. towarów dostarczonych, minus koszty sprzedaży, komisowe etc. Cena ma być zgóry umówiona z rządem. Każda zaliczka, oparta na umówionej cenie, wtedy będzie udzielona, gdy ostateczna cena zostanie postanowiona.

Bank ma dostarczyć wykazy każdego ładunku nie później jak w sześć miesięcy po przybyciu tegoż do portu wyładunkowego.

Sumy netto, otrzymane za produkty, należy wnieść na dobro rządu po potrąceniu względnych zaliczek, komisowego, procentu i wyplat. Odsetki od zaliczek oblicza się według stopy 1% rocznie, powyżej stopy Banku Angielskiego w danym czasie. W razie, gdyby towary nie były sprzedane w okresie trzymiesięcznym po przybyciu do Wielkiej Brytanji, wpłacone zaliczki zwrócone zostaną Bankowi z procentem, komisem i wszelkimi wydatkami.

Jako zabezpieczenie wszystkich sum, należnych Bankowi od rządu podług niniejszej umowy, bądź na rachunek powyżej omówionego kredytu obrotowego czy finansującego produkty łotewskie, eksportowane do Anglii, bądź na innym rachunku według niniejszej umowy lub innej zawartej w związku z utworzeniem Państwowego Banku Łotewskiego, rząd udzieli na korzyść Banku lub jego pełnomocnika pierwszego numeru hipoteki na rządowych lasach Łotwy.

Bank mocen jest za zgodą rządu przekazać ten kontrakt ze wszystkimi prawami i zobowiązaniami Spółce Akcyjnej, mającej powstać z ramienia Banku Łotewskiego, i weźmie na siebie odpowiedzialność za finansową solidarność Spółki, tak powstałej.

Po dokonaniu takiego przekazania odpowiedzialność Ban-

ku ustanie, a Spółka nie będzie miała prawa załatwiać interesów poza granicami niniejszej umowy bez zgody rządu.

Operacje Spółki będą wolne od opodatkowania wszelkiego rodzaju (obecnych i przyszłych podatków) w Łotwie.

Dopóki nie zostanie utworzony Bank Państwowy, Narodowy Bank dla Metalów i Chemikalijski z ograniczoną odpowiedzialnością będzie działał w charakterze bankiera tak w Łotwie jak i w Londynie. Lloyds lub inny jaki londyński bank (uskućniający wzajemne obrachunki) dyskontowy, jaki zostanie wskazany przez Narodowy Bank dla Metalów i Chemikalijski z ograniczoną odpowiedzialnością.

Umowa powyższa oddawała Łotwę w pacht Bankowi angielskiemu (National Metal and Chemical Bank Limited). Było to jednak bardzo ważne posunięcie polityczne Łotwy, gdyż wpływowe konsorcjum w Anglii stawało się rzecznikiem interesów Łotwy. Sumy, otrzymane przez rząd od angielskiego konsorcjum, dały możność unikania inflacji oraz środki do stworzenia banku emisyjnego. Umowa ta jednak, zwłaszcza kontrakt drzewny, o którym się tam wspomina, wywoływał krytykę i opozycję na Łotwie. Kontrakt drzewny głosi, że rząd łotewski zobowiązuje się dostawić bankowi w ciągu lat 15-u półtora miliona standartów drzewa eksportowego do sprzedaży komisyjnej, bank zaś zobowiązuje się do wypłaty awansu 500.000 f. sterl., które mają być użyte do założenia Banku Emisyjnego. Łotwa zobowiązała się do dostarczenia drzewa ponad normę przyrostu rocznego. Kupcy drzewni Łotwy wskutek owego kontraktu zostają pozbawieni znacznej części przedmiotu swego handlu, proponowali więc rządowi potrzebne dla założenia Banku Emisyjnego środki, jeżeli rząd zgodzi się na wznowienie pokasowanych kontraktów leśnych. Kupcy drzewni ofiarowywali dać za już wyrobiony, należący do państwa materiał drzewny do rozporządzenia około 400.000 f. sterl., jako zapłatę za otrzymywany materiał, zobowiązując się też do stałego odbioru corocznie przez rząd wyrąbywanej ilości drzewa eksportowego i uiszczania odpowiedniej zapłaty.

W 1921 roku odbywały się pertraktacje między Łotwą a Niemcami w sprawie zawarcia traktatu handlowego. Niemcy proponowały Łotwie udzielenie kredytu towarowego na 500 milionów marek niemieckich. Rząd niemiecki gwarantowałby za towary pobrane przez łotewskich kupców i przemysłowców, posiadających gwarancję rządu łotewskiego. Propozycja ta była czynnikiem zachęcającym Łotwę do zawarcia trakta-

tu. Łotwa jednak nie chciała zrzec się pretensyj do odszkodowań ze strony Niemiec za przedmioty, pobrane podczas okupacji niemieckiej. Na tej sprawie rozbiły się pertraktacje łotewsko-niemieckie. Propozycje niemieckie rząd łotewski usiłował wykorzystać i posłał do Londynu ówczesnego ministra skarbu Kalninga, który opierając się na propozycjach niemieckich, starał się uzyskać od Anglii znaczniejsze koncesje. Nie uzyskawszy jednak nic w Anglii, usiłował powrócić do propozycji niemieckich. Umowa niemiecko-łotewska została opracowana, lecz do dziś dnia nie podpisana.

Anglia nie zaniedbywała rynku łotewskiego. W końcu października 1923 r. grupa przemysłowców angielskich zwróciła się do łotewskiego ministerstwa handlu z prośbą o podanie firm łotewskich, któreby chciały korzystać z angielskiego kredytu towarowego. Firma angielska Marschal, jak donoszono z Rygi 12-go listopada 1923 r., prowadziła pertraktacje o udzielenie większych partyj maszyn rolniczych na kredyt. Tu Anglia natrafia na konkurencję szwedzką. Szwedzi bowiem w tym samym czasie zaofiarowali Łotwie kredyt towarowy w narzędziach rolniczych, nasionach i bydłe w wysokości 1.500.000 koron szwedzkich. Gwarancję kredytu bierze na siebie rząd szwedzki pod warunkiem gwarancji wzajemnych przez rząd łotewski, względnie przez bank państwa. Bank państwa zobowiązał się do udzielenia gwarancji na żadaną sumę.

Państwa o mocnej walucie, posiadające znaczną cyfrę bezrobotnych, udzielają chętnie kredytu towarowego nawet niezbyt pewnym odbiorcom, byleby tylko zmniejszyć liczbę bezrobotnych. Szwecji w danym wypadku chodziło też o wywóz bydła i wobec tego proponowany uprzednio kredyt towarowy 600.000 koron szwedzkich zgodziła się podnieść na 1.500.000.

Ze względów politycznych Łotwa pragnęła zawrzeć przede wszystkim traktat handlowy z Anglią. Traktat ów nazywa się traktatem handlu i nawigacji między Łotwą a Anglią.

Umowa angielsko-łotewska jest z tego względu charakterystyczna, że Anglia zgodziła się, by przywileje i ustępstwa taryfowe dane Rosji, Litwie, Estonji i Finlandji, mogły nie być przyznane Anglii, chociaż jej przyznano prawo największego uprzywilejowania. Z przywilejów więc, które ewentualnie będą nadane Szwecji, Polsce, Niemcom oraz innym krajom, Anglia na mocy traktatu będzie korzystać, natomiast, jak widać

z traktatu, zgadza się na wyjątkowe przywileje państw nadbałtyckich i Rosji.

W obecnie prowadzonej umowie handlowej z Francją, Łotwa uważa za niemożliwe obniżenie cel i udzielenie specjalnych ulg celnych Francji, zaznaczając, że może udzielić ich tylko Rosji i państwom nadbałtyckim. Punktem spornym jest żądanie Francji zniesienia prawa obowiązującego na Łotwie co do towarzystw akcyjnych, zastrzegającego większość łotewską.

Łotwa obecnie wprowadza podwójną taryfę celną: zwyczajną i minimalną; ta ostatnia ma być stosowana względem państw, z którymi Łotwa zawarła umowę handlową.

Wyjątkowe uprzywilejowanie dla Rosji, Estonji, Litwy i Finlandji, zaznaczone w zawartych i zawierających się traktatach handlowych, jest przejawem tendencji do unji celnej z Rosją, chociaż konsekwencją tej unji byłaby faktyczna utrata niepodległości państw nadbałtyckich, przeobrażenie ich w autonomiczne rosyjskie prowincje. Propagatorami tej polityki jest lewica socjalno-demokratyczna Łotwy oraz przemysłowcy tego kraju, wśród których przeważa niemiecki i żydowski pierwiastek.

W kwietniu 1923 roku, na zjeździe lewicy socjalnej demokracji łotewskiej, partji liczącej 31 posłów na 100 posłów sejmowi łotewskiego, minister skarbu Buschewitz wygłosił programową mowę, w której domagał się zniesienia cel, oddzielających Łotwę od Rosji, twierdząc, że to wywoła gospodarcze odrodzenie Łotwy. Program ów przyjęli z aplauzem nie tylko socjaliści łotewscy, lecz i sfery przemysłowo-handlowe.

W ostatnich czasach zrobiono znaczny krok w sprawie unji państw nadbałtyckich: mianowicie, zawarto umowę estońsko-łotewską, mającą zaprowadzić unję celną między Łotwą a Estonją.

Konwencja handlowa łotewsko-estońska jest zasadniczym pierwiastkiem tworzącego się związku łotewsko-estońskiego. Związek ten powstaje jednak nie pod wpływem chęci przyszłego związku z Rosją, lecz, przeciwnie, pod wpływem niebezpieczeństwa rosyjskiego. Niebezpieczeństwo to wystąpiło w ostrej formie w październiku i w listopadzie 1923 r. Uchwały komitetu partji komunistycznej w Rosji, wojskowe zarządzenia władz sowieckich — wszystko to znamionowało dążności agresywne Rosji. Wówczas to nastąpiło zawarcie konwencji łotewsko-estońskiej; składa się ona z 10-ciu punktów:

1) Oba państwa zamierzają podtrzymywać politykę pokojową i współdziałać pokojowym związkom, szczególnie z sąsiadami. 2) Łotwa i Estonja uzgadniają swą politykę zewnętrzną i podtrzymują się wzajemnie w sferze politycznej i dyplomatycznej. 3) Oba państwa będą sobie udzielały pomocy wzajemnej w razie nieprzewidzianego napadu. 4) Charakter pomocy wojennej określi konwencja specjalna. 5) W razie wojny ani Łotwa ani Estonja nie zawrą odrębnego pokoju. 6) Wszelkie nieporozumienia między Łotwą a Estonją mają być rozstrzygnięte przy pomocy arbitrażu. 7) Łotwa i Estonja winny komunikować sobie wzajem umowy, zawarte z innymi państwami, i nie zawierać ich bez wzajemnej zgody. 8) Konwencja ochronna jest zawarta na lat 10. 9) Konwencja winna być zarejestrowana w Lidze Narodów. 10) Konwencja winna być ratyfikowana przez obydwie parlamenty.

Łotwa i Estonja mają wejść w unję celną. Mieszana komisja w ciągu trzech miesięcy winna unifikować stawki celne i uzgodnić prawodawstwo celne obu państw. Drugą fazą będzie faktyczne zniesienie granicy celnej, t. j. ustanowienie wolnego obiegu produktów jednego kraju w drugim. Trzecią fazą ma być unifikacja monopolu i podatków pośrednich. Czwartą — unifikacja prawodawstwa gospodarczego i wprowadzenie wspólnej taryfy celnej.

Łotwa i Estonja, ze względu na analogiczne warunki przyrodzone oraz analogiczną ewolucję dziejową, posiadają analogiczną strukturę gospodarczą. Przemysł jednego kraju nie uzupełniał przemysłu drugiego. Estonja posiadała bardzo mały udział w handlu zewnętrznym Łotwy. Za pierwsze półrocze 1922 r. udział Estonji w przywozie do Łotwy wyraził się 3,74%. Udział zaś w wywozie z Łotwy 1,92%. Przywóz do Łotwy z Estonji 177,2 milj., wywóz Łotwy do Estonji 98,1. Estonja ma daleko mniej uszkodzony przemysł, niż Łotwa, i w przemyśle żelaznym góruje nad nią obecnie.

Jednocześnie z konwencją powyższą zostały ustalone granice między Łotwą a Estonją.

Ustalenie granic obu sprzymierzonych państw nie było łatwą sprawą. Spór graniczny między obu państwami powstał z chwilą powstania samych państw. W 1920 r. był poddany arbitrażowi, który zostawił na stronie Estonji Wałk, Łotwie zaś oddał jego przedmieście. Co do pogranicznych gmin wiejskich każda ze stron uważała się za pokrzywdzoną.

Obie strony uważały za sprawę ważną kwestję przyna-

leżności wyspy Runo i kolonji Laury. Wyspa Runo jest organicznie związana z Rygą, Estonia zaś uważała tę wyspę za nieodłączną część swego terytorjum. Łotwa uzyskała prawo urządzenia na wyspie stacyj radjonałnej i meteorologicznej, niezbędnych dla portu ryskiego. Kolonja Laura było podzielona między Łotwę i Estonję w ten sposób, że południową część, zamieszkałą przez Rosjan, otrzymała Łotwa, północną, o przeważającej ludności łotewskiej — Estonia. Za część kolonji Laura Łotwa ustąpiła Estonji dosyć znaczne obszary rolne w Liwlandji.

Łotwa otrzymała od Estonji pół miliona latów, 30 milionów estońskich marek, jako wynagrodzenie dla inwalidów i rodzin, poległych w wojsku estońskim w walkach o wyzwolenie Łotwy, właściwie o rząd Ullmanisa.

Łotwa, jak widać z danej konwencji, nie cofnęła się przed ofiarami, aby zbliżyć się z Estonją, zawrzeć z nią konwencję, zwiększającą prawdopodobieństwo odsunięcia jej państwowej likwidacji. Zrozumiałe to, bo szereg osób, rządzących tem państwem, jest już nawet materialnie zainteresowanych w utrzymaniu jego bytu.

Umowa handlowa z Anglią pozwala przypuszczać, iż Łotwa ma zawrzeć związek celny, a przynajmniej dać znaczniejsze uprzywilejowanie Litwie i Rosji, niż państwow o najwyższem uprzywilejowaniu. Każę to przewidywać, że związku z przyszłą Rosją łotewscy mężowie stanu nie wykluczają i że przewidują związek z Litwą.

Litwa jest pistoletem, skierowanym w plecy Polski. Armja litewska stanowi rezerwę wszelkiej armji, która będzie prowadziła z Polską wojnę. Związek państw Bałtyckich z Litwą i Rosją jest oskrzydleniem Polski na północo-wschodzie. Związek państw Bałtyckich z Rosją i Polską tworzyłby początek zbierania ziem Rosji przedwojennej, stanowiłby już utratę części naszej samodzielności za rynek rosyjski.

Litwa jest nam tak bezwzględnie wroga, że gotowa jest iść na wszelkie antypolskie kombinacje, nawet wbrew swym interesom gospodarczym. Jakkolwiek więc nie interes gospodarczy Litwy będzie czynnikiem, decydującym co do jej udziału w związku bałtyckim, rozpatrzmy, czy leży w interesie gospodarczym Litwy wejście do tego związku.

Przemysł Litwy Kowieńskiej przed wojną zatrudniał tylko 9.600 robotników. Po wojnie, przy pomocy kapitału cudzoziemskiego, powstała w Kownie litewsko-duńska fabryka mebli,

fabryka konserw angielskiej firmy Fleming, fabryka likieru, spirytusu i konjaku Alfonsa Schick. Przemysł Litwy pozatem składa się z kilku tartaków, młynów, fabryki zapalek. Przemysłu zaś tkackiego i żelaznego Litwa nie posiada.

Handel zewnętrzny Litwy z państwami Bałtyckimi jest bardzo nieznaczny. W pierwszym półroczu 1922 r. przywóz Litwy do Łotwy wynosił 200,2 milj. rb. lot., wywóz z Łotwy do Litwy 62,5 milj. rb. Litwa wywozi do Łotwy żywe zwierzęta i owoce.

Handel Litwy z Estonją jest jeszcze bardziej nikły. W statystyce Estonji Litwa figuruje w rubryce państw innych, t. j. państw, których handel, ze względu na nieznaczne rozmiary, nie jest uwzględniany w odrębnej rubryce.

Litwa znajduje się w sferze gospodarczej Niemiec, jak widać z następującej tabeli:

Rodzaj towaru	Przywóz za pierwsze półrocze 1922 r. w milionach marek		
	Całkowity przywóz	z Niemiec	Kłajpedy
Wyroby tkackie	307,0	280,0	14,6
Metalowe	230,2	204,5	22,2
Artykuły spożywcze (bez zwierząt	217,7	50,1	45,0
Chemikalie	72,1	59,4	10,6
Minerały	42,97	42,0	3,9
Produkty zwierzęce	46,0	37,6	5,7
(także skóry i obuwie			
Tytoń	23,4	9,8	1,3
Ogółem	1,076,7	795,96	128,8

Rodzaj towarów	Wywóz w milionach marek		
	Ogólna wartość	Niemcy	Kłajpeda
Artykuły spożywcze (z wyjątkiem żywych zwierząt)	249,1	68,2	6,7
Drzewo	222,0	139,9	56,8
Produkty zwierzęce	68,5	21,9	4,0
Nasiona	63,2	60,3	—
Len	43,2	24,5	13,9
Siemię lniane	27,4	12,8	5,2
Ogółem	705,1	332,9	93,6

W wywozie z Litwy Anglja zajmuje pierwsze miejsce po Niemczech. Wywóz do Anglji w pierwszym półroczu 1922 r. wynosił 212,4 milj. mk. Według statystyki angielskiej handel zewnętrzny Anglji z państwami nadbałtyckimi przedstawia się jak następuje:

Przywieziono do Anglji	1922 r.	1923 r.
	W funtach sterlingach	
Z Finlandji	2.758.500	3.496.200
„ Łotwy	1.077.100	2.458.200
„ Estonji	530.600	930.100
„ Litwy	423.100	370.100
Razem	4.789.300	7.254.600

Wywieziono z Anglji	1922 r.	1923 r.
	W funtach sterlingach	
Do Finlandji	1.603.400	2.211.100
„ Łotwy	558.300	744.800
„ Estonji	827.400	673.700
„ Litwy	46.700	71.400
Razem	3.035.800	3.701.000

Wobec tego, że w 1922 r. przywóz do Wielkiej Brytanji wyrażał się w sumie 1.003.918.124 funtów sterling., wywóz 824.974.397, udział każdego z państw nadbałtyckich wyraża się bardzo małym ułamkiem procentu.

Państwa Bałtyckie nie przedstawiają dla Wielkiej Brytanji pierwszorzędnego interesu. Wobec tego nie należy przypuszczać, aby Wielka Brytanja dla zachowania ich poszła na znaczniejsze ofiary.

Łotwa w przywozie do Rosji odgrywała bardzo podrzędną rolę, zwłaszcza w handlu legalnym. Udział jej w przywozie do Łotwy wyrażał się 1,5%, równał się 80,5 milj. rb. łot., udział w wywozie z Łotwy był względnie znaczny, wyrażał się 5,65%, równając się 339 milj. rb. łot.

Według statystyki rosyjskiej handel Rosji z państwami nadbałtyckimi przedstawiał się jak następuje:

K r a j e	Import Rosji w tys. rb. złotych		
	1921 r.	1922 r.	10 miesięcy 1923 r.
Łotwa	2.022	14.223	2.286
Estonja	8.377	12.899	3.060
Finlandja	4.021	9.202	3.913
Litwa	72	149	—
Polska	233	9.858	6.616

K r a j e	Eksport Rosji w tys. rb. złotych		
	1921 r.	1922 r.	10 miesięcy 1923 r.
Łotwa	4.630	10.502	16.361
Estonja	754	7.723	7.568
Finlandja	—	3.590	4.872
Litwa	—	—	—
Polska	24	2.834	2.063

Dane statystyki łotewskiej i rosyjskiej nie zgadzają się w bardzo znacznym stopniu. Złoty rubel równa się 125 rb. łotewskim. Możliwa rzecz, że znaczna część towarów, która według statystyki rosyjskiej figurowała jako eksport lub import do Łotwy, szła tylko tranzytem przez Łotwę. W każdym razie w obrotach z Rosją Łotwa w 1922 r. przewyższała wszystkie państwa na gruzach Rosji powstałe. Import Łotwy do Rosji w 1923 r. uległ znów zwiększeniu, natomiast eksport Łotwy do Rosji, czyli import Rosji zmniejszył się w ciągu 10-u pierwszych miesięcy 1923 r. bardzo znacznie i stał się niemal trzykrotnie mniejszy od eksportu Polski do Rosji.

Zaznaczyć należy, że handel faktyczny był znacznie większy od legalnego, dokonywanego przez rosyjski Wniesz-torg.

Według statystyki rosyjskiej w eksporcie do Rosji w pierwszych 10-u miesiącach 1923 r. Niemcy zajmowały 35.035.000, następnie szła Anglja 17.926.000, dalej Łotwa, która zajmuje w ten sposób trzecie miejsce, Estonja czwarte, Finlandja piąte, Włochy szóste, Polska siódme.

Rosja dokłada wszelkich starań dla wyparcia Polski z rynków Łotwy. Rzuciła na rynek łotewski znaczną ilość nafty, sprzedając ją, jak twierdzą niektórzy, poniżej ceny kosztu, aby wyprzeć naftę polską z krajów nadbałtyckich. Sowieckie

przedstawicielstwo handlowe wynajmuje w Rydze trzy rezerwoary (należące do firmy Ehrlich) o pojemności 180.000 pudów i magazynuje tu nadsyłaną przez rosyjski syndykat naftowy ropę, naftę i benzynę, jako towar tranzytowy, przeznaczony na Libawę.

Cena rafinowanej nafty wynosi loco magazyn Ryga 115 rb. łot. za pud. Naftę przeznaczoną na eksport do Łotwy sowieci ustępują po 98 rb. za pud.

Porównywując zdolność konkurencyjną nafty sowieckiej z naszą na tutejszym rynku, okazuje się:

1 tona (61 pudów) naszej nafty kosztuje na składach Polminu w Gdańsku 31 dolarów.

czyli	125 rb. za pud
transport z Gdańska do Libawy	25 "
" Libawy do Rygi cysternami	32 rb. 75 kop.
woda w beczkach	16 " za pud
	166 rb.

Pud naszej nafty kosztuje więc w Rydze co najmniej o 51 rb. drożej, niż nafta sowieckiej.

Również loco Libawa nasza nafta nie może wytrzymać konkurencji, cena jej wynosi bowiem 150 rb. (125 cena loco Gdańsk + 25 przewóz) za pud, podczas, gdy nafta sowiecka kalkuluje się w Libawie (115 cena + 16 przewóz) na 131.

W Rydze mają być wybudowane rosyjskie rezerwoary produktów naftowych. Przedstawicielstwo handlowe sowieców wydzierzało już w tym celu od miasta większy teren i podpisało kontrakt dzierżawny na lat 12.

15-go listopada powstał w Rydze Rosyjski Bank Kooperatywny do finansowania tranzytu. Głównymi akcjonariuszami banku są: Wsiekobank, Bank Moskwy, Centrosojuz, Selskosojuz i Inocentr. Bank ma być finansowym centrem rosyjskiego tranzytu kooperatywnego.

W listopadzie 1923 r. w Rydze odbywała się rosyjsko-łotewska konferencja kolejowa. Zajęła się też ona sprawą rozbudowy portu windawskiego dla tranzytu rosyjskiego.

Widzimy, że w miarę gospodarczego odradzania się Rosji przyciąga ona do swego rydwanu Łotwę.

W 1922 r. według statystyki łotewskiej udział Polski w przywozie do Łotwy równał się 128,4 miliona rb. łot., stanowił 2,59% ogółu przywozu do Łotwy, był więc półtora raza

większy od udziału rosyjskiego. Natomiast udział Polski w wywozie z Łotwy był przeszło 40 razy mniejszy od rosyjskiego, wyrażał się 0,18%, 9,2 miliona rb. łot.

Według statystyki polskiej za pierwsze półrocze 1923 r. handel, Polski z Łotwą przedstawiał się jak następuje:

Wywóz Polski do Łotwy	10.478 tys. fr. szwajc.
Przywóz Łotwy do Polski	857 tys. fr. szwajc.

Według danych Konsulatu Polskiego w Rydze w pierwszym półroczu 1922 r. przybyły na Łotwę z Polski następujące towary:

Manufaktura za	27.000.000
Produkty naftowe	15.000.000
Towary apteczne	325.000
Szkło	865.000
Obicia i wyroby z celulozy	275.000
Galanterja	55.000
Nici	80.000
Czekolada	30.000
Razem	51.130.000

Pozatem szło drzewo, węgiel, lecz wartość tych transportów nie została dokładnie wyjaśniona.

Konsumcja węgla na Łotwie wobec słabego funkcjonowania jej przemysłu jest bardzo nieznaczna. W 1922 r. Łotwa sprowadziła 137.834 tonn węgla wartości 213.799 rb. łot. Według informacji, udzielonych mi przez firmy importujące węgiel, w październiku 1923 r. w Rydze około 10% importowanego na Łotwę węgla stanowił węgiel polski, z Górnego Śląska. Lecz węgiel ten szedł nie kolejami, bo taryfa kolejowa łotewska była dla niego za wysoka, lecz morzem via Gdańsk i Szczecin, znacznie jednak więcej przez Szczecin niż Gdańsk. Zależnie od konjunktury kalkulował się on lepiej lub gorzej od angielskiego.

Wobec wyczerpania lasów na Łotwie rząd łotewski projektuje zamianę drzewa przez węgiel na kolejach żelaznych. Zwiększy to nieco zapotrzebowanie na węgiel Łotwy, lecz Polska będzie mogła z tego korzystać wówczas tylko, gdy uzyska kolejowy dostęp do Dźwiny.

Nad Dźwiną oraz jej spławnymi dopływami: Dzisienką, Merycą, Wiatą i Drujką położone są znaczne obszary leśne, około 17.800 ha lasów rządowych i 164.000 lasów prywatnych,

ogółem przeszło 190.000 lasów. Jeżeli przyjmiemy dla tych lasów przeciętną kolej porębną 80-letnią, otrzymamy rocznie etat porębów około 2,300 ha, czyli około 700.000 metrów sześciennych drzewa, odliczając na zużycie miejscowej ludności 300.000 metrów sześciennych rocznie, na eksport Dźwiną do Rygi pozostałe około 400.000 metr. sześciennych.

Dostęp do Dźwiny i posiadanie znaczniejszego jej odcinku ma dla Polski pierwszorzędne znaczenie. Uzyskawszy dostęp kolejowy przez uzyskanie zwrotu 6-ciu gmin po lewej stronie Dźwiny, Polska może kanałami połączyć Dźwinę z kanałem brasławskim, może dzięki licznyim jeziorom, leżącym na poziomie znacznie wyższym, niż Dźwina, kanałami o znacznym spadku wody elektryfikować kraj. Gdy Polska posiadać kolejowy dostęp do Dźwiny, 6 gmin brasławskiego powiatu, pozostających dotąd pod okupacją łotewską, Polska we własnym interesie będzie mogła przyczynić się do uregulowania i pogłębienia Dźwiny, co na wywóz jej towarów na Łotwę i tranzytem przez Łotwę, winno mieć dodatnie znaczenie.

Żaden traktat handlowy z Łotwą, żadne ustępstwa gospodarcze, dane przez to państwo, nie mogą nam zrównoważyć znaczenia 6-ciu gmin brasławskich, które w 1919 i 1920 r. były w posiadaniu Polski i zostały zajęte przez Łotwę, gdy wojska nasze, cofając się przed bolszewikami, ustąpiły z naszych Kresów Wschodnich.

ROZDZIAŁ VII

FINANSE ŁOTWY

Jakkolwiek waluta jest ważnym czynnikiem gospodarki państwowej i narodowej, stan jej nie jest miarą życia gospodarczego narodu i nie świadczy jeszcze, że gospodarka państwowa jest prowadzona należycie. Świadczy tylko o sprawności aparatu skarbowego, częstokroć dla doraźnych korzyści skarbowych podkopującego podstawy gospodarki narodowej. Biuletyny giełdowe są przeglądane przez setki milionów osób, z których tylko nieznaczny ułamek procentu posiada wiadomości dostateczne o stanie gospodarczym danego kraju;

sądy te ustalają się na mocy biuletynów giełdowych o kursach waluty.

Łotwa ma walutę stabilizowaną, dawny rubel rosyjski, kursujący w tym kraju, upadał w okresie wojny i rewolucji. Łotwa wprowadziła ruble łotewskie, mające równać się dawnym rublom rosyjskim. Rubel łotewski w 1920 i 1921 r. spadał. W 1921 r. ulegał znacznym fluktuacjom: stosunek jego do dolara przedstawiał się jak następuje: w marcu 247, w czerwcu 513, w październiku 377. Kurs w 1922 r. ulegał mniejszym wahaniom, jak widać z następującej tablicy, której wiersz górny oznacza miesiąc, wiersz dolny stosunek dolara do rubla łotewskiego.

1 9 2 2							
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
247	238	263	263	263	263	258	257

W pierwszych trzech latach istnienia państwo łotewskie pokrywało znaczną część swych wydatków emisją rubli łotewskich. Emitowano wówczas dla celów kasowych ruble łotewskie, zaciągnięto pożyczkę wewnętrzną, uzyskano pożyczki zewnętrzne jeszcze przed uznaniem państwa łotewskiego i nawet to mocarstwo, które najbardziej ociągało się z uznaniem Łotwy, pośpieszyło jedno z pierwszych z pomocą; St. Zjednoczone udzieliły pożyczki 5.132.000 dolarów, Francja 11.631.000 franków, Norwegia 6.728.000 koron, rząd angielski 20.000 funtów sterl., Lloyds Bank 775.000 funt. sterl.

Poza pożyczkami Łotwa zawarła kontrakty na dostawę swych bogactw naturalnych, o kontrakcie z National Metal and Chemical Bank pisaliśmy w uprzednim rozdziale. Zaprowadzono monopole na główne przedmioty wywozu: drzewo, len. Wywłaszczono lasy i majątki ziemskie, nie płacąc żadnych odszkodowań, jakkolwiek w zasadzie uznano odszkodowanie, gdyż liczono się z opinią zagranicy.

18 marca 1920 r. ustanowiono, jako jedyny środek płatniczy ruble łotewskie. Emitowano je na pokrywanie deficytów, emisja doszła do 2,5 miljarda. Kurs rubli łotewskich obniżył się i chwiał się.

Latem 1921 r. rząd łotewski postanowił dokonać sanacji finansów. Powołano wówczas na ministra skarbu Ringolda Kalninga, znanego ze swej działalności przemysłowej w Petersburgu. Kalning otrzymał nadzwyczajne pełnomocnictwa

najpierw na trzy miesiące, a potem przedłużone na nowe trzy miesiące.

Zadaniem Kalninga było doprowadzenie bilansu handlowego i budżetu do równowagi.

Kalning zlikwidował ministerjum handlu i przemysłu, przyłączając jego agendy do ministerjum skarbu. Zlikwidował też ministerjum opieki społecznej, zmniejszył liczbę urzędników, przeprowadził możliwe oszczędności w budżecie państwowym. Będąc przeciwnikiem socjalizacji przemysłu, likwidował, wyzbywał się państwowych deficytowych fabryk, pozostawiając tylko monopol lniany i tytoniowy.

Dla polepszenia bilansu handlowego wprowadził Kalning nową taryfę celną w lipcu 1921 r. Znosiła ona niemal wszystkie zakazy wywozu i przywozu, zrywała z dawnym systemem koncesyjnym, zachowywała tylko zakaz sprowadzania przedmiotów zbytkowych i na przedmioty konsumpcji ustanawiała cła bardzo wysokie, przekraczające częstokroć 100% wartości towarów. Rząd łotewski pragnął ograniczyć przywóz, chociażby kosztem zaspokojenia kulturalnych potrzeb ludności. Usiłowano zmniejszyć przywóz przez cła wysokie, zwiększyć wywóz, zmniejszając wysokimi podatkami konsumpcję.

Dochody celne w roku 1920 i 1921 wynosiły 130 milionów rubli łotewskich, w 1921 i 1922 podniosły się do 1.370 milionów, w 1922 i 1923 prelimitowano 1.500 milionów i stanowiły one 19% dochodów państwowych.

Do najznacniejszych pozycji budżetowych należy monopol spirytusowy. W 1920 i 1921 r. wynosił 208.800, w 1922 i 1923 r. zaś 1.434 miliony, czyli około 18% dochodu.

Ważnym dochodem państwowym jest monopol lniany, daje on 15% ogółu budżetu. Dochody skonfiskowanych lasów i majątków wynosiły 11,4 milj.

Koleje żelazne łotewskie przestały dawać deficyt, tak wskutek podniesionych taryf kolejowych jak i zwiększonego ruchu towarowego, wywołanego zwiększeniem tranzytu do Rosji.

Kalning stabilizował ruble łotewskie na 0,02 franka złote, następnie, wytworzywszy bank państwowy, wypuścił łaty, równające się 50 rub. łotewskim, jednemu frankowi. Łaty posiadają pokrycie, ruble, nie mające odpowiedniego pokrycia, lecz nie wypuszczane dla celów skarbowych, stabilizowały

się i w obrocie nie robią różnicy między 50 rub. łot. a jednym latem.

Dochody i wydatki państwa łotewskiego przedstawiają się jak następuje:

Dochody i wydatki państwowe, dokonane w 1918/19/20 (okres od 18 listopada 1919 r. do 1 kwietnia 1920 r.) w latach.

D o c h o d y

I. Podatki pośrednie	2.397.601
II. Pobory	1.019.056
III. Podatki bezpośrednie	5.228.040
IV. Grunta i lasy państwowe	742.535
V. Przedsiębiorstwa	8.585.486
VI. Regalje i monopole	1.632.441
VII. Operacje kredytowe	41.252.280
VIII. Różne wydatki	3.901.935
Ogółem	64.759.374

W y d a t k i

I. Rada Narodowa	205.404
II. Gabinet ministrów i kancelarja państw.	582.810
Ministerstwo spraw zagranicznych	620.470
Ministerstwo sprawiedliwości	1.135.669
„ spraw wewnętrznych	3.052.814
„ skarbu	3.176.791
„ oświaty	940.130
„ rolnictwa	1.902.415
„ handlu i przemysłu	1.794.030
„ aprowizacji	12.223.962
„ komunikacji i pracy	9.625.102
„ obrony	26.230.876
Kontrola państwowa	103.851
Fundusz rezerwowy	55.248
Kredyt państwowy	10.622
Ogółem	61.660.174

W danym okresie znaczna część deficytu, 41 milionów, została pokryta przez operacje kredytowe, t. j. emisje i pożyczki.

W 1920/21 r. według zamknięć rachunkowych wydatki

zwyczajne i nadzwyczajne wynosiły 2.488,1 miliona rubli łotewskich, czyli 49.762.000 latów. Dochody zwyczajne i nadzwyczajne wynosiły 2.268,6 miliona, czyli 45.372.000 latów. Deficyt wynosił 4.390.000 latów. Był jednak znacznie większy, gdyż w dochodach nadzwyczajnych figurowały pożyczki państwowe na sumę 13,1 milj. rb., bilety kredytowe państwa 1.352,5 milj. Budżet 1920 i 1921 r. był łątany emisjami i pożyczkami. Wobec tego, że zamknięcie rachunkowe r. 1920 i 1921 obejmuje okres od kwietnia, a więc już powojenny, wydatki na obronę są znacznie mniejsze i spadają z 26,2 milionów latów do 10,4 milj. latów, czyli są zmniejszone około 15 milionów latów i to wyjaśnia różnicę wydatków 1920/21 r. a okresu uprzedniego.

Budżet r. 1922/23 jest pierwszym budżetem normalnym bezdeficytowym i jest podstawą stabilizacji waluty łotewskiej.

Według zamknięć rachunkowych przedstawiał się on jak następuje:

Budżet za 1922/23 r.		
DOCHODY	W ŁATACH	WYDATKI
Konstytucja i sejm	7.799	1.182.009
Gabinet ministrów	13.834	489.989
Ministerstwo spraw zagran. .	701.550	1.851.730
" sprawiedliwości	552.021	3.054.533
" spraw wewn.	1.963.098	7.528.025
" oświaty	748.923	7.739.118
" skarbu	139.228.225	103.220.244
" rolnictwa	29.440.000	9.430.112
Urząd statystyczny państw. .	25.181	107.096
Ministerstwo komunikacji .	36.853.390	31.642.864
" pracy	138.751	2.484.074
" obrony	451.343	22.947.310
Kontrola państwowa	6.682	430.556
Operacje kredytowe	18.517.905	—
Ogółem	228.648.706	192.107.659

Dochody państwowe Łotwy w 1922/23 r. wynosiły 228,6 lata. Przed wojną dochody państwowe z prowincyj, stanowiących obecną Łotwę, wynosiły 90 milion. rb., czyli 225 franków. Obecnie więc Łotwa osiągnęła wydajność podatkową

przedwojenną, jakkolwiek jej ludność jest mniejszą od przedwojennej o 30 %, Ryga zaś, siedlisko handlu i przemysłu kraju, ma dwa razy mniej ludności niż przed wojną; dawniej handlowy, 100-tysięczny Dyneburg jest dziś podupadłym 30-kilkutysięcznym miastem. Widzieliśmy, że przemysł dochodzi maximum jednej czwartej przedwojennego, rolnictwo upadło. Handel tranzytowy, jakkolwiek wzrasta, nie dochodzi jednak do norm przedwojennych i nie ma szans szybkiego dźwignięcia się do dawnych norm.

Rabunkowa eksploatacja lasów musi zaważyć na gospodarstwie narodowym i państwowym Łotwy.

Podatki Łotwy nie tylko są wysokie, lecz nierównomierne, bardzo często dowolne, np. podatek gruntowy nie jest oparty na katastrze, na obiektywnych właściwościach majątku, lecz na subiektywnie szacowanym dochodzie właściciela. W powiatach mieszanych właściciele nie-Łotysze z mniejszego obszaru płać więcej, niż właściciel-Łotysz, posiadający znacznie większą gospodarke. Przedsiębiorstwa handlowe i przemysłowe niełotewskie opłacają wyższe podatki, niż łotewskie.

Cudzoziemiec płaci za prawo pobytu na Łotwie, za każde 14 dni 1 złoty lat, za rok pobytu 15 złotych latów. Osoby z obywatelstwem nieustalonym 2 lata za rok pobytu. Oprócz tego wszyscy cudzoziemcy płać 100 % podatku od sumy opłaty za lokal.

Zasadniczo ściąga się podatki dochodowe i inne w roku bieżącym podług norm roku zeszłego, t. j. roku, który posiada rachunek zamknięty, a więc sprawdzalny.

W 1919 r. byli na Łotwie bolszewicy, wyszli w 1920 r. w styczniu; w październiku 1920 r. zostaje wprowadzona reforma rolna, a więc w 1919 i 1920 r. wielcy właściciele ziemscy nie władali swymi majątkami. Panował stan chaotyczny, bolszewicki, celowo utrzymywany zapomocą propagandy przez ówczesny rząd łotewski.

31 § prawa podatkowego łotewskiego opiewa: „o ile majątność zmniejszyła się o jedną trzecią, to przy ściągnięciu podatków należy stosować normy roku bieżącego, nie zaś normy roku ubiegłego, w którym majątność była większa“.

Wobec tych danych jest zupełnie nadużyciem ściągnięcie z większych właścicieli ziemskich na Inflantach podatków dochodowych za rok 1919 i 1920, a w 1921 roku obowiązani są tylko do podatku za działkę niewywłaszczalną, od 50 do 100

ha oraz podatku z dochodów tegoż roku, gdyż nie o jedną trzecią, ale do 99% zostały zmniejszone majątki większych właścicieli przez zastosowanie reformy z 1920 roku. Majątki większych właścicieli zmniejszono przez wywłaszczenie na korzyść państwa, państwo zaś ściaga potem podatek z uprzednio przez siebie na swą korzyść wywłaszczonego majątku.

Tak samo nadużyciem jest egzekwowanie z byłych większych właścicieli ziemskich daniny wojennej (podatku jednorazowego), licząc po rublu z każdej purówki ziemi (jednej trzeciej ha) całego obszaru, kiedy od 1920 r. ziemi owe eksploatował rząd łotewski, a w 1919 i 1920 roku właściciele już nie korzystali ze swych majątków.

Większość tych właścicieli ziemskich popłaciła już bardzo wysokie, dowolnie przez miejscowe powiatowe i gminne władze naznaczone podatki dochodowe za rok 1921 oraz podatek jednorazowy (daninę wojenną). Rujnowano się ostatecznie na zebranie wymaganej kwoty, wyprzedając resztki żywego i martwego inwentarza, rozbierając i sprzedając budynki gospodarskie. Posiadając już tylko 50 ha zwykle mocno zrujnowanego majątku, trzeba było zapłacić podatek z dawnego całego majątku, wynoszącego często kilka lub kilkanaście tysięcy dziesięcin.

Fiskalizm jednak nie uratowałby finansowo Łotwy, ko-rzystała ona z kredytu zewnętrznego.

Długi państwowe Łotwy przedstawiają się jak następuje:

Rządowi St. Zjednoczonych	2,5 milj. dolarów
Ameryce Północnej	2,6
Rządowi norweskiemu	6,7 kor. norw.
" ang. i bankom ang.	184.000 funt. szter.
Ogółem około	35.000.000 latów.

Długi państwowe Łotwy w stosunku do jej ludności i budżetu państwowego nie są wielkie. Międzynarodowy kredyt powojenny jest utrudniony, Łotwa nie ma szans otrzymania znacniejszych pożyczek międzynarodowych.

Łotwa jednak miała propozycje grup kapitalistów stworzenia banku emisyjnego w Rydze. Propozycyj tych nie przyjęła, obawiając się znacniejszego uzależnienia się od kapitałów zagranicznych i pragnąc prowadzić politykę nacjonalistyczną

w dziedzinie gospodarczej. Nie obyło się jednak bez udziału kapitału obcego.

Latem 1922 r. Kalning powołał do życia bank emisyjny „Latwija Bank“ z kapitałem 75 milionów złotych franków, które dla większego zabezpieczenia zdeponowane zostały w Londynie. Trzecią część tej sumy dostarczył rząd łotewski oraz obywatele państwa łotewskiego, dwie trzecie zaś obywatele trzech wielkich państw: 30% finansisci angielscy, 30% finansisci St. Zjednoczonych, 10% kapitalisci francuscy.

Zarząd banku winien składać się: z dwóch trzecich obywateli Łotwy, jednej trzeciej obcokrajowców. Ci ostatni są złączeni w jedną grupę, mającą siedzibę w Rydze, i posiadają w pewnych wypadkach prawa veto. Bank łotewski jest upoważniony do udzielania pożyczek rządowi łotewskiemu oraz komunalnym instytucjom, ma prawo emitować banknoty, pokryte dewizami lub złotem.

Rząd łotewski zastrzega sobie:

- 1) premje od wypuszczonych papierów,
- 2) udział w dyskoncie do jednej trzeciej,
- 3) nieznaczny podatek od krążących banknotów, przy obiegu do 100 milionów 1%, od 100—200 2%, progresywna proporcja,
- 4) prawo w pewnych warunkach odkupywania akcji, przyczem udział cudzoziemskich właścicieli akcji nie powinien ulegać zmniejszeniu.

35 milionów rubli złotych, otrzymanych od Rosji sowieckiej, jako udział Łotwy w zapasach złota banku rosyjskiego, był podstawą złotego funduszu Łotwy, użytego na powołanie do życia banku emisyjnego. Oprócz tego rząd łotewski otrzymał zaliczki za sprzedaż lasu zagranicę.

Wypuszczono łaty o pełnem pokryciu złotem i dewizami. Dewizy gromadzono, ustanawiając monopol państwowy przy wykupie dewiz. Ustanowiono podatki według waluty złotej, lecz mogły one być uiszczane w rublach łotewskich według każdorazowego stanu kursu tych rubli.

Gdy zaprzestano dla celów kasowych emitować ruble, zaprowadzono swobodny handel walutami. Wywołało to narazie spadek kursu rubla, lecz wkrótce nastąpił głód rublowy. Cena rubli zaczęła podnosić się ponad normę ustanowioną dla lata, t. j. rubel podniósł się ponad jedną pięćdziesiątą część lata równego złotemu frankowi. Wówczas rząd z niewypuszczonej a przygotowanej emisji wypuścił 750 milionów rubli ło-

tewskich w odcinkach 500-setrublowych, lecz nie jako ruble, ale jako łaty. Ostemplowano 500-rublowe asygnaty czerwonym drukiem: „Tymczasowy banknot pieniężny łotewskiego banku państwowego 10 łatów“.

Bilon do monety zdawkowej sprowadziła Łotwa ze Szwajcarii; 2 centy równe są rublowi.

Zpoczątku bilonu tego w obrocie nie było widać, gdyż służył do przechowywania wartości, wzbudzając wśród ludności więcej zaufania, niż banknoty banków.

Reformę finansową i walutową przeprowadził Kalning sprężyscie i wykorzystał umiejętnie udzielone mu nadzwyczajne pełnomocnictwo.

System monetarny łotewski po reformie Kalninga jest dwuwalutowy:

Ruble są — biletami skarbowymi, niepokrytymi stałym funduszem rezerwowym, a tylko zabezpieczone na całości majątku państwa. Ilość emitowanych rubli wynosiła 4.761.974.481 rb. Łaty natomiast były pokryte stałą rezerwą w złocie i walutach.

W 1924 r. Łotwa ma przejść do systemu jednawalutowego. Ruble, t. j. bilety skarbowe według projektu ministerstwa skarbu mają być zastąpione pieniędzmi niklowymi i srebrnymi oraz łatami papierowymi. Ilość emitowanych łatów podniesie się z 23 milionów do 71,4 milj.

Na zabezpieczenie emitowanych przez siebie łatów Bank Łotwy posiada: 1.000 kg. złota i 1.798.636 funtów sterl. Do tej sumy ma być dołączony fundusz 4 milj. rubli w złocie, otrzymany od Rosji, oraz waluta, pochodząca z eksportu lnu. Dotychczas rezerwy pokrywały emisję Banku Łotwy ponad 100%; przy wzroście znacznym emisji przeszło dwie trzecie jej nie będzie pokryte. Reforma walutowa Łotwy może łatwo runąć, tem bardziej, że w 1923 r. Łotwa ma niedobór w bilansie handlowym 50,7 milj. łatów. Przywóz 211,8, wywóz 161,1 milj. łatów. Dochód z tranzytu zmniejszył się. Tranzytem bowiem przeszło przez Łotwę 300,7 milj. kg., t. j. mniej, niż w 1922 r. o 128,7 milj. kg.

ESTONIA

ROZDZIAŁ I

Zarys ogólny

Estonja przytyka na północy do zatoki Fińskiej, granicę jej od północy i zachodu stanowią wybrzeża Bałtyku, długości 651 klm. Jeziora: Pejpus, Pskowskie i system rzeki Narowy tworzą granicę wschodnią. Długość linii rzecznych Estonji wynosi 790 klm. Wewnętrzne wody zajmują 22% obszaru kraju.

Te naturalne linie komunikacyjne są ważnym czynnikiem gospodarczym kraju. Zmniejsza nieco ich znaczenie okoliczność, że zamarzają w zimie. Estonja bowiem sięga na północy do 59 st. szerokości geograficznej, jest krajem bardziej północnym, niż Łotwa, i ma nieco surowszy klimat. Gdy przeciętna roczna temperatura Łotwy wynosi 5,1 Cels., Estonji — 5,0. Oba te kraje leżą w strefie zamarzających rzek i portów, wyjątek stanowi najbardziej na południe wysunięty port Łotwy, Libawa.

Klimat Estonji, jak klimat Łotwy, znajduje się pod wpływem oceanu Atlantyckiego i posiada wszystkie cechy analogiczne.

Klimat Estonji utrudnia produkcję rolną, nie daje urodzajów pewnych i wymaga większych jednostek gospodarczych, umożliwiających kultywowanie różnych zbóż i okopowych, gospodarstw, posiadających miejscowości różne pod względem topografii gruntu. Znaczne obszary leśne Estonji stanowiły bogactwo naturalne, przeważnie zmonopolizowane przez większych posiadaczy ziemskich. Gospodarka leśna, znakomicie prowadzona, uniezależniała ich dobrobyt od każdorocznego urodzaju.

Estonja posiada 47,550 klm. kw., jest najmniejszą z państw Nadbałtyckich i zarazem z państw Europy. Geograficznie przylegając od Finlandji, klimatycznie będąc zbliżoną do południowych części Szwecji i Norwegji, Estonja gęstością zaludnienia

odpowiada południowym częściom Finlandji, Szwecji i Norwegji i mało się różni od sąsiedniej Łotwy właściwej, t. j. Liiwlandji i Kurlandji, liczy bowiem 22 mieszkańców na klm. kw.

Pod względem bogactw naturalnych Estonja nie jest bynajmniej upośledzona. Pokłady łupku palnego ciągną się pasem 80-cioklm. długości, do 10 klm. szerokości, grubość ich przeciętna wynosi 1,5 klm. Głównym ośrodkiem tych bogactw pokładów są okolice m. Jowe. Łupek ów przez długi czas posiadał znaczenie tylko surogatu węgla kamiennego w domowym użytku — do celów fabrycznych nie nadawał się, bo dając 50% popiołu, zanieczyszczał paleniska. Lecz w Szkocji, posiadającej olbrzymie złoża łupku palnego, zaczęto wydobywać zeń oleje mineralne (naftę, benzol). W czasie wojny rozpoczęto dystylację łupku palnego w Estonji.

W pobliżu Rewla znaleziono pokłady siarczanu-żelaza (piryty), w okolicach zaś Hapsali pokłady błyszczu ołowiu; niedawno też znaleziono tam fosforyty.

Około 10% obszaru Estonji stanowią torfowiska. Przez długi czas torfowiska zaliczano do nieużytków. Obecnie są zaliczone do bogactw naturalnych kraju, wyzyskiwanych jako opał, jako źródło energii elektrycznej oraz rolniczej. W okolicach Parnawy (błoto Epern), w okolicach Hapsalu (błoto Snuhr Soo, oraz w pobliżu Wesenbaerga (błoto Kunda) dają torf w dobrym gatunku, o znacznej ilości kaloryj, mający zastosowanie w przemyśle. Na torfowisku Epern (w pobliżu Parnawy) wybudowano olbrzymią elektrownię, zużytkowującą paliwo na miejscu i dającą źródło energii elektrycznej o wydajności 25.000 koni parowych; zasila ona na znaczną odległość szereg fabryk i zakładów przemysłowych.

Bogactwa wodne Estonji, jej jeziora: Pejpus oraz Pskowskie, rzeka Narowa, poza znaczeniem komunikacyjnym były od chwili przybycia człowieka do tego kraju ważnym czynnikiem gospodarczym, dostarczały bowiem ryb obficie. Obecnie posiadają one oprócz tego znaczenie, jako źródło energii elektrycznej. Naprzykład arterja wodna rzeki Narowy, mająca ujście do jeziora Pejpus, łączy je z zatoką Fińską, posiadając siłę wodospadową 60.000 H. P. Kraj ten posiada i inne, pomniejsze spadki wód, np. na rzece Jakala.

Struktura agrarna kraju, przewaga wielkiej własności, sprzyjała rozwojowi miast. Wielka bowiem własność lepiej prowiantuje miasta i wywołuje znaczniejsze ich zasilanie przyrostem naturalnym ludności, nie dopuszczając przeludnienia

rolnego. Miasta doszły tu do znaczniejszego rozmiaru, niż po innych krajach europejskich, rzadko zaludnionych.

W 1922 r. Rewel, stolica państwa, . . .	liczył	120,179
" Dorpat	"	53,756
" Narwa	"	26.124
" Parnawa	"	19.482

Ludność miejska liczyła w 1921 r. 268.925, wskutek reparacji w 1922 r. wynosiła 284,665, obecnie prawdopodobnie dosięga 300.000 i stanowi około 25% ludności kraju.

Statystyka estońska wykazuje 1,3% Niemców, Żydów 0,4%, Rosjan 5,4%. Statystyka ta nie odpowiada statystyce wyborczej. W sejmie estońskim jest 4% Rosjan, 3% Niemców.

W okresie wojny ludność Estonji uległa znacznemu zmniejszeniu, według spisu 1897 r. ludność terytorjum dzisiejszej Estonji dochodzi do 1.500.000. Wojna więc pochłonięła przyrost ludności okresu od 1897 r. do 1914 i 250.000 t. j. szóstą część ludności kraju.

Pierwiastek obcy w miastach Estonji, zwłaszcza większych, jest liczniej reprezentowany, niż w reszcie kraju, tak samo jak na Łotwie i w Finlandji. Według statystyki estońskiej Estowie stanowią 84,8%, a inne narodowości 6,54%.

W miastach skład narodowościowy przedstawia się jak następuje:

	Estów	Niemców	Rosjan	Łotyszy	Innych
Rewel (Tallin) 84,8	8,0	2,1	1,4	2,5	
Dorpat . . . 84,4	4,5	6,9	0,8	3,4	
Narwa . . . 67,0	28,2	1,2	0,3	3,3	

Estowie tak w całym kraju, jak i w miastach są w stosunku do mniejszości narodowych znacznie liczniejsi procentowo, niż Łotysze. Estończycy nie mogą czuć się zagrożonymi przez owe mniejszości, dopóki są samodzielnym państwem. Nacjonalizm estoński jest jednak niemal tak bojowy, jak łotewski, i zabarwia estońską politykę agrarną.

Położona bardziej na północ od Łotwy, posiadająca bogactwa, które jako dobra gospodarcze nie były dawniej brane pod uwagę, Estonja nie pociągnęła tak znacznej kolonizacji niemieckiej jak Łotwa.

Pierwiastek niemiecki i szwedzki a względnie duński były zaczął cywilizacji kraju. Szwedzki oddziaływał tylko

w ciągu krótszego okresu, niemiecki zabarwiał kulturalnie i cywilizacyjnie kraj, rządził nim nawet podczas panowania rosyjskiego, aż do końca dziewiątego dziesięciolecia wieku zeszłego. Ewolucja dziejowa Estonji szła temiż torami, co Kurlandji i Liwlandji, prowincyj, będących rdzeniem i podstawą państwa Łotewskiego.

ROZDZIAŁ II

Konstytucja i życie polityczne w Estonji

Załamanie się frontu rosyjskiego oderwało Estonję od Rosji. Estonja stałaby się częścią W. Księstwa Bałtyckiego, związanego unją z Prusami, opierającego rząd kraju na pierwiastku niemieckim, gdyby nie nastąpiło załamanie się Niemiec w wojnie światowej. Estonja wróciłaby do Rosji, jako prowincja sowiecka, a następnie przechodziłaby wszelkie ewolucje i rewolucje Rosji, gdyby Finlandja, wyzwolona z pod przewagi armji czerwonej przy pomocy Niemiec, nie udzieliła pomocy sąsiedniej Estonji.

W atmosferze podnieconej przez wojnę światową, oraz rewolucję w Rosji, bez tradycji państwowych, bez rodzimej warstwy górnej, kierującej wielką produkcją rolną i przemysłową, a już przepojona antagonizmami społecznymi, spotęgowanymi przez antagonizmy narodowościowe — zaczęła swój żywot państwowy Estonja.

Rzecz naturalna, musiała powołać do życia konstytuante na mocy równego, powszechnego, bez różnicy płci prawa wyborczego, konstytuante o przewadze lewicowej. Konstytuanta musiała uchwalić konstytucję, mającą pobić rekord w radykalizmie.

Zostaje zachowane czteroprzymiotnikowe prawo wyborcze, sejm jest jednoizbowy, prezydenta rzeczpospolita nie ma. Zasade podziału władz uznano za przesad burżuazyjny, położono kropkę nad i. Polska ma prezydenta bez władzy. Estonja nie chciała ponosić zbytecznego wydatku na prezydenta bez władzy, przekazała jego funkcję premierowi, ustanawiając nie nominację przez naczelnika państwa, ale wybór premjera.

Konstytucja na wzór szwajcarskiej, odstępując tylko w szczegółach od tego wzoru, ustanawia referendum. Na żądanie jednej trzeciej posłów uchwała prawodawcza Sejmu mo-

że być zawieszona na dwa miesiące. W okresie tych dwu miesięcy w razie żądania 25.000 obywateli musi być postawiona pod głosowanie powszechne. W razie odrzucenia przez owe głosowanie uchwalonego prawa, Sejm się rozwiązuje. Konstytuanta, której dziełem była konstytucja estońska, miała większość, składającą się z różnych grup socjalistycznych i tak zwanej partji pracy, grupy demagogicznej chłopskiej, opartej na wyzyskiwaniu chłopskiej zawiści i antagonizmu względem Niemców — posiadaczy wielkiej własności.

Reforma agrarna estońska była rezultatem tej większości. Obecnie obraduje drugi sejm estoński, gdyż pierwszy został rozwiązany wskutek referendum. Inicjatywę referendum podjęli demokraci-chrześcijańscy przeciw uchwale pierwszego sejmu o nienauczaniu religji w szkołach państwowych na koszt państwa.

Drugi sejm, wybrany w maju 1923 r., znamionuje lekkie przesunięcie się opinji na prawo oraz wzmocnienie komunistów na lewem skrzydle.

N a z w a p a r t j i	Pierwszy sejm	Drugi sejm
Komuniści	5	10
Socjaliści niezależni	11	5
Socjaliści prawicowi	18	15
	34	30
Partja pracy	22	12
Ludowcy	10	8
Osadnicy	—	4
Lokatorzy	—	1
Narodowo-liberalni	—	4
B. wojskowi	—	1
	Razem centrum	32 30
Chrześcijańscy demokraci	7	8
Właściciele domów	1	2
Agrarjusze	21	23
	Razem prawica	29 33
Rosjanie	1	4
Niemcy	4	3
	5	7

Liczba komunistów, t. j. adherentów bolszewickiej Rosji, zwiększyła się kosztem tak zwanych socjalistów niezależnych, socjaliści prawicowi utracili 3 mandaty.

Socjaliści różnych odcieni razem stracili 4 mandaty, lewica niesocjalistyczna rozbiła się na kilka grup i straciła dwa mandaty. Centrum wzrosło o 4 mandaty, prawica, składająca się z mniejszości narodowych, uzyskała też dwa mandaty.

Do rządu weszli agrariusze jako najliczniejsza partja, objęli oni szefostwo rządu.

Przewódca agrariuszy K. Pats został prezesem ministrów i głową państwa.

Estońska partja agrarna, oparta na zamożnem włościanstwie, które właściwie reprezentuje średnią własność, pragnie przeciwstawić się dalszym eksperymentom agrarnym. Jest ona, jak i liberałowie estońscy, czynnikiem konserwującym państwo. Najgroźniejszą grupą dla jego istnienia są komuniści, ulegają oni dyrektywie z Moskwy. W grudniu przy wyborach do rad miejskich we wszystkich niemal miastach uzyskali najznaczniejszy procent głosów. W Rewlu na 100 radnych mają 34 mandaty, w Narwie na 40 miejsc — 15 mandatów.

Rewolucja robotnicza w miastach, podjęta za pieniądze Sowietów, hodujących tu partję komunistyczną, jak i w innych, ościennych krajach, — rozruchy agrarne po wsiach, wywołane sporami o podział wywłaszczonej ziemi — mogą stać się pożądanym pretekstem dla Rosji do przyłączenia do niej, czyli do SSS, jeszcze jednej republiki, która przy zmianie ustroju Rosji stanie się jedną z jej gubernij.

ROZDZIAŁ III

Rolnictwo Estonji

Wobec rzadkiego zaludnienia kraju, 22 mieszkańców na km. kw., Estonja mogłaby utrzymać się niemal wyłącznie z rolnictwa. W r. 1920 76,4 jej mieszkańców stanowiła ludność wiejska, 23,6 — miejska. Estonja więc posiada około 20 mieszkańców wsi na km. kw. Znaczna część ludności wiejskiej żyje z rybołówstwa, dzięki względnie długiej linii wybrzeża morskiego i wód wewnętrznych Estonji, stanowiących 22% jej obszaru.

Estonja zajmuje 4.175.428 ha obszaru bez wód wewnętrznych.

Grunty ornych	956.243 ha	22,90 %
Łąk	1.021.694 "	24,47 %
Pastwisk	730.053 "	17,49 %
Lasów	839.368 "	20,10 %
Bagien i nieużytków	628.070 "	15,04 %

Ogółem 4.175.428 ha

Estonja liczy 1.250.000 mieszkańców, na 100 mieszkańców wypada 76,5 ha gruntów ornych.

Estończycy w swych wydawnictwach reklamowych konstatują zwykle, że Estonja jest większa od Danji, lecz gdy się zestawia obszar różnych krajów, trzeba brać przede wszystkim pod uwagę obszar rolniczy. Otóż Danja ma 43 procent gruntów ornych, 31,6 proc. łąk i pastwisk, 74,9 proc. kraju stanowi jej obszar rolniczy. Estonja zaś ma niemal dwa razy mniejszy procent gruntów ornych, około zaś 10 proc. więcej łąk i pastwisk. Wydajność z ha w Danji należy do największych w Europie — Estonji do najmniejszych.

Zboża	Wydajność z ha	
	Estonja	Danja
Pszenica	9,3 q	34,1 q
Żyto	10,3 "	13,7 "
Jęczmień	9,2 "	23,0 "
Owies ,	9,2 "	16,3 "

Danja ma niemal trzy razy gęstszą ludność, niż Estonja, i bardziej rozwinięte miasta: Kopenhaga liczy 605 tys. mieszkańców, Rewel — 110 tys.

Klimat Estonji i jej gleba, jakkolwiek umożliwiają rolnictwo, lecz nie dają mu przyrodzonych warunków pomyślnych.

Ze względu na surowy klimat sieją w Estonji niewiele pszenicy, wśród oziminy przeważa żyto. Zasiwy Estonji przedstawiały się według „Eesti Statistika“, wydanie 1922 r. za 1920 r. jak następuje:

Żyto ozime — 16,2 proc, owies — 15,6 proc., jęczmień — 12,7 proc. rośliny pastewne — 12,2 proc., kartofle — 7,3 proc., len — 2 proc., buraki — 0,3 proc., inne — 11,7 proc., odłogi — 17,7 proc., ugory — 6,3 proc.

W ozimie pszenica zajmuje 0,7 proc., reszta — żyto. W zbożu jarem żyto 0,2 proc., pszenica 0,7 proc., owies 15,6 proc., różne — 4,8 proc.

O ile zmniejszyła się produkcja rolna w Estonji wskutek wojny, a następnie estońskiej reformy agrarnej, nie mamy całkowitych danych. Estoński miesięcznik statystyczny podaje cyfry tylko dla zasiewów Estonji Północnej.

Obszar obsiany w Estonji Północnej w 1895—99 przyrównany jest do 100. W 1910—14 wyraża się 103,4. W 1915 — 20 r. — 93,7.

Przy stosunku ilościowym mieszkańców Estonji do gruntów ornych Estonia winna mieć bilans czynny, tymczasem obecnie w tej dziedzinie ma bierny bilans handlowy.

Bilans handlowy płodów rolnych i ich przetworów przedstawiał się, jak następuje:

Lata	Import	Eksport
1921 r. . . .	715.309.083	2.243.861
1922 r. . . .	703.372.764	12.965.107

W handlu ziarnem i paszą Estonia jest też bierną.

Lata	Import	Eksport
1921 r. . . .	50.238.171	4.557.843
1922 r. . . .	60.650.791	11.562.025

Natomiast w handlu produktami zwierzęcymi Estonia ma czynny bilans handlowy.

Lata	Import	Eksport
1921 r. . . .	119.072.983	438.954.721
1922 r. . . .	106.842.752	453.724.156

Znaczne obszary łąk i pastwisk, stanowiące 41,9 procent kraju, są podstawą aktywności Estonji w tej rubryce; dzięki swej długiej linii wybrzeża morskiego dostarcza Estonia dużo ryby.

Ze względu na mniejszy obszar kraju Estonia posiada mniej lasów od Łotwy: Estonia ma 839.368 ha lasów, Łotwa 1.526.942. W stosunku do liczby mieszkańców Estonia posiada nieco mniej lasów, niż Łotwa. Na 100 mieszkańców wypada 66 ha lasu w Estonji, a 81 ha w Łotwie.

W bilansie handlowym Estonji drzewo odgrywa olbrzymią rolę: w 1921 r. wywieziono za 1.529.039.005 marek estońskich, co stanowiło 41,1 całego wywozu estońskiego; w 1922 r. wywieziono lasu i produktów drzewnych na sumę 2.292.782.017 marek estońskich, co stanowi 52,0 procent wywozu estońskiego. Wywóz leśny z Estonji nie jest to tranzytem wywożony las rosyjski, gdyż przywóz lasu do Estonji jest nieznaczny: w 1921 r. za sumę 15.513.550 mk. est.; w 1922 r. za sumę 13.562.617.

Analogiczny objaw dostrzec daje się w Łotwie i w Finlandji.

Estonja przeprowadza reformę agrarną typu łotewskiej. Nie względy gospodarczej natury, ale pragnienie, by zniszczyć siłę społeczną właścicieli ziemskich, należących z małym wyjątkiem do narodowości niemieckiej, było tutaj głównym motywem. Wprawdzie większość kraju należała do wielkich właścicieli ziemskich.

Nie chcemy przez to powiedzieć, żeby stosunki agrarne Estonji nie wymagały naprawy. Reforma agrarna mogłaby być dokonana zapomocą banków parcelacyjnych, ulegających kontroli i pomocy państwa, kredytu państwowego na włości rentowe. Własność większa wyszła po wojnie i najściach bolszewickich bardziej poszkodowana, niż własność drobna: obiektów do parcelacji dobrowolnej było dosyć. Lecz Estonia tyle lat była prowincją rosyjską, że pod względem duchowym stała się nią, gdy osłabiona przez politykę rasyfikacyjną uległa obawie przed wpływami niemieckimi.

Estonja obawiała się w kraju siły społecznej Niemców, opartej na posiadaniu latyfundiów.

Postanowiono więc uchwałą konstytuanty wywłaszczyć dobra rycerskie. Odszkodowanie, jak na Łotwie, uchwalono w zasadzie, ale Estonia jest jeszcze dalsza niż Łotwa od zrealizowania tego. Łotwa projektowała dać małe odszkodowanie, niedochodzące częstokroć rocznego czynszu. W Estonji projekty, mające upozorować odszkodowanie, nie przybrały jeszcze konkretnej formy.

Według grup wielka własność w Estonji przedstawiała się jak następuje:

	Liczba właścicieli	Liczba dziesięcin	%
1. Dobra rycerskie	734	1.404.340	62,27
2. Majoraty i feokomisy	95	369.679	16,65
3. Dobra korpor. rycersk.	8	40.634	1,83
4. Pastorały	108	49.554	2,23
5. Ziemie koronne	101	219.239	9,88
6. Ziemie banku agrarnego	19	62.435	2,81
7. Państwowe	18	37.917	1,71
8. Legaty i zapisy	3	7.584	0,34
9. „Landstelle“ (pryw. nieryc.)	61	28.317	1,28
Razem	1.147	2.119.699	100,00

Lasy należały niemal wyłącznie do wielkiej własności, gruntów ornych posiadała ona 243,976 dziesięcin, czyli 27,8 proc. tej kategorii użytków. 53 procent gruntów ornych wielkich właścicieli znajdowało się w drobnej dzierżawie 23.023 dzierżawców. Można było, nie naruszając produkcji, przy pomocy operacji kredytowych uwłaszczyć dzierżawców. Lasy, racjonalnie eksploatowane pozostałyby w rękach wielkiej własności oraz czterdzieści kilka procent gruntów ornych w kulturze wyższej, niż grunta drobnej własności.

Tak zwana drobna własność w Estonji nie była w rzeczy samej drobną, przeciętny jej obszar wynosił 30 dziesięcin i tu typowe zjawisko nie odbiegało od przeciętnej normy.

Posiadając grunta Banku Włościańskiego, majątki koronne i państwowe, rząd estoński mógł obdzielić ziemią byłych wojskowych, pochodzących z warstwy rolniczej. Dalsze zmiany w strukturze agrarnej kraju należałoby pozostawić procesowi ewolucyjnemu, który mógłby być przyśpieszony nieco odpowiednią polityką bankową i podatkową. Nie o względy gospodarcze chodziło jednak politykom estońskim. Zoologiczna nienawiść do tych, którzy asymilowali swą wyższą kulturę, nienawiść, podsycana chciwością cudzego mienia, zaraza psychiczna bolszewickiej Rosji pchała Estonję do jej reformy agrarnej.

Nie zostały wywłaszczone tak zwane „Landstelle“, chociaż rozmiarami swemi wiele z nich przechodziło mniejsze dobra rycerskie. Dobra rycerskie należały do baronów niemieckich, „Landstelle“ w znacznym procencie do Estów.

Georg Bogdanoff w broszurze „Die estische Agrarreform, ein Mittel zur Unterdrückung der nationalen Minorität“ podaje szereg cytat z przemówień przywódców Estonji lub z organów

wpływowej jej prasy. Cytaty te wykazują cele reformy agrarnej Estonji.

Estończyk Weiler, przedstawiciel trudowików estońskich, w swej mowie sejmowej w kwestji agrarnej cytował przemówienia von Tobiena, sekretarza rycerstwa liwlandzkiego z 1918 roku w Rydze: „Obok gospodarczego znaczenia majątki nasze mają znaczenie idealne. Są one kością pacierzową Niemczyzny w kraju“. „Szanowni przedstawiciele narodu — woła estoński trudownik Weiler — jeżeli chcecie zabić zwierzę, musicie przełamać mu kość pacierzową“. (Okłaski większości zgromadzenia).

Organ trudowików „Waba Maa“ pisał o tej mowie, że kwestja agrarna w Estonji jest przedewszystkiem polityczna i Niemcom w Estonji przełamać kość pacierzową.

Landstelle w Estonji odpowiada tak zw. Bauerland na Łotwie. Są to grunta, wydzielone z majątków rycerskich; przeznaczone były do nabycia dla chłopów. W wypadkach nienabycia stanowiły własność dawnego posiadacza dóbr rycerskich. Jeżeli ten pozbywał się swych dóbr rycerskich, pozostawiając tylko Landstelle, nie miał już prawa do udziału w zgromadzeniach korporacji rycerskich, gdyż prawo to było związane z posiadaniem dóbr rycerskich. Prawo agrarne estońskie z r. 1919 mówi o wywłaszczeniu dóbr rycerskich. Wbrew prawu praktyka administracyjna zaczęła odbierać Landstelle od ich posiadaczy, gdy ci mieli też i dobra rycerskie. Sprawa doszła do Najwyższego Sądu Estonji, który wydał wyrok urągający wszelkim podstawom prawnym.

Sąd uznał, że grunta oznaczone w katastrze nie jako dobra rycerskie winny być wywłaszczone, o ile należą do właściciela dóbr rycerskich, gdyż celem prawa o wywłaszczeniu jest likwidacja majątków stanu rycerskiego i oddanie ziemi pierwotnym mieszkańcom kraju, co wyraźnie zostało zaznaczone w przemówieniach większości konstytuandy. W broszurze Emila Vesterinen, konsula estońskiego, wydanej w języku angielskim: „Agricultural Conditions in Estonia“, Helsingfors, 1922 r. wyraźnie wypowiedziany jest cel reformy agrarnej w Estonji: „Naród i rząd pragną przez nią zniweczyć panowanie niemieckie, drastyczne prawo agrarne“. 10 października 1919 r. przyjęła estońska konstytuanta prawo, według którego wszystkie rycerskie majątki z ich prywatną własnością zostały upaństwowione.

Gdy agrarna reforma łotewska pozostawia od 50 — 100

ha dawnemu właścicielowi, reforma agrarna estońska nie pozostawia resztek. Gdy na Łotwie zabór pałaców, ogrodów, parków jest wynikiem praktyki, nie opartej na prawnych postanowieniach, estońska reforma agrarna na mocy uchwały prawnej niweczy kulturalne bogactwa kraju, powstałe z pracy szeregu pokoleń. Ewentualne odszkodowanie za konfiskowane majątki ziemskie pozostawiono późniejszej uchwale prawodawczej. Wywłaszczono żywy i martwy inwentarz za odszkodowaniem. Lecz jak wygląda owo odszkodowanie? Wzięto pod uwagę ceny z 1914 r., ustanawiając cenę rubla na 20 marek estońskich. Tymczasem 31 marca 1920 roku marka estońska miała się do złotego rubla jak 1 : 73, 1-go sierpnia 1920 r. jak 1 : 114, 1-go stycznia 1921 r. jak 1 : 221, 1-go stycznia 1922 r. jak 1 : 153.

Już sam stosunek wartości giełdowej marki estońskiej do oficjalnej, przyjętej dla odszkodowań, wykazuje, że odszkodowanie to jest bardzo częściowe. Dodać należy tendencyjną, na niekorzyść posiadacza inwentarza działalność komisji, oceniających inwentarz.

Reforma agrarna estońska w ciągu trzech lat rozdała ziemię 21.992 kandydatom na właścicieli ziemskich, dając od 15 do 20 dziesięcin.

Agrariusze estońscy, obecnie najliczniejsza w sejmie partja — 23 posłów posiadająca, czynią wszelkie starania, aby reforma agrarna w Estonji jak najmniej zaszkodziła jej produkcji, sprzeciwiają się więc jej upowszechnieniu na większą własność estońską.

Reforma agrarna wysunęła kwestję robotników rolnych i t. d. Mniejsza własność w Estonji posiadała przeciętnie 30 ha, musiała więc używać fernali, sił pomocniczych. Dziś przez te grupy ludności wysuwane jest domaganie się ziemi. Konsekwencją naturalną są periodyczne podziały ziemi i zapanowanie małej gospodarki nieprodukcyjnej, opartej na pracy posiadaczy ziemi i jego rodziny.

Jakkolwiek wskutek wywłaszczenia inwentarza wielkich właścicieli, przy nieznacznym odszkodowaniu, inwentarz istniał, ale bezrolni pretendenci do ziemi, nie pochodzący z grupy drobnych dzierżawców, nie posiadają inwentarza ani środków do jego kupna. Wielu obdzielonych ziemią nie ma nadziei zagospodarowania się i stara się o pozwolenie sprzedaży.

Nabywcy się nie spieszą, czekając na nadziei.

Reforma agrarna Estonji poderwała zasadę poszanowa-

nia własności ziemskiej, wysunęła nieświadomie dla jej twórców zasadę prawa każdego obywatela państwa do kawałka ziemi. Nosi więc w sobie zarodek przewlekłej walki o ziemię między różnymi grupami ludności.

ROZDZIAŁ IV

Przemysł Estonji

Estonja, jak i Łotwa, posiadała przed wojną wielki przemysł, zawdzięczający swe istnienie historycznym i geograficznym warunkom kraju.

Włościanie uzyskali wolność osobistą w Estonji znacznie wcześniej, niż w Rosji, bo w 1819 r. Nie nastąpiło uwłaszczenie ogólne, lecz ugoda dobrowolna i wykup gruntów, na których powstały względnie duże fermi. Wytworzył się obok tego proletarijat bezrolny, część jego przeszła do miast i utworzyła warstwę robotniczą.

Leżąc nieopodal Petersburga, wielkiego centrum konsumpcji rosyjskiej, Estonja posiadała pomyślne warunki zbytu masła i produktów mlecznych. Na podstawie rentownego rolnictwa wielkiej własności wytworzyły się kapitały, użyte następnie w przemyśle. Przemysł przed wojną był oparty o rynek rosyjski.

Do surowców Estonji zaliczyć należy: len, kartofle, skóry. Reforma agrarna, jak wspominaliśmy, zmniejszyła produkcję rolną Estonji, a stąd ilość surowca.

Przemysł Estonji w ostatnich latach przedstawiał się jak następuje:

Grupy Gałęzie przemysłu	1920 r.		1921 r.	
	Przedsiębiorstwa		Robotnicy	
Przemysł tkacki	103	124	6.337	6.333
„ papier. i drukar.	58	73	2.142	2.736
„ drzewny	78	111	6.046	2.403
„ skórzany	50	70	583	792
„ kamien. i ziemny	18	56	2.158	3.604
„ metalurgiczny	87	103	12.776	11.306
„ chemiczny	10	17	426	574
„ spożywczy	102	289	868	2.334
„ różny	45	56	3.480	1.462
Ogółem	551	899	34.816	31.444

Z 551 przedsiębiorstw w 1922 r. 57 należało do państwa i zatrudniało 16.000 robotników, 494 były przedsiębiorstwami prywatnymi, zatrudniając 18.216 robotników. Państwo więc zatrudniało przeszło połowę robotników, zajętych w przemyśle. W r. 1921 wzrosła liczba przedsiębiorstw bardzo znacznie, lecz zmniejszyła się nieco liczba robotników. Pochodziło to z likwidacji pewnych przedsiębiorstw państwowych: liczba robotników w przedsiębiorstwach państwowych spadła w 1921 roku do 11.218 wskutek zawieszenia robót, związanych z czasem wojennym. W przedsiębiorstwach prywatnych liczba robotników wzrosła o 2.802 i osiągnęła cyfrę 20.226.

Według danych z r. 1921 w przemyśle Estonii na tysiąc mieszkańców pracuje 27 ludzi; odpowiadało to liczbie robotników na tysiąc mieszkańców gub. siedleckiej przed wojną i jest przeszło dwukrotnie mniejsze od liczby robotników na tysiąc mieszkańców w Królestwie Polskiem.

Łotwa przy półtora raza większej ludności od Estonii posiada mniejszą liczbę robotników, zatrudnionych w przemyśle: w 1921 roku 25.159, czyli 14 na tysiąc mieszkańców. Łotwa przedwojenna miała 93.000 zatrudnionych w przemyśle, niemal więc czterokrotnie zmniejszyła się liczba zatrudnionych w przemyśle łotewskim. O ile zmniejszyła się liczba robotników w przemyśle estońskim i o ile zmniejszyła się jego wytwórczość, nie posiadamy sumarycznych danych, lecz dane urywkowe, wykazujące wielokrotne zmniejszenie.

I. PRZEMYSŁ ŻELAZNY

W przemyśle żelaznym:

Towarzystwo budowy okrętów morskich z kapitałem zakładowym 12.500.000, zatrudniało przed wojną 3 500 robotników, w 1921 roku 100. Maszyny były ewakuowane do Rosji.

Towarzystwo anglo-bałtyckie (dawniej zwane rusko-bałtyckiem). Kapitał zakładowy 15.000.000 rb. Normalna liczba robotników 7.000, w 1921 r. 500. Część maszyn była ewakuowana do Rosji. Zakład reperuje obecnie lokomotywy i okręty.

Petrowskie towarzystwo budowy okrętów morskich z kapitałem zakładowym 3.000.000 rb., zatrudniało 1.400 robotników, w 1921 r. 550.

Odlewnie żelaza i stali oraz konstrukcja maszyn i aparatów:

Towarzystwo budowy wagonów „Dwigatel” z kapitałem zakładowym 6.000.000 rb., zatrudniało robotników 2.000, w 1921 r. 550.

Towarzystwo Fr. Krull, kapitał zakładowy 800.000 rb., pracowało robotników 750, w 1921 — 350.

Towarzystwo Siegal, kapitał zakładowy 570.000 rb., normalnie pracowało 200, w 1921 r — 50.

Towarzystwo „Ilmarine” (dawniej Viegand), kapitał zakładowy 16.000.000 rb., dawniej zatrudniało 600, w 1921 r. — 225.

Fabryka telegrafów w Dorpacie, kapitał zakładowy 864.000 rb., zatrudniała 200, w 1921 r. — 85.

Przemysł żelazny Estonii może korzystać z rudy szwedzkiej, sprowadzanej morzem, i węgla kamiennego z Anglii.

Prawdopodobnie wiele z powyżej wymienionych fabryk ulegnie likwidacji i nabycie maszyn lub części mechanizmów oraz nagromadzonego półfabrykatu dla sprowadzenia do Polski winno być wzięte pod uwagę.

II. PRZEMYSŁ TKACKI

a) Przemysł bawełniany.

Towarzystwo Bawełniane Bałtyckie. Kapitał zakładowy 2.500.000 rb., normalna liczba zatrudnionych 2.150, w 1921 r. — 1.290.

Towarzystwo bawełniane w Kronholmie z kapitałem zakładowym 12.000.000 rb., normalnie zatrudniało 9.000, w 1921 r. — 1.700.

Towarzystwo „Wołokno”, kapitał zakładowy 56.000 rb., normalnie zatrudniało 30 robotników, obecnie nieczynne.

Współczesny stan przemysłu bawełnianego Estonii czyni ją bierną w handlu wyrobami bawełnianymi, co może mieć znaczenie dla naszego przemysłu bawełnianego.

b) Przemysł sukieny.

Towarzystwo sukienne w Narwie z kapitałem zakładowym 2.400.000 rb., zatrudniało 1.400 pracowników, w 1921 r. — 900.

Towarzystwo sukienne Zintehnhof, kapitał zakładowy 1.600.000 rb., zatrudniało 900, w 1921 r. — 585.

Towarzystwo sukienne Dago Kertel, kapitał zakładowy 700.000 rb., zatrudniało 650 robotników, w 1921 r. — 250.

c) Tkaniny z lnu, konopi i juty.

Towarzystwo tkackie w Narwie. Kapitał zakładowy 2.700.000 rb., zatrudnionych 2.500, w 1921 r. — 760.

Tkalnia lnu w Wasenberg, zatrudnionych 120, w 1921 r. 90.

Przędzalnia lnu w Hallist, kapitał zakładowy 600.000 rb. Było zatrudnionych 250, w 1921 r. — 110.

Towarzystwo tkackie lniane w Follin, kapitał zakładowy 1.400.000 rb. W normalnym czasie zatrudnionych 300, w 1921 r. — 200.

Tkalnia mechaniczna w Rewlu, kapitał zakładowy 40.000 rb., zatrudnionych 30, w 1921 r. — 25.

Towarzystwo tkackie lnu i konopi z Noisckull, kapitał zakładowy 65.000 b., zatrudnionych w normalnym czasie 100, w 1921 r. — 85.

III. PAPIERNIE

Towarzystwo fabryczne północne papieru i celulozy. Kapitał zakładowy 3.750.000 rb., zatrudnionych w normalnym czasie 1.000, w 1921 r. — 680.

Towarzystwo papierni w Koll, kapitał zakładowy 1.500.000 rb., normalnie zatrudnionych 212, w 1921 r. — 188.

Towarzystwo papierni Johansona, kapitał zakładowy 1.500.000 rb. W czasie normalnym zatrudnionych 370, w 1921 r. — 180.

Towarzystwo papierni w Turgel. Kapitał zakładowy 1.500.000 rb., w czasie normalnym zatrudnionych 360, w 1921 r. — 190.

Fabryka tutek papierosowych Georgui, zatrudnionych 42, w 1921 r. 23.

IV. PRZEMYSŁ DRZEWNY

Towarzystwo Luther. Kapitał zakładowy 3.000.000 rb., zatrudnionych w czasach normalnych 1.500, w 1921 r. — 990.

Towarzystwo „Massoprodukt”. Kapitał zakładowy 500.000 rb. W normalnych czasach zatrudnionych 150, w 1921 r. — 26.

Towarzystwo Makaroff, kapitał zakładowy 618.000. W normalnym czasie zatrudniano 312, w 1921 r. — 315.

Tartak K. Jurgens, w normalnym czasie zatrudnionych 150, w 1921 r. 100.

Tartak Ruil w normalnym czasie — 130, w 1921 — 130.

Tartak Isonhof, kapitał zakładowy 86.000. W normalnym 150, w 1921 r. 27.

Tartak Laussen w Parnawie, kapitał zakładowy 75.000, normalnie — 40, w 1921 r. — 60.

V. PRODUKCJA CHEMICZNA

Towarzystwo R. Mayer, kapitał zakładowy 1.200.000, normalnie — 350, w 1921 r. — 220.

Dystylarnia Rosen i S-ka, kapitał zakładowy 1.620.000, liczba zatrudnionych w normalnym czasie — 71, w 1921 r. — 58.

Fabryka Radix, kapitał zakładowy 400.000, zatrudnionych w czasie normalnym — brak danych, w r. 1921 — 50.

Fabryka zapalek Baltica, kapitał zakładowy — 140.000, normalnie — 120, w 1921 r. — 140.

Fabryka zapalek Timps et Ers, kapitał zakładowy — brak danych, normalnie zatrudnionych — 50, w 1921 r. — 65.

Fab. Gazownia w Rewlu, w normalnym czasie zatrudnionych — 100, obecnie — 100.

VI. GARBARNIE

Fabryka „Kodumaa”, kapitał zakładowy 1.500.000 marek estońskich, normalnie zatrudnionych 35, w 1921 r. — 35.

Fabryka Fridriches w Vesenberg, kapitał zakładowy 7.000.000 marek estońskich, normalnie zatrudnionych — 45, w 1921 r. — 15.

Pierwsza estońska fabryka skór chromowych, normalnie — 75, w 1921 r. — 75.

Garbarnia Grunvaldt, normalnie zatrudnionych — 50, w 1921 r. — 44.

Garbarnia „Sakala”, w 1921 r. pracowała normalna ilość zatrudnionych — 70.

Garbarnia „Estonka”, pracowała normalna liczba — 70.

UWAGA. Przemysł garbarski w Estonji nie skoncentrował się w wielkich fabrykach i pracuje obecnie normalnie, nawet powstały nowe fabryki.

VII. CEGŁA, CEMENT I T. D.

Cegielnia Loksa, kapitał zakładowy 15.000.000 marek estońskich, normalna liczba zatrudnionych 200, w 1921 r. — 130.

Fabryka cementu Asserin, kapitał zakładowy 3.500.000, normalna liczba zatrudnionych — 800, w 1921 r. — 260.

Towarzystwo Port-Kunda, kapitał zakładowy 5.000.000, normalna liczba zatrudnionych — 850, w 1921 roku — 550.

Towarzystwo fabryki wapna „SILVA”, kapitał zakładowy 460.000 rb. obecnie 2.000.000 mk. estońskich. Normalna liczba zatrudnionych — 250, w 1921 r. — 35.

VIII. RÓŻNE

Fabryka drożdży w Dorpacie, kapitał zakładowy 6.000.000 marek estońskich, normalnie — 45 zatrudnionych, w 1921 roku — 30.

Browar Sack, kapitał zakładowy 300.000 rubli, liczba normalna zatrudnionych — 40, w 1921 r. — 40.

Browar Jovve, kapitał zakładowy — 18.000.000 marek, normalna liczba zatrudnionych — 30, w 1921 roku — 30.

Przemysł estoński szacować można na jedną trzecią przedwojennego.

Z powyższego zestawienia danych o poszczególnych przemysłowych przedsiębiorstwach Estonji widzimy, że najbardziej ulegały zmniejszeniu w swej wytwórczości — przez zmniejszenie liczby zatrudnionych — przedsiębiorstwa najmniejsze, przeciwnie, przedsiębiorstwa względnie drobne, zatrudniające po kilkudziesięciu robotników, pracują normalnie. Pierwsze były przeznaczone do produkcji na eksport i korzystały przede wszystkim z rosyjskiego rynku. Otóż ruina gospodarcza Rosji a uprzednio ewakuacja przemysłu najbardziej dały się we znaki tym zakładom przemysłowym. W razie odbudowy Rosji wiele z nich odegra olbrzymią rolę. Zwłaszcza w razie odbudowy Petersburga przemysł Estonji odgrywać będzie bardzo wybitną rolę. Do ważniejszych fabryk żelaznych estońskich należy fabryka wagonów „Dwigatiel” w Rewlu. Miasto to jest wogóle siedliskiem przemysłu żelaznego Estonji. Tam się znajdują: Towarzystwa Akcyjne Noblessnera, Towarzystwo rosyjskie „Necker”, Towarzystwo Rosyjsko-Baltyckie.

Obecnie grupa przemysłowców niemieckich, ze Stinnesem na czele, oraz kapitał angielski interesują się temi przedsiębiorstwami.

Niedawno odbywały się rokowania o przeobrażenie Rewelskiego Banku w Bank Akcyjny ze znacznym udziałem kapitału niemieckiego.

Eksploracją karbidu zainteresował się kapitał angielski. Produkcja karbidu wynosiła w 1922 roku 5.788.341 pudów. Rząd Estoński wydał koncesję angielskiemu przedsiębiorstwu Bax-Eronside i Giffard Oliver na eksploatację karbidu przez towarzystwo z kapitałem od 4—5 milionów funtów szterli.

Cementarnie Estonji są obecnie reprezentowane głównie przez fabryki Port-Kunda i Asserien. Przemysł ten dla Estonji posiada znaczenie ze względu na olbrzymie zapasy wapna i gliny; jako materiał opałowy używany jest torf. Na międzynarodowym rynku cement estoński i cement polski współzawodniczą.

Wielki przemysł bawełniany upadł, z kraju czynnego, Estonja stała się biernym. Obecnie więc może stać się dla nas rynkiem przemysłu bawełnianego.

Estonia znajduje się w warunkach pomyślnych dla produkcji nawozów chemicznych. Posiada bowiem złoża diotionemu, który znajduje się między innymi złożami, użytkowaniem dla celów technicznych. Złoże wyższe stanowi glauconit posiadający 15% cali. Złoże niższe składa się z fosforytów, zawierających w sobie przeciętnie 20% fosforytów. Otóż wywóz fosforytów dla produkcji nawozów sztucznych do Polski jest wskazany.

Poza wywozem fosforytów możemy z Estonii wywozić konserwy rybne. Estonia bowiem ma znaczny połów ryb wartości 12 milj. fr. szwajc. Ważniejsze gatunki ryb na wodach Estonii są następujące: killo (sardynka estońska), śledź, solo i inne. Na tle połowu ryb wytworzył się przemysł konserwowy.

ROZDZIAŁ V

Handel zewnętrzny Estonii

Wskutek upadku rolnictwa i przemysłu Estonii jej bilans handlowy jest bierny.

W markach estońskich		
Lata	Przywóz	Wywóz
1919 r.	782.442.200	389.361.600
1920 „	1.395.185.912	1.228.379.956
1921 „	4.482.607.712	2.286.638.414
1922 „	5.589.415.787	4.811.580.868

Tablica powyższa wykazuje, że obroty handlowe Estonii z zagranicą ulegają zwiększeniu. Import 1919 r. stanowił 55% importu 1920 r. Import 1920 r. 35% importu 1921 r. Eksport 1919 r. stanowił 32% eksportu 1920 r., ten zaś 44% eksportu 1921 r. W 1922 r. 87,4.

Estoński minister finansów G. Weste komunikował w sierpniu prasie, że bilans handlowy Estonii w 1923 r. jest bardziej bierny, niż 1922 r. Pochodzi to, zdaniem ministra, od zbyt szybkiego tempa wzrostu importu.

Eksport w 1923 r. wynosi już od 10.VII 4,8 miljardów marek, gdy za 12 miesięcy 1922 r. 5,4 miljarda.

Import wynosi w pierwszej połowie 1923 r. 4 miljardy, za 12 miesięcy 1922 r. 5,5 miljarda.

Daje się zauważyć zmniejszenie eksportu kartofli, lasu oraz wzrost importu artykułów spożywczych.

Dla charakterystyki produkcji i rozwoju stosunków gospodarczych Estonii wogóle podajemy tablicę porównawczą wywozu i przywozu poszczególnych grup towarów w 1921 i 1922 r.

T o w a r y	1921 r.		1922 r.	
	Import w t y s i ą c a c h	Eksport p u d ó w	Import	Eksport
Produkty spożywcze	3.847,4	1.813,4	4.786,2	5.182,6
Zwierzęta żywe (pud.)	—	—	47	12,699
Ptaki (sztuki)	56,9	4,5	107,1	33,4
Produkty zwierzęce	8,6	80,0	22,4	198,0
Rośliny i nasiona	606,4	3.468,4	1.381,8	9.168,5
Drzewo i wyroby z tegoż	467,0	793,7	1.043,1	1.330,1
Papier i książki	191,9	405,9	393,7	703,9
Materiały włókiennicze i odzież	798,8	279,2	1.620,9	661,1
Metale i wyroby metalowe	361,6	10,7	710,0	19,8
Materiały przewozowe, maszyny, narzędzia i części maszyn	360,4	397,7	1.094,0	1.375,7
Materiały mineralne	2.239,9	5,4	6.704,1	24,9
Węgiel, olej, tłuszcze	428,4	5,3	1.336,4	65,2
Produkty chemiczne	7,7	0,1	8,3	0,06
Przedmioty sztuki i handel drobnym towarem	13,6	24,6	20,8	22,2
Inne artykuły oraz artykuły niewyszczególnione	9.380,3	7.291,3	19.228,2	18.785,4
R a z e m				

Dla 1922 r. estońska statystyka posiada dane handlu zewnętrznego wszystkich grup produktów w Emk oraz handel z poszczególnymi krajami w Emk. Dane te podajemy poniżej.

T o w a r y	Import w tys. Emk.	Eksport w tys. Emk.
Produkty spożywcze	1.635.259,2	1.270.601,6
Zwierzęta żywe (pud.) i ptaki	839,5	83.144,6
Produkty zwierzęce	163.804,4	79.616,0
Rośliny i nasiona	16.542,7	63.009,5
Drzewo i wyroby z tegoż	55.305,4	901.954,7
Papier i książki	240.337,5	596.092,2
Materiały włókiennicze i odzież	941.843,5	1.576.477,8
Metale i wyroby metalowe	674.305,6	35.877,9
Materiały przewozowe, maszyny, narzędzia i części maszyn	759.024,3	37.700,5
Materiały mineralne	161.107,3	99.442,1
Węgiel, olej, tłuszcze	590.945,2	14.053,3
Produkty chemiczne	268.518,7	21.600,9

T o w a r y	Import w tys. Emk.	Eksport w tys. Emk.
Przedmioty sztuki i handel drobnym towarem	48.672,5	551,5
Inne artykuły oraz artykuły niewyszczególnione	23.294,6	31.458,2

Według krajów import i eksport Estonji w 1922 r. przedstawiał się jak następuje:

K r a j e	Import	K r a j e	Eksport
1. Niemcy	54,7%	1. Rosja	25,7%
2. Anglja	14,9 „	2. Anglja	22,2 „
3. Gdańsk	7,3 „	3. Niemcy	12,7 „
4. Finlandja	6,4 „	4. Belgja	7,2 „
5. Łotwa	4,5 „	5. Finlandja	6,8 „
6. Danja	3,5 „	6. Szwecja	6,6 „
7. Szwecja	2,7 „	7. Łotwa	6,5 „
8. Stany Zjednoczone	2,3 „	8. Danja	4,2 „
9. Rosja	1,5 „	9. Francja	2,8 „
10. Belgja	1,0 „	10. Holandja	1,8 „
11. Holandja	1,0 „	11. Gdańsk	0,8 „
12. Norwegja	0,6 „	12. Stany Zjednoczone	0,7 „
13. Polska	0,3 „	13. Afryka	0,5 „
14. Francja	0,2 „	14. Inne kraje	2,0 „

Najważniejszym artykułem eksportu z Niemiec są maszyny i wagony. W 1920 r. wynosiło to 47 %, w 1921 r. — 89,2 % całego importu tych towarów.

Produkty chemiczne Estonja otrzymuje przeważnie z Niemiec. W 1920 r. 27 %, w 1921 r. 65 % chemikalij przyszło z Niemiec.

Książki i przedmioty sztuki w 1921 r. w 76,2% przyszły z Niemiec.

36,1% nafty, otrzymanej przez Estonję, idzie z Niemiec. Nie jest to nafta niemiecka, gdyż Niemcy nie produkują nafty, ale prawdopodobnie nafta amerykańska. Estonja otrzymywała bezpośrednio z Ameryki 5,3% importowanej nafty. Z Anglii 29,1%, z Finlandji 8,2%, z Danji 21,6

Przeszło połowę wyrobów tkackich dostarczają Estonji Niemcy. Z 941,8 milion. emk. importu tych wyrobów 498,2 milj. przypadają na Niemcy, 254,3 milj. na Anglję; polski przemysł tkacki na rynku estońskim nie zdobył jeszcze żadnej pozycji. Przeszło $\frac{2}{3}$ wyrobów metalowych dostarczają też Niemcy, na 674,3 miliona importu tych wyrobów 491,4 milj.

stanowi import z Niemiec. Anglja, jakkolwiek zajmuje tu drugie miejsce, lecz ma względnie mały udział, zaledwie 50,2 miliona.

Zaznaczyliśmy, że w eksporcie Estonji Anglja zajmuje pierwsze miejsce, co pochodzi stąd, że Anglja jest głównym odbiorcą drzewa z Estonji, otrzymuje bowiem za 709,5 miliona na ogólny eksport drzewny Estonji 901,9 miliona. W pozycji wywozu drzewa z Estonji, Niemcy posiadają skromną cyfrę 15,3 miliona. Są zato pierwszorzędnym odbiorcą materij tkackich i ubrań z Estonji, bo na 1.976,4 miliona tej pozycji zewnętrznego handlu Estonji, dochodzącej w 1922 r. do 32,6% ogółu eksportu z Estonji, udział Niemiec wyraża się 420,3 miliona, Anglii 240,1 miliona.

Wobec znacznego udziału Niemiec w obrotach handlu zewnętrznego Estonji, traktat handlowy między Niemcami a Estonją posiada doniosłe znaczenie. Umowa ta została zawarta 10 lipca 1923 r. Zawarcie umowy handlowej poprzedziła umowa likwidacyjna co do szkód wojennych, z których odškodowań obie strony zrezygnowały.

Umowa handlowa zawiera tylko postanowienia o największem uprzywilejowaniu, pozostawia kwestje taryfy cłowej nietknięte, tak że żadna strona nie otrzymuje żadnych specjalnych ulg celnych. Zasada największego uprzywilejowania ma być stosowana na:

1. Przewóz, powtórny wywóz i celne prawo składowe.
2. Formalności cłowe.
3. Nabywanie i sprzedawanie ruchomości i nieruchomości, jako też prawo dyspozycji niemi.
4. Dopuszczenie do wykonywania handlu, rzemiosła, przemysłu i rolnictwa, które się odnosi tak do jednostek, jak też i do towarzystw handlowych, zarobkowych i finansowych łącznie z towarzystwami ubezpieczeń.
5. Ochronę patentów, marek i wzorów.

Zasada największego uprzywilejowania odnosi się również do kupców, fabrykantów i innych przemysłowców, jeżeli osobiście albo przez swoich podróżujących, wioząc ze sobą wzory, dokonywują na terytorjum drugiej strony zakupów albo zamówień. W odniesieniu do opłat mają oni być równouprawnieni z obywatelami drugiej układającej się strony.

Tranzyt osobowy i towarowy drogami lądowymi, wodnymi i powietrznymi jest wolny, przyczem rzeczą obojętną jest czy transport odbywa się bezpośrednio, czy przez trzecie państwo. Tranzyt nie podlega żadnym opłatom ani podatkom.

Okrety i ich ładunki mają być traktowane na terytorjum drugiej strony jak własne. W szczególności nie można nakładać na nie wyższych opłat ani podatków. Powyższe postanowienia nie odnoszą się do żeglugi pobrażnej.

Obie strony obiecują, że będą się starały zaprowadzić dla ruchu pasażerskiego jak najdalej idące ułatwienia formalne. Specjalne opłaty, pobierane od cudzoziemców, są w stosunku do obywateli układających się stron zniesione.

Wyjęte z klauzuli największego uprzywilejowania są te ulgi, których Estonia udzieliła lub udzieli Finlandji, Łotwie, Litwie i Rosji.

Pozatem oświadczają obie strony gotowość do wejścia w pertraktacje, dotyczące specjalnych umów co do:

1. Ochrony dzieł literatury i sztuki.
2. Wyłączenia podwójnego opodatkowania.
3. Pomocy prawnej w sprawach cywilnych i karnych.
4. Wzajemnego przyjęcia swoich obywateli.
5. Umów konsularnych.
6. Traktowania spadków.
7. Uregulowania zwalczania chorób zakaźnych.
8. Żeglugi powietrznej.

Handel Francji z Estonją jest bardzo nieznaczny. Udział Francji w imporcie do Łotwy wyraża się 1,2%, w eksporcie Łotwy 2,8%. Francja obecnie zawarła traktat handlowy z Estonją, ratyfikowany przez parlament francuski bez zmian. W raporcie, który był przedłożony parlamentowi francuskiemu, przy umowie zaznaczono, iż dopóki Rosja nie powróci do stanu normalnego, w interesie Francji leży nawiązanie stosunków z takimi krajami, jak Estonia.

Umowa jest oparta na zasadach największego uprzywilejowania. Z tej zasady mają być wyjęte ustępstwa, których Estonia udzieli Łotwie i Finlandji. O ustępstwach, które mogą być udzielone Litwie lub Rosji, umowa ta nie wspomina. Zawarta została 5 stycznia 1922 r. Prawdopodobnie wówczas idea związku Estonji, nie tylko z Łotwą i Finlandją, ale Litwą i Rosją, nie występowała w Łotwie i Estonji tak jasno, jak obecnie. Nikły bilans handlowy między Francją a Estonją wykazuje, że umowa handlowa między temi państwami nie miała znaczniejszych konsekwencji gospodarczych. Francja uzyskała w tej umowie kontyngens dla swych likierów i pewne ustępstwa dla win butelkowych. Ważne jest w tej umowie, że towary estońskie, przeładowane w Hamburgu, będą utożsamiane

z towarami, podpadającymi pod zasadę bezpośredniego przywozu. Precedens ten winien być wyzyskany przy negocjacjach o zastosowanie zasady bezpośredniego przywozu dla towarów polskich, naładowanych w portach niemieckich.

Estonja posiada mniej uszkodzony przemysł, niż Łotwa, znacznie bardziej rozwinięty, niż Litwa, i w razie unji celnej państw bałtyckich zaciąży na produkcji Łotwy i Litwy, zwłaszcza tej ostatniej. Przy unji celnej z Rosją, co byłoby początkiem końca samodzielności Estonji, jej mniej zrujnowany przemysł mógłby wielokrotnie się zwiększyć, lecz Estonia musiałaby przyjąć olbrzymią obco-narodową kolonizację robotniczą.

Handel Estonji z Polską

według statystyki estońskiej
1922 rok

Grupa towarów	Import	Eksport
	w markach estoń.	
Zwierzęta żywe	—	—
Produkty spożywcze pochodzenia zwierzęcego	75	—
Zboże i produkty zbożowe	888.369	—
Furaż i ziarno	—	—
Owoce, warzywa etc.	338.700	—
Produkty kolonialne	—	—
Konserwy	—	—
Ryby	—	—
Materiały do tkactwa	—	—
Nici i sznury	106.340	21.800
Tkaniny	756.983	—
Różne produkty tkackie	178.672	—
Drzewo i wyroby drzewne	473.140	22.113
Kora, trzcina, gałęzie	—	—
Masa papierowa, papier i tektura	—	1.213.715
Pióra, kości i rogi	4.150	200
Futra i skóry	12.020	—
Metal i wyroby metalowe	36.299	—
Maszyny i narzędzia	—	378.000
Środki przewozowe	—	—
Instrumenty muzyczne i zegarki	—	—
Minerały i prod. fabr.	44.500	—
Asfalt, gudron, kauczuk	3.580.196	—
i ich produkty	44	—
Olej, tłuszcze, smoła i jej produkty	—	—
Farby i barwniki	—	—
Materiały wybuch. i amunicja	—	18.500
Produkty chemiczne i medykamenty	620	—
Tłuszcze	—	—

ROZDZIAŁ VI

Finanse Estonji

Europa powojenna posiada olbrzymie trudności finansowe, pochodzące z upadku gospodarczego, wywołanego długoletnią wojną, ze zmniejszenia wydajności pracy, z polityki podziałowej, niedostatecznie liczącej się z interesami produkcji. Do tych trudności w państwach odtworzonych lub powstałych po wojnie światowej łączy się trudność stworzenia odpowiedniego aparatu podatkowego. Finlandja była ze względu na swoje tradycje administracyjne obca temu ostatniemu mankamentowi, który wystąpił na Łotwie i Estonji.

Radykalna reforma podziałowa, jaką jest reforma agrarna w obu tych państwach, kalecząc ich stosunki gospodarcze na lat wiele nosi w sobie zarodek groźny dla gospodarki państwowej obu tych nowotworów politycznych, lecz na razie daje im nadzwyczajne źródła dochodów z upaństwowionych bez odszkodowań lasów oraz majątków, wydzierżawianych w okresie między wywłaszczeniem, a parcelacją.

W okresie okupacji niemieckiej wprowadzono do Estonji markę niemiecką, cyrkulował też rubel rosyjski.

Przy objęciu rządu przez Estończyków w kasach państwowych było zaledwie 100.000 marek całego funduszu państwowego.

Ustawą z 2 maja 1919 r. zostaje wprowadzona waluta nowa, marka estońska, mająca równać się złotemu frankowi.

Konstytuanta uchwaliła pożyczkę wewnętrzną 50.000.000 marek estońskich. Rezultaty były bardzo niedostateczne. Kraj jeszcze był teatrem krwawych walk z bolszewikami, aparatu podatkowego jeszcze nie zdołano zorganizować. W 1919 r. wpłynęło zaledwie 151 milj. est. marek podatku. Wydatki zaś zwyczajne i nadzwyczajne wynosiły 1.085 milj. marek est. Kurs marki od pierwszego czerwca 1919 r. do lipca 1920 r. spadł z 120 do 800 za funt sterl. Jeżeli przyjmujemy kurs z 1 stycznia 400 marek za funt sterl. dla pierwszego roku budżetowego, kończącego się w kwietniu 1920 r. budżet pierwszego roku określmy na 2,7 milj. funt.

Dziewięć dziesiątych tego budżetu musiało być pokryte przez operacje kredytowe, wśród których emisje odgrywały wybitną rolę. Ameryka, Anglja i Francja udzieliły pożyczek

Estonji. Dług zewnętrzny tego państwa wynosił na 1.I, 1921 r. 6.548.489 marek est., co według kursu marki est. z pierwszego stycznia 1921 r. wynosiło 4.984.900 funt. sterl., około 4 funt. na głowę tego małego kraiku. Tak wydatnej pomocy finansowej w stosunku do liczby swych mieszkańców nie otrzymała do dziś Polska, dług bowiem jej państwowy wynosi 2,5 funta na głowę. Udzielano kredytów Estonji przed uznaniem jej samodzielności państwowej, widziano w niej prowincję, wyzwoloną od bolszewików, posterunek dla przyszłego operowania w Rosji.

2 lutego 1920 r. Estonja zawarła pokój z Rosją, przyczem uzyskała 15 milj. złotych rubli, jako udział Estonji w zapasach złota w Rosji. 5 milj. użyła Estonja na spłatę swych długów zewnętrznych, 10 milj. stało się podstawą banku państwowego Estonji.

Poza temi 10 milionami złotych rubli kapitał zakładowy banku składał się z 500.000 funt. sterl.

Wprowadzie bank ów został założony wcześniej, w lutym 1919 r., z kapitałem 10 milj. marek estońskich, lecz następnie zwiększono jego kapitał.

Bank Państwowy Estonji „Eesto Bank“ jest utworzony na wzór Deutsche Banku w Berlinie, jako akcyjne przedsiębiorstwo, przyczem większość jego akcji znajduje się w portfelu rządu. Bank posiada przywilej emitowania not. W listopadzie 1922 r. emitował na sumę 1.300 milj. emk., gdy ogólny bieg asygnat wynosił 2,6 miljarda.

Wykazy „Eesti Banku“ były następujące:

	31.XII 1921 r.	30.XI 1922 r.
	w m i l j o n a c h e m k.	
Zapasy złota	82	62,8
Akcepty innych banków	207,5	1.445,2
Dyskonty i pożyczki	1.313,3	2.962,9
Rezerwa	10,7	37,8

Dane powyższe wykazują rozwój obrotów banku, organicznie związanych z rozwojem obrotów kraju.

Do lipca 1921 r. Estonja była zniewolona ratować się od deficytów, co obniżało kurs jej marki.

Rozwój emisyj marek est. przedstawia się jak następuje:

D a t a	Ilość emk.	Kurs w funt.	Wartość em. w funt.
1/VI 1919 r.	169.543.900	120	1.412.857
1/I 1920 r.	590.979.567	400	1.477.439
1/VII 1920 r.	1.210.317.355	800	1.512.897
1/I 1920 r.	2.092.248.723	1.350	1.549.814
1/VII 1921 r.	2.778.841.861	1.370	2.029.081
1/I 1922 r.	2.757.181.271	1.530	1.798.092
1/VI 1922 r.	2.880.552.902	1.496	1.925.503
1/IX 1922 r.	2.661.145.325	1.520	1.750.753
1/I 1923 r.	2.517.000 000	1.600	1.573.125

W końcu roku 1923, 28 grudnia funt sterling w Rewlu kosztował 1693 emk. Dostrzec się daje, choć bardzo słaba, tendencja zwyżkowa waluty estońskiej. Okres szybkiego spadku przeminął. Przedewszystkiem zmniejszyła się bierność bilansu handlowego Estonji, równolegle Estonja zbliżała się do równowagi budżetowej.

Już w 1920 roku wydatki państwowe Estonji zostały pokryte dochodami 50 %. W r. 1921 deficyt budżetowy wynosił 14,9 %, w 1922 — 10,3 %, według preliminarza na 1923 rok 9,4 %.

W 1922 roku dochody były prelininowane na 5.510 milionów emk., w tem 4.644,1 nadzwyczajne dochody i 864,2 nadzwyczajnych. Na podatki pośrednie prelininowano 974,4 miliona, na bezpośrednie 749,8 milj. Przedsiębiorstwa państwowe 2.678,4 miliona.

Przedsiębiorstwa państwowe w 1921 roku dały 2.780,6 miliona emk., w tem majątki wywłaszczone i lasy 261,5 milionów, koleje żelazne 700 milionów, poczta 170 milionów.

Dochody za 1923 rok, prelininowane o 7,8% wyżej, niż w 1922 r. Główną pozycję stanowi monopol spirytusowy i apteczny: dał on podług wpływów za pierwsze półrocze 1922 r. 510 milionów. Spożycie ludności wynosi 32 miliony stopni po 30 estońsk. marek czyli 960 milionów, spożycie dla technicznych i medycznych celów 2 miliony stopni po 15 emk., tak że ogólny dochód z tego źródła powinien wynosić 92 miliony.

Dochody celne, prelininowane w 1922 r. na 651,5 milionów, dały w pierwszym półroczu 552,2 miliona, co się tłumaczy znacznym przywozem z Niemiec.

Wydatki 1922 r. prelininowano na 5.510,3 miliona, w tem ministerjum wojny 1.688,2 miliona. Koleje żelazne i komunika-

cje 1.013,8 miliona. Wydatki na długi 565,7 miliona, na oświatę 388,8 miliona, na rolnictwo 350,3 miliona, spraw wewnętrznych 270,7 miliona, na sprawiedliwość 232,7.

Deficyty budżetowe 1921, 1922 i 1923 roku musiały być pokryte pożyczkami, nie zaś emisją.

Wydatki 1923 r. są prelininowane na 5.760 milionów marek, co stanowi 36 milionów rubli złotych. Wobec tego, że Estonja liczy 1.125 tys. mieszkańców, na głowę podatku wypada po 28,8 rubli zł.

Podatki na głowę w Estonji jak i w Łotwie w porównaniu do innych państw, niemniej zasobnych, są bardzo wysokie. Estonja ma — 14,4 dolarów, Łotwa około 25 dolarów, tymczasem znacznie zasobniejsza Rumunja przed wojną miała 8,1 dolara obciążenia na mieszkańca, obecne jej obciążenie, nie licząc podatku inflacyjnego, wynosi 2,4 dolara. Włochy przedwojenne, których finanse znajdowały się w kwitnym stanie, miały obciążenie na głowę 11,4. Polska przedwojenna w granicach obecnych miała wydatku na głowę 5,9 dolara.

To nadmierne obciążenie Łotwy i Estonji wywołuje pewną reakcję antyniepodległościową w części ludności kraju.

MIĘDZYNARODOWE POŁOŻENIE PAŃSTW BAŁTYCKICH

Z rozdziału pracy naszej „Geneza państwa łotewskiego” widać, że Finlandja odseparowała się od Rosji i stała się państwem samodzielnem wskutek militarnej pomocy Niemiec. Łotwa i Estonja, oderwane od Rosji przez oręż niemiecki, stały się nacjonalistycznymi państwami, opartymi wyłącznie na większości narodowej, wskutek poparcia Anglii. Najważniejszych kredytów udzielała Anglja albo bezpośrednio przez rząd angielski, albo przez banki angielskie, kierujące się co do kredytu międzynarodowego wskazaniem rządu.

Uznanie Łotwy *de jure* zostało poprzedzone przez uznanie jej *de facto*; komunikowano się z nią, jako z państwem. Jeszcze właściwie nie została proklamowaną państwowość łotewska, a już Anglja roztoczyła swą opiekę nad rządem łotewskim, który nie miał sił ostać się w Rydze. 11.XI 1918 r. jest erą stosunków między Łotwą a Anglią, nastąpiło to w tydzień przed proklamowaniem państwa łotewskiego w Rydze; w dwa miesiące potem nawiązuje Łotwa stosunki ze sprzymierzoną z Anglią Japonją, mianowicie 10.I 1919 r. W 1919 r. zostały nawiązane stosunki z Finlandją 26.IX, z Polską 22.X, z Litwą 23.IX, w 1923 roku 23.IV z Francją.

Na wiosnę 1920 roku rozpoczynają się pertraktacje pokojowe między Łotwą a Rosją bolszewicką, która w owe czasy usiłowała zawrzeć traktaty pokojowe z państwami kresowemi i już 2.II 1919 roku zawarła traktat pokojowy z Estonją. Traktat między Rosją a Łotwą zostaje podpisany 11.VIII 1920 roku w Rydze, a więc już po klęsce poniesionej przez Rosję pod Warszawą..

Łotwa i Estonja zwróciły się do Rady Pięciu o formalne uznanie tych państw. Uznanie to zostało udzielone 26.I 1921 r.

Gdy Rosja bolszewicka wydawała się czemś rozkładającym się, Anglja przejawiała chęć posiadania faktycznego protektoratu nad krajami nadbałtyckimi, upatrywała w nich nowopowstające kolonie. Wyspa Oesel i wybrzeża Estonji w pewnych warunkach mogą stać się drugim Gibraltarem dla Anglii. Wyspy Estonji to doskonały punkt kontroli marynarki rosyjskiej.

Rosja, pozbawiona portów Estonji i Łotwy, posiadająca tylko Petersburg z Kronsztadem na Bałtyku, nie będzie zdolną do stworzenia na tem morzu potęgi morskiej. Flota czarnomorska Rosji może być zawsze zamknięta, ma tylko lokalne znaczenie, flota wschodnio-azjatycka, oddalona od głównych podstaw gospodarczych Rosji, nie może też mieć większego znaczenia międzynarodowego. Od floty bałtyckiej zależy pozycja Rosji w marynarce światowej.

Orientacja angielska jest w Estonji popularna. W wydawanym przez Ministerjum Spraw Zagranicznych Estonian Review przejawia się jaskrawo ta orientacja. W N-rze 4 tego pisma zamieszczony był artykuł, uzasadniający tę orientację. Artykuł dowodził, że zbliżenie angielsko-estońskie jest pożyteczne tak dla Estonji, jak i dla Anglii; ta ostatnia może zdobyć podstawę dla swego panowania na morzu Bałtykiem, jakie posiada w Gibraltarze i w Adenie.

Wpływowi polskiemu nad Bałtykiem Anglja była niechętna, gdyż Polskę uważano za kolonię francuską, za kraj znajdujący się pod protektorem Francji. Na początku 1920 r. Anglja odwołała generała Bertha, szefa swej misji wojskowej, niezadowolona, że nie przeciwdziałał zbliżeniu się Łotwy do Polski.

Anglja uznała Rygę za centralny punkt polityczny i gospodarczy krajów nadbałtyckich, kierownictwo akcji swej w Rewlu i Kownie powierzyła swej misji ryskiej.

W 1919 r. Anglja zwalczała bardziej wpływy niemieckie, niż rosyjsko-bolszewickie, jak widać z faktu nieobronienia Rygi przed bolszewikami, dopuszczenia rzezi Niemców w Rydze, oraz przeciwdziałania akcji von der Golza.

Kraje nadbałtyckie można byłoby użytkować jako bazę operacyjną dla popierania armij antybolszewickich. Wobec poparcia finansowego i militarnego w dziedzinie zbrojenia tych armij ze strony Francji, Anglii, nie chcąc restaurowanej Rosji zostawić pod wpływem Francji, kooperowała z nią w tej akcji,

z drugiej jednak strony nie widziała dla siebie interesu w restytucji Rosji. To też zawiodła Judenicza; nie ostrzeliwując z Kronsztadu armii czerwonej, jak uprzednio obiecała, wywołała tem klęskę Judenicza. Rzecz naturalna, że nie dozwoliła też generałowi von der Goltz przeprowadzić kampanii antybolszewickiej. Konserwując bolszewizm w Rosji, jako czynnik osłabiający ją, Anglja rozumie jednak, że nie posiada nawet w setnym stopniu tak znacznych interesów nad Bałtykiem jak Rosja. Gdy Anglja wchodzi z Łotwą i Estonją w umowę traktatową, rezygnując z tych przywilejów, jakie zostaną nadane przez Łotwę Estonji, Litwie i Rosji lub przez Estonję Łotwie, Litwie i Rosji, zaznacza tem, że nie pretenduje do równoznacznej pozycji z Rosją w państwach bałtyckich. Zarysowuje się jakby preludjum unji celnej państw bałtyckich i Rosji.

W czasopiśmie Harwarda Uniwersyty prof. Morrison pisał, że „Rosja nie może się wyrzec wybrzeża bałtyckiego. Choć Rosja nie posiada innych praw politycznych do wybrzeża bałtyckiego oprócz praw zawojowania, mając jednak bardzo określone interesy gospodarcze, które muszą jej być zagwarantowane, będzie zmuszona w przeciwnym razie sprawę zawojowania rozpocząć na nowo. Ryga, stolica Łotwy w 1914 r. była pierwszym, Rewel — stolica Estonji czwartym portem Rosji. Bałtycki port i Libawa były jedynymi niezamarzającymi portami Rosji, jeżeli nie liczyć Murmanu. Korzystanie z tych portów i swobodny dostęp do nich winien być zabezpieczony Rosji, jeżeli ona wogóle będzie żyć i istnieć. Dlatego kwestję zupełnej niepodległości Estonji i Łotwy trzeba zdjąć z porządku dziennego, jako nierozwiązalną przy obecnych stosunkach“. Pogląd powyższy jest podstawą stosunku Stanów Zjednoczonych do niepodległości państw bałtyckich i wyjaśnia nam oporność tego mocarstwa w sprawie uznania de jure tych państw.

Polska pragnęła powołać do życia Związek Bałtycki jako siłę realną, jako wzajemną asekurację państw porosyjskich dla zabezpieczenia ich niepodległości od zakusów Rosji. Związek Bałtycki miał wzmocnić siły Polski w międzynarodowej walce o byt. Do Związku miała wejść Litwa, według koncepcji pierwotnej pewnego grona polityków polskich. Stąd idea federacji z Litwą, federacji, mającej być okupioną ustępstwem na jej rzecz polskiego Wilna i Grodna.

Łotwę i Estonję Polska usiłowała pozyskać dla Związku przez uznanie ich niepodległości jeszcze w 1919 r., przez za-

i udzielenie Łotwie skutecznej pomocy w walce z bolszewicką Rosją oraz oddanie jej Inflant, do których nie Łotwa, lecz Polska miała historyczne prawa. Związek Bałtycki miał być jednym z ogniw Związku państw, powstałych na gruzach Rosji. Wyzwolona Ukraina, republiki Kaukazu, Gruzja, Arbejdżestan, Armenja miały być członkami nowego związku, który pod hegemonją Polski miał stworzyć potęgę, zdolną do ostania się między Rosją a Niemcami, nawet wobec przymierza obu tych mocarstw, skierowanych przeciwko temu związkowi.

Plan ten nie liczył się z tem, że Polska dla zrealizowania jego nie miała sprzymierzeńca wśród potęg europejskich. Francja pragnęła i pragnie potężnej, nierozdzielnej Rosji, domagała się nawet, abyśmy wyzwolone od bolszewików nasze historyczne prowincje okupowali pod sztandarami rosyjskimi, w zastępstwie Denikina. Anglja zaś patrzyła na nas, jak na kolonię francuską i nie chciała stwarzać na wschodzie sfery wpływów Francji. Niemcy wiedziały, że nie kooperacja gospodarcza z niemi, lecz wyeliminowanie ich gospodarcze ze zdobytych terenów jest zamiarem Polski. Nie mieliśmy kolei, fabryk broni, amunicji. Przegrane wyprawy kijowskiej, co położyło kres owej koncepcji, było spowodowane tem, żeśmy nie powołali nowych roczników. A nie powołaliśmy ich, bo Francja nie dostarczyła nam odpowiedniej ilości broni i amunicji, pragnąc wówczas, abyśmy byli „drutem kolczastym“, t. j. prowadzili wojnę bez rozstrzygnięcia, dopóki nie zjawi się inna Rosja.

Poza czynnikami zewnętrznymi i naszą słabością materialną, mieliśmy przeciwko sobie brak woli ze strony Ukrainy do samodzielności i odrębności politycznej, a pociąg jej do rosyjskiego bolszewizmu, który rozbił polskie i rosyjskie warstwy górne, kierujące wielką produkcją rolną i przemysłową. Analogiczne tendencje istniały na Łotwie i w Estonji.

Związek Bałtycki po traktacie ryskim był strzępkiem wielkiej koncepcji, a dziś jest formą bez treści.

Zewnętrzną formą Związku Bałtyckiego są periodyczne konferencje państw bałtyckich ze współudziałem Polski.

Pierwsza konferencja bałtycka odbyła się w styczniu 1920 r. w Helsingforsie. Polska znajdowała się wówczas w wojnie z Rosją. Łotwa pragnęła uzyskać Inflanty przy pomocy Polski. Estonja już dążyła do pokoju z Rosją, który został zawarty 2 lutego w Dorpacie, a więc zaraz po konferencji.

Stąd na tle stosunku z Rosją dawał się wówczas zauważyć rozdzźwięk między Polską a Łotwą z jednej strony, a Estonją z drugiej.

W marcu tegoż roku konferencja polsko-łotewska w Warszawie zarysowała po raz pierwszy rozdzźwięk między Polską a Łotwą. Łotwa, nasycona terytorjalnie, pragnęła pokoju z Rosją, Polska wobec przygotowań sowiektów przeciwko niej widziała konieczność kontynuowania wojny. Wówczas można było już zrozumieć, że w razie wojny polsko-rosyjskiej Polska nie może rachować na pomoc ze strony Łotwy.

Od 3-go sierpnia do 3-go września 1920 r. mamy znów konferencję państw bałtyckich, która rozpoczęła się najpierw w Rydze, a potem przeniosła się do kąpielowej miejscowości Buldari. Udział w niej brały delegacje: finlandzka, estońska, łotewska, litewska, ukraińska i polska.

Delegacja finlandzka, jak podaje p. Kamieniecki, zachowywała się z pewną rezerwą i miała bardzo ograniczone pełnomocnictwa. Delegacja litewska przejawiała wrogi stosunek względem Polski.

Delegacja łotewska przygotowała i przyjęła szereg projektów specjalnych konwencji: o opcji, obywatelstwie, własności literackiej, przepisach sanitarnych, pocście i t. d. oraz projekt ogólnej konwencji politycznej, zawierającej następujące postanowienia:

- Art. 1. Państwa Bałtyckie uznają się nawzajem de jure.
- Art. 2. Ustanawia się stały arbitraż w sprawach spornych.
- Art. 3. Państwa podpisują zobowiązania nie zawierać żadnych układów, skierowanych przeciwko jednemu z nich.
- Art. 4. Przewiduje się zawarcie konwencji wojskowej.
- Art. 5. Państwa Bałtyckie podpisują gwarancje praw mniejszości narodowych.
- Art. 6. Państwa podpisują i udzielają sobie nawzajem tranzytu.

Projektowano utworzyć Radę delegatów państw bałtyckich.

Wszystkie owe projekty zostały do dziś dnia niezrealizowane. Próbowano wprowadzić powołać do życia Radę Delegatów Bałtyckich z siedzibą w Rydze. Lecz wobec antagonizmu polsko-litewskiego i wyraźnych sympatyj Łotwy do Litwy, Rada Delegatów nie daje się utrzymać. Przeciwnie, zjawia się koncepcja związku państw bałtyckich bez udziału Polski, lecz z udziałem Litwy. Związek Litwy, Łotwy i Estonji

jest ze względu na stosunek Litwy do Polski antypolską koncepcją.

W 1921 roku program trójprzymierza: Litwy, Łotwy i Estonji zostaje przynajmniej na pewien czas usunięty. Rosja bowiem występuje agresywnie względem Finlandji. Finlandja więc użyła swych wpływów, aby nie dopuścić do koncepcji antypolskiej.

Od 12 do 17 marca odbywa się konferencja państw bałtyckich w Warszawie, na której zapadły następujące postanowienia:

Art. 1. Rządy, reprezentowane na konferencji warszawskiej, potwierdzają wzajemne uznanie traktatów pokojowych, zawartych między Estonją, Łotwą, Finlandją i Polską a Rosją.

Art. 2. Rządy, reprezentowane na konferencji, zobowiązują się nie zawierać żadnego układu, który byłby wymierzony bezpośrednio lub pośrednio przeciwko jednemu z państw reprezentowanych.

Art. 3. Każdy z rządów będzie obowiązany niezwłocznie podać do wiadomości trzem rządów pozostałym tekst traktatów, które zawarł z jednym lub kilkoma państwami trzecimi.

Art. 4. Rządy, reprezentowane na konferencji, zobowiązują się rozpocząć w jak najkrótszym czasie rokowanie celem zawarcia ze sobą traktatów i konwencji administracyjnych i gospodarczych, a w szczególności traktatów handlowych i konwencji konsularnych, opcyjnych i ekstradycyjnych.

Art. 5. Państwa, w których znajdują się mniejszości narodowe, należące do rasy licznie przeważającej w jednym z pozostałych państw, gwarantują tym mniejszościom wszystkie prawa i wolności, zapewniając im zachowanie i swobodny rozwój ich narodowych organizacji kulturalnych.

Art. 6. Rządy, reprezentowane na konferencji, postanawiają wspólnie załatwiać wyłącznie zapomocą środków pokojowych wszelkie spory i zatargi, wynikłe pomiędzy ich państwami. We wszystkich sprawach większej wagi przekażą one spór do polubownego załatwienia specjalnym sądom rozjemczym albo Trybunałowi Międzynarodowemu w myśl paktu Ligi Narodów.

Art. 7. Państwa, reprezentowane na konferencji warszawskiej, oświadczają, że jeżeli jedno z nich będzie napadnięte bez dania do tego powodu, zachowają one postawę życzliwą w stosunku do państwa napadniętego i natychmiast porozumieją się co do środków, jakie trzeba będzie przedsięwziąć.

Art. 8. Układ zawiera się na lat 5.

Układ Warszawski nie został ratyfikowany przez sejm Finlandji, gdyż był przygotowany do sojuszu państw bałtyckich. Wobec zaś antagonizmu polsko-niemieckiego i polsko-rosyjskiego, Polska nie wydaje się Finlandji pożądanym sprzymierzeńcem. Finlandja sądzi, iż swą niepodległość łatwiej utrzyma przez poparcie Niemiec z ich wpływami pokojowymi na Rosję, niż przy pomocy militarnej Polski, ubezwładnionej w akcji przeciwko Rosji przez antagonizm z Niemcami.

Już podczas konferencji warszawskiej zarysowała się

pewna tendencja polityczna, dla Polski niebezpieczna. Delegat Łotwy podniósł sprawę związku celnego państw porosyjskich między sobą przy udziale Rosji w owym związku. Związek celny wymaga wspólnych instytucyj, dla zgodnej polityki celnej, podatków pośrednich i monopolu. Musi więc powołać do życia wspólne instytucje dla regulowania tych spraw, a więc wytworzyć związek państw. Przykład zjednoczenia Niemiec wskazuje, że związek celny toruje drogę zjednoczeniu politycznemu. Z doświadczenia okresu 1815 do 1830 roku wiemy jakie są konsekwencje unii państwowej z Rosją: Polska więc nie może zgodzić się na udział w związku celnym z Rosją i musi być przeciwniczką takiego związku z Rosją państw bałtyckich.

Konferencje państw bałtyckich, zgodnie z uchwałą, powziętą w Warszawie w 1922 roku, odbywały się co 6 miesięcy. Były jednak zupełnie bezpłodne. Słuszną jest uwaga p. Ryktena, że Związek państw nadbałtyckich jest raczej „salonem” państw nadbałtyckich dla omówienia spraw, które interesują jego członków (Rykten „Polska w polityce światowej”, str. 64).

Polska posiada bardzo znaczne i bardzo skomplikowane interesy na Bałtyku. Obecny jej dostęp do morza via Gdańsk i Gdynia daje mniej korzyści realnych i więcej tarć, niż serwitut czeski w Hamburgu. Gdynię będziemy mieli jako port za lat kilkadziesiąt, przy obecnym tempie naszej budowy. Gdańsk jest politycznym przedmieściem Berlina i od stosunku polsko-niemieckiego zależeć będzie przywóz broni i amunicji przez ten port podczas wojny.

Libawa, Kłajpeda i Ryga posiadają dla nas pierwszorzędne znaczenie. Libawa jest portem Wilna i całej połaci wschodniej i południowo-wschodniej naszego państwa. Kłajpeda jest portem przy ujściu Niemna, przepływającego kilkakroć znaczniejsze obszary na terytorjum Polski niż Litwy. Dźwina posiada dla nas znaczenie jako droga wodna do okręgu ryskiego, i jako arterja naszych północnych powiatów.

Nie możemy korzystać z Kłajpedy i Libawy wskutek przeszkód ze strony Litwy. Przeszkody te powinna Polska usunąć, chociażby siłą oręża. Łotwa jest zainteresowana w rozwoju Libawy i nie powinna przeciwdziałać naszej ewentualnej akcji, podjętej na Litwie dla korzystania z tego portu. Co się tyczy dostępu do Dźwiny to zwrot 6-ciu gmin na lewej stronie Dźwiny, geograficznie i etnograficznie polskich, znajduje rekompensatę dla Łotwy w korzyściach, jakie ona uzyska

z tranzytu Polski, z taniej otrzymywanego węgla śląskiego. Polska może, pomimo, że posiada wszystkie prawa do owych 6-ciu gmin, wynagrodzić Łotwę za ich zwrot, dając jej jaki teren węglowy na Śląsku.

Gdy małe, słabe państwa posiadają wybrzeża morskie i porty, mające wielkie znaczenie dla państw silnych, nie stanowią dla nich tamy. W imię zachowania swego bytu muszą dawać tym państwom wszelkie udogodnienia taryfowe. Widzimy to w polityce tranzytowej Łotwy i Estonji w stosunku do Rosji. Oba te państwa faktycznie uzależniają się od Rosji, współzawodniczą w ustępstwach, jej czynionych. Gdy Polska zdobędzie tranzyt przez Litwę, Łotwa wobec współzawodnictwa Kłajpedy i Libawy przyzna nam w Libawie wszystko to, co uzyskamy w Kłajpedzie. Autonomiczna część portu w Libawie jest dla nas niezbędna. Musimy mieć zapewniony przywóz broni i amunicji do Libawy tak w czasie wojny, jak i pokoju. Udzielając nam koncesje w Libawie, Łotwa wytworzy pewniejsze podstawy dla niedopuszczenia tam przez nas Rosji.

W niedopuszczeniu Rosji do posiadania Libawy interesy Polski, jakkolwiek ilościowo przewyższające angielskie, są z niemi solidarne. Libawa jest największym portem wojskowym na wschodnich wybrzeżach Bałtyku. Nie posiadając Libawy, Rosja nie ma bezwzględnej przewagi na tem morzu.

Silna Rosja nad Bałtykiem jest dla nas groźna. Odcina ona nas podczas wojny od ewentualnych naszych sprzymierzeńców na zachodzie, uniemożliwiając transporty broni i amunicji. Tu wysuwa się koncepcja podtrzymywania Łotwy i Estonji przeciwko Rosji.

Byt państwowy Polski i jej siła są podstawami bytu wszystkich państw bałtyckich, nie wyłączając wrogiej nam Litwy, ani odległej od nas Finlandji.

B. Alfthan w pracy „Rozwój niepodległości Finlandji” (Przegląd Współczesny, luty 1924 r.) pisze: „po dwóch nieudanych próbach rokowań pokojowych w Berlinie i Rajajoki, na granicy fińsko-rosyjskiej, zwołano wspólną (rosyjsko-fińską) konferencję do Dorpatu na początku lata 1920 r. Rokowania trwały długo i kilka razy były przerywane. Wojna, tocząca się między Polską a Rosją sowiecką, niewątpliwie silnie oddziaływała na ich przebieg, gdyż żądania rosyjskie pozostawały w ścisłym związku z powodzeniem oręża lub stratami. Niezadługo po zwycięstwie Polaków, Rosja i Finlandja podpisały

traktat pokojowy, pod nazwą traktatu dorpackiego. Już zaznaczyliśmy, że traktat pokojowy z Rosją Łotwa podpisała w tydzień po bitwie pod Warszawą. Bitwa ta bowiem rozstrzygnęła nie tylko o losie Polski ale i państw bałtyckich. Litwa wykorzystwała wojnę polsko-rosyjską dla zawarcia traktatu pokojowego z Rosją sowiecką. Ta ostatnia ustąpiła jej nie tylko traktatowo, ale faktycznie Wilno, gdy poniosła klęskę pod Warszawą. Dzięki traktatowi ryskiemu z października 1920 r., określającemu granice wschodnie Polski, Litwa nie graniczy z Rosją, będąc od niej oddzielona powiatami polskimi. Może więc w obecnych warunkach pozwolić na antagonizm wobec Polski, nie obawiając się, że ów antagonizm będzie wykorzystany przez Rosję. W innym położeniu znajduje się Łotwa. Jeżeliby pomiędzy Łotwą a Polską powstał antagonizm, analogiczny istniejącemu między Litwą a Polską — Rosja zlikwidowałaby Łotwę, licząc, że nie spotka zbrojnego przeciwdziałania ze strony Polski.

Litwa jest na stopie wojny z Polską, bez działań wojennych w danej chwili. Armia litewska, nie niebezpieczna dla Polski podczas pokoju, jest rezerwą wszelkiej armii nieprzyjacielskiej, z Polską walczącej. Armia litewska to pistolet, wymierzony w plecy Polski. Tylko brak zmysłu samozachowawczego ze strony Polski powstrzymuje Polskę od wyrwania owego pistoletu z rąk Litwy, t. j. zmuszenia jej do rozwiązania armii.

Sojusz Łotwy z Litwą lub trójprzymierze litewsko-łotewskie przy zachowaniu wrogiego stanowiska Litwy wobec Polski stawiałby Łotwę i Estonję na antypolskim biegunie politycznym. Czy zanoszą się na ów sojusz? Traktaty łotewskie i estońskie, zapowiadające wzajemne ustępstwa tych państw w stosunku do siebie i do Rosji, przechodzące normy największego uprzywilejowania, są zapowiedzią związku gospodarczego tych państw. Czy jest możliwe, aby te państwa były w przymierzu z Polską, a w związku gospodarczym nie z Polską, a Rosją? Łotwa i Estonja mają daleko więcej interesów tranzytowych z Rosją, niż z Polską, i rachują na opanowanie przemysłowe Litwy.

Federacyjny związek Łotwy, Litwy i Estonji z Rosją, związek któryby się zakończył wcieleniem tych państw do Rosji, zagrażałby Polsce. Litwa, związana z Rosją, wcielona do niej lub będąca na drodze do tego wcielenia — to okrażenie przez Rosję cypla północnego z ziem wschodnich, zagrożenie

najbardziej polskim połaciom naszych ziem wschodnich. Polska bez wojny nie może tego dopuścić.

Polska nie powinna dopuścić, aby Litwa oraz Libawa i linia Dźwiny w okolicach Dyneburga i Iłłukszty znalazły się w posiadaniu Rosji. Pozatem podtrzymywanie państw bałtyckich lub podział sfery wpływów jest dla nas rzeczą drugorzędną, zależną od stosunku państw bałtyckich, zwłaszcza Łotwy do nas.

Nie ludźmy się, ani Estonja, ani Finlandja nie przyjdą nam z pomocą na wypadek wojny polsko-rosyjskiej.

Łotwa i Estonja nie posiadają żadnych terytorjalnych pretensyj względem Rosji.

Pretensje Finlandji są całkiem uzasadnione, obiektem sporu jest wschodnia Karelja, kraj duży, ciągnący się od jeziora Onegi i rzeki Swir do oceanu Północnego i zamieszkały przez ludność w ogromnej większości z krwi i języka fińskiej, która mogłaby być dźwignięta do poziomu Finlandczyków, gdyby została wcielona do Finlandji. Lasy i wodospady kraju zwiększyłyby wielokrotnie swą produkcyjną wartość, gdyby przeszły pod gospodarkę fińską. Ludność kraju dąży do przyłączenia się do Finlandji, próbowała zbrojnego powstania. Traktat dorpacki mówi o plebiscycie i autonomii do czasu plebiscytu. Bolszewicy, jako prawdziwi Rosjanie, nieodrodni spadkobiercy tradycji państwowych Rosji, niewiele sobie robią z traktatów. Pomimo że posiadanie tego kraju miałoby dla Finlandji olbrzymie znaczenie gospodarcze i, dając jej rozległejsze terytorjum, dałoby podstawę do rozrostu liczebnego narodu fińskiego oraz lepsze warunki obrony, Finlandja wskutek swej pokojowości ogranicza się tylko prawowaniem się z Rosją o ów kraj w różnych międzynarodowych instancjach, np. jesienią 1923 roku zwróciła się Finlandja do Międzynarodowego Trybunału w Hadze z prośbą o rozstrzygnięcie sporu. Trybunał jednak uznał się niekompetentnym ze względu na to, iż Rosja nie jest członkiem Ligi. Rada Ligi Narodów uznała jednak za możliwe rozpatrzenie sprawy, lecz skończyło się to na wyrażeniu Finlandji sympatji, co nie mogło mieć znaczenia praktycznego.

Finlandja nie wystąpi z ofensywą przeciwko Rosji, lecz napadnięta, bronić się będzie. Rozległość i rzadkie zaludnienie jej terytorjum uniemożliwi ze względu na trudności aprowizacji operowanie znacznymi zbrojnymi siłami Rosji. Doskonale przystosowani do warunków swego kraju, znakomici narcia-

rze, Finlandczycy, podejmując wojnę partyzancką z najściem nieprzyjacielskim, mogą zadawać mu dotkliwe staty i prowadzić walkę długotrwałą. Zwycięstwo zależeć będzie od pomocy z zewnątrz. Kto udzieli owej pomocy — niewiadomo.

Unifikacja i rusyfikacja Finlandji są początkiem ekspansji Rosji ku Szwecji, i były wywołane pragnieniem ze strony Rosji stania się państwem dwuoceanowem. W okresie ekspansji Rosji w Azji Wschodniej szła polityka unifikacyjna w stosunku do Finlandji i przejawiała się chęć posiadania zachodnich wybrzeży w Szwecji. Rozumiały to bardziej dojrzałe pierwiastki polityczne Szwecji, jak dynastia, wyższa wojskowość oraz konserwatyści szwedzcy. Wpływ ich jednak nie był decydującym podczas wojny światowej oraz w chwilach krytycznych dla Finlandji, najścia czerwonej armji, i nie jest rozstrzygającym i dziś. Gdy minister spraw zagranicznych Szwecji Hederstjerna wypowiedział się za sojuszem obronnym Szwecji i Finlandji, spotkał się z tak silną opozycją olbrzymiej większości nrasy szwedzkiej, że był zniewolony podać się do dymisji. Natomiast, gdy premier szwedzki Trygger oświadczył, że Szwecja utrzymywać będzie stosunki kulturalne z Finlandją, lecz nie zawrze względem niej żadnych zobowiązań politycznych, prasa szwedzka przyjęła owo oświadczenie z uznaniem.

Jeżeli demokratyczne żywioły: liberali i socjaliści szwedzcy przejawiają niedostateczny zmysł polityczny, to ten brak cechuje też i Finlandję. Finlandja całkiem niepotrzebnie zraża Szwecję swemi pretensjami do wysp Alandzkich. Wyspy te są zaludnione przez ludność języka szwedzkiego, były ufortyfikowane przez Rosję i stały się podstawą do ewentualnych operacji przeciwko Szwecji. We wrześniu 1920 roku sprawę wysp Alandzkich Liga Narodów rozstrzygnęła na korzyść Finlandji. Czy jest to jednak korzyść rzetelna a nie pozorowana — jest rzeczą sporną. Finlandja sprawą wysp Alandzkich osłabiła strategiczną pozycję Szwecji i przyczyniła się do zrażenia do siebie opinii szwedzkiej.

W pewnych warunkach Finlandja może mieć pomoc Anglii, Niemiec i Polski. Pomoc Łotwy, Estonji i Litwy jest niemal wykluczona.

Każde z tych państweczek obawiałoby się wystąpić orężnie przeciwko Rosji. Dla Litwy sprawa Finlandji musiałaby być zawsze obcą i daleką. Estonja i Łotwa posiadają razem około 3 milionów mieszkańców, stanowią kraj wydłużony,

o słabo rozwiniętej sieci kolejowej, o kolejach budowanych dla celów tranzytu, a więc przeważnie idących ze wschodu na zachód, a nie z północy na południe.

Łotwa i Estonja posiadają znaczną liczbę kilometrów granicy z Rosją: granica łotewsko-rosyjska liczy około 300 klm., a więc na klm. tej granicy Łotwa ma około 6.000 mieszkańców. Granica łotewsko-rosyjska jest niemal cała odsłonięta. Granica estońsko-rosyjska jest niewiele dłuższą od estońsko-łotewskiej, wobec tego Estonja ma jeszcze mniej mieszkańców od Łotwy na klm., granicy niebezpiecznej, posiada naturalne przegrody, jak jezioro Pejpus lub Narwa. Jest więc pod względem strategicznym lepszą od łotewskiej. Estonja nie ma linii obronnych od południa, stąd opanowanie Łotwy przez Rosję byłoby — finis Estonja.

Finlandja nawet za czasów swej prawnopañstwowej zależności od Rosji usiłowała budować i budowała koleje wąskotorowe dla wyodrębnienia się od Rosji, tymczasem Łotwa i Estonja, chcąc korzystać z tranzytu rosyjskiego, przerobiły swe koleje na szerokotorowe, chociaż to ułatwia rosyjskim wagonom operowanie podczas wojny.

Wszystkie te okoliczności, które mówią o warunkach, utrudniających pomoc militarną Estonji i Łotwy w Finlandji w razie wojny z Rosją — odnoszą się w równym stopniu i do Polski, a nawet jeszcze w znaczniejszym. Estonja bowiem, jakkolwiek posiada mniej mieszkańców od Łotwy, ma znacznie lepsze wojsko. Geograficznie bliska Finlandji, oddalona od Polski, będzie miała więcej możliwości i woli do dania pomocy Finlandji niż Polsce.

Małe państwo może śmieiej nieść pomoc od siebie większemu, napadniętemu przez duże mocarstwo, gdy nie jest ze względu na swe położenie geograficzne wystawione na pierwszy ogień a stanowi rezerwę napadniętego. Łotwa, sprzymierzona z Polską, w razie wojny polsko-rosyjskiej jest wystawioną na pierwszy ogień, Łotwa neutralna nie może być dla nas osłoną od północy, gdyż jest za słabą do bronienia swej neutralności.

Łotwa nie może być sprzymierzeńcem Polski, lecz jej klijentem.

Korzystanie z portów łotewskich w razie wojny z Rosją w obecnych warunkach politycznych jest bardzo problematyczne. Na Łotwie bowiem sympatje bolszewickie są bardzo silne. 31% posłów stanowi lewica socjalistyczna. Psychologje

polityczną Łotyszów znamionuje fakt, że w rosyjskich czerezwyczajkach udział Łotyszów jest bardzo znaczny, w armii zaś bolszewickiej są do dziś dnia pułki łotewskie.

Według relacji posła Czapińskiego, delegata P. P. S. na kongres socjalistów łotewskich w 1923 r., komuniści mają odrębne związki zawodowe i przeważają w tych gałęziach przemysłu, które są pośrednio uzależnione od rządu sowieckiego, jak transport, przemysł drzewny. Rosja sowiecka wykorzystała swoje znaczne dostawy ładunków na kolejach, oraz do stawy lasów dla protegowania łotewskich komunistów w tych przedsiębiorstwach. Czyż wobec tego byłoby rozsądnem liczyć w razie wojny na transport przez Łotwę?

Obrona państw bałtyckich jest ciężkim militarnym zadaniem dla Polski. Za podjęciem tego zadania przemawiają następujące okoliczności: zwiększa się niebezpieczeństwo rosyjskie w razie opanowania przez Rosję wybrzeży Bałtyku przez wcielenie Estonji i Łotwy, zmienia się więc stosunek sił między Polską a Rosją, chyba że Polska otrzyma odpowiednią rekompensatę; niebezpieczeństwo rosyjskie dla Polski wzmoże się, gdy idea zebrania ziem utraconych przez Rosję zostanie wcielona w życie, przez zdobycie tych lub owych utraconych prowincji. Nie należy nigdy zapominać, że wojna polsko-rosyjska jest koniecznością dziejową w bliższej lub dalszej przyszłości. Otóż podjęcie wojny z Rosją o obronę Finlandji lub Łotwy i Estonji lub też innego kraju, którego odseparowanie od Rosji leży na linii politycznej Angli, daje możliwość prowadzenia wojny z Rosją przy poparciu Anglii. O ile obrona państw bałtyckich może być podstawą kooperacji politycznej polsko-angielskiej, staje się ona dla nas bardziej możliwą. Pamiętać jednak należy, że koncepcje Anglii są chwiejne. W polityce swej bałtyckiej Polska winna liczyć się z Anglią, ale jej się nie podporządkowywać. Wybór bowiem koncepcji konserwowania bytu państw bałtyckich lub likwidacji Łotwy i Estonji przy zabezpieczeniu odpowiednich sfer wpływu Polski zależeć będzie przede wszystkim od tego, jak się ułożą stosunki polsko-łotewskie.

Polityka polska od chwili tworzenia się państwa łotewskiego odznaczała się jakąś niesłychaną, przesadną życzliwością. Nosiła charakter taki poprostu, jakby nie Łotwie Polska, lecz przeciwnie, Polsce Łotwa była dla zachowania niepodległości niezbędna i zawdzięczała jej zdobycze terytorjalne.

Inflanty były wyzwolone w lutym 1920 roku siłami

zbrojniemi Polski. Operowała tam dywizja piechoty polskiej i brygada kawalerji, gdy ze trony Łotwy zaledwie trzy pułki, w tem jeden landwery Bałtów niemieckich. Głównej operacji wojskowej dokonały wojska polskie, one pobiły wojska bolszewickie pod Dyneburgiem, poniosłszy przy tem znaczne straty. W 12 kompanji pierwszego pułku legionów podczas ofensywy inflanckiej z 230 żołnierzy zostało 30-u. Wszyscy oficerowie bez wyjątku ciężko ranni.

Polska oddała Inflanty dawniej polskie, kupione ponownie krwią żołnierza polskiego, bez zastrzeżeń, nie reagowała, gdy niezwłocznie po wyzwoleniu przez nas kraju Łotwa wydalila z kolei Ryga—Dyneburg kilka tysięcy kolejarzy Polaków.

Polska nie pretendowała do Inflant, które w ciągu 211 lat stanowiły składową część jej organizmu politycznego. Wąski kraj między Łotwą a Rosją wydłużałby granicę Polski i byłby bardzo trudny do obrony, stąd do zapłodnienia gospodarczego. Polska ustąpiła ów kraj Łotwie, mając nadzieję, że ludność polska nie będzie pokrzywdzona w sprzymierzonym państwie łotewskim, że stanie się raczej przewodnikiem polskich wpływów cywilizacyjnych, błoną łączną między państwem polskim a łotewskim.

Łotwa zaś usiłuje zlikwidować pierwiastek polski: nie dopuszczanie Polaków do urzędów i służby publicznej, walka podjazdowa ze szkolnictwem polskim, reforma agrarna niweczająca polski stan posiadania, zabierająca centra, domy mieszkalne, przedsiębiorstwa przemysłowe, tartaki i t. d.

Byli i są politycy polscy, którzy dla przymierza polsko-łotewskiego chętnie godzili się z likwidacją polskiego pierwiastku na Inflantach. Do nich należą posłowie Kamieniecki i Jodko. Pierwszy nie reagował na żadne krzywdy Polaków na Łotwie, drugi dbał o to, aby likwidacja polskości Inflant odbywała się o ile możności bezboleśnie, dbał więc o przyznanie odszkodowań i o zachowanie centrów tym Polakom, którzy przez swe stosunki w Polsce mogliby wywołać przeciwko Łotwie wrogi nastrój.

Nie ulega jednak wątpliwości, że polityka Łotwy względem Polaków musi niweczyć w Polsce psychologiczne podstawy przymierza polsko-łotewskiego; w Łotwie psychologicznych podstaw owo przymierze niemal nie posiadało, w okresie zątaru o Wilno, w czasie Litwy Środkowej Łotysze niedwuznacznie manifestowali swe antypolskie stanowisko.

Wola do niepodległości Łotwy okazywała się zbyt małą, aby zmusić ją do dobrych stosunków z Polską.

Nauczyciele Polacy, zniewoleni do opuszczenia Łotwy, właściciele ziemscy, których pradziadowskie gniazda zostały zabrane przez złośliwie dokonywaną reformę agrarną, dzierżawcy dawniej polskich majątków, nieuwzględnieni przy reformie agrarnej i do nędzy doprowadzeni — wszyscy ci ludzie swemi opowiadaniem o krzywdach, doznanych od państwa łotewskiego za swą narodowość polską, rozniosą po Polsce bakcylusy niechęci ku Łotwie.

Gdy niechęć ku Łotwie upowszechni się w Polsce i stanie się łatwo uchwytą dla Rosji, Łotwa się nie ostoi. Rosja po nią sięgnie. Czy Polska na tem dużo straci? I co straci?

Jeżeli ludność polska ma być wypierana z kraju, w którym istniała od wieków, to czy dla Polski nie jest wszystko jedno, kto tego dokona, Rosja czy Łotwa. Jeżeli ma się odbywać jej przymusowa asymilacja, to niema racji przenosić Łotwy nad Rosję.

Dla Polski przy rozstrzygnięciu sprawy terytorjum państwa łotewskiego ważne jest zachowanie stosunku sił między Polską a Rosją. Ów stosunek sił daje się zachować przy utrzymaniu Łotwy samodzielnej, Polsce życziwej, ale też i przy terytorjalnych rekompensatach na koszt Rosji, uzyskania jej desinteressement co do Litwy.

Przy rozgraniczeniu się z Rosją w razie aneksji przez nią państwa Łotewskiego, Polska mogłaby uzyskać powiaty dyneburski i iłłuszański oraz linię kolejową Dyneburg — Połock, aby mieć linię Dźwiny, jako linię obronną na północy.

Polska jednak, która tyle przecierpiała w jarzmie rosyjskiem, z trudnością może przewyciężyć niechęć, jaką odczuwa, gdy jarzmo to ma wrócić do jakiegokolwiek bądź kraju, który, dzięki zbiegowi szeregu warunków, został od Rosji odłączony.

Polska więc w sprawie Łotwy nie waży na szali swych korzyści tej lub owej koncepcji i pragnęłaby zachowania Łotwy, lecz musi postawić minimalne warunki: zwrot 6 gmin po lewej stronie Dźwiny, które geograficznie i etnograficznie nie mogą należeć do Łotwy, lecz do Polski.

Posiadanie tych gmin, a mianowicie: boruskiej, sałonajskiej, borowskiej, demeńskiej, skrudelińskiej i kałuńskiej daje nam kolejowy dostęp do Dźwiny, co ma ogromne znaczenie dla naszego transportu na Łotwę, ułatwia strzeżenie granic

od kontrabandy, granica bowiem rzeczna wymaga daleko mniej strażników, niż idąca przez lasy, pola i łąki.

Granica Dźwiny, będąca w polskim posiadaniu, ma znaczenie strategiczne dla obrony Polski od Rosji z północy. nie Łotwa bowiem a Rosja może nam z północy zagrażać. Łotwa jest zbyt słabą dla obrony swej neutralności, a zależąc od tranzytu rosyjskiego, przerobiła swe koleje na szeroko-torowe. W gminach, leżących na lewym brzegu Dźwiny, Łotwa zaprowadziła szeroko-torowe koleje, co ułatwia ofensywę rosyjską na Polskę.

Gminy powyższe posiadają 60,1% polskiej ludności, 4,5% łotewskiej. Inne narodowości, jak Rosjanie, Białorusini i Żydzi, stanowiący trzydzieści kilka procent ludności tych gmin, nie ulega wątpliwości, że woleliby należeć do Polski niż do Łotwy.

Gminy te były w posiadaniu Polski w 1919 i pierwszej połowie 1920 roku. aż do najścia bolszewików. Gdy wojska polskie wycofały się podczas ofensywy bolszewickiej, Łotysze zajęli owe gminy. W okresie Litwy Środkowej, Polska, pochłonięta walką o Wilno, zaniedbała narazie sprawę owych gmin. Polska nigdy jednak nie zrzekła się tych gmin i zaznaczała wielokrotnie, że granica polsko-łotewska jest sporną. W 1922 roku, podczas konferencji warszawskiej, minister spraw zagranicznych Łotwy Mejerowicz, w wywiadzie swym z współpracownikiem „Gazety Porannej“, zaznaczył sporność owego terytorjum.

Polska winna żądać od Łotwy zachowania centrów majątków polskich, zwrotu domów, ogrodów, pałaców i resztek minimum 100 ha, gdyż 100-hektarowy obszar może wystarczyć dla stopy życiowej inteligenckiej.

Polska winna żądać odszkodowania za wywłaszczoną ziemię i uwzględnienia dzierżawców przy uwłaszczaniu.

Młyny, tartaki oraz inne zakłady przemysłowe winny być zwrócone.

Polska winna domagać się autonomii narodowej ludności polskiej. Na szkolnictwo musi być wydzielona ryczałtowa suma według klucza podatkowego polskiej ludności. Kwotą ową, wyznaczoną na cele kulturalne i oświatowe, winna rozporządzać polska Rada Szkolna, powstała z wyborów.

Wobec tego, że Polska jest zainteresowana w sprawie mniejszości narodowych na Łotwie, rząd polski powinien za-

protestować przeciwko nieprawemu zwolnieniu Łotwy przez Radę Ligi Narodów.

Sprawa ta przedstawia się jak następuje:

15 grudnia 1920 roku walne zgromadzenie Ligi Narodów postanowiło, że nowe państwa, wstępujące do Ligi Narodów, winny złożyć deklarację co do zagwarantowania praw mniejszości narodowych na wzór tej, jaką podpisała Polska w Wersalu 28 czerwca 1919 roku.

Na drugim walnem zgromadzeniu Ligi w 1921 roku złożyła Łotwa w dniu 14 września deklarację, że uznaje ową uchwałę pierwszego zgromadzenia z 15 grudnia 1920 roku i zobowiązuje się wejść w pertraktacje z Radą Ligi dla ustalenia tekstu odnośnego oświadczenia. Na tej podstawie Rada Ligi wypracowała projekt deklaracji dla Łotwy i Litwy. Rządy: łotewski i litewski starały się jednak sprawę przewlec pod różnemi pozorami. Gdy Finlandja została zwolniona od zobowiązań względem swej mniejszości narodowej, gdyż prawa tej mniejszości zostały zagwarantowane przez konstytucję finlandzką, Łotwa i Litwa, korzystając z nieświadomości jednych, zlej woli innych członków Ligi oraz z bierności polskiego przedstawicielstwa po odwołaniu profesora Askenazego, zdołały wyśliznąć się z formalnych zobowiązań.

Oto p. dr. Walters, przedstawiciel rządu łotewskiego, złożył na posiedzeniu z dnia 7 lipca następującą deklarację:

Zważywszy, że przy uregulowaniu kwestji mniejszości na Łotwie trzeba uwzględnić konstytucję i suwerenne prawa państwa łotewskiego, tudzież konieczności socjalne — zważywszy, że Łotwa z własnej woli wprowadziła w życie środki, odpowiadające potrzebom ochrony mniejszości — zważywszy, że niektóre ze sprawą ochrony mniejszości na Łotwie związane kwestje stanowią jeszcze przedmiot studjów ze strony rządu łotewskiego — mam zaszczyt zaproponować, ażeby pertraktacje pomiędzy rządem łotewskim i Radą Ligi Narodów, mające za przedmiot ochronę mniejszości narodowych, zostały zamknięte.

Rada jednak będzie miała prawo podjąć tę kwestję na nowo i otworzyć na nowo rokowania, gdyby jej się wydawało, że sytuacja mniejszości na Łotwie nie odpowiada zasadom ogólnym, ustalonym w rozmaitych traktatach t. zw. mniejszościowych. Rząd łotewski

będzie mógł ze swej strony domagać się również ponownego podjęcia rokowań.

Proponuję ponadto, ażeby petycje, które mogłyby obecnie być skierowane do Ligi Narodów w kwestji położenia osób, należących do mniejszości rasowych, językowych lub religijnych na Łotwie, zakomunikowane były rządowi łotewskiemu do poczynienia uwag. Rozumie się, że Sekretariat Generalny Ligi Narodów postara się o usunięcie petycji, pochodzących ze źródeł bezimiennych lub niedość określonych, tudzież petycji, zredagowanych w formie gwałtownej. Petycje, uznane za możliwe do przyjęcia, będą, łącznie z uwagami, które rząd łotewski chciałby ewentualnie przedstawić, zakomunikowane przez Sekretariat Generalny członkom Rady à titre d'information.

Rząd łotewski przyjmuje niniejszem w zasadzie obowiązek dostarczania Radzie wszelkich informacji, którychby pragnęła w razie, gdyby jeden z jej członków podniósł jakąś kwestję w związku z położeniem osób, należących do mniejszości rasowych, językowych lub religijnych Łotwy.

W razie różnicy zdań co do kwestyj prawnych lub faktycznych, dotyczących niniejszej deklaracji, rząd łotewski zastrzega sobie prawo żądania, ażeby ta różnica przedstawiona została Stałemu Trybunałowi Sprawiedliwości Międzynarodowej, celem wydania opinii. Rzecz oczywista, że Rada będzie również miała prawo żądania, ażeby kwestja była odesłana do Trybunału.

Na to referent Rady p. Rio de Branco wniósł, co następuje:

Rada Ligi Narodów przyjmuje do wiadomości deklarację złożoną przez przedstawiciela Łotwy i gotowa jest przyjąć propozycje w niej zawarte, o ile rząd łotewski zakomunikuje jej przed następną sesją Rady, że aprobuje tę deklarację. Sekretarz generalny zakomunikuje niniejszą decyzję à titre d'information Ogólnemu Zgromadzeniu Ligi Narodów.

Rezolucja p. Rio de Branco przyjęta została przez Radę jednomyślnie.

Przeciwko tej uchwale, jako niezgodnej z postanowieniami walnego Zgromadzenia Ligi, Polska powinna byłaby zaprotestować na pierwszym walnem Zgromadzeniu Ligi Narodów. Nie uczyniono tego i doczekano się, że inne państewko, mianowicie Litwa, w analogiczny sposób wyzwoliła się od złożenia deklaracji odnośnie zabezpieczenia praw mniejszości narodowych.

W najbliższej przyszłości Polska powinna z całą siłą przeciwko temu wystąpić. Jeżeli Liga Narodów nie zechce lub nie będzie zdolną do zabezpieczenia praw mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie, Polska będzie zniewoloną podjąć się akcji bezpośredniej odnośnie do tych państw.

Związek Bałtycki, nie przedstawiający dziś realnego czynnika politycznego, pęknie jak bańka, jeżeli Łotwa nie zmieni swego stosunku do swej mniejszości polskiej i nie zaspokoi postulatów polskich.

Wobec tego, że konflikt polsko-łotewski, którego konsekwencją byłaby likwidacja Łotwy, pociąga za sobą likwidację Estonii i pośrednio zagraża Finlandji, jakkolwiek w słabszym stopniu, Estonia i Finlandja winny wyrzucić presję na Łotwę o zadośćuczynienie postulatom Polski.

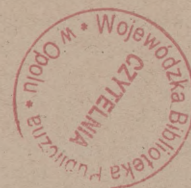
REZOLUCJA RADY MIEJSKIEJ WILNA W SPRAWIE SZEŚCIU GMIN

Odczytany został wniosek nagły 23 marca 1923 r. grupy Radnych treści następującej:

„Rada Miejska uchwalić raczy: Uchwała Konferencji Ambasadorów z dn. 14 marca r. b. w sprawie granic Rzeczypospolitej Polskiej pozostawiła kwestję granicy polsko-łotewskiej do polubownego załatwienia pomiędzy zainteresowanymi państwami: Polską i Łotwą. Wobec tego Rada Miejska miasta Wilna uważa za swój obowiązek zwrócić się do Najwyższych Władz Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie sześciu gmin powiatu brasławskiego, znajdujących się na lewym brzegu Dźwiny, a mianowicie gmin: borowskiej, boruńskiej, demeńskiej, kałkuńskiej, skrudelińskiej i sołonajskiej, które znajdowały się w posiadaniu Polski aż do lipca 1920 r., gdy podczas odwrotu wojsk naszych przed nawałą bolszewicką zostały zajęte przez Łotwę i do dziś dnia nie są przez nią zwrócone Polsce,

jakkolwiek w momencie wyzwolenia Inflant przez Wojska Polskie i oddania następnie tego kraju Łotwie, pomienione gminy według ustalonej wówczas polubownej granicy przypadły Polsce. Rada Miejska miasta Wilna zaznacza, że zarówno ze względu na skład narodowościowy ludności tych gmin, posiadających zaledwie kilka procent Łotyszów i większość bezwzględna Polaków, jako też ze względów należytego zabezpieczenia obrony Wileńszczyzny i jej rozwoju gospodarczego oraz w celu skutecznego zwalczania przemytnictwa, koniecznością państwową dla Polski jest jak najprędze odzyskanie wskazanych gmin w drodze pokojowego układu z Łotwą, poprzedzającego zawarcie projektowanych konwencji kolejowej i handlowej“.

Wniosek ten został przyjęty przez Radę jednomyślnie, przyczem Rada Miejska poleciła Magistratowi wysłać odpisy wniosku p.p. Marszałkom Sejmu i Senatu oraz p. Prezydentowi Rady Ministrów.

SPIS RZECZY

CZĘŚĆ I. FINLANDJA

Rozdział I. Zarys ogólny Kraju. Od 1—26

Położenie geograficzne Finlandji. Klimat Finlandji. Obszar Finlandji. Zaludnienie. Zależność gęstości zaludnienia od procentu gruntów ornych. Wzrost ludności Finlandji. Wzrost ludności miejskiej. Pierwiastek szwedzki jako podstawa kultury Finlandji. Powstanie narodowości fińskiej. Ruch fiński szóstego dziesięciolecia XIX w. Ruch skandynawski siódmego dziesięciolecia XIX w. Sejmy finlandzkie od 1863 r. Powstanie Polski wpłynęło na zwołanie pierwszego sejmiku finlandzkiego. Powszechne prawo głosowania od 1906 r. Skład partyjny sejmiku finlandzkiego. Szkolnictwo Finlandji. Kolej i kanały.

Rozdział II. Konstytucja finlandzka. Od 26—28.

Finlandja stała się republiką wskutek przegranej państw centralnych. Władza prezydenta jest wzorowana na konstytucji francuskiej. Konstytucja finlandzka jest jednoizbową.

Rozdział III. Rolnictwo Finlandji. Od 28—39

Krótkość okresu wegetacyjnego. Grunty orne, łąki naturalne, lasy i nieużytki. Finlandzkie Towarzystwo Ekonomiczne i jego działalność dla podniesienia produkcji rolnej. Produkcja rolna Finlandji przedwojennej i powojennej. Reforma agrarna Finlandji.

Rozdział IV. Lasy Finlandji. Od 39—43

Obszar lasów w porównaniu z innymi państwami. Znaczenie gospodarcze lasów w Finlandji.

Rozdział V. Przemysł Finlandji. Od 43—53

Konstrukcja zawodowa Finlandji. Główne gałęzie przemysłu Finlandji są oparte na surowcu krajowym: lasach, kamieniach i łąkach. W handlu produktami przemysłowymi Finlandja jest krajem biernym. Siły wodne jako siły motorowe Finlandji. Przemysł Finlandji rozwijał się przy odrębności celnej tego państwa i nie jest w znacznej zależności od Rosji. Płace i zarobki w Finlandji.

Rozdział VI. Handel zewnętrzny Finlandji. Od 53—62

Bilanse handlowe Finlandji w markach fińskich i w dolarach. Wzrost cen towarów eksportowych i importowych. Bilans handlowy Finlandji. Udział poszczególnych państw w handlu z Finlandją.

Rozdział VIa. Handel Finlandji z Polską. Od 63—66

Rozdział VII. Finanse Finlandji. Od 66—76

Wahanie się marki finlandzkiej i kurs jej w stosunku do dolara w okresie wojny i powojennym. Emisje marek. Wartość emisji w dolarach. Wydatki i dochody Finlandji w przeliczeniu na dolary. Długi wewnętrzne i zewnętrzne Finlandji. Sanacja finansów Finlandji.

CZĘŚĆ II. ŁOTWA

Rozdział I. Rzut oka na rozwój historyczny i stosunki narodowościowe. Od 79—105

Rozsiedlenie się Łotyszów. Przybycie Niemców w XII stuleciu. Kawalerowie Mieczowi w XIII stuleciu. Niebezpieczeństwo rosyjskie. Łączność z Polską. Inflanty Polskie, Inflanty Szwedzkie. Przejście pod panowanie rosyjskie. Rozwój kultury niemieckiej w kraju. Tworzenie się świadomości łotewskiej. Literatura łotewska. Zniesienie poddaństwa. Pierwiastek niemiecki w Kurlandji i Livlandji. Pierwiastek polski w dawnych Inflantach Polskich. Tendencyjne fałszywe statystyki łotewskiej. Szkolnictwo polskie. Pierwiastek białoruski i rosyjski. Statystyka ludnościowa.

Rozdział II. Geneza państwa łotewskiego i konstytucja łotewska. Od 105—129

Łotysze nie posiadają tradycji państwowych. Filorosyjskie stanowisko Łotyszów podczas wojny. Koncepcja wielkiego księstwa nadbałtyckiego. Rada ludowa łotewska, rząd Ullmanisa. Rząd Needry. Pomoc Anglii. Umowa wojskowa z Polską. Sejm obieralny na trzy lata. Powszechne prawo wyborcze. Władza prezydenta. Referendum. Korupcja Łotwy.

Rozdział III. Charakterystyczne cechy gospodarcze współczesnej Łotwy. Od 130—139

Obszar i ludność. Zmniejszenie się ludności, zwłaszcza w miastach. Znaczenie portów łotewskich. Tranzytowy charakter Łotwy.

Rozdział IV. Rolnictwo i reforma agrarna na Łotwie. Od 139—159

Klimat Łotwy. Zasiwy i zbiory. Reforma agrarna Łotwy ma zacząć rosyjski. Jej nacjonalistyczne cele. Jej anti-niemiecki i anti-polski charakter. Ujemne konsekwencje gospodarcze łotewskiej reformy agrarnej.

Rozdział V. Przemysł Łotwy. Od 159—167

Geograficzne i historyczne warunki uprzemysłowienia kraju nadbałtyckiego. Przemysł przedwojenny. Przemysł powojenny. Nadmierne obciążenie przemysłu przez prawodawstwo społeczne. Brak kapitałów krajowych. Nieufność zagranicy. Nacjonalizm łotewski ogranicza prawa cudzoziemców.

Rozdział VI. Zewnętrzny handel Łotwy. Od 167—188

Bilans handlowy Łotwy. Analiza tego bilansu. Udział poszczególnych państw w handlu z Łotwą. Pozycja Anglii w handlu z Łotwą. Umowa łotewsko-estońska. Związek celny z Estonją. Umowa z Anglią. Handel łotewsko-polski.

Rozdział VII. Finanse Łotwy. Od 188—196

Kurs rubla łotewskiego w 1921 i 1922 r. Budżety Łotwy. Reforma finansowa. Pomoc Anglii. Dwuwalutowość Łotwy: rubel i łąt. Projekt przejścia do jednawalutowości. Możliwość spadku waluty łotewskiej.

CZĘŚĆ III. ESTONJA

Rozdział I. Zarys ogólny. Od 199—202

Geograficzne położenie Estonji. Klimat. Wody wewnętrzne. Bogactwa naturalne. Rzadkie zaludnienie.

Rozdział II. Konstytucja i życie polityczne Estonji. Od 202—204

Czteroprzymiotnikowe głosowanie. Referendum. Funkcję prezydenta spełnia premier. Skład partyjny sejmu estońskiego.

Rozdział III. Rolnictwo Estonji. Od 204—211]

Zasiewy i zbiory. Reforma agrarna Estonji nie pozostawia centrów Odszkodowania minimalne. Anti-niemiecki nacjonalizm jako dźwignia reformy Kwestja robotników rolnych.

Rozdział IV. Przemysł Estonji. Od 211—216

Geograficzne warunki przemysłu Estonji. Przegląd poszczególnych gałęzi produkcji. Znaczniejsze zakłady przemysłowe. Obcy kapitał a przemysł Estonji.

Rozdział V. Handel zewnętrzny Estonji. Od 216—221

Bilanse handlowe. Udział poszczególnych państw w handlu Estonji. Anglja—pierwsze miejsce w wywozie, Niemcy—w przywozie. Ustępstwa ponad największe uprzywilejowanie mają być udzielone Rosji i państwom nadbałtyckim. Handel Estonji z Polską.

Rozdział VI. Finanse Estonji. Od 222—225

Marka wprowadzona podczas okupacji niemieckiej. Budżet 1919 r. pokryty operacjami kredytowymi. Piętnaście milionów rubli złotych otrzymano od Rosji. Rozwój emisji. Deficyty budżetowe 1921, 1922 i 1923 r. pokryte nie emisjami lecz pożyczkami.

CZĘŚĆ IV. MIĘDZYNARODOWE POŁOŻENIE PAŃSTW NADBAŁTYCKICH Od 226—244

Uznanie państw Nadbałtyckich de facto i de jure. Stosunki Anglii do państw Nadbałtyckich. Angielska orientacja Estonji. Poglądy sceptyczne Ameryki na trwałość państw Nadbałtyckich. Stosunek Polski do państw Nadbałtyckich. Koncepcja stworzenia związku państw od Rosji oderwanych. Niepowodzenie tej koncepcji. Konferencje bałtyckie. Ich jałowość. Polska nie może wejść do związku bałtyckiego z Rosją. Stosunki polsko-łotewskie zdecydowały o losie państw nadbałtyckich. Sprawa mniejszości narodowych na Łotwie. Polskie postulaty względem Łotwy.

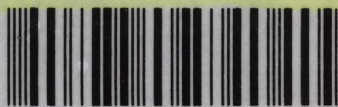
30, —

86.941

31577

Wojewódzka Biblioteka
Publiczna w Opolu

CM KEK 317070

000-317070-00-0